PETER SLOTERDIJK

Kapitalist Dünyanın İç-Evreninde

Küreselleşmenin Felsefi Bir Kuramı

Türkçesi: İlknur Aka

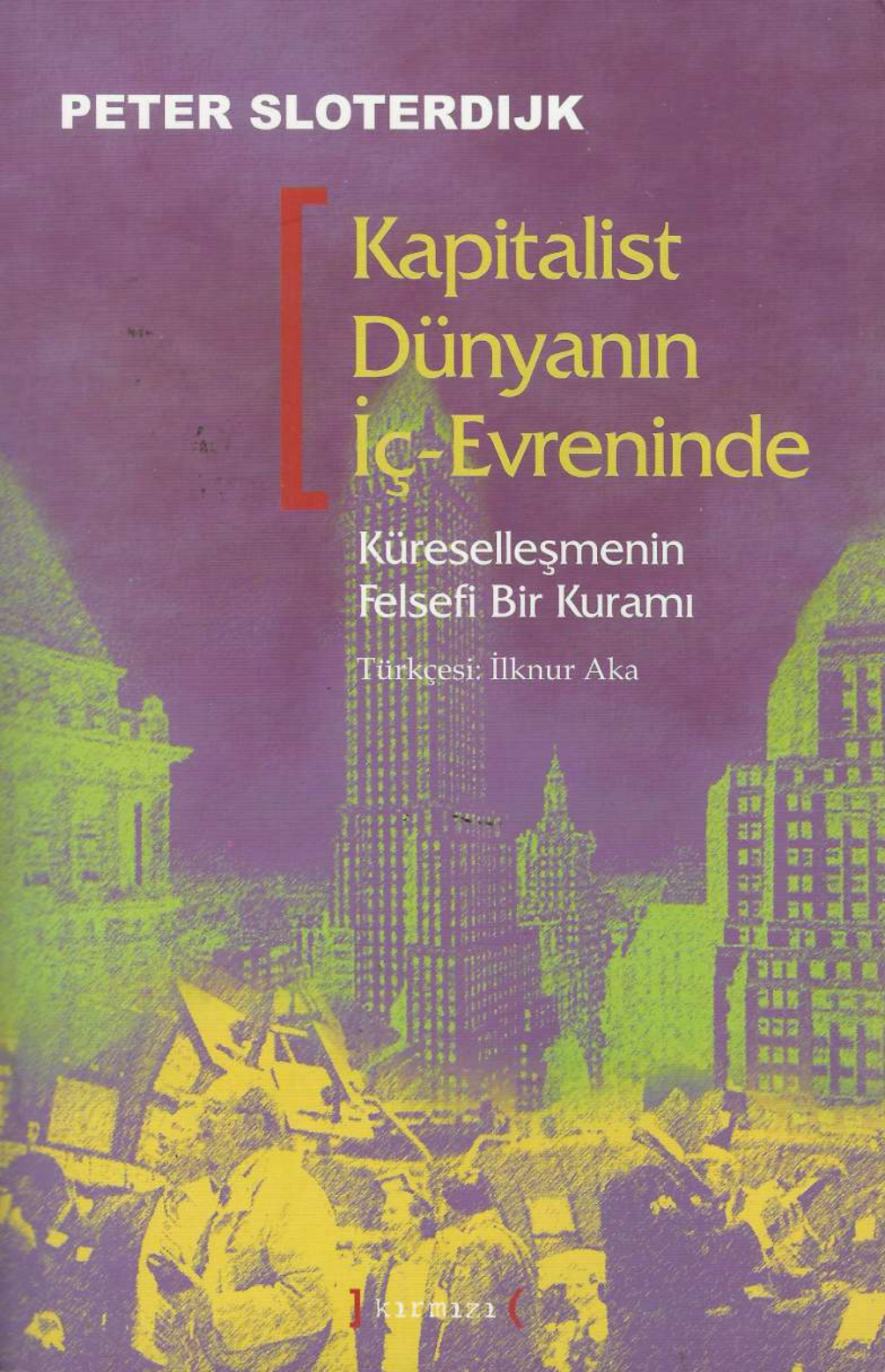

kırmızı

KAPİTALİST DÜNYANIN İÇ-EVRENİNDE

PETER SLOTERDİJK

KAPİTALİST DÜNYANIN İÇ – EVRENİNDE

–Küreselleşmenin Felsefi Bir Kuramı–

ISBN 978-975-9169-95-4

KAPİTALİST DÜNYANIN İÇ-EVRENİNDE / PETER SLOTERDİJK

Birinci Baskı: Aralık 2008, İstanbul

Genel Yayın Yönetmeni: Fahri ÖZDEMİR

Kapak Tasarımı: Serap ERTEMİN

Dizgi: Kırmızı Yayınları
Baskı ve Cilt: Can Matbaası

© Kırmızı Yayınları, 2008, İstanbul
Bütün hakları saklıdır.

Kırmızı Yayınları
Refik Saydam Cad. Akarca Sk. No. 41 Tepebaşı-Beyoğlu / İSTANBUL
Tel: (0.212) 253 53 25 (pbx)

www.kirmiziyayinlari.com

Kırmızı Yayınları bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

PETER SLOTERDİJK

KAPİTALİST DÜNYANIN İÇ - EVRENİNDE

Türkçesi:
İLKNUR AKA

Çevirmenin Notu:

Bu çalışmada çevirmen, yazarın üslubuna ve sözcük seçimine sadık kalarak sözcük türetmeleri yapmıştır. Bu amaçla Türkçe metinde, orijinal metinden farklı olarak, '…', …-… ve de […] imleri, gerek benzetmeler gerekse de ek açıklamalar için kullanılmıştır. ("…", –…– ve (…) noktalama işaretleri orijinal metinde yazarın kullandığı imlerdir.)

Birinci Kısım

DÜNYA SİSTEMİNİN OLUŞUMU HAKKINDA

...ve böyle, devam eder yoluna fırtınalı eterde
hiç durmaksızın, o korsan küresi.

Henri Michaux,
Unbeschreibliche Orte

1. Büyük Anlatılar Hakkında

Bu deneme, adını tam koyamadığımız bir çalışmanın ürünüdür. Adını koyamıyoruz çünkü çağ dışı sayılabilir, imkânsız olarak da değerlendirilebilir; bilemiyoruz. Bu çalışma, 'karasal küreselleşme'[*1] tarihini yeniden özetleyerek, esin kaynağını felsefeden almış 'büyük anlatılar' yardımıyla günümüze ait bir kuramın çerçevesini çizmeyi amaçlamaktadır. Bu, çoğu kişiye tuhaf gelebilir, ama unutulmamalıdır ki, bunu başkalarından istemek provokasyon, bundan vazgeçmek entelektüel yenilgi anlamına gelir. Eskiden beri felsefi düşünce, kim olduğumuzu ve ne yapmak zorunda olduğumuzu söylemek istemiştir; buna, en az, iki asırdan beri "tarihte" kendimizi nasıl tarihlendirdiğimize ilişkin açıklamalar da dâhildir. Eski Avrupa felsefesine zaman faktörünün girmesi, belki bugüne kadar sadece gelenekselliğinde kısmi düzeltmeleri gerektirmişti ama zamanın tek-taraflı putlaştırılması devri sona ermiş olduğuna göre, artık yaşanılan dönemin de hakkını vermek gerek. Bu bağlamda en azından Kant, aklın mekân içinde yönünü bularak aslına ulaşabileceğini anlamıştı.[1] Bu yaklaşımdan yola çıkan, doğal olarak farklı bir felsefe yürütme anlayışına varır:

[*1] Bu eserde 'karasal küreselleşme' ifadesiyle yazar, toprakların ele geçirildiği keşifler dönemine atıfta bulunmaktadır. (ç.n.)

1 Immanuel Kant, Was heißt: sich im Denken orientieren? (1786): Werkausgabe in 12 Bänden, Wilhelm Weischedel (yayımcı), 5. Cilt, Frankfurt 1995, s.269ff.

Felsefe, düşüncelerin şekillendirildiği yerdir. Ne yaptığını bildiği anlarda durum değerlendirmesine girişir ki burada, birçok bilim dalının da söyleyecek sözü vardır. Durumu aydınlatmak için de 'büyük anlatılara' gereksinim vardır.

Bu denemenin çağ dışı sayılabilmesinin nedeni de, bir nesilden beri entelektüellerin 'büyük anlatılar' olarak nitelendirdiği söylemlerin miadının dolduğu konusunda hemfikir olmalarıdır. Bu aslında mesnetsiz değildir: Zira bu sözler, her ne kadar "tarihte" olup bitenlere genelde mantıksal temellendirmelerle açıklık kazandırmaya çalıştıysa da hep sığ düşünce olarak kalmıştır; determinist önyargılarla olaylara, amaçlar doğrultusunda sinsice tek-taraflı doğrusal telkinler getirmiştir; asla vazgeçemediği Avrupamerkezciliği uğruna söylemlerini dünyanın sömürgeci yağmalanmasına adamıştır; açık ya da örtülü biçimde kutsal öğretilere yöneldiğinden, felaketlere katkı getirmiştir; ve bundan böyle artık bambaşka şekillenmiş bir anlayışın hayata geçirilmesi gerekmektedir –ihtiyatlı, çok işlevli, genelleme yapmayan bir anlayışa; bilhassa da tarihsel olaylar hakkında, ilgili bakış açısı çerçevesinde bilinçli bir konuşma tarzına.

Bu yaklaşımdaki her şey doğrudur, varılan sonuç dışında: Bu vargı neredeyse hep yanlış yöne, her şeye boyun eğme ve katlanma şeklindeki bir anlayışa götürmüştür. Evet, düşünce tarihçisinin, günümüz bakış açısıyla geriye dönüp ustaca yazılmış felsefi metinlere ve tarihsel açıdan hareketlendirilmiş dünyanın klasik yorumlarına baktığında, kendini, bir düzine 'rapsodi abartısıyla' karşı karşıya kalmış gibi hissetmesi doğrudur. Bugüne kadar tarih felsefesi diye bildiğimiz, istisnasız olarak, aceleyle oluşturulmuş sanrı[*2] sistemleriydi adeta. Bunlar, her zaman kabaca çizilmiş doğrusal çizgi üzerinde malze-

[*2] Burada sanrı (Alm. Wahn), sadece halüsinasyon anlamında değil, psikiyatri terminolojisine İngilizcedeki 'delusion' sözcüğünden girmiş, dış gerçeklerden yanlış çıkarsamalarla varılan gerçek dışı inançlar anlamındaki hastalıklı bir ruh hâlini veya kişinin kendini gerçeklere aykırı olarak aşırı derecede güçlü, zengin, önemli ya da ünlü sayma durumunu ifade etmektedir. Bu konuyu yazar daha sonra, 10. Bölümde ele alacaktır. (ç.n.)

menin hızlıca montajına götürmüştü –sanki düşünürler, kendilerini yanlış hedeflere koşturtan hiperaktivite sendromuna tutulmuşlardı. Çok şükür ki dünya tarihi, 'makine dairesine açılan kapının' –hatta 'Babil Kulesinin' yönetim katının– kilidini bir dizi basitleştirilmiş fikirlerle üstatlarına açmaya söz vermiş doktrinlerin çekici olduğu dönemler artık geride kaldı. Tarih felsefesinin bugüne kadar ürettiği tüm vanita'lar[*3], günümüzde uzman olmayan grupların dahi dikkatini çeker; yüksek öğrenimine yeni başlayanlar, sanat galerisi işletenler, hepsi bugün bu fabrikasyonları gayet iyi kavramış görünüyorlar ki, 'dünya tini' [Weltgeist], tarihsel hedef, evrensel ilerleme gibi kavramları hafif bir tebessümle karşılıyorlar.

Bu saptama memnuniyet verici de olsa, kalıcı olamaz –çünkü 'büyük anlatıların' sonu geldiği şeklindeki söylemler, onların bu çekilmez sadeleştirmelerini reddetmediği sürece tüm esprisini kaybeder. Bu 'büyük anlatılar', yeni söylemler sayesinde 'meta-büyük anlatılara' dönüşmemiş miydi? Bu yeni entelektüel efsane, bütünde salt hoşa gitmeyen şeyleri, genelde de mani-zanlısını görmek isteyerek kendisini vahim bir vurdumduymazlığa kaptırmadı mı? Son on yılda, 'post-diyalektik' ve 'post-strüktüralist' kuşkuculuğun ardından felsefi düşünce, kıyıda köşede kalmış arşivlerdeki detay hikâyelere takılıp, günümüz insani bilimlerinde olduğu gibi, düşünce karşıtı uzmanlığa soyunarak kısmi bir felce uğramadı mı?

Ne var ki, herkesçe bilinen bu –Hıristiyancı, liberal-ilerici, Hegelci, Marksçı, faşist– 'büyük anlatıların', çapraşık dünya sistemine hükmetme konusunda başarısız olduğuna ilişkin ileri sürülen bu iddia, ne yaşanmış olaylar hakkında söylenenleri geçersiz kılmış ne de sapma gösteren ayrıntıları algılayabilmek için yeniden her şeyi mercek altına almaya yanaşmıştır. Oysa eskiden beri düşünmek, 'ifratlarla' somut olarak

[*3] Her şeyin boş, nafile olduğunu, hiçliği sembolize eden bir deyim. Bilhassa da güzel sanatlarda geçiciliği anlatan tablolarla anılmaktadır. (ç.n.)

yüzleşmek değil miydi? Ve bu kavramsal işleyişi tahrik eden ifrat, salt yapısı gereği, normal ölçülerdeki şeyin teskin edici doğasıyla bağdaşabilir mi? Aslında sözü edilen bu 'büyük anlatıların' acizliği fazlasıyla büyük olmalarından değil, yeterince büyük olmayışlarındandır. Kuşkusuz "büyük" sözcüğünün anlamı tartışılabilir. Fakat bizim için "yeterince büyük" ifadesi, ifrat boyutlarına yaklaşan bir büyüklüktür. "...peki, hep kaos ile boy ölçüşemeyecekse, ne anlama gelir *düşünmek*?"[2]

Burada betimlenenler, anlatım ve felsefe yürütme şekli kısmen neo-septik kısmen neo-morfolojik tarzda biçimlendirilmeye çalışılmış "Sphären [yuvarlar[*4]]-projesinin" bir ek uzantısıdır.[3] Sözü edilen –üç cildi de 2004'te tamamlanmış ve yayımlanmış olan– çalışma, hem felsefi kozmolojideki hem de eski Avrupa teolojisindeki yer yuvarlağı motifinin gelişme sürecini anlatır. Bazı konuların ayrıntılı irdelenmesiyle de ileri sürülen iddialar, psiko-dinamik kapsamı ve de antropolojik yapısallığı bakımından sınanmıştır. Bu sınamalar, klasik yer yuvarlağı spekülasyonlarının, fazlasıyla psiko-semantik ya da dini unsurlar içerdiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Her şeyi kapsayan bu yuvarlarda eskiler, güven duygusunun bir geometrisini keşfetmişlerdi; bu kapsamlı, metafiziksel tamcı dünya imgesi prodüksiyonlarının itici gücü [Movens] işte bu geometri içerisinde gelişmişti –ki kitabın ortaya koymaya çalıştığı da buydu. Tanrı yuvarlarını ve evren yuvarlarını ayrıntılarıyla ele alan *Sphären II, Globen*, bu yüce sanal tamcı imgenin, Yeni Çağın[*] başlamasıyla

---

2 Gilles Deleuze/Félix Guattari, Was ist Philosophie?, Frankfurt 1996, s.247.

[*4] Almancadaki "Spähre(n)", "Kugel" ve "Globus" sözcükleri Türkçe genel dil kullanıma doğrudan "küre" olarak girmiştir. Ancak orijinal metindeki sözcük seçimine sadık kalabilmek için bu çeviride bundan böyle, "Sphäre" için "yuvar", "Kugel" için "(yer)-yuvarlak(ğı)", "Globus" ve bu sözcükten türeyen fiil ve sıfatlar için de "küre" ve küre sözcüğünün türevleri kullanılacaktır. (ç.n.)

3 Bkz. P.Sl., Sphären I, Blasen, Mikrosphärologie, Frankfurt 1998; Sphären II, Globen, Mikrosphärologie, Frankfurt 1999; Sphären III, Schäume, Plurale Sphärologie, Frankfurt 2004.

[*] Almancadaki 'Yeni Çağ' [Neuzeit] kavramı, Avrupa'da Orta Çağ bitiminden başlayan ve günümüze kadar süren dönemi ifade etmektedir; bu bağlamda Türkçede 'Yakın Çağ'

birlikte yok olmaya mahkûm kalma nedenlerini[4], insanoğlunun üzerinde yaşadığı *dünya* [*terra*] gezegeninin ise alenen ön plana çıkma sebeplerini enine boyuna tartışır. Asırlar boyu şafak vaktini yaşayan dünya nihayet, tüm yaşam bağlamlarıyla birlikte, yegâne ve gerçek yuvarlak olarak doğmaya, o zamana kadar dost ve anlam dolu diye bilinen göğün içi boşalmaya başlar. Ne var ki bir zamanlar insana hayat, güven ve huşu veren tanrısal yuvarlar karşısında insanoğlunun kaderine terk ettiği dünya, bize artık küreselleşme olarak tanımladığımız olgunun altında yatanları göstermekle kalmaz, küreselleşme dramını da tam anlamıyla sergiler; keşfedilmiş, ağlarla örülmüş, tekilleştirilmiş dünyada, insanlardaki bağışıklık sisteminin baştan aşağı nasıl değiştiğini gösterir.

Aynı konunun işlendiği pek çok eserle karşılaştırıldığında bu çalışmanın özellikle felsefi anlatımlara yer vermesinin nedeni, sorgulanan 'tarih nesnesinin', yani yerkürenin, normallik maskesi altında bir dolu metafiziksel tuhaflığı fevkalade güzel gizleyebilmiş olmasıdır –bu gerçek bugüne kadar pek dikkate alınmamıştı. Maskenin altından, coğrafi ve felsefi açıdan öyle bir hibrit, anormal bir şey çıkar ki bu garabetin mantıksal ve fiziksel özellikleri hakkında fikir yürütmek o kadar da kolay değildir. Belki, devlet adamlarının ve okul çocuklarının parmak ucuyla döndürdükleri bu 'savana sarısı benekli mavi yer yuvarlağı', artık herhangi bir nesne, herhangi küçük bir cisim olarak algılanmıyor olabilir ama yine de tek bir bütünlüğü, tüm hayatlara, düşüncelere ve keşiflere ortam oluşturmuş coğrafi monadı temsil eder. Modernleşme sürecinde hep karasallığın yeri sorgulanmaya çalışılmıştır: Antik çağın evren imgesinde dünya, paradoksal bir şekilde, bizlerin sade-

---

olarak bilinen dönemi de kapsamaktadır. Yazar kitabında 'Yakın Çağ' anlamındaki 'Yeni Çağ' [Neuzeit] ayrıca 'Modernizm', 'Modern Çağ', 'yakın Yeni Çağ' ya da 'geç Yeni Çağ' gibi sıfatlarla da ayırt etmiştir. Orijinal metne sadık kalmak amacıyla bu tanımlamalar birebir çevrilmiştir. (ç.n.)

4 Bkz. Jean-Pierre Lerner, Le monde des sphères, 2 Cilt, Paris 1996 ve 1997.

ce içeriden görülebildiği, evrenin marjinal orta noktası olarak tanıtılırken modern çağda, dışarıdan bakıldığında yuvarlaklığı konusunda kimsenin şüphe duymadığı eksantrik bir yer yuvarlağı olarak algılanır. Bu, Mercator sonrası nesillerin "dünya imgesini" tahmin edemeyeceğiniz sonuçlara götürecektir. Monogeizm, bu gezegenin eşsiz olduğu inancı, bizler için her geçen gün daha da güncellik kazanırken monoteizm, yarınlarda da, Orta Doğu'dan dindar bombalar gelmeye devam etse de kendini gerçek anlamda güncelleştiremeyen, körelmiş bir inanıştan öteye gidemeyecektir. Tanrının varlığına ilişkin öne sürülen argümanların üzerine başarısızlıklarının ayıbı, çıkmayan bir kara leke gibi işlenmiştir; oysa yer yuvarlağı hakkındaki iddialar, yeni yeni kanıtlarla hep daha fazla desteklenmektedir. O hâlde artık, sakinleri olduğumuz masif ve de soylu nesne hakkında yazılan yığınlarca makale ve yayınlara kaynak oluşturmuş gerçekleri irdeleyelim.

Böylece de felsefenin içine dalmış oluyoruz. Ama felsefe yapma koşulumuz, yakın dönemlerde sık sık duyduğumuz gibi sadece nesnesiz uğraş, yani *modus vivendi*, şeklinde değil; nesnenin kendine özgü özelliğinin hakkını vererek felsefe yürütmek olacaktır –aksi hâlde, kendimize ait bir şeyden söz etmiş oluruz. Kuşkusuz felsefe, genellemeler ve onların metaforlarıyla [benzetmeleriyle] sözde bilim olarak, yani genel yaratılış tarihini [Genesis] anlatarak, sonra da 'mevcut-durumlarda-var-olma' ya da 'dünyada-var-olma' meditasyonları yaparak sanatsal biçimde de yürütülebilir, böyle de yürütülmek isteniyor. Ben bunu "tamözdeşim[*5] kuramı" [Theorie der Immersion] ya da birlikte yaşamanın genel kuramı olarak ad-

[*5] Tamözdeşim: Katılımlı bir gözlemde, gözlemcinin duruma ya da olaya, onu yaşayan bireylerden ayrılmayacak biçimde katılması ya da topluluk üyelerinin yaşamını paylaşması. TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. Bir başka deyişle, medya kullanıcılarının, kendilerini gerçek dünyadan soyutlayıp sadece medyadan gelen haber alış verişine açık olmaları; örneğin filimler, bilgisayar oyunları v.b. araçlarla 'yapay bir dünyaya dalma', 'sanal gerçeklik ile bütünleşme'. (ç.n.)

landırıyorum ve buna dayanarak yakın dönemin felsefesini, enstalasyon [yerleştirme] sanatına benzetiyorum.[5]

Küreselleşme hakkında ileri sürülen yaygın görüşlerin hepsinde ortak bir özellik, daha açık söylemek gerekirse, komik bir yan vardır. Alışılmışın dışında felsefe yürütülür ve görünen o ki, branş mensupları tartışmaya karışmadığı zaman son derece rahat felsefe yapılmaktadır. Hâl böyleyken günümüzde, siyaset ve de kültür kuramı çerçevesinde telaffuz edilen en felsefi beylik sözler, ilgili loncanın giyabında şekillenir. En etkin genellemeler, dünyanın; para ve onun mal, metin, rakam, resim ve şöhret olarak başkalaşmasının topyekûn değerlendirilmesi, kontrolsüzce gelişir; zira asıl söz sahibi olması gereken dünya bilgeliği fakültesinin üyeleri, yarı özgür basını takip eden herhangi bir ülke gazetesi okurundan daha fazlasını bilmezmiş gibi davranır. Sanatlarının gerektirdiği gibi fikir yürüttükleri yerler olduysa da bu, genelde marjinal platformlarda gerçekleştirilmiştir ve genel söz tufanına kayda değer katkı getirmemiştir –burada, dünya çapında kabul görmüş Nergi ve Hardt'ın *Empire*'sini ayrı tutuyorum.

Felsefi beyanları genel görüşler karmaşasıyla denk tutmanın memnuniyet verici olabileceğini düşünmek, buradaki ironiyi daha da çarpıcı kılar. Bu bağlamda, kısa bir süre öncesine kadar 'pratik olma' hayalini kuran felsefenin, hiyerarşisiz gündelik iletişime girmesiyle, başına en iyi şeyin geldiği düşüncesi büyük bir inandırıcılıkla savunulmaktadır. Hatta felsefenin alenen 'özel olmak istememe' şeklindeki söyleminin, günümüz yaklaşımına birebir uyduğu dahi ileri sürülmektedir –ve zamane düşünce, 'öne çıkma' kötü alışkanlığını bırakmıştır. Tüm bunların neticesinde, felsefeci olmayanın küreselleşme konularında söz sahibi olduğu, "toplumun" –ya da birlikte

---

[5] Sphären III, Schäume, Bölüm 2, Indoors, Kesim A, Worin wir leben, weben und sind, bilhassa da s.501-534; ayrıca Bölüm 3, Kesim 9, Das Empire –ya da: Das Komforttreibhaus; die nach oben offene Skale der Verwöhnung, s.801f.

yaşayan ve de siyasallaştırılan çeşitliliğe artık ne denirse– felsefi yaklaşımlı tehlikeli heyecanlara ve dünya konjonktürü hakkında ortaya atılan otokratçı genel sloganlara karşı bağışıklık kazandığı sonucunu çıkartabiliriz. O hâlde felsefenin marjinalleştirilmesinden neden şikâyetçi olalım ki?

Bu yaklaşımı, somut bazı örneklerle burada tekzip etmek istemiyorum. Küreselleşme müzakerelerinin siyaset bilimcileri ve sosyal bilimciler tarafından tekelleştirilmesine belki genel anlamda katlanılabilir –zaten gazetecilikteki aksi ve hırçın üslubun yaygınlaşması da onların eseridir– ama bu, münazaralarda kullanılan istisnasız tüm temel kavramların felsefi açıdan kabul edilemez olduğu ve bunların amatörce kullanılmasının telkinlere ve saptırmalara götürdüğü gerçeğini değiştirmez. Kuralına uygun olarak felsefe yapmayan, gizli ya da açık biçimde, yan etkileri tehlikeli olabilecek bir efsanenin yaratılmasına katkı getirmiş olur. Günümüz 'alternatif felsefe' akımının önemli sonuçlarından biri de, ulus devlet sınırlarını aşan asılsız iddiaların türemesidir. Bihaberliğin yarattığı korsan kopyalar, dünyanın her yerinde serbestçe cirit atmaktadır. Bunlar, 'müşteri odaklı olan her şeyin tüm pazarlarda, alıcısı vardır ya da yoktur' şeklindeki günümüz tezini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. En tuhafı da, küresellik ve bütünlük, mekân, zaman ve durum, birlik, çokluluk, karşılıklı etkileşim, dâhil etme ve dışlama ve art arda yazıldığında bir başmakale oluşturulabilecek diğer birçok başka kavramla –ki bunlar türetilmemiş kavramlardır– zehirli siyasi varsayımları, nadir diyemeyeceğimiz oranda fazla ortaya atanların, dini ve felsefi 'büyük anlatıların' açık düşmanları diye niteleyebileceğimiz liberal zihinler olmasıdır.

Sonuçları hiç düşünülmeden ortaya atılan bu iddiaların istenmeyen yan etkilerinden korunmak için ilkin küre [Globus] motifinin felsefi kaynağını hatırlatmakta yarar görüyorum. Bunun için en yalın şekilde şöyle başlayacağım: "Küre", sade bir öğreti olan kozmos tezine ve harita nesnesine işaret

eden bir cins isimdir; yani eskinin 'gök', modernin ise 'yer' sözcüğüne karşılık gelir. Bildiğimiz "küresel" [global] sıfatı türevinin altında da bu isim yatar ve buradan, kısa bir zaman önce *to globalize* [*küreselleşmek*] şeklindeki anglosakson fiilinden hareketle, hibrit yeni bir şekil olarak "küreselleşme" [Globalisierung] biçiminde bir isimlendirmeye geçilmiştir. Bu şekliyle de bu sözcük dünyada yaşanmış ve yaşanan olayları karakterize etme özelliğine sahip bir ayrıcalık kazanmıştır: Küreselleşme, ancak ve ancak, uzağı etkileyen operasyonlarla gerçekleşir.

Artık şimdiki adım, biyolojik ve düşünsel yaşamın 'konteyner' ya da taşıyıcı işlevini gören yer yuvarlağının, felsefi evren çözümlemelerinde, Yunanlılar için ne anlama geldiğini göstermek olacaktır. Antik batı kozmolojisi, yani Platoncu ve geç Helenistik çağı bilginlerinin evren tasarımı, varoluşun tamamını kapsamlı yuvarlar içersinde canlandırmıştı. İşte bu tablonun ismi, ne kadar nostaljik de olsa, Avrupalının zihninden bugün de hâlâ silinmemiştir; zira eski akademi günlerinden beri var olan bu büyük yuvarlağın adı *Kozmos* idi –evrenin mücevher gibi oluşunu ve güzelliğini çağrıştıran bir isimdir bu. Aynı varlık, gök, *Uranos*, olarak da telaffuz edilirdi. Bu dev isim, dünyanın son bir 'eter kubbesi' içerisinde sınırlandığı görüşünü ifade eder –belki de basitçe umut anlamına gelen bir yaklaşımdı bu. Gök, yıldızların sabit durmasını sağlayan ve düşme ihtimali karşısında insanlardaki korkuyu bastıran geniş bir vazo olarak tahayyül edilirdi. Aristoteles'e göre de gök, her şeyi içeren ama hiçbir şey tarafından içerilmeyen en dış yuvardı.[6] Söz konusu göğü düşüncelerle ölçmek, ilk küreselleşmeyi gerçekleştirmek demekti. Ve sonunda felsefe, sevindirici bir haberi ulaştırdı insanlığa: Yaşadığı düzensizlik içerisinde umutsuzluğa düşse de, uzaydan asla düşemeyeceğini inandırmıştı insanoğluna.

---

[6] Physik, 212b.

Demek ki küreselleşme, gerçek anlamda antik çağın evren bilimcileri tarafından, dünya yapısının rasyonelleştirilmesiyle başlatılmıştır. İlk defa onlar, varoluşun tamamını morfolojik bir ciddiyetle somut olarak yuvarlar yapısı içerisinde yapılandırmış ve bu şemayı aklın muhakemesine sunmuştu. Klasik ontoloji, hem dünya öğretisi hem de tanrı öğretisi olarak bir geometrik küre öğretisiydi –bu bilim iki farklı şekildeki mutlak küre kuramını ortaya atmıştı.[7] 'Mükemmel olanı', 'yuvarlak olanı', 'kendine geri döneni' odak noktası hâline getiren yüce geometri olarak da itibar kazanmıştı: Yuvarlak cisimlerin mantığı, etiği ve estetiği olarak sempati topladı. Avrupa geleneğinin düşünürleri, iyi ve yuvarlak olanın aynı şey olduğu inancında birleşmişlerdi. Bu nedenle de küresel şekil, kozmik dokunulmazlığı bakımından önem kazanmıştı. Yuvarlak olmayana dair kuramlar, çok daha sonra bulunan bilimsel çalışmalar olarak devreye girer –ve bu kuramlar, deney bilimlerinin zaferini [ampirik bilimlerin], tanrının öldüğünü, kaos hesaplamalarını ve eski Avrupa'nın sonunu ilan etmiştir.

Tüm bunları tekrardan hatırlatarak aslında "küreselleşmenin", mantıksal ve tarihsel açıdan, günümüz gazeteciliğinin ve onun ekonomi, sosyoloji ve polis muhabirlerinin anladığından çok daha derin bir konu olduğunu göstermek istiyoruz. Küreselleşmeye ilişkin siyasi söylemler, ister hafta içi ister hafta sonu söylenmiş olsun hiç fark etmez, bilhassa hızlı mal, işaret ve mikrop alışverişiyle karakterize edilen günümüz konjonktürünü hedef alır –para piyasaları ve onların 'fantomlarına' ilişkin söylemler ise ertelenir. Küreselleşme –egemen bir cisimde varlık ve şekil buluşması– olarak tartıştığımız olgunun ontolojik boyutunu tam anlamıyla kavramak isteyen herkes, sözcüğün içinde, anlamsal olarak şimdiye kadar pek fazla algılanamamış çağlar arası farklılıkları ayırt etmek zo-

[7] Bkz. Dietrich Mahnke'nin klasik araştırması, Unendliche Sphäre und Allmittelpunkt, Halle 1937; Yeni baskısı Stuttgart/Bad Cannstadt 1966.

rundadır. Bu nedenle burada küreselleşme sözcüğünün başına *karasal* sıfatı eklenmiştir. Bununla amacımız, uzun bir tarih kesitine, dönem münazaralarında, her zaman olduğu gibi entelektüel yaklaşımdan yoksun ya da en azından bunu özümseyememiş katılımcıların egemen olduğu bir döneme, işaret etmektir.

Hıristiyan-kapitalist deniz yolculuğuyla fiilen gerçekleştirilmiş ve eski Avrupa ulus devletlerinin sömürgeciliğiyle siyasi olarak hayata geçirilmiş karasal küreselleşme –ki burada bunu çözümleyeceğiz–, üç evreli bir sürecin tam ortasında yer almaktadır –bu ortanın başlangıç evresi başka bir yerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.[8] Bu beş yüzyıllık 'orta' kısım tarih kitaplarına, "Avrupa yayılmacılığı dönemi" olarak girmiştir. Birçok tarihçi, 1492-1945'i kapsayan dönemi kapanmış tarihsel bir bütün olarak değerlendirme eğilimindedir –oysaki bu, şimdiki dünya sisteminin silüetini kazandığı dönemdir. Bundan önceki dönem, daha önce de vurgulandığı gibi kozmik-uranik küreselleşme devriydi; yani –klasik varoluş öğretisiyle yuvarlar figürlerine duyulan tutku nedeniyle– morfolojik (daha doğrusu: onto-morfolojik) küreselleşme diye adlandırabileceğimiz, görkemli küre öğretisinin evresiydi. 1945 sonrasını da, günümüz insanının içinde bulunduğu, sonraki varislerin de karşı karşıya kalacağı elektronik küreselleşme devri izler. Küreselleşmenin bu üç büyük evresi başta, simgesel ve teknik araçları bakımından birbirinden ayrılır: İdealleştirilen yuvarlağı çizgiler ve kesitlerle ölçmek; gerçek yuvarlağı çepeçevre gemilerle dolaşmak; gezegenin atmosfer tabakası etrafında uçakları ve de sinyalleri dolaştırtmak; bunların hepsi dönemsel farklılıklardır. Nüveler dünyasının tamamını içinde barındıran bir evren düşüncesi veya çeşitli dünya imgelerinin taşıyıcısı anlamındaki yer düşüncesi ise ontolojik farklılıklardır.

---

[8] Bkz. Sphären II, Globen, Frankfurt 1999.

Yuvarlar metafiziğinin doruk noktası –Dante ve Kusanus en önemli tanıklarındandır– aynı zamanda onun sonu olmuştur. Varoluşu açıklayan küresel evren öğretisinin çöküş evresi, bizim, Jacob Burckhardt'a atfen, Rönesans diye adlandırdığımız kültürel dönüm noktasıyla başlar. Büyük tarihçi ve morfolog olan Burckhardt, Yeni Çağı başlatan bu hareketi "dünyanın ve insanın keşfi" deyimiyle tanımlamayı önermişti –bu tanım, bizim de göstereceğimiz gibi, karasal gerçekliğin yükseliş evresiyle özdeştir. Bu, okyanuslara uzandığımızda, Portekizlilerin büyük deniz seyahatleriyle; göğe baktığımızda, Kopernik "devrimleriyle" ve Kepler'in, gezegen yörüngelerindeki ideal dairesel hareketlere ilişkin dogmayı terk etmesiyle başlar. Bu dogmadan sıyrılmakla, yuvarlak olanın idealizmi yok edilmiş, insanı avutan eter gök kubbesi öğretisi de çökertilmişti. Bunun doğal sonucu olarak da yeni, mantıksal ve ampirik bir sayfa açılmış ve o tarihten beri, yer gezegeniyle ilgili yepyeni yönelimlere girişilmiştir –nörolojik yer uydularının ve insan beyinlerinin keşif ve haritalandırma olgusunun aynı döneme rastladığını, insanlar belki bir gün anlayacaktır. Bunların sonucunda da Yeni Çağın monogeist [bu gezegenin eşsiz olduğu] inancı ampirik açıdan sağlamlaştırılmıştır. Böylece de, yaklaşık yarım asırdan beri sayesinde doyum evresine girdiğimiz, 'dünyanın ele geçiriliş' dönemi başlatılmış olur.

Doyum ifadesi burada eylem-kuramsal anlamda kullanılmıştır: Avrupalı elçilerin seyahatleri ve işgalleriyle kendini gösteren saldırgan 'dünya açlığının' giderilmesinden sonra, aşağı yukarı 1945'lerden itibaren başlayan, önceki devirlerden tamamen farklı yaklaşımların gösterildiği evreye işaret eder. Bu dönemin en önemli özelliği inisiyatifler karşısında çekingenliğe giderek daha fazla paye verilmesidir. Karasal küreselleşmenin yüzyıllar boyu süren tek-taraflı icrasından sonra, son birkaç on yıldır, o zamanın hadiselerine ve davranışlarına suçluluk duygusuyla bakılır mecburen –zira yaşanan olaylar, tehditkâr Avrupamerkezcilik adını taşır ve sanki bir zamanla-

rın 'mağrur ortanın' eserlerinden kopmuş olanlara mesaj vermek ister. Biz bu zamanı –hareket noktası Avrupa limanları, sarayları ve hirsları olmuş, asimetrik dünya işgali anlamında– 'tek-yanlılık' çağı olarak tanımlayacağız. Bu bağlamda bir de, bu telaşlı, kahramanca ve müessif olayların neden tarih kitaplarına "dünya tarihi" adı atlında toplanma gereği duyulduğuna –ve neden dünya tarihinin bu anlamda açıkça maziye karışmış olduğuna– açıklık getireceğiz. Eğer "tarih", tek-yanlılık çağında elde edilen kazanımlar demekse –ki bu tanımlama ileriki bölümlerde desteklenecektir– 'yer vatandaşları' bugün, kelimenin tam anlamıyla, 'tarih sonrası' bir rejim içerisinde yaşıyor anlamına gelir. Bu saptama ABD'nin, "vazgeçilmez ulus" olarak tek-yanlı dünya kavramının varisi olma talebiyle nasıl bağdaşır, bunu da ayrı bir bölümde değerlendireceğiz.

Kurbanlar, dünya çapında elde ettiği başarıları faillerine aktardıklarından beri küreselleşme ahlaki anlamda doyuma ulaşmıştır –bu, 'tek-yanlılık sonrası', 'emperyalizm sonrası', 'sömürgecilik sonrası' konjonktürün özünü karakterize eder. Hızlı taşıma araçları ve hızlı ötesi iletişim araçları, ağırkanlı deniz yolculuğu devrini gölgede bıraktığından beri de, teknik anlamda tatmin olmuştur (tabii ki de bu durum, o harikulade deniz trafiğinin günümüzde eski zamanlara göre giderek arttığı gerçeğini yadsımaz: Dünya mal ticaretinin yüzde 95'i bugün deniz yoluyla gerçekleşmektedir). Hava yoluyla gerçekleştirilen dünya turundan bir bakıma aynı gün içerisinde geriye dönmek mümkündür; dünyanın diğer ucunda gelişen büyük siyasi olaylar, işlenen büyük suçlar ve sel felaketleri hakkındaki bilgiler birkaç dakika ya da saat sonra hemen bizlere ulaşır. Küreselleşme; açık bölgelere hücum eden sorumlular, tüm girişimcilerin karşılıklı etkileşim içerisinde olmaları ve harekâtı gerçekleştirdikten belli bir zaman sonra her şeyin kaynak topraklarla ilişkilendirilmesi gerektiğini kavradıklarından beri, sistemsel anlamda da doyurulmuştur. Artık şimdiki

geri beslemeler, bir insan ömründen daha kısa, hatta aktörlerin görev sürelerinden de kısa zaman dilimleri içerisinde gerçekleşmektedir; öyle ki failler, yaptıklarının sonuçlarıyla giderek daha fazla karşı karşıya kalırlar –bu nedenle büyük suçlar işlemiş Pinochet, Milošević, Saddam Hüseyin gibi devlet adamlarına ve diğer talihsiz tek-yanlılara karşı açılan davaları, ahlaksal 'dünya yenilikleri' olarak takdir etmek gerekir. İçkin adalet yaygınlaştıkça, ahiret hesaplaşmalarına zorlayan fikirler –bir zamanların üst kültür ahlakının vazgeçilmez temel malzemesiydi bu– artık bizim için anlamını yitirir. İdealist kuram –'hesap günü' inanışının dünya tarihine girmesini sağlayan kuram–, artan yoğunluk yasasıyla yeni bir anlam kazanır: Gerçekten de gitgide yoğunlaşan dünyada, 'haddini aşmış' tüm aktörler, mütemadiyen izleyicilerinin ve karşı oyuncularının değerlendirmelerine maruz kalırlar; direnişler ve karşı tedbirler beklentisi karşısında, gerçeklik kavramı zamanın koşullarına göre biçimlenir. Olayların yoğun olduğu zaman inisiyatifler, karşılıklı engellemeler getirme yasasına göre hareket eder –ta ki tüm eş zamanlı girişimlerin sayısı, 'hiperaktif titreşen bir jöle' içerisinde stabilize edilene kadar: İşte "tarih sonrası uygarlık" kavramıyla kastedilen tam anlamıyla budur; "iş birliği" ve "karşılıklı engelleme" ifadelerinin aynı anlama geldiği ortamdır.

1944'te Bretton Woods'ta imzalanan anlaşma çerçevesinde 'altın temelli' dünya para sisteminin getirilmesiyle karasal küreselleşme dönemi kapanmış sayılabilir;[9] 20. yüzyılın altmışlı ve yetmişli yıllarında, yer yörüngesi içerisine elektronik atmosferin ve uydu sistemlerinin yerleştirilmesiyle de tam

[9] Bkz. Martin Albrow, Abschied vom Nationalstaat. Staat und Gesellschaft im Globalen Zeitalter, Frankfurt 1998. Yarı betimsel, yarı programcı yaklaşımla *the Global Age* kavramını çözümlerken Albrow, Kolomb seyahati ile İkinci Dünya Savaşı dönemini kapsayan ve bir dünya sentezi olarak Avrupalıların imzasını taşıyan yarım-milenyumun sonrasında, küreselciliğin yeni bir nitelik ya da düzey kazandığını ifade eder. Ve bunun apayrı, devre özgü bir kavramla ya da çağa uygun bir isimle karşılanması gerektiğini vurgular; ayrıca bkz. aşağıda s. 223f.

olarak noktalanır. Dünya cürümlerinin adeta failleriyle yüzleştirildiği, 'adalet limanları' olarak niteleyebileceğimiz uluslararası mahkemelerin yapılandırılması işi, yine her zaman olduğu gibi geç kalınmış olarak, aynı döneme rastlar.

Artık tam bu aşamada, *üçüncü* küreselleşme döneminin manifestoları ortaya çıkar. Bunlar hakkında bilhassa kitabın, kapitalist "dünyanın iç-evreni" yapılandırılmasına ve şekillendirilmesine yer veren ikinci bölümünde söz edeceğiz. Küreselleşmiş dünyayı –ki buna "senkronize dünya" da diyebiliriz– betimlerken, Fyodor Dostoyevski'nin 1864'te yazdığı *Yeraltından Notlar* adlı romanındaki *kristal saray* imgesine başvuracağız –bu benzetme, 1851'deki Londra dünya sergisinin o muazzam 'koruncağını' temsil eder. Rus yazar, onun içinde batı uygarlığının özünü, arta kalmış posası olarak gördüğünü söyler. Bu devasa mimarinin içerisinde, insanı yiyip bitiren bir yapıyı görmüştü Dostoyevski; adeta modern bir Baal[*6] tapınağıydı burası –içinde insanların, batının şeytanlarına: paranın gücüne, katışıksız harekete ve tahrik edip uyuşturan zevklere tapındığı bir 'kült konteyneriydi'. Bugünkü ekonomistlerin "tüketim toplumu" dedikleri bu Baal-kültünün özellikleri, Dostoyevski'nin saray imgesinin sonunda da kendini en inandırıcı biçimde göstermektedir –ama yazarın dini telkinlerine katılmadığımızı da burada belirtmeliyiz; tıpkı Walter Benjamin'in "din olarak kapitalizm" hakkında ileri sürdüğü, derinliği bakımından özgün ama tartışmalı düşüncelerine katılmadığımız gibi. "Kristal saray", içinde Rainer Maria Rilke ile Adam Smith'in bir nevi buluşturulduğu sermaye dünyasının 'iç-evrenini' kapsar –yeri geldiğinde bu iki yazara da söz vereceğiz. "Kristal saray" ifadesini tekrardan gündeme almamızın nedeni, alışılmış "dünya pazarı" söyleminin, içimize

[*6] Hıristiyanlıkta, kötü ruhlardan biri. İnanışa göre Hıristiyanlık, eski tanrıları şeytanlara dönüştürürken, cehennem içerisinde de bir hiyerarşi yaratmış ve Fenikelilerin baş tanrısı Baal'i zebanilerin kralı yapmıştı. (ç.n.)

nüfuz etmiş para ortamının büyüsünde şekillenen yaşamı, yeterince açık ortaya koyamadığını göstermektir. Sermaye dünyasının 'iç-evreni', bir agora ya da açık hava fuarı değildir; tam tersine, bir zamanlar dışarıda olan her şeyi içeriye toplamış bir 'seradır'. Gezegen ölçekli bir tüketim sarayı imgelemiyle, entegre bir 'meta iç-dünyasının' albenisinden söz edilebilir. Bu yatay yapılandırılmış Babil'de [mecazi anlamıyla da, keşmekeş içerisinde] insan olmak, satın alma gücü; özgürlük kavramı ise, pazar için üretilen ürünler arasında tercih yapabilme –ya da o ürünleri bizzat üretebilme– yetisi anlamına gelir.

Üçüncü küreselleşme hareketinin genel mekân anlayışı da değişiktir: Gerçek yerkürede mekânları kaldırılmış ve kubbe şeklindeki yer yuvarlağının yerine esnek olmayan bir nokta, daha doğrusu, kesişme noktalarından ve doğrulardan oluşan bir ağ sistemi yerleştirilmiştir, böylece de birbirinden hayli uzak 'hesap kitapçılar' birbirleriyle bağlanabilmektedir. İkinci küreselleşme hareketi, gezegenin uçsuz bucaksızlığını yavaş yavaş ve orta hızda ilerleyerek algılarken, sözü edilen bu üçüncü akım, Yeni Çağın genişlik kavrayışını yüksek hızlarla yine yok eder. Sonuç: Dünya sisteminin 'iletişim ötesi' yapılanmasının yarattığı yaygın bir hoşnutsuzluk ve huzursuzluk duygusu –bize göre son derece beklendik bir ruh hâlidir bu; çünkü günümüzde, bir yandan telekomünikasyonun başarıları övülürken büyük bir çoğunluk bunları, insanları uzaktan da mutsuz edebilen buluşlar olarak değerlendiriyor; oysa bir zamanlar bu mutsuzlukları yaratmak yakın komşulara özgüydü. Mesafelere verilen değer yok sayıldığında dünya, baştan çıkarıcı tüm yöresel cezbeleriyle birlikte, yaygın bir imparatorluk büyüklüğünden geriye sadece aşınmış logosu kalacak şekilde bir 'neredeyse-hiçe' kadar ufalır.

Kitabın başlığına ilişkin bu açıklamalardan sonra bir de *Sphären II*'de[10] son kısma verilen başlığa açıklık getirmek

[10] Sphären II, Globen, 8. Bölüm, Die letzte Kugel, Frankfurt 1999, s. 801-1004.

istiyoruz. Bunun önemli olduğunu düşündüğümüz için bu çalışmada da yine aynı konuya, biraz değiştirerek yer verdik. Evet, yazar da, aynı şeyleri duymaktan usanmış diğer okurlar gibi kıyamet çığırtkanlığı yapan köşe yazarlarının sonculuk[*7] [Endismus] ve ültimatomculuk söylemlerini gülünç buluyor. Sözü edilen bölümde, gazetelere yansıyan anlamdaki "son yuvarlak"[*8]'tan söz edilmemişti; amaç, felsefi açıdan yabancılaşmış bir vahşi batıyı sergilemekti. Varoluş ve daire buluşmasına ilişkin 'büyük anlatıların' ışığında karasal küreselleşmenin bütün bir tarih içerisinde neden diğerlerinden farklı ve önemli bir olgu olduğu bütün yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştı. Bu dönem –ki burada bunu göstermeye çalışacağım–, birbirlerini keşfeden milletlerin, başka bir deyişle, "insanlığın" yaşamındaki en önemli zaman dilimidir; bu nedenle de felsefi anlamda "tarih" ya da "dünya tarihi" adını almaya hak kazanmalıdır.

Dünya tarihi; dünyayı, kültürlerin ve baştan çıkarıcı cezbelerin taşıyıcısı olarak göstermek demekti. Siyasi çizgisi; yayılmacı Avrupa uluslarının tek-taraflı zaferini desteklemekti. Mantıksal yaklaşımı; homojen mekân, homojen zaman ve homojen değer yargısı adı altında her şeye kayıtsız kalmaktır. Etkinlik tarzı; yoğunlaştırmaktır. Ekonomik sonucu; dünya sisteminin kurulmasıdır. Enerjetik[*9] temeli; hâlâ fazlasıyla var olan fosilleşmiş yakıtlardır. Estetik temel hâl ve tavrı; histerik duygu ifadeleri ve patlama kültüdür. Psiko-sosyal sonucu; uzakta yaşanan sefaletin sırdaşı olmaya zorlanmaktır. Yaşama gücü veren yanı; şans kaynaklarını ve risk yönetimi stratejilerini kültürler arası karşılaştırabilmektir. Ahlaksal esprisi; işgal etme töresinden, işgalci tarafından ehlileştirme töresine geçiştir. Uygarlaştırıcı yanı; yüklerin hafifletilmesi, teminatlar

[*7] Tarihin, ideolojinin, siyasetin vb.nin sonu geldiği şeklindeki felsefi görüş. (ç.n.)

[*8] 10. dipnotta belirtilen bölümün ana başlığıdır. (ç.n.)

[*9] Alm. Energetik: Enerjiyi tüm nesnelerin özü ve temeli olarak açıklayan felsefi görüş. (ç.n.)

ve konfor güvencesidir. Antropolojik kışkırtıcılığı; kitleler hâlinde "son insanları" üretmesidir. Felsefi sonucu; dünyanın, birçok farklı beyinle doğmasına seyirci kalmasıdır.

Şunu itiraf etmek sanırım zor olmayacaktır: Şimdiye kadar kendi içinde bir bir var olan dünyaların tek bir dünya bağlamı içerisine sıkıştırılması olgusu, ilk defa felsefe ve tarih yazılımının buluşmasına ortam hazırlamıştır. Son yarım binyılın 'seyir defterine', adı birçoğu için sinir bozucu ama yine de somut olan "Avrupa Dünya Tarihine"[11] bakan herkes, Magellan ve ondan sonraki nesillerin çepeçevre etrafında dolaştığı yer yuvarlağının, ne anlamda 'son' veya 'yegâne' yuvarlak adını almış olduğunu da anlayabilecektir.

[11] Bkz. Hans Freyer, Weltgeschichte Europas, Stuttgart, 3. Baskı, 1954; Avrupamerkezci karasal küreselleşme bakış açısıyla ilgili yeni düzenlemeleri A. G. Hopkins (Yayımcı), Globalization in World History, Londra 2002'de bulabilirsiniz.

2. Düşen Yıldız

Yunan filozof ve geometricileri iki bin beş yüzyıl önce evreni matematiksel yollarla ölçmeye başladıklarında, her şeyin daire etrafında döndüğü şeklinde, tamamen biçimsel bir sezgiyle yola çıkmışlardı: Yuvarlak yapının kolay yapılandırılabilirliği ve de simetrik mükemmelliği onların evrene karşı ilgilerini kamçılamıştı. Onlar için en yalın şekil aynı zamanda en kusursuz, en tam ve de en güzel olandı. Eski akademide ve başka yerlerde bilimsel tartışmalar için bir araya gelen evren bilimcileri o zamandan beri yalnızca en katı rasyonalistler olarak değil, estetikçiler arasında da en kibarları olarak değerlendiriliyordu. Artık geometrici ya da varlık bilimcisi olmayanlar güzellikleri ayırt edebilen bilirkişiler olarak kabul edilmezdi. Peki, neydi en güzel olanı, yani göğü, özdeksel anlamda en iyinin gerçekleştirilmesi olarak tam yapan? Yuvarlak bütüne ilişkin Yunanlıların ortaya attığı yargılar, Alman İdealizmi'nin başlarına kadar geçerliliğini sürdürmeliydi: "Biliyor musunuz adını? Tek olan ve de her şey olanın adını? Bunun adı güzelliktir." (Friedrich Hölderlin, *Hyperion*)

Mükemmel güzelin adı –*Sphaira* [yuvar]– bundan böyle geometrik açıdan formüle edilmiştir. Dünya cevherinin bu şekil ile doğmasının altında mükemmellik estetiği yatardı. Ve bu estetik anlayışı, modern Avrupa kültürü, güzel olanla güzel olmayana ilişkin yeni kurallar getiren dek geçerliliğini koru-

muştu. En ince ayrıntıya kadar her şeyi özenle işleyen ve de masif evrenin kapsamlı bir bütün olarak algılanabilmesi ancak yuvarlaklık imgesiyle mümkündü. Bu 'nesne-ötesi' varlığın sıradan gözlerce anlaşılmaz oluşu da tamamen onun soylu doğasındandı: Sıradan algılar için fazlasıyla büyük, duyusal kavrayışlar için de fazlasıyla soylu bir yuvarlaktı o. Bu aslında şaşırtıcı değildir: Felsefe, duyumculuğa karşı savaş başlattığından beri görünmezlik derin yaşantıların en önemli özelliği olarak ortaya çıkmıştır.[12] Filozoflara göre duyularla algılanan şey sadece bir görüntüdür [veya yanılsamadır] ve model oluşturabilir; asıl olan, salt kavramsal düşüncede ortaya çıkan şeydir. Sonuçta, ideal yapı ya da duyularla algılanmış bir görüngü hiç fark etmez, düşünürlerini bir yandan hem bu denli tatmin edebilmiş hem de düş kırıklığına uğratmış tek şey, geçerliliğini yitirmiş düşünceler arşivine kalktıktan sonra uzaktan hâlâ ışıldayan, 'Kozmos' ve 'Uranos' adlarıyla anılan bu 'evren yuvarlağı' olmuştu kuşkusuz.

Ne var ki 'yer cisminin' küreselliğine ilişkin kavramlaştırma, daha doğrusu resimleştirme işi gündeme geldiğinde, artık söz sahibi, çirkinin estetiği olmuştu. Tabii ki de yerin yuvarlaklığı konusunda kimsenin şüphesi yoktu; ruhanilerle yürütülen tartışmalarda da farklı bir yaklaşım ileri sürülmemişti; ama yer şeklindeki belirli özelliklerin, köşe ve kenarlarının, ön plana çıkmasıyla artık 'yer' başka açılardan değerlendirilmeliydi. Bilim için asıl olan bu türden düzensizliklerdir; çünkü 'mükemmel olmayış' –ki bu da geometrik açıdan yapılandırılamaz– ampirik araştırmaları gerektirir ve de ona açıktır. 'Arı güzelliği' hiç çekinmeden idealistlere bırakabiliriz, 'yarı güzel' ve de çirkin olanı irdelenmek ampirikçilerin işidir. Mükemmellik, deneyimlere dayandırılmadan yaratılabilirken, olgular ve 'mükemmel olmayışlar' ancak deneyimlerle elde edilebilir. Bu nedenle uranik veya kozmik ve de morfolojik kü-

12 Bkz. Helmut Pape, Die Unsichtbarkeit der Welt, Frankfurt 1997.

reselleşme aslen felsefecilerin ve de geometricilerin konusu olmuştu; karasal küreselleşme işi ise haritacıların konusu olacak ve denizciler için bir serüvene dönüşecektir; daha sonra da, ekonomi politikalarını belirleyen siyasetçileri, klimatologları, ekoloji uzmanlarını, terör uzmanlarını ve de, pürüzlü ve çetrefilli işlere bakan diğer uzmanları ilgilendirecektir.

Bunun neden başka türlü olamadığının açıklaması çok basit: Metafizik dönemde 'yer' cismi, evrendeki konumu itibarıyla daha asil görünemezdi, görünmemeliydi de. Aristocu-Katolik yuvar tasarımında 'yer', hakir görülerek her şeyi kapsayan gök kubbenin en uzağında tutulmuştu. Evrenin ortasındaki 'yer' bu nedenle, ne kadar paradoks olursa olsun, kozmik hiyerarşinin en altındaydı;[13] gerçi eter katmanlarından oluşan güvenli bir sargı içerisinde bütünüyle korunuyordu fakat sonluluğun yönettiği yüksek bölgelerden dışlanmıştı. Bu nedenle metafizik, "fânilikten" söz eder ve yukarıdan, göğün uçsuz bucaksız derinliklerinden 'yere', 'mükemmel olmayan aşağıya' kibirle bakar. Aslında metafizikçilerin hakkını vermek lazım; söyledikleri pek de yanlış değil: Zamanının bir yarısını gece geçiren ve yaşayan her şeyin, ölüm ve çöküşe maruz kalan bir yerden başka ne bekleyebiliriz ki? Anlaşılan eskiler, şekil ve ölümlülük ikileminden o kadar etkilenmişler ki ölümsüz ulvi âlemi, ölümü çağrıştıran derinlikten ayırmak zorunda kalmışlar. Böylece de kendilerini bu evren düalizmine fazlasıyla kaptırmışlardı: Ayın altında olup bitenler, hep başarısızlıklar ve çözülmeler olarak kalmaya mahkûmdur; zira burada doğrusal, sonlu, insanı yoran devinimler hüküm sürer ve antik çağ bu devinimlerin, insanı doğruya ulaştırıp ulaştıramayacağını görmez. Buna karşın asla bozulamayacak şekiller ve ebedî eterin rotasyonları sadece ayın üstünde vardır. Fakat buradaki en tuhaf yan, ölümlülerin yer çekimine mah-

[13] Bkz. Rémi Brague, Geozentrismus als Demütigung des Menschen: Internationale Zeitschrift für Philosophie 1994, I, s.2-25.

kûm olmalarına rağmen her iki âlemin sakinleri olarak var olmalarıdır. Tek tek tüm bilinçler eski ayrılık travmalarının izini taşır; zaten bunların sonucunda, ayın ötesindeki bozulmamış yuvarlar, ayın altındaki bozulmuş bölgelerden kendisini soyutlamıştır. Mükemmellikten uzaklaştırılma, ayın bu tarafındaki tüm varlıklarda yarıklar, yaralar, düzensizlikler yaratmıştır. İçlerindeki bu yarık, daha iyinin özlemine çeker insanları. Ve bu yarık, onlara daha aydınlık, daha yuvarlak, daha eterci günleri anımsatır.

Yerin kozmik açıdan alt sınıf kategorisinde değerlendirilmesine rağmen metafiziksel rejimi çekici kılan, yukarısı ile aşağısı arasında kesin bir ayrım getirmiş olmasıydı. Bu da hiyerarşiye paha biçilemez bir üstünlük kazandırmıştı. Aşağıdaki, doğası gereği tek başına yukarı çıkamazken, aşağıdakine istediği gibi nüfuz edebilme ayrıcalığı sadece yukarıdakine mahsustu. O nedenle eskilerin söyleminde düşünme, hep yukarıdan aşağıya bakarak düşünmekti –mantıksal yaklaşım adeta insanın ayağını yerden kesip başını göğe erdiriyordu. Eskilerin düşünürü, tıpkı Dante'nin cennet yolculuğunda tasvir ettiği gibi, transa geçerek düşünen ve yukarıdan aşağıya bakabilendi. Eichendorff'un *Mondnacht* [Ay Gecesi] şiirindeki "Sanki gök / Yeri sessizce öpmüştü" dizeleri bile, geniş bir dönem, Avrupalıların 'dünyada var olma' habitusunu[*1] şekillendiren evrensel şemayı anımsatır; bunun altında 'dünyaya yabancı olmanın' öğrenilebilir olduğu inancı yatmaktadır. Kuşkusuz şairin yaşadığı dönemde gök, yere sadece 'göstermelik öpücükler' bahşedebilirdi ve ruh da sessiz diyarlardan süzülüp giderdi; sanki ancak bir 'metafor taşıtıyla' o fevkalade güzel yabancı diyarlarda evin yolu bulunabilirdi.

Gerçekten de Eichendorff'un döneminde gücünü yitirmiş ulvi dünya, ilk geceyi yeryüzünde geçirme hakkını uzun za-

[*1] Bireyin yaklaşımını ve dünya görüşünü ele veren genel davranış ve duruş şekli; imaj. (ç.n.)

mandır kullanmamıştı. Zira modern fiziğin boş evreni keşfetmesinin ve tılsımlı gök kubbe örtüsünün kaldırılmasının üzerinden yüzyıllar geçmişti. Yukarıdan tamamlayıcı bir desteğin artık gelmeyeceği düşüncesi, çoğu insan için kolay kolay kabullenilebilir değildi. Heidegger'e kadar bu göksüz yerin matemi gözlenebiliyor –yeryüzü hakkındaki, "düşen yıldız varlıksal gerçeğini [Seinsgeschichte] yitirdi" söylemi, o dönemlere aittir. Ayrılığı ve karanlığı çağrıştıran bu ifade ile herhangi bir gezegenin değil, tek bir gezegenin, gerçek ve varoluş anlamlarının sorgulanmaya başlandığı gezegenin kastedildiğini bugün artık biliyoruz. 'Heidegger yer sakinlerinin' yıldızlarıyla birlikte ters istikamete yönelmeleri, belki de yitirilen gök tarafından yeniden sarmalanabilmek için son bir arayıştı.

Fakat 'yer', daha eter katmanlarının içindeyken, denizlere açılmadan ve kozmik mantosunu çıkarmadan çok daha önce tanatolojik[*2] açıdan, üzerinde ölüneceği bilinen bir yıldız olarak kendini kanıtlamıştı. Muğlâk yuvarlaklığı ona ölümün önünü kesebilecek bir ayrıcalık kazandırmamıştı. Sadece zamana düşüldüğü anın sahnesini düzenliyordu 'yer' –bu andan itibaren de ortaya çıkan her şey menşeine ölüm borçludur. Bu nedenle de burada yaratılan her şey yine istisnasız olarak burada sonlanır; burada saatler dolar, geri alınamaz; burada ateşleme fitilleri yanar, tutuşma noktaları söner (bu bağlamda, *Büyük Patlama* kuramını başlangıçlarla değil sonlarla özdeşleştirmek gerektiği düşüncesi "tarihsel bilinç" açısından önemli olabilir). Yeryüzünde kendini bilen herkes, hayattayken kimsenin oradan gidemeyeceğini bilir. Bu karanlık yer yuvarlağında, yakın zamanların felsefe jargonuna özgü, ölüme doğru önden koşma söyleminin ne anlama geldiğini –neden artık insanlara, eskilerdeki gibi ölümlüler değil de geçiciler dendiğini– anlamak için olayları iyi kavramak gerekir. Eğer bir tarihçi, insan

[*2] Tanatoloji: Ölümün belirtilerini, koşullarını ve nedenlerini inceleyen bilim dalı. TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (ç.n.)

evriminin sonuna bakarak, kolektif insan topluluğunun bütün zamanını neye harcadığını açıklaması gerekseydi, herkesin ölüme doğru bir halk koşusu organize ettiğini söylerdi herhâlde: Mütevazi geçit törenleri şeklinde, Dionysos tarzı kovalamalar şeklinde, ilerleme projeleri şeklinde, kinik-natüralist eleme maçları şeklinde, ekolojik uzlaşma antrenmanları şeklinde. İnsanların kaçınılmaza karşı boşa tedbirler almaya çalışarak günlerini geçirdikleri bu evrendeki bir cismin yüzeyi bu bağlamda düzgün olamaz. Mükemmel bir pürüzsüzlük ancak idealleştirmelerde mümkündür; pürüzlülük ve gerçeklik ise bir yerde birleşir.

Hegel'in öğrencisi olan Karl Rosenkranz'ın 1853'te yazdığı *Ästhetik des Hässlichen* [Çirkinin Estetiği] adlı eserde, ilk sistematik açıklamanın, gerçek dünyanın düzgün olmayan bir yüzeye sahip olduğu şeklinde bir argüman ile başlaması herhâlde bir tesadüf değildir. Bu yeni, idealist-olmayan öğretide insanoğlunun yurdu, 'doğal çirkinlik' öğretisine örnek oluşturma ayrıcalığına sahipti.

> "İşlenmemiş ham kütle, yer çekimi yasasının etkisinde olduğu sürece, nötr bir estetiğe sahiptir. Ne zorunlu olarak güzeldir, ne de zorunlu olarak çirkin; rasgele yapılanmıştır. Mesela 'yeri' ele alalım: Kütle olarak burnun güzel olması için tam bir yuvarlak olması gerekirdi. Ama ne var ki öyle değil. Kutuplarda yassılaştırılmış, ekvatorda şişirilmiş, ayrıca, yüzeyindeki çıkıntılar arasında da büyük farklılıklar var. Uzay geometrisi açısından herhangi bir yer kabuğu kesitine baktığımızda da zaten, hiç hesaplanamayan yüzey hatlarında dahi çıkıntıların ve girintilerin ne kadar gelişigüzel olduğunu görürüz."[14]

Bu bakış açısından sonuçlar çıkartacak olursak, 'idealizm sonrası' bir dünya estetiği hakkında şunu söyleyebiliriz: Gerçek bir cisim olarak coğrafi açıdan değerlendirilen yerküre güzel değil ilginçtir. İlginç olan yanı, çirkinlik yolunda çoktan

[14] Karl Rosenkranz, Ästhetik des Hässlichen, Leipzig 1990, s.20.

yarıyı aşmış olmasıdır. Düzensiz oluşumlarına bakıldığında, günümüze kadar *conditio humana*[*3] diye anılan, ayın altındaki her şeyin hakir görülmesi olgusundan kaynaklanan hoşnutsuzluklar bir an için yine karşımıza çıkar. Fakat sonra sayfa birdenbire değişir –düzensizlik, bu defa gözlere çekici gelmeye başlar. İlginç ve çirkin olanın modern estetikleri, *per se* birbiriyle tesadüfen yoğrulmuş –daha açık söylemek gerekirse, somut ve asimetrik– olanla uğraşan ampirizm ile sadece saldırganlık için bütünleşmemiş aynı zamanda da düş kırıklığından tat alınmasını ve karşı atak oluşturulması için gerekli enerjilerin açığa çıkarılmasını sağlamıştır. Böylece birlikte, 'ketlerden sıyrılma'[*4] [Disinhibition] olgusuna –altın çağını yaşarken bunun adı eylemdi– hizmet etmişlerdir. 'Ketlerden sıyrılma' –ki onsuz Modernizme ilişkin inandırıcı bir kuram olamaz– bizi mükemmel olmayana, hoş olmayana yönelmemizi güdülemiştir. (bkz. aşağıda s. 93-106).

Ancak yer yüzeyindeki çevre olumsuzluklarına bilinçli bakabilen, şimdiye kadar bu güzel olmayan yerdeki varlığını hakir gören söylemler karşısında ölümlünün içten içe duyduğu öfkeyi bastırmış dizginleri koparabilir. Bu nedenle kızgınlık ve hiddet, modern çağın lisanslı bir davranış şekli hâline gelmiştir –*on a raison de se révolter* [isyan yerindedir]; Prometheus hesaplaşma vaktinin Titanı olur; Philoktet de sekreteri.[15] Şimdi; metafizik rejimde önerilen gelişigüzelliğe bakmama, sıkıntı veren şeyleri düşünmeme ve rahatsız eden şeyleri yeniden düşünme ile ilgili öğütler artık 'üst-dünya' tarafından gelmeyece-

---

[*3] conditio humana: insan olma koşulu ve insan doğası koşulu. (ç.n.)

[*4] Bu çeviride 'ket', 'ketleme', 'ketlenme', 'ketlenmişlik' gibi türevleriyle, İngilizce karşılığı 'inhibition' olan; bir içtepi, istek ya da davranışın içten ya da dıştan gelen bir gücün etkisiyle bilinçli ya da bilinçsiz olarak açığa vurulmaması, engellenmesi durumunu (TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü) ifade etmek amacıyla kullanılmıştır; bu bağlamda da Almanca ve İngilizcede kullanılan 'Disinhibition' sözcüğü, 'ketlerden sıyrılma' olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

15 Şair, antik çağın en küstah sözlerini olumsuz kahraman Philoktet'e söyletir: "Ben tanrıları öfkeli buldum"; bkz. Sophokles, Philoktet, Dize 452.

ğinden, çirkin olanda kalmak, grotesk ve amorf olanda dinlenmek, aşağılık ve iğrenç olana katlanmaktan söz edilir. Evet, bir zamanların tasviri gerçek olmuştur. Yeni estetik, yarıklar, türbülanslar, çatlaklar, düzensizliklerle ilgilenir; gerçek olanla birlikte itici etkiler için adeta yarışır.

Karasal küreselleşme, estetik açıdan idealin değil ilginç olanın zaferini ilan etmiştir. Vardığı sonuç şudur: Bize tanıtılan yer, şekilsel olarak düş kırıklığına uğratan ama ilginç bir cisim olarak dikkatleri çeken yer yuvarlağıdır. Ondan –ve üzerindeki diğer cisimlerden– her şeyi beklemek: Buna çağımızın bilgeliği karar verir. Estetik tarihine gelince: Modern sanatlar, uzun zamandır geometrik yalınlaştırmalara alışmış gözleri bundan böyle düzensizliklerin algılanmasına açacaktır.

3. Dünyaya Dönüş

Yeni Çağda artık doğal olarak, Yeni Dünya imgesini şekillendirme görevi metafizikçilere değil coğrafyacılara ve denizcilere bırakılmıştı. 'Son yuvarlağı' resmetmek artık onların göreviydi. Kubbesini yitirmiş bir insanlık için bundan böyle artık mevcut büyük yuvarlak cisimler arasında sadece kendi gezegenleri bir anlam taşıyabilirdi. Dünyayı deniz yoluyla çepeçevre dolaşanlar, haritacılar, kâşifler, dünya tüccarları, hatta Hıristiyan misyonerler ve bunların, gelişmekte olan ülkelerdeki iyi niyetli yardımsever ve uzak sahnelerde para harcayan serüvenci turist gezgincileri, evet hepsi, göğün çöküşünden sonra, son kubbe görevini artık 'yerin' alması gerektiğini kavramışlardı. Düzensiz tabakalaşmış, jeolojik açıdan kaotik bükülmelere uğramış, fırtınalarla toprakları taşınmış bu fiziksel reel 'yer' artık çepeçevre dolanılması ve kavranılması gerekiyordu. Bu nedenle yerküre, yeni bir imge olarak Yeni Çağ dünya anlayışının ana ikonu hâline gelir. 1492'ye ait Nürnberg Behaim-Yerküresiyle başlayan –türünün en eski korunmuş örneğidir– NASA-yer fotogramları[*1] ve *Mir* uzay istasyonu görüntülerine kadar uzanan Modern Çağın kozmik araştırmaları, farklı tekniklerle yürütüldüyse de sonuçta hepsi de yer şeklinin yapısal değişimlerine ve ayrıntılı çözümlemelerine

[*1] fotografik veya elektronik olarak ölçüm amaçlı oluşturulan görüntüler. (ç.n.)

odaklanmış çalışmalardır. Ne var ki hiçbir zaman –uzay uçuşları dönemlerinde de– 'yerin' görselleştirilmesine, yarı-metafiziksel niteliğinin yadsınmasına cesaret edilememişti. Göğün çöküşünden sonra 'yerin' tamamını portreleştirmek isteyen herkes, kendini bilinçli ya da bilinçsiz, soylu evren tasviri geleneğinde bulurdu. Yeni yaklaşımlı dünya imgelerine götürecek yöntemlerin geçerli kılınabilmesi için de, yer çekimi olgusu artık hayali değil, teknik açıdan da çözümlenmeliydi.

Bunun en çarpıcı örneğini Alexander von Humboldt sergilemişti. Humboldt, 1845–1862 yılları arasında beş cilt hâlinde yayımlanan ve döneminin bilimsel alanda en çok satan kitaplar arasına giren *opus magnum*'unu (sonuncuları posthum' dur) çağı tükenmiş *Kosmos* başlığı ile adlandırma cesaretini göstermişti. Geriye dönüp baktığımızda şimdi anlayabiliyoruz ki, bu muazzam bütünsel "fiziksel dünya tasvirini" bestseller yapan, gök kubbe kaybının ve kozmik *clôture*'un [kapanışın] Yeni Çağ Avrupalıları içine düşürdüğü durumu, dönemin edebî üslubuyla büyük bir ustalıkla işleyerek anlatmasıydı. Humboldt, metafiziksel kaybı kültürel bir kazanım olarak gösterebileceğinden çok emindi –ve anlaşılıyor ki zamanının okurları nezdinde bunu da başarmıştı. Panoramik doğa tablolarında bütünün ve yitirilen göğün estetik anlayışı 'evren kabuğu' içerisinde işleniyor; güzel fizik, kutsal daireler tablosunu gereksiz sayıyordu. Humboldt da, çizdiği dünya freskinde, uzak ufuklara bakabilmek için hareket noktası olarak artık 'yeri' seçmiyor –belki de bu nedenle Humboldt, tarihin son evren tasvircisi unvanına laik görülmüştü–; tersine, döneminin ve kendi zihniyetine uygun olarak, yabancı bir yıldızdan ziyaretçi gibi dünyaya yaklaşabilmek için dışarıdaki herhangi bir noktadan yola çıkıyordu.

> "Uzayın derinliklerinden ve de en uzak puslu bölgeden başlayıp, aşağıya doğru kademe kademe, güneş sistemimize ait yıldız tabakasından geçerek hava ve denizlerle çevrili yer yuvarına, yapısına, sıcaklığına ve manyetik gerilimine [çekim gü-

> cüne], ışığın etkisiyle yüzeyinde canlanan hayata ... uzanacağız. Burada artık öznel bakış açısından, insanı ilgilendiren hususlardan hareket edilmeyecektir. Fânilik, bütünün sadece bir parçası olarak, bütünün altında değerlendirilmelidir. Doğaya bakış genel olmalı, büyük ve özgür olmalı; yakınlık veya duygusallık gibi motiflerle ... daraltılmamalıdır. Fiziksel bir dünya tasviri, yani bir dünya tablosu, bu nedenle dünyasal olanla başlamaz; gök mekânlarının doldurduğu yerle başlar. Fakat bakış açısı evrenleri veya alanları [Sphären] mekânsal olarak daraldıkça, bireysel anlamda algılanan ayırt edilebilir şeylerin miktarı, fiziksel görüngülerin sayısı da artar... Yer çekimi yasalarının hüküm sürdüğünü anladığımız bölgelerden sonra da aşağıya, gezegenimize ineceğiz..."[16]

Burada önemli olan aşağıya doğru inme hareketidir: Bu inişin, fâni şeylere yukarıdan bakmayı öğretmiş metafizik yaklaşımla bir ilgisi yoktur artık; tersine astronotçu bir optiği sahneler. Bu şekilde, 'yere' geri dönen Alexander von Humboldt'un, bütünüyle sakinleştirici habitusuna rağmen, tam can alıcı noktada Yeni Çağ taraftarlığına soyunduğunu ve 'yer' sakinlerinin, 'yakınlık anlayışı' içinde yatan büyüye kapılmalarına karşı olduğunu anlıyoruz. Humboldt, onların da gezegenlerine, tıpkı Beihaim, Schöner, Waldseemüller, Apian ve baba oğul Mercator'dan beri tüm yerküre ustaları ve evren tasvircileri gibi, dışarıdan bakacaklarını öngörür ve dış mekânların, 'yerleşim yeri', 'sıcak yuva', 'sosyal döl yatağı'[*2] hayallerinin uzaklarda yaşatılması olduğunu söylemez.

Bu sonsuzluğa açılma, modern anlamdaki sabitlenme riskini arttırır. İnsanlar, her ne kadar başta şaşkın ve dolaylı da olsa, sınırsızlığın içinde bulunduklarını veya –günümüz konjonktürüne baktığımızda neredeyse– kaybolduklarını bilirler. Homojen sonsuz mekânın aldırmazlığından başka hiçbir şeye güvenemeyeceklerini kavramışlardır. Dışarısı, insansal evren-

---

16 Alexander von Humboldt, Kosmos. Hanno Beck tarafından günümüze adapte edilmiştir, Stuttgart 1978, s.48 ve 50.

[*2] İçine gömülen cisme biçim veren oluşum anlamında kullanılmıştır. (ç.n.)

lerin 'yakınlık' anlayışından çok uzak, kendi içinde bir büyüklük olarak yayılır; ilk ve de tek ilkesi, insanlarla hiçbir alakası yokmuş gibi davranmaktır. Ölümlülerin dışarıda bir şeyler aramaları gerektiği hayali –Amerikalıların ve Rusların uzay uçuşlarındaki ideolojilerini hatırlayalım–, anlamsızlık karşısında, dengesiz, cesareti kıran, oto-hipnoz projeler olarak kalır. Ama her şeye rağmen, dışsallaştırılan, tarafsızlaştırılan, homojenleştirilen mekân, Yeni Çağ fen bilimcilerinin 'asıl gerçeklikleri' olmuştur. Dışarının üstünlüğüne ilişkin önerme, beşerî bilimlerin beliti olmuştur.

Buradan yola çıktığımızda, insansal yerleşim anlayışı radikal anlamda çok farklı bir boyut kazanır. Artık 'yer' –ondan ne kadar uzakta olunursa olunsun– geri dönülen bir gezegendir. Dışarısı, olası tüm dönüşlerin genel anlamdaki Nereden'idir. Evet, dışarısı düşüncesi ilkin evren tasviri alanında normlaştırılmıştı. Fakat yeni ve kaçınılmaz 'dışarı-dan-gelme-hareketiyle' üzerinde yaşadığımız 'yerin' buluştuğu mekân, artık Thomas Diggs ve Giordano Bruno öncesinin naif 'gök kabuğu' değildir. 'Fizikçi sonsuzluğunun' ebedî suskun yeridir; Pascal'ın yeni ateist fiziği uyarırken, duygularının korkuya dönüştüğünü itiraf ettiği yerdir. Dante'nin cennet yuvarlarından geçerek yaptığı seyahatte, sabit yıldızlar göğünden aşağıya doğru 'yere' bakarken, dünyanın o minnacık şeklini gördüğünde istemsiz gülüşünü tutamaması *–vil semblante–* ile Humboldt'un, çıplak dış mekânlardan hayat dolu 'yere' inerken duyduğu şaşkınlığı karşılaştırdığımızda, ikisinin farklı etkilenmeler olduğunu söyleyebiliriz. Yeni Çağın dikey kavramı metafizik döneminin dikeylik anlayışından çok farklıdır: Uçma hayalleri, antik ve Orta Çağ döneminin "yukarı çıkma" düşüncesinin yerine geçmiştir; iniş ve kalkışın yapıldığı 'havalimanı-yer', zamanı geldiğinde bir daha geri dönmemek üzere son uçuş için insanın kendini iterek uzaklaştırdığı 'miraç-yer' ile yer değiştirmiştir. Evet, 'yere' dışarıdan bakış, noetik [algılamacı] ruhun dış ya da ebedî dünyaya transa geçme sonucu

değil, tamamen fiziksel-teknik, aeronotik [havacı] ve astronotçu hayal gücüyle gerçekleşmiştir –bunlarla ilgili yazıların ve kartografik çizimlerin fiziksel-teknik analizlerden önce de var olduğunu hatırlatmak isterim.

Tabii ki de Humboldt'un *Kosmos*'u yayınlandığında, 'gezegen katmanları' ve de her yeri kaplayan 'sabit yıldızlar göğünden' yüzyıllardır söz edilmiyordu artık. İnsanda huşu uyandıran gök biliminin eski aracı –Alkuin ve Hegel arası dönemde geleneksel evren biliminin eğitim aracı olan– uran yerküre de artık Humboldt'un ileri yaşlarında, yaklaşık bir nesilden beri, kullanılmıyordu ve yıldızların izlenmesi ile ilgili çalışmalar, kendi başına bir disiplin olarak taçlanan fen bilimleri çatısı altında ele alınmaya başlanmıştı. Astrofiziğin, yani dış mekânlar [uzay] ve de içindeki cisimleri inceleyen bilimin ayrı bir dal olarak güçlendirilmesiyle de, antik çağdan beri gök manzaralarını algılamamızı sağlayan mitolojik yıldız imgelerine ilişkin bilgi, tamamen çöküşe uğramıştı. Bundan böyle gök bilimiyle uğraşmaya devam etmek isteyen, boşluğunda, umutlarımızın ve tasarılarımızın yankı vermeksizin yolunu şaşırdığı antropofugal[*3] mekânlara bakması gerektiği bilinciyle yapmalıydı.

Fakat 'yerin', geri dönülen yıldız olarak öne çıkartıldığı gibi, Avrupa "insanlığı" da –kozmolojik, etnolojik ve psikolojik açıklamalarından hemen sonra–, evrenin en zeki sinir hücresi madalyasını almaya hak kazanmıştı –bunun altını her koşulda ve her durumda çizmek lazım. Kozmik hariçten 'özdüşünüşlü' [selbstreflexiv] insan varlığına geri dönüşü örneklerle açıklamak Alexander von Humboldt'a nasip olmuştu. Bir nesil öncesinde de Immanuel Kant, insanın, 'büyük-ötesinden', 'en-dışarıda-olandan', 'en-yabancı-olandan' kendine

[*3] Antropofugal düşünce: İnsanın kendini evrenin merkezinde görmeyip, anlamsız bir bütünün parçası olarak değerlendirmesi ve her şeyden kaçmasıdır; karşıtı, insanmerkezcilik ya da antroposantrizmdir. (ç.n.)

geri dönebilme yetisini, 'yücelik' olarak tanımlamıştı –ona göre 'yücelik', insanın, kendini üstün göstermeye itecek her türlü tahrikler karşısında onurunu her zaman gözetmesidir.[17] Humboldt'un dünya tablosu, o muazzam doğaötesi uzaklıktan, yıldızlar ve okyanus boyutundan, kültürlü salonlara huşu içinde uzanırken çağdaşlarının evrensel 'soyluluğa' son bir kez daha bakmalarına olanak sağlamıştı. Büyük ölçekli bir dünya bakışı artık estetik yaşamın ciddi bir konusu olmuştu.[18] Bu, *vita contemplativa* [kendinden geçerek yaşama]'nın, burjuva –yani tüketim– araçlarıyla sürdürülmesi anlamına gelir. Eğer insan, "etkilendiği" "devasa şeyi derinden" hissetmek isterse, bunu ancak kendi içinde, kendi iç-mekânında gerçekleştirebilir. Burjuvacı yalnızlığının [Solitüde] anlamını da Walter Benjamin kavramlaştırmıştır.

> İç-mekân, "bireyin evrenini oluşturur. Bunun içinde, uzaklık ve geçmiş bir arada barındırılır. Salonu, dünya tiyatrosundaki locadır."[19]

---

17 Bkz. I.K. Kritik der Urteilskraft, § 26 "Von der Größenschätzung der Naturdinge, die zur Idee des Erhabenen erforderlich ist"; ve § 28 "Von der Natur als einer Macht". Kant'a göre (Romantikçilerden farklı olarak) yüce olanın temelinde, öznenin kaba kuvvet göstermesi ya da karşısındakini mat etmesi değil, aklını kullanan (yani doğada çözülmeyen) bir varlık olduğunu kanıtlayarak, uç durumlar karşısında da kendine geri dönüp onurlu davranış sergileme bilinci yatar.

18 Humboldt burada, rakip meslektaşı Charles Darwin'den daha da öteye gider. Charles Darwin 1831-1836 arası çıktığı dünya turundan dönerken *Beagle*'nin (Almanca Çevirisi: Tübingen 1981) güvertesinde sadece birkaç büyük [yüce] somut "tabloyu" taşıyordu; içlerinden bir tanesi de şuydu: "Hafızama iyice kazınmış resimlerden hiçbiri, insan eli değmemiş ormanlar kadar olağanüstü güzelliği yakalayamamıştır: Bunlar, yaşam enerjisinin capcanlı olduğu Brezilya'dakiler olsun ya da ölümün ve çözülmelerin hâkim olduğu Ateş Toprakları'ndakiler olsun, hiç fark etmez. Her ikisi de doğa tanrısının yarattığı görkemli tapınaklardır adeta: Herhâlde, içinde, havayı soluma dışında başka bir şeylerin de olabileceğini hissetmeyen, böyle ıssız yerlerde kalamaz,. " (s.372)
Darwin de, bir 'yer' araştırmacısının güzel olanın estetiği karşısında çaresiz kalacağını bilir; estetik, zamanın zihniyetine göre (niceliksel ve dinamiksel) yüceliğin estetiği ile şekillenmelidir: "Doğa senaryolarında artık yüksek dağları da görüyoruz –belki hepsi estetik anlamda güzel değil ama hepsi de oldukça ilginçtir. Cordillera'nın en üst noktasından aşağıya baktığınızda, ruhunuz, küçük detaylara hiç takılmadan, çevreyi saran o muazzam dağ kütlesinin şaşkınlığıyla dolar." (a.g.e.)

19 Walter Benjamin, Paris, die Hauptsache des XIX. Jahrhunderts: Illuminationen, Ausgewählte Schriften, Frankfurt 1961, s.193

Kozmik korunmanın yitirilmesiyle insanların kendilerine değişik uzaklıklardan bakabileceği tek yer artık 'mekân' olmuştur –ve bu da, en iyi şekilde, "kendi dört duvarının" içinde gerçekleşir. Bu nedenle modern çağın tipik insan modeli, tüm fiziksel ve turistik yayılmalarıyla dikkat çeken *homo habitans*'tır [ikamet eden insandır]. Belki Yeni Çağ insanları için temel olan aşkınlık ve de 'üst dünyada' gerçek bir yurt düşü bir daha elde edilemeyecektir; fakat aşkınlaştırılan şey, düşünen ve ikamet eden öznelerin dışarıdan kendilerine bakabilme koşulu olarak tanımlanan 'öz-referans', 19. yüzyılda çok daha anlamlı biçimde ortaya çıkar. Aşkınlaştırma –algılanan şeyin, algı mekanizmasına ve yerel algılara dönüşü– Humboldt'un ve de idealist ve 'idealizm sonrası' düşünürlerin felsefi sistem tasarımlarına şekil veren dünya tasvirinin özünü oluşturmuştur. Bu aşkınlık anlayışı aynı zamanda, 18. yüzyıl sonlarında beşerî bilimlerin ayrı bir disiplin olarak kurulmasına ilişkin esaslardan hareket etmiş diğer antropolojik düşüncelerin şekillenmesine de temel oluşturmuştur.

Fen bilimcileri de artık, felsefi açıdan tanımlanabilen bir 'yer' kavramının arayışına girmiştir. Böylece 'yer', burada bulunulması gereği tüm öz-düşünüşlere yer veren aşkın yıdızdır.[20] Ampirik olanla aşkın olanın birleştirildiği, örneğinde tek 'çift eşeyli' bir 'yerdir' orası artık –bir yanda alışılmış araştırmanın alışılmış nesnesi, diğer yanda da tekil zekâların tekil hamilidir. Üzerinde yıldızlar kuramının geliştirildiği yıldız olarak 'yer cismi', fosfor ışımasıyla kendini aydınlatır. Üzerindeki o garip bilginler, homojen boşluğa doğru bakarak düşünceye daldıklarında, bilin ki, hep o en dışarıdan, bulundukları yere geri gelmek içindir. Modernleştirilmiş ikamet, modern algılayış şeklinin bir sonucudur. Bu nedenle Hum-

[20] Bunu, Humboldt'tan birkaç nesil sonra, Nietzsche, Husserl ve Merleau-Ponty gibi yazarlar, açıkça belirtmiştir; bkz. Stephan Günzel, Nietzsches Geophilosophie und die "gemäßigte Klimazone" im Denken des Abendlandes: Dialektik, 2000/I, s.17f.

boldt'un tasvirinde kullandığı "*Sphären*" kavramıyla doğal olarak kastettiği şey, artık iki binyıl önceki Aristocu sanal 'gök katmanları' değil, kozmik gerçekliklere işaret etmeyen, mekânsal düşünen aklın şemasını, kavramlarını ve de yarıçaplarını tanımlayan "bakış açısının" aşkın "evrenleridir" [alanlarıdır].

Tabii ki de Humboldt'un çağında düşüncede kalan şey artık 20. yüzyılda fiziksel gerçek olarak uzayda somutlaştırılmalıydı. Ve bu bağlamda Astronot Edwin Aldrin, 21 Temmuz 1969'da, Neil Armstrong'dan hemen sonra ayın yüzeyine ikinci insan olarak ayak basışını, *Return to Earth* [Yere Dönüş] adlı kitabında, astronot olarak hayatını anlatır.[21]

[21] E.A., New York 1973

4. Yerküre Zamanı, Dünya İmgesi Zamanı

Böylece, Kolomb seyahatiyle birlikte yeryüzünde yaşanacakları şekillendirecek 'karasallık ötesi' uzaysal boyutlar da belirlenir: Çevresinde dolaşılan dünyada bütün noktalar aynı çokluktadır. Bu değerlendirmeyle Yeni Çağın mekân düşüncesi kökten değişir. İnsanlarda, bölge odaklı yönelimler, işaretlemeler ve çekiciliklerle şekillenmiş geleneksel "yaşamak, dokumak ve var olmak" anlayışının yerine, yerleri noktalarla konumlandıran, homojen ve rasgele bölünebilir bir mekân anlayışı geçer.[22] Modern çağın 'konum-mekân'[*1] düşüncesinin hâkim olduğu yerde artık insanlar alıştıkları dünyaların 'iç-evrenlerinde', onların hayal açılımları ve de yuvarlamalarıyla yetinemezler;[23] özellikle de bu yurt-odaklı göklerinin altında daha fazla yaşayamazlar. Gerçekten de elbirliğiyle düşünülmüş, keşfedilmiş ve kazanılmış o büyük harekâta katılan herkes,

---

22 Bununla ilgili olarak bkz. Hermann Schmitz'in kendi felsefe sisteminde getirdiği fenomenolojik açıklamalar, Üçüncü Cilt, Der Raum, Birinci Bölüm, Der leibliche Raum, 2. Baskı 1988, Bonn 1988, § 119 Der Richtungsraum (aynı zamanda §§ 219-231) ve § 120 Der Ortsraum (aynı zamanda §§ 132-135).

[*1] Klasik fizikte üçboyutlu uzay anlamındaki fiili uzay ya da konum uzayıdır. (ç.n.)

23 'Dünya-iç-evreni' kavramını bize kazandıran Rilke, konum-mekânsal yaklaşımla şeylerin ve insanların atmosfersizlikten yok edildiğine ilişkin temel modern çağ deneyimini, dünyayı, kendi yaşantısından hareketle şiirsel bir animizmle yeniden yaşatarak aşmaya çalışmıştı. Ama bunun sonucu artık Platon'cu bir dünya tini olamaz; tersine günümüzde "şair gibi yaşamaya" karşılık gelen bireysel-evrenci yoğunlaşmaya iter. Bkz. aşağıda s. 311-324.

doğduğu köyü ve kasabayı ebediyen terk etmiş; çoktandır var olan ve aşılması zor –ama sosyal politikanın ve iç mimarinin birbiriyle daha iyi yapılandığı– bir dışarıda, hayatının sonuna kadar rahat hareket edebilmek için yerel dilin konuşulduğu baba ocağına ve fani dünyayı sarmalayan o 'gök kubbeye' sonsuza dek veda etmişti.

Yayılmacı Avrupa'nın 'pilot uluslarından' çıkan bu yeni girişimciler artık yurt topraklarında daha fazla kök salmaz; topraklarındaki ses ve kokular içerisinde daha fazla yüzmez; eskiden olduğu gibi tarihsel önemli olaylara ve sihirli çekim güçlerine itibar etmez. Büyüleyici kaynakların neler olduğunu, kutsal yerlerin ve onların gücünün ne anlama geldiğini, ne idüğü belirsiz durumların ne tür lanetlere yol açacağını unutmuşlardır artık. Doğdukları yerlerin ezgileri değildir bundan böyle onlara yol gösterecek olan. Zira onlar, doğdukları topraklarda artık yaşamıyor; tahtırevan[*2] masallarının süslediği o milli gök kubbenin altında nefes almıyor; bambaşka, soyut, dışarısı diye anılan bir yerde projelerini gerçekleştirmeyi öğreniyorlar. Bulundukları yer, kendilerini noktaları ve çizgileri üzerinde kayıtsız şartsız yerleştirdikleri haritadır; bilgilerle boyanmış bir kâğıt parçasından ibarettir; onlara yerlerini gösteren *mappamundo*'dur artık. Harita, toprakları içine çeker. Ve bu yer yuvarlağı resmi, tasavvur edilen mekân düşüncesindeki fiili genişlemeleri zamanla yok eder.

Böylece de karasal yerküre dediğimiz, Yeni Çağ insanlarının yerleşik konumları hakkında başka hiçbir resmin veremediği bilgiye sahip o muazzam tipografik eserin görkemli dönemi başlar ve beş yüzyıldan fazla süren tarihsel bir çağa imzasını atar. Büyük haritalar ile yeryüzünün tamamını gösteren düzlem küre görüntüleriyle elde ettiği tekelcilik, ancak yir-

[*2] Sırma veya altın işlemeli ipek tentesi olan bir yatak ve omuzlarda taşınan ihtişamlı gölgelikli taht anlamındaki bu sözcük, insanın manevi bir çatı altında duyduğu güven ve huzuru sembolize eder. (ç.n.)

minci yüzyılın son çeyreğinde uydu fotoğraflarıyla kırılır.[24] Dönemine egemen olduğu zamanlarda, sadece konumlandırmaları homojenleştirmekle kalmamış aynı zamanda da Eski Dünyada ve onun boyunduruğu altındaki yerlerde güç ve bilgiye ulaşmış olanların elinden hiç düşürmediği bir dünyaya bakış aracı hâline gelmiştir. Ayrıca da harita resimlerinin öyküleştirilmesi sayesinde, denizden ve karadan ilerleyen Avrupalıların evrensel bir dışarıda konuşlanmasını sağlamış keşif, fetih, açınım ve toprakların adlandırılması harekâtlarını belgelemiştir. On yılda bir Avrupa yerküreleri ve haritaları son gelişmelere göre hep güncellenmiştir ve bunu Martin Heidegger daha sonra şöyle formülleştirmiştir:

> "Yeni Çağın en önemli özelliği, dünyayı resim olarak fethetmesidir. Resim sözcüğünün artık anlamı: Yapılanı tanıtma suretidir."[25]

20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında medyada hem alkış toplayan hem de yuhalanan "küreselleşme" hakkında yazılanları –sanki bu sözcük hayatımıza daha yeni girmişti– bu bakış açısından değerlendirdiğimizde, bunların, asılsız olduğunu ve yaşanmış bir hadisenin sonrasına dair boyutlar ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Gerçek boyutlarını ancak, Yeni Çağ olgusunu, bir zamanların yuvarlaklık spekülasyonundan yuvarlağı fiilen ele geçirme operasyonuna geçiş olarak tanımladığımızda yakalayabiliriz. Kuşkusuz burada vurgulanması gereken bir nokta da şudur: Yüzyıldan yüzyıla hep aktarılmış Batlamyus dünya anlayışının agonisi[*3], ancak 20. yüzyılda Kıta Avrupası sakinlerince tam anlamıyla sonlandırılmıştır. Şimdi artık onlar, yarım bin-

---

[24] Üç boyutlu yerküre de 16. yüzyılın sonlarına doğru artık hep güncelleştirilebilen düzlem küre tasvirleriyle gölgede bırakılmıştı çünkü bu tasvirler, atlaslarda kullanılabilir olmaları bakımdan tercih edilmişti.

[25] Bkz. Martin Heidegger, Die Zeit des Weltbildes (1938): Holzwege, 6. Baskı 1980, s.92.

[*3] Ölümden önce can çekişme hâli; TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

yıl boyunca büyük bir çoğunluğun kavramaktan kaçındığı şeyi son dakikada anlamaya çalışmak zorundalar: Çepeçevre dolaşılabilen bir yuvarlakta tahayyül edilebilen bütün yerlere, en uzak mesafelerden bile karşı oyuncularla 'etkileşim' [Transaktion] yoluyla zarar verilebilir.

Karasal küreselleşme; galipler için vazgeçilmez, mağluplar için dayanılmaz, her iki taraf için de kaçınılmaz olan, bölgesel-siyasi anlamda topraklardan vazgeçme tarihi olarak ele alındığında daha anlaşılır olacaktır. Baştan beri yerküre, metafiziksel anlamda kullanıcısına, yüzeyini yurtlandıran tüm varlıkların, her ne kadar çoğalarak, ikamet ederek ve de kolektife özgü kılıflarda –sistemcilere göre, iletişim ortamlarında– yaşayarak kendilerini korumaya alsalar da, mutlak anlamda dışarıda olduğunu telkin etmişti. Düşünürler, göğün açık olması sebebiyle evreni, –ölçülemez ama üstü kapalı– bir kubbe olarak tasavvur ettikleri sürece de insanlar dış etmenlere bağlı üşütmelerden hep korunmuştur. Yegâne dünyaları, henüz hiçbir şeyi yitirmemiş evleridir. Fakat onlar, bitkileri, hayvanları ve de kültürleri üzerinde taşıyan gezegeni, düşen yıldızı, çepeçevre dolaştıklarından beri, büyük uçurumlar yaratmışlardır. Ve buradan öteye bakıldığında, zeminsiz bir 'dışarısı' onlara hep göz kırpar. Bir diğer uçurumu da, başka diyarlarda her şeyin bambaşka olabileceğini etnik açıdan ortaya koymuş yabancı kültürler oluşturmaktadır. Varlıkların ebedî düzeni diye düşündüğümüz şey aslında sadece bizi taşıyan içkin bağlamdır –onu terk ettiğinizde, bu kaosun üzerinde tamamen farklı yapılandırılmış 'düzen sallarının' yüzdüğünü görürsünüz. Kozmolojik ve de etnolojik, her iki uçurum da gözlemcilerine, varoluşlarının ve 'öyle-oluşlarının' rastlantısallığını yansıtır. Her ikisi de Yeni Çağ bağışıklığının yol açtığı felaketlerde, "ortanın yitirilmesi" değil "kenar sınırlarının yitirilmesi" olgusunun rol oynadığına işaret eder. Geriye kalan son sınırlar da bir zamanlarınkine hiç benzemez –ayakta durmamızı sağlayan o sınırlar, sadece bizlerin yarattığı bir

illüzyondu: Sınırların yitirilmesi (teknik anlamda: sağlam kenarların 'varlıksızlaştırılması') olgusu aslında Yeni Çağ ile bizlere verilen 'kötü haberdi' [dysangelium'du] ama ele geçebilecek yeni 'fırsat mekânlarının' bulunduğu şeklindeki 'müjdeli haber' [Evangelium] ile birlikte, her yere yayılmıştı. Zaten iyi haberlerin kötülerin üzerinde at koşturması bu devrin özelliklerindendir.

İber yarımadasının limanlarına ilkin bilgi vebasının gemileri yanaşır; Hindistan'dan, dünyanın ta öbür ucundan geri dönen 'yuvarlak yerin' ilk tanıkları artık bundan böyle 'Eski' diye nitelenecek Dünya'ya değiştirici bakışlarla bakar. Dünyayı turladıktan sonra yurt limanına giren herkes –tıpkı 1519-1522 arası Magellen yolculuğundan sağ olarak geri dönen bir deri bir kemik on sekiz mürettebatın güverteden iner inmez şükran ilahisini okumak için sendeleyerek kiliseye gittikleri gibi–, asla bir daha, yuva-yurt özellikli bir 'dünya mağarası' olmayacak topraklara ayak basmış olur. Bu anlamda Sevilla, dünya tarihinin ilk üs-yeriydi; limanı da, daha doğrusu San Lucar de Barrameda limanı, Eski Dünyanın, dünya turundan eve dönen tanıkları karşılayan ilk limanıydı. Üsler, seyahatlerden geri dönenlerin, büyüsü bozulmuş ve de duygulu bakışlarını bir araya toplayan yurtlardı bir zamanlar. Bu tür yerlerde Yeni Çağın mekân yasası geçerlidir. Buna göre, insanın doğup büyüdüğü yer, varoluşun merkezi ve de tamamen onun etrafında dönen dünya olarak algılanamaz. Magellan'a, Armstrong'a göre, bugünde yaşayan herkes, memleketini, dışarıdan algılanabilen herhangi bir nokta olarak tasavvur etmek zorundadır. Eski Dünyanın, üs-yeri agregasına dönüşmesi, dünyanın çepeçevre turlanmasından sonra ortaya çıkan yeni yerküre gerçeğini yansıtır. Üs-yeri, düşlenen dünyada yerlilerin, kendilerini dışarıdan gelenler tarafından 'ele geçirilmişler' olarak gördüğü noktadır ve burada dünyayı turlayanlar kendilerine gelirler.

Nasıl oldu da yerli Avrupalılar bu süreci çağlar boyu gör-

mezden gelebildi; saptırdı ve de gerçekliğini tamamen yok saydı; 20. yüzyılın sonlarına doğru da birden bire akıllarına bu rezil küreselleşme olgusuyla –sanki ortada yepyeni sebepler varmış gibi– ilgilenmek geldi; anlaşılır gibi değil. Onlara, 1900'lerde –20. yüzyıldaki milliyetçi gerilemelerden önceki– dünya konjonktürünün 2000'li yıllara göre birçok yönden daha açık ve küresel olduğunu hatırlatacak olsak ne derler acaba? Kuşkusuz: Dünya turları rutinleştikçe ve hızlandıkça "yaşam dünyaları" daha genel üs-yerlerine dönüşür –bu yüzden de bilhassa hızlı ulaşım ve 'hızlı ötesi' bilgi aktarımı çağında büyüsü bozulan yerel bağışıklık yapılanmaları epidemiye uğrar.

İlerleyen küreselleşme sürecinde, toprağa bağlı, yerleşik, kendine dönük ve kendi içinde huzurlu kolektif yaşamın –o ana kadar başka hiçbir yerde bulunmadan, sadece kendi yerinde ve de doğduğu topraklarda sürdürülen yaşamın– 'düş perdeleri' kat kat yırtılmaya başlar (Heidegger *Gegnet* ile çepeçevre turlanmış bu mekânsallıkları çok geç ve de boşa tanımlamıştır). Eskiler, insanın korunduğu, özgün dilin konuşulduğu, 'mikrosferi' [Mikrosphäre] hayat dolu, 'makrosferi' [Makrosphäre][*4] duvarlarla çevrili bir yaşam biçiminden başka bir tarzı bilmezlerdi –onlara göre dünya, yöresel konuşlanma, kendine odaklanma, tek dilde konuşma ve 'kolektif döl yatağı' hayallerinin gerçekleşmesini sağlayan sağlam duvarlı sosyal bir yuvardır. Modernizm öncesi ortam, kendine özgü hayat dolu nitelikleri kapsayan bir birimdi. Ne var ki bütünüyle taranmış dışarıyı her yere taşıyan küreselleşme, artık bugün, ticarete açık şehirleri, hatta kendi içine dönük köyleri, tüm

[*4] 'Mikrosfer' ve 'makrosfer' ifadeleri, yazarın 2004 yılında üç cilt hâlinde yayınladığı *Sphären* dizisinin [bkz.1.Bölüm] ana konusudur. Buna göre 'mikrosfer', bireyin evrenidir; bu evrende bireyin fetüs döneminden başlayarak çocukluk dönemine kadar hiçbir zaman yalnız olmadığı ve hep başkalarına bağımlı olduğu ileri sürülür. 'Makrosfer' ise, siyasi yapılanmış düzenin evrenini ifade eder. *Sphären* dizisinin üçüncü cildinde de yazar 'çoklusfer' kavramını getirerek, günümüz modern toplumun işleyişini tartışır. (ç.n.)

yerel özellikleri –para ve geometri[26] şeklinde– ortak paydada toplayan bir trafik ağının içine sürüklemiştir; kendiliğinden gelişen 'iç-kabukları' [endosferleri] harekete geçirmiş ve ağın içine almıştır. İşte bu ağın içerisine düşen toprağa bağımlı ölümlülerin yerleşim alanları, artık kendi içinde dünyanın merkezinde olma ayrıcalığını yitirir.

Bu bağlamda Yeni Çağ tarihi aslında, az önce de vurgulandığı gibi, homojen dışarıya karşı yapılan bir mekân-"devrimi" tarihinden başka bir şey değildir. Dünyaya ilişkin getirdiği açıklamalarla da yer sakinlerini, ötekiyle birlikte olmak ve ötekini genişlemiş coğrafyada yorumlayabilmek için doğrudan komşuluk kategorilerinin artık yetersiz kaldığı konusunda aydınlatmaya çalışır. Yuva sıcaklığının şiirselliğini yok ederek yerel ontolojilerin felaketlerine neden olur. Bu aydınlanmalar neticesinde eski Avrupa ülkelerinin tümü, *de jure* [hukuken] yerküre üzerinde görülen sıradan üs-yerlerine bürünür; şehirler, köyler, kırlar *de facto* [fiilen] sınırları kalkmış trafik istasyonlarına dönüşür –ki bu istasyonlarda canlı modern sermaye rüzgârını, mal, para, metin, resim, şöhret olarak beş kat metamorfoza uğramış bir şekilde estirir.[27] Yer yüzeyindeki ampirik tüm yerler, tüm mekân noktalarını teknik ve ekonomik önlemler için erişilebilir gören sermayenin potansiyel adresidir artık. Bir zamanların spekülatif 'evren yuvarlağı',

---

[26] Bu ifadenin geç orta çağ öncülleri için bkz. Alfred W.Crosby, The Measure of Reality: Quantification and Western Society, 1250-1600, Cambridge 1997.

[27] Mal ve paranın sermayenin bir parçası olduğu aşikârdır; metin, resim ve şöhret sahibi insanların da buna dâhil olduğunu, artık modern kültür sektörünün temsilcileri de, geleneksel tutucu çekinceler karşısında, yavaş yavaş anlamaya başladılar. Bunun metin ve resimler için geçerliliğini, Georg Franck, Ökonomie der Aufmerksamkeit, Ein Entwurf, Münih/Viyana 1998, ortaya koymuştur. Şöhret sahibi insanların siyasi ekonomideki yerini kavrayabilmek için de bkz. Thomas Macho, Von der Elite zur Prominenz, Zum Strukturwandel politischer Herrschaft, Merkur, Sayı 534-535, 1993, s.762-769; aynı zamanda da Das prominente Gesicht, Notizen zur Politisierung der Sichtbarkeit: Sabine R.Arnold/Christian Fuhrmeister/Dieter Schiller (yayımcı), Politische Inszenierungen im 20. Jahrhundert. Zur Sinnlichkeit der Macht, Viyana 1998, s.171-184.

her şeyi kapsayan ve her şeyden üstün bir himayeciliği simgelerken, yeni –Behaim'ın yerküresine verdiği adıyla– "yer elması", Nürnberglilere ve onların aracılığıyla Avrupalılara sinsice, zalim ve de ilginç Yeni Çağın topolojik elçiliğine soyunmuştu; mesajı da şuydu: İnsanlar, düz olmayan yuvarlak bir cismin kenarında var olan yaratıklardır –bu cisim bütün olarak ne bir döl yatağı ne de bir konteynırdır; himaye etme gibi bir misyonu da yoktur.

Yerküreler, paha biçilmez bir değere sahip, oyma gül ağacı ayaklar üzerine oturtulmuş, metal meridyen bir halka içine yerleştirilmiş olabilir; izleyicilerini, bir bakışta her yerin görülebilir ve de iyi sınırlandırılmış olmasının paradigmasıyla büyüleyebilir; ama nihayetinde koruyucu kenardan, küresel dış kubbeden yoksun bir cismin resmini çizer sadece. Üzerinde duran her şey dışarısı olarak görünür. 19. ve 20. yüzyıl felsefesinde esen 'varoluşçuluk' rüzgârıyla tanımlanan şey, yerkürelerle açıklanmıştır artık: Ona bakan herkes, kendini, 'yer' ile boşluk sınırı arasında bir varlık olarak görmeye mahkûmdur. Sadece hava atmosferinin bilinen tüm yerkürelerde gösterilmediği gerçeğini düşünmemiz dahi, Yeni Çağ harita sanatının –ve de *eo ipso* [doğal olarak] düşünce biçiminin– derinliği hakkında fikir sahibi olmamıza yetecektir sanırım. Düz haritalar da zaten havasız devlet topraklarının manzaralarını yansıtır. Atmosfer boyutu, tüm eski 'yer' modellerinde öylece ihmal edilmiş ve sanki salt katı cismin resmedilmesine karar verilmişti. Ancak 20. yüzyılda atmosfer tekrardan gündeme alınacak ve insansal çevre ilişkilendirmelerinin mevcut somut koşullarının adı konulacaktır. Ve o zaman da 'varoluş' ile 'tamözdeşim' ifadelerinin eşdeğer kavramlar olduğunu söyleyebiliriz.

Kültürlü Avrupa'nın kütüphaneleri, 'bey odalarını' ve salonlarını süsleyen yerküreleri, yeni bir öğretiyi, dışarının üstünlüğü öğretisini telkin etmiştir. Avrupalılar; kâşifler, tüccarlar ve turistler olarak bu dışarıda cirit atarlar; aynı zamanda

da ruhlarını, duvar kâğıdı ile kapladıkları iç-mekânlarda arındırırlar. Zaten nedir ki bir salon, eğer orada uzak diyarlardaki "dehşetlikler" hakkında konuşulmuyorsa? Yerkürelerine paralel oluşturulmuş gökküreleri, yerkürelerin verdiği mesajları elinden geldiğince ısrarla düzeltmeye çalışır[28]; ölümlüleri, gök kubbe altında kozmik korunmaları olduğuna inandırmaya devam eder; fakat işlevi daha çok dekoratif amaçlı kalır; bu bağlamda da yıldız ve yazgı uzmanlığından ruhu yüceltme psikologluğuna ve de falcılığa dönüşen astroloji sanatıyla bütünleşir. Hiçbir şey, görünürde bir şey olarak algılanan fiziksel göğün büyüsünün bozulmasına mâni olamaz artık. Yüksek bir kubbe olarak görülen şey, hava boşluğuyla algılanan bir uçurumdur. Gerisi de sadece hep bir yerlere taşınan dincilik ve de kötü liriktir.[29]

---

28 Bkz. Elly Decker, Der Himmelsglobus –eine Welt für sich: Focus Behaim Globus, I. Bölüm, Nürnberg 1992, s.89-100.

29 Barthold Hinrich Brockes'un (Irdisches Vergnügen in Gott, bestehend in Physicalisch- und moralischen Gedichten, Birinci Bölüm, Hamburg 1723'deki) Das Firmament [Gök Kubbe] adlı şiirini burada ayrı tutuyoruz. Bu dizeler, Pascal'ın 'sonsuz mekânların ebedî suskunluğuna' ilişkin görüşlerini tırmandıran bir replik olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz Brockes'un şiirine verdiği başlık pek de geçerli değildir çünkü şair, kozmik istikrarı sağlayabilecek gök kubbenin artık var *olmadığını* biliyordu; ona göre sadece ruhun tanrıya mekânsız bağlanması vardı: "...O sonsuz derinlik, tıpkı kabaran dalgaların / Dipsiz bir denizde batan gemiye çarptığı gibi / Çarptı ruhuma o an. / O koskoca makber, ışıksız, / Kapkaranlık; başı yok, engeller yok, / yuttu bütün dünyayı, düşünceleri de; / Tüm hayatım bir toz zerresi, bir nokta, bir hiç imiş meğer. / Ve kaybettim kendimi. Mahvoldum biran. / Ümitsizlik sardı tüm bedenimi. / Yapayalnızım. Ey şad olduğum hiçlik! Ey bahtiyar olduğum heder! / Sende buldum tekrardan kendimi, yüce tanrım.]
Bu dizeler üç şeyi ortaya koyar. Birincisi: Şair, "gök kubbe" ifadesiyle eski evren tasvirindeki kullanımını artık kastetmemektedir. İkincisi: Göğü, okyanusa benzeterek, içine dalınabilen bir yer olarak değerlendirmektedir. Üçüncüsü: Dipsiz denizlerde batan hayali gemiyi ancak "yakınlık eğilimi olan" bir tanrı kurtarır.
Gök kubbe düşüncesi salt liriklerin değil hezeyanların da konusu olmuştur. Daniel Paul Schreber, Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken'ın 6. Bölümünde, kendisini arayan ruhları ölmüş bazı hastaların bulundukları adres olarak "gök kubbeyi" verdiklerini yazar.

5. Doğudan Ayrılma, Homojen Mekâna Girme

Dışarının ayrıcalığını enine boyuna ortaya koyabilmek için Magellan ve del Cano'nun (1519-1522) daha sonra da Francis Drake'in (1577-1580) gerçekleştirdikleri dünya turlarından söz etmek tek başına yeterli değildi. Kuşkusuz bu iki denizcilik kahramanlığının karasal küreselleşme tarihindeki yerini küçümseyemeyiz; zira aktörleri, batı yönüne gitme kararıyla, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasına, manevi anlamda da büyük bir yeniliğe imza atmıştır. Magellan ve Drake, batı rotasından Hindistan'a gitme düşüncesinin kâhince bir saplantı hâline geldiği Kolomb'un sezgilerinden yola çıkmışlardı. Her ne kadar Kolomb dördüncü yolculuğundan sonra da, 1502-1504, Hindistan'a giden deniz yolunu bulduğu yanılgısından vazgeçirilemediyse de, çağın yaklaşımı hep onun tarafındaydı –Kolomb, kendinden emin bir şekilde, Orta Amerika adalarının, Ganj nehrine sadece on günlük bir deniz yolu uzaklığında olduğunu, Karayip sakinlerinin de Hint "Büyük-Han'ın" uyruğunda olduğunu iddia etmişti. Batı rotasını tercih etmekle "batı âlemini", bir zamanlar doğuya karşı gösterdiği güneş-mitolojik tutkunun esaretinden kurtarmıştı; bir batı kıtasını keşfederek, şarkın mitolojik-metafizik üstünlüğünü silebilmişti Kolomb. Evet, artık o zamandan beri "başlangıç noktasına" ya da güneşin doğduğu yere geri dönmüyor,

tersine sıla hasreti çekmeden hep güneşle birlikte ileriye doğru gidiyoruz. Rosenstock-Huessy şunları söylerken çok haklıydı: "Kristof Kolomb'un geçtiği okyanus, batı âlemini Avrupa yapmıştır."[30] O tarihten beri küreselleşme ya da 'çok yönlü dünya istilası' adı altında gerçekleşenler tamamen Atlantik göstergesi altında yapılıyordu.

Portekiz denizcileri 15. yüzyılın ortalarından başlayarak, batıdaki Herkül sütunlarına kenetleyen bakışların büyülü zincirlerini kırdıktan sonra, Kolomb seyahati, Avrupa menfaatlerinin kesin olarak "yanlış istikamette" olduğu sinyalini vermişti. Sadece bu "devrimci" 'doğudan kopma' hareketi, Amerika sanılan yeni Hint kıtasının doğmasına sebep olmuştu. Ve yarım binyıldan beri kültürel ve topolojik anlamda küreselleşmenin hep "batılaşma" ve de batılılaş[tır]ma şeklinde yorumlanmasının altında bu yatar.[31] Bunun neden başka türlü olamayacağını yeni fenomenolojinin öncüsü Hermann Schmitz, *System der Philosophie* adlı çalışmasının mekân felsefesi betimlemelerinde başarılı bir şekilde vurgulamış ve Kolomb hakkında şunları ifade etmiştir:

> "Batıda insanlık için Amerika'yı, böylece de konum-mekân olarak mekânı keşfetmişti. Bunun altını özellikle çizmemin nedeni, Kolomb'un, daha sonra da dünyayı çepeçevre dolaşarak onun başlattığını tamamlayan Magellan'ın, batı rotasını izleyerek elde ettikleri başarılarla, insansal mekân anlayışında şok etkisi yaratan bir devrim yapmış olduklarını vurgulamaktır – zira asıl Yeni Çağ bilinçlenme şekli, aslen onların açtığı çığırla derinden etkilenmiştir diye düşünüyorum."[32]

Batıya yönelme, Avrupai davranışın küreselleşmiş bir konum-mekân içerisinde geometrileştirilmesine götürecektir.

---

[30] Eugen Rosenstock-Huessy, Die europäischen Revolutionen und der Charakter der Nationen, Moers 1987, s.264

[31] Buradaki "Batı geçiti" eğilimi: Giacomo Marramao, Passaggio a Occidente. Filosofia e globalisazzione, Turin 2003'de ele alınmıştır.

[32] H.Sch., System der Philosophie, Üçüncü Cilt, s.441.

Yeryüzünde henüz daha yerleşime açılmamış bölgeler hakkında özet bilgiler de bu nedenle baştan yeni yöntemsel ülküye göre şekillenir: Buna göre, gezegen yüzeyinde eşit dağılmış tüm noktalar, Avrupa (bunun da anlamı öncelikle İber Yarımadasının) yöntemlerine, menfaatlerine ve önlemlerine göre ele geçirilebilir olmalıdır –fiili saldırılar yüzyıllar sonra da gerçekleşse, bu değişmez bir kuraldı. Harita üzerinde *terrae incognitae* [bilinmeyen topraklar] olarak tanımlanmış o anlı şanlı isimsiz beyaz karaltılar da, ileride adı konulması gereken noktalar olarak yer alırdı. Onlar, sıradan bir araştırma adı altında toplanmış bilişsel sadizmin cazibe noktalarıydı. Tüm o isimsiz beyaz karaltılar için, 16. yüzyılın bazı önemli dünya haritalarında, devasa olduğu düşünülen Avustralya kıtası hakkında yazılanlar geçerliydi: *Terra australis nuper inventa nondum cognita* –yakınlarda bulunmuş, *henüz daha* araştırıl*mamış*, ama gelecekteki araştırmalar ve değerlendirmeler için serbest hareket alanı olarak belirlenmiştir. 'Henüz-daha-değil' ifadesi, başta coğrafi mesele olarak ele alınması gerektiği konusuna işaret eder. Yeni Çağ, *nondum*-çağıdır –kendini, hem sonsuzluğun durgunluğundan hem de mitolojik daireselliklerden kurtarmış, ileriye ilişkin birçok vaatte bulunan çağdır Yeni Çağ.

Kolomb seyahatinin tarihsel en önemli esprisi, modern konum-mekân hareketlenmelerini ivmelendirmesidir. Eski anlayışta yön ve de rüzgâr yönü, bilhassa da güneşin battığı yer (bu nedenle Mısırlılarca ölüm bölgesi) diye bilinen Batı, konum-mekânsal ve de geometrik 'yer' ve mekân hayallerinin gerçekleştirilmesine katkı getirmiş, böylece de uygarlık tarihinde vahim sonuçlara neden olmuştu. Batı yönünde girişilen bu yolculuklarla, artık günün birinde kayıtsız bir *trafiğin* her yönde sonlanacağı hareketlenmeler başlatılmıştır. Bu süreci ister 1492'deki Kolomb seyahatiyle başlatın ister 19. yüzyıldaki Kuzey Amerika kıtasının istilasıyla, hiç fark etmez: Sonuçta "istikamet batı" buyruğunun bu denli büyük çapta sahnelenmesi, ileride, kolay ulaşılabilir bölgeler içerisindeki her-

hangi iki nokta arasında gerçekleşecek sıradan 'git-gel trafiğinin' ortamını da hazırlayacaktır. 20. yüzyılın, son derece duyarsız kavramlarından biri olan "sirkülasyon" (trafik anlamında) sözcüğüyle kastedilecek olan da zaten bu konum-mekân anlayışı zaferinin bir sonucudur. Zira modern trafik kavramının esasını teşkil eden gidiş dönüş simetrisindeki rutinlik, ancak, bir alandaki geometrik açıdan eşdeğer noktaların güzergâh resimlerini ve hareket saatlerini çizelgelerle gösteren genel bir konum-mekân anlayışına temellendirilebilir. 19. yüzyılın önemli taşıma araçlarından biri olan raylı sistem çekme makinesinin, *loko*motif –bulunduğu yerden hareket edebilen araç– diye adlandırılması bir tesadüf değildir; çünkü gerçekten de bu tanımlama, konum-mekânın kayıtsızlaştırılmasına ilişkin önemli bir boyutu vurgular. 19. yüzyılın teknik adamları, buharlı sistemlerle bir yerden bir yere gitme hareketi biçimindeki 'mekân aşımı' ile telleri, ilke olarak demiryollarını takip eden elektrik telgrafla gerçekleştirilen "mekân buharlaşması" arasında sıkı bir bağ olduğunu biliyordu anlaşılan.[33]

Dünya trafiği ifadesini kullanırken deniz ve kara keşiflerinin, coğrafi ve hidrografik açıdan büyük oranda tamamlandığı gerçeğinden hareket ediyoruz. Otantik trafik ise, *terra cognita* ya da *mare cognitum* [bilinen topraklar ya da denizler] üzerindeki bir bölgeyi, rutin geçişlere açan bir güzergâh sisteminin var olması koşulunda mümkündür. 'Geçiş eylemleri' bağlamında da trafik sözcüğü, ikinci bir evreye, Avrupalıların küresel keşif serüvenleri olarak başlattığı rutinleştirilmiş sürece işaret eder.

[33] Bkz. Armand Mattelart, L'invention de la communication, Paris 1994, s.68f.

6. Jules Verne ve Hegel

Küreselleştirilmiş trafiğin ne anlama geldiğini ve nelere kadir olduğunu, 1874'de yazdığı *Le Tour du Monde en Quatre-Vingt Jours* [Türkçeye, 'Seksen Günde Devriâlem' olarak çevrilmiştir] adlı yergi tarzı romanıyla en isabetli ve sürükleyici şekilde ortaya koyan Jules Verne olmuştur. Hızlı ilerleyen yüzeyselliğiyle kitap, modernleşme sürecine ait bir kesiti trafik projesi olarak yansıtır ve sözde bir tarih felsefesi olarak, Modernizmin, dünya çapında trafiği nasıl basitleştirdiğini gösterir. Sadece küreselleştirilmiş konum-mekân içerisinde, kişi ve mal trafiğini sıradan gören yeni 'mobil oluşlar' gerçekleştirilebilir. Trafik, iki taraflı hareketin bir ifadesidir. Bu hareket, uzun mesafelerde de güvenilir organizasyonlarla yapılandırıldığında, dünya turunun hangi istikamette yapılacağı önemli değildir artık. Jules Verne'in roman kahramanlarından İngiliz Phileas Fogg'un, Esquire'nin, ve onun gariban Fransız uşağı Passepartout'un seksen günlük dünya turunu doğu rotasıyla tamamlamaları, tamamen dış etmenli tesadüflerin bir sonucudur; o tarihlerde yayımlanan bir gazete haberidir. Haberde, *Great Indian Peninsular Railway*'in son Rothal ve Allahabat kısmının da açılmasıyla Hindistan yarı kıtasının artık üç günde geçilebileceği yazıyordu. Bu haberin neticesinde Londra günlük gazetesinden bir yazar, kışkırtıcı bir makale kaleme alır ve bunu okuyan Phileas Fogg, Reform Kulübü'ndeki Whist[*1]

[*1] Dört kişiyle eşli oynanan Briç tarzı bir iskambil oyunu. (ç.n.)

arkadaşlarıyla, yazıda sözü edilen seyahati gerçekleştirme konusunda bahse girer. *Morning Chronicle*'da yayımlanan makalede Londra'dan başlayıp dünyayı çepeçevre dolaştıktan sonra tekrar Londra'ya varmak için yaklaşık olarak harcanması gereken süre etap etap verilmişti –Britanya başkentinin o tarihlerde üslerin üssü olduğunu hatırlatmama gerek yok sanırım; gemilerin ve sermayelerin büyük bir kısmı buradan yola çıkarak dünyayı turlamaya başlardı. Bu hesaplamaların doğu istikametine göre yapılmış olması da, sadece İngilizlerin Hindistan kesimli Commonwealth [İngiliz Milletler Topluluğu] gerçeğinden hareketle değil, dönemsel eğilimlerden kaynaklanan bir uygulamaydı: Süveyş kanalının 1869'da açılması, dünya trafiğini hızlandırma konusunda Avrupa'nın duyarlılığını harekete geçirmiş ve kısalığı bakımından heyecanları aza indirgeyecek doğu istikametli rotaya karşı ilgi uyandırmıştı. Fakat Fogg'un seyahat akışına baktığımızda, bunun tamamen batı yönde bir doğu olduğunu görebiliriz: Sonuçta tüm Brahmanlar ve fillerle yapılan bu devriâlem, konum-mekânsal betimlenmiş ve trafik tekniği açısından kullanıma açılmış bir gezegen kesitinden başka bir şey değildir.

> "Aşağıda, *Morning Chronicle*'da basılmış, hesaplamayı görebilirsiniz:
>
> Londra-Süveyş, Mont-Cenis ve Brindisi üzerinden demiryolu ve buharlı gemi ile 7 gün;
>
> Süveyş-Bombay, buharlı gemi 13 gün;
>
> Bombay-Kalkutta, demiryolu 3 gün;
>
> Kalkutta-Hongkong (Çin), buharlı gemi 13 gün;
>
> Hongkong-Yokohama (Japonya), buharlı gemi 6 gün;
>
> Yokohama-San-Francisco, buharlı 22 gün;
>
> San-Francisco-New York, demiryolu 7 gün;
>
> New York-Londra, Buharlı ve demiryolu 9 gün.
>
> Toplam: 80 gün.
>
> "Gerçekten de, sadece seksen gün!" diye haykırır Andrew Stuart... "ama burada kötü havayı, ters rüzgârları, olası bir deniz kazasını, trenin raydan çıkmasını da hesaba katmamız gerekir..."

"Her şey içinde", diye yanıt verir Phileas Fogg.

"Peki, Hintliler ya da Kızılderililer rayları parçalasalar, trenleri durdursalar, posta arabalarını soysalar ve yolcuların kafa derilerini yüzseler, o zaman da mı?" diye sorar heyecanla Andrew Stuart.

"Her şey içinde" diye yineler Phileas Fogg."[34]

Jules Verne burada, teknik açıdan doyuma ulaşmış bir uygarlıkta artık maceraların değil, gecikmelerin tehlike oluşturabileceği mesajını vermektedir. Bu nedenle yazar, kahramanının hiçbir deneyime atılmayacağını baştan gözler önüne sermeye çalışır. Bay Fogg'un İngiliz asaletine yakışır ağırkanlılığı her türlü türbülansa karşı dirençli olmalıdır; çünkü yerküre gezgincisi olarak misyonu, yerel vatandaşa saygınlığı kanıtlamaktır. Turlanabilir hâliyle de dünya, bizim turist için, en uzak yerlerde de olsa, günlük gazetelerden, gezi yazarlarından ve ansiklopedilerden tüm yönleriyle çoktan haberdar olduğumuz yaşantıların tamamını kapsayan bir kavramdır sadece. İşte bu gerçek, yabancı diyarın neden bir gezginciye pek de çekici gelmediğini açıklar. Ne yaşanırsa yaşansın, ister Hindistan'da kocası öldükten sonra dul kalan kadının eşiyle birlikte yakılması olsun ya da Amerika'nın batısında bir Kızılderili baskını, hiç fark etmez, burada söyleyebileceğimiz tek şey, bir Londra Reform Kulübü üyesinin, olaylar ve koşullar hakkında oradaki herhangi bir turistten daha fazla bilgi sahibi olduğudur. Bu koşullar altında seyahat eden, eğlence ya da görev için değil, salt hareketin hatırına geziye çıkar; *ars gratia artis; motio gratia motionis.*[35]

---

[34] Jules Verne, Reise um die Erde in achtzig Tagen, Erich Fivian tarafından çevrilmiş, Zürich 1974, s.23-24.

[35] Zum Lob der reinen Bewegung bkz. Karl Marx/Friedrich Engels, Das Manifest der Kommunistischen Partei, 1848; aynı zamanda Thomas de Quincey, The Glory of Motion, 1849 (Almancası: Die englische Postkutsche, Birinci Bölüm, Der Zauber der Bewegung, Th. De Q.,: Bekenntnisse eines englischen Opiumessers und andere Schriften, Stuttgart 1962, s. 287f.).

Aile içi kavgalardan usanıp 1693'ten 1697'ye kadar dünyayı çepeçevre dolaşmaya başlamış Calabrialı Giovanni Francesco Gemelli Careri'den (1651-1725) beri, iş dışında dünyayı turlayanın tiplemesi, turist olarak literatüre girmiştir –bu, modern çağ ile birlikte repertuvara alınmış bir değerdir. 1699'da yayımladığı *Giro del Mondo* adlı eseri, küreselleşme dönemi amatör yazılar edebiyatının temel dokumanı sayılır. Gemelli Careri de kâşif habitusuna bürünmüş ve kendini, adeta çağın misyoneri gibi görerek dışarıda edindiği deneyimleri döndükten sonra çevresine anlatmakla görevlendirmişti. Meksika gözlemleri ve Pasifik geçişi ile ilgili yazıları, nesiller sonra da etno-coğrafi yönden değerini korumuştu. Daha sonraki dünya gezginleri daha çok öznel bir anlatım tarzını benimsemiş olsalar da gezme ve yazma tutkusu 19. yüzyıla kadar hep sürmüştü. Brockhaus'un 1855'teki *Conversationslexicon*'unda bile turist sözcüğü, "bilimsel amaç vs. gibi belli bir amacı olmadan, sadece seyahat yapmış olmak ve yaşadıklarını sonra anlatabilmek için gezen kimse" olarak tanımlanmıştır.

Jules Verne'nin dünya gezgini bu türden bir yazarlık mesleğine soyunmamış, sıradan bir yolcu olmuştur tam anlamıyla. O sadece, taşımacılık hizmetlerinden yararlanan ve seyahatinin, daha sonra aktarılması gereken bir deneyime dönüş*memesi* için para ödeyen bir müşteridir. Onun için dünyayı çevrelemek felsefi bir ders değil; eğitim programı kapsamında yürütülmüş bir ders de değildir; salt spor uğruna gösterilmiş bir performanstır. Bu nedenle Phileas Fogg, hiç konuşmadan sessiz kalabilir; tıpkı bir sporcu gibi.

80 günlük devriâlemin teknik yönüyle ilgili olarak söylenecek pek fazla bir şey yoktur; zira Jules Verne'nin 1874'lerin ufuklarına ilişkin düşleri yoktu: Başlıca taşıma araçlarını, 19. yüzyılın ortaları ve sonlarına doğru gelişen ulaşım "devriminin" ana motorları olan demiryolu ve buharlı gemi taşıtlarını göz önünde bulundurduğumuzda, kahramanının gerçekleştirdiği yolculuk, kayıtsız İngilizleri A'dan B'ye ve tekrardan

geriye getirmeye koşullanmış dönemin sanatına tamamen uygundu. Phileas Fogg tiplemesinde, manzaralara değil salt transit geçişe odaklanmış bir kaçak yolcu prototipini göz önünde bulundurduğumuzda, önsezileri güçlü bir insanı da görebiliriz. Soğukkanlı turist kapalı pencerelerde seyahat etmeyi tercih eder; bir centilmen olarak kendinde, hiçbir şeyi 'görülmeyi değer bulmama' hakkını görür; kayıtsız biri olarak da keşif yapmayı reddeder. Bu duruş ve tavırlar 20. yüzyıl kitlesel fenomenin –her yerde aktarma yapıp, broşürler dışında hiçbir şeyi algılamaya tenezzül etmeyen, fiyata her şeyin dâhil olduğu yalıtımlı paket turların– habercisidir. Evet Fogg, tüm seyahatlerini keşifler, fetihler ve zenginleştirmeler amacıyla yapan 16., 17. ve 18. yüzyılların dünya gezginleri ve coğrafyacı seleflerinden tam tersi bir model sergilemektedir. Zaten bu deneyim gezilerinin hemen ardından da, 19. yüzyılın başından itibaren, edinilen izlenimlerle kendi değerini arttırmak amacıyla uzaklara giden serüvenci turistlerin gezileri başlamıştır.

Geçtiğimiz yüzyılın en etkileyici gezginlerinden kültür felsefecisi Hermann Graf Keyserling, yazdığı seyahat notlarıyla belli bir üne ulaşmıştı –Birinci Dünya Savaşından sonraki dönemde, yazarın *Reisetagebuch eines Philosophen* adlı eseri, önemli Alman kütüphanelerinin vazgeçilmez bir kitabı olmuştu. Yazar, dünya kültürlerinin içinden geçerek gerçekleştirdiği büyük turu, Hegelci bir deney tarzında –Almanya'ya dönüşünü birdenbire geciktirerek– on üç ayda tamamlamıştı.[36] Keyserling ile karşılaştırıldığında Phileas Fogg kuşkusuz çok daha avantajlıydı; zira önemli şeyler öğrenmek için dünya turuna çıkmış gibi davranmak zorunda değildi. Jules Verne daha iyi bir Hegelcidir; çünkü yapılandırılmış dünyada artık tözcü kahramanlardan değil, sadece ikincil kahramanlardan söz edi-

[36] Hermann Graf Keyserling, Reisetagebuch eines Philosophen (1918), Frankfurt 1980.

lebileceğini anlamıştı. Ama hikâyenin sonunda, New York'tan İngiltere'ye Atlantik üzerinden geçerken gemideki tahta kesimleri kömür yetersizliğinden ateşe vermekle bizim İngiliz yine bir an için gerçek kahramanlığa soyunur ve sanayi devrine özgü, kendini kurban etme anlayışını sergiler. Diğer taraftan, hikâyeye heyecan katan sportif boyut ve terslikler, tamamen belli bir düzen içerisinde yapılandırılmış dünyadaki erkekçe eylemlerin göstergesidir. Buna karşın Keyserling, 'dünya tininin' geçe kalmış kişileştirmesi olarak, "kendine" gelebilmek için dünyayı çepeçevre dolaşma isteğiyle gülünç duruma düşer –sloganı da bu bağlamda komiktir: "İnsanı kendine getiren en yakın yol dünyanın etrafından geçer." Ama kitabına baktığımızda anlaşılıyor ki gezginci filozof, deneyim değil izlenimler toplayabilmiştir ancak.

7. Su Dünyası
Yeni Çağda Ana Öğenin Değişmesi

Jules Verneci seyahat planı, bir zamanların karasal küreselleşme serüvenindeki can alıcı noktayı yakalamıştır: Bu devriâlem açık bir şekilde, sular üzerinde yapılan seyahatlerin karada yapılanlardan daha fazla oluğuna işaret eder. Dünya turunun artık elit bir zümre sporu (*globe trotting*, yerküre üzerinde koşar adımlarla yürümek) hâline geldiği bir dönemde yapılan bu yolculuk, Magellan ile kökten değişen dünya imgesini yeniden yansıtır –Magellan seyahatinin sonucunda, çoğunluğun karadan oluştuğu sanılan gezegenin aslında okyanus ağırlıklı olduğu anlaşılmıştı. Kolomb, İspanya'nın Katolik majestelerine kendi projesini överken, dünyanın "küçük" ve büyük oranda kurak olduğunu, sulak kesimin ise sadece yedinci bir parça olarak kabul edilebileceğini telkin etmişti. Orta Çağ sonlarının denizcileri de aynı şekilde, karasal kesimin ağırlıklı olduğunu iddia ediyordu; çünkü deniz, edinilen tecrübeler neticesinde sevgisi olmayan bir öğeydi (deniz romantizmi, tıpkı sıradağlar gibi modern şehirli duygusallığın bir buluşudur). Kıyı sakinlerinin açık denizlere karşı duyduğu nefret, fazla derin nedenler olmaksızın Yuhanna'nın Apokalips [vahiy] metnine (21,I) de girmiştir: Mesih'in gelişiyle artık deniz olmayacaktır –bu ifadeyi James Camerons'un *Titanic*'inde gemi rahibi tam yerinde, gemi, daha kıç tarafı batmadan yukarıya doğru yükseldiğinde kullanmıştı.

16. yüzyılın başlarında, su yüzeyinin fazla olması nedeniyle yer gezegeninin aslında yanlış adlandırılmış olduğu gerçeğinin, Avrupalılar tarafından hemen kabullenilmesi istenmişti. Yer diye isimlendirilen şey artık *Waterworld* olarak ifşa edilmişti; yüzeyinin dörtte üçü sulak kesimdir –bu bilgi, 'iyi haberlere' mi yoksa 'kötü haberlere' mi vesile olacak, hiçbir zaman emin olunamamış Yeni Çağ 'küre tasarımının' temelini oluşturur.

Geçmişten beri kaniksanmış, 'egemen karasallık' anlayışını terk etmek hiç de kolay olmamıştı. Amerika kıtalarını ve batı Hindistan adalarını göz önünde bulunduran, 1510'ların 'Kolomb sonrası' en eski küçük metal *Lenox*-yerküresi –tıpkı bundan sonra geliştirilen haritalar ve yerküreleri gibi– ilk defa Marco Polo'nun sözünü ettiği efsanevi Zipangu adasını veya Japonya'yı, Kuzey Amerika batı sahillerinin çok yakınlarında göstermişti. Bu yaklaşımla Yeni Dünyanın batısındaki açık denizlerin nasıl azımsandığı yine ortaya çıkar; Kolomb'un büyük yanılgısı –yakın sanılan Asya'ya, kısa bir batı rotasıyla gitme hayali– Amerika bağlamında yeniden gündeme alınmalıydı sanki. Yaklaşık on ila on üç yıl sonra da 1523 ya da 1524'lerin Brixen-yerküresi, Büyük Okyanus'ta, *mar del sur*'de, bir karavela [yelkenli] çizerek, Magellan seyahatini canlandırır. Oysa 1522'de *Victoria*'nın geri döndüğü haberi doğu Avrupa'ya kadar el ilanlarıyla çoktan yayılmıştı; anlaşılan bu yeni, 'Magellan sonrası' döneminin yerküre yaratıcısı, okyanuslar "devrimini" tam olarak özümseyememişti. Bu sözlerle bir suçlama getirmeyi asla düşünmüyorum: O tarihlerde hiçbir Avrupalı, Basklı kaptan Juan Sebastian del Cano ve 'Magellan seyir defterinin' İtalyan yazarı Antonio Pigafetta, Güney Amerika'nın güneybatı ucundan hareket ettikten sonra, "üç ay ve yirmi gün boyunca" –28 Kasım 1520'den 16 Mart 1521'e kadar– uçsuz bucaksız ve bilinmeyen bir denizi, kuzeybatı rotasıyla geçtiklerini ve "yol boyunca hiçbir fırtınaya yakalanmadıklarından" bunu *mare pacifico* [Pasifik Okyanusu] diye adlan-

dırdıklarını anlatırken, onların ne demek istediğini kavrayamazdı ki zaten.[37] Bu kısa açıklama, okyanuslar grafiğindeki yeniliye işaret eder ve karasallığın baskın olduğunu savlayan Batlamyuscu antik Çağ yaklaşımını çarpıcı bir şekilde sonlandırır.

'Magellan öncesi' Batlamyuscu dünya imgesindeki karasal ağırlığın ne oranda olduğunu, Kolomb seyahatinden yaklaşık bir insan ömrü öncesinde ortaya çıkmış, Orta Çağ yer tasvirleri arasında en değerlisi olarak bilinen, 1459 yapımı Venedikli Kamaldul keşişi Fra Mauro'nun anıtsal 'dünya diski' bize gösterir. Disk, döneminin sadece en kapsamlısı olarak değil aynı zamanda en detaylı yer tasviri olarak kabul edilmişti. Bu çizim, eski Orta Çağ Avrupa'sının dünya tasviriydi ve 'yer', korunaklı bir daire içerisinde konumlandırılmış, üzerindeki nemli öğeye de harflerle marjinallik kazandırılmıştı. Burada sulara, biraz merkezden sapma göstermiş Akdeniz ve akarsu karaltıları dışında, sadece kenar kısımlar uygun görülmüştü. Fra Mauro'nun resminde, ampirikçilik ve fantastiklik, mükemmel bir uyuşma içerisinde kendini göstermiştir; ama sonuçta bu yoğun karasal kütle, bilgi dolu ve tarihsel döneme yakışır bir sanatsallıkla tasarlanmasına rağmen, yine tamamıyla eski Avrupa'nın buyurduğu gibi, deniz yüzeylerine mümkün olduğunca az yer vermiş bir dünya imgesidir.

Yeni Magellan gerçeği, sonraki ve daha sonraki nesillerde yerküre tasarımcılarının haritalarına aktarılmasaydı, okyanus "devrimiyle" ortaya çıkan su enflasyonu hiçbir Avrupalı tarafından tahayyül edilemezdi. İşte bunun sonucunda 'karasal düşünceden' 'okyanusçu düşünceye' geçiş sağlanmıştır –bu sürecin doğuracağı sonuçlar, tıpkı Kolombcu-Magellancı antik üç-kıtalı-dünya anlayışından (haritalarda bu *orbis tripartitus*

[37] Antonio Pigafetta, Die erste Reise um die Erde. Ein Augenzeugenbericht von der Weltumsegelung Magellans 1519-1522, Robert Grün tarafından çevrilmiş ve yayımlanmıştır, Tübingen ve Basel 1978, s.93.

olarak geçer), Amerika'yı iki kıta olarak yansıtan Yeni Çağın dört-kıtalı-şemasına geçişte yaşananlar kadar büyük olacaktır. 16. yüzyılda en büyük ve zengin kara parçası olarak düşlenen beşinci efsanevi *terra australis*'e gelince: Onun keşif tarihi – baştaki beklentilerle kıyaslandığında– uzun bir düş kırıklığı ve küçülme tarihi olarak adlandırılabilir. Avrupa denizcilerinin ve küre tasarımcılarının Avustralya hayallerini normal ölçülere indirgemeleri yüzyıllar sürmüştür. Bu, Britanyalıların işine yaramıştı: Güneyde artık itibar görmeyen o toprakları kendilerine ait bir ceza kolonisine dönüştürmüşlerdi; böylece, "istenmeyen ve önüne geçilemeyen suçlu oranındaki fazlalık" – ki bunun sorumlusu yine İngiltere'ydi– anavatandan makul bir uzaklıkta az çok "depolanabilecekti".[38]

Birbiriyle bağlantılı kara parçalarının, bundan böyle daha kapsamlı, Kopernik'e kadar 'evren örtüsü' veya dünyanın son sınırının kubbesi anlamında kullanılmış *continens* sözcüğüyle tanımlanması, kavramlar tarihinden anlayanlara oldukça tuhaf ama yine de özellikli gelecektir. Eğer bu ıslak gezegen inatla hâlâ kendini *Terra* [toprak, kara] olarak adlandırıyor, üzerindeki kara parçaları da kendilerini bugüne kadar o anlamsız *Kontinent* [kıta, ana kara] kavramıyla süslüyorlarsa, bu, Yeni Çağ Avrupalıların ıslak devrime karşı tavrını açıkça ortaya koyar: Dünyanın çepeçevre turlanmasından sonra yaratılan şokun neticesinde onlar, alışılmış eskiyi alışılmamış yenide göstererek kendilerini aldatırlar adeta. Çevrelenmiş gezegenin adını, yüzeyindeki okyanusların arasından çıkan az sayıdaki ana karadan alması, ne kadar yanlışsa, "Kontinent"lerin de [kıtaların da] bu ismi taşımaları haksızdır; çünkü onlar, her şeyi kapsayan değil, denizler tarafından kapsananlar-

[38] Edward W. Said, Kultur und Imperialismus. Einbildungskraft und Politik im Zeitalter der Macht, Frankfurt 1994, s.18. Said'in ironik anlatımı, İngiliz sürgün sistemdeki kinizmi yansıtır; zira önce Karayipler, sonra New England ve sonunda da Avustralya, suçluların ihraç edilebileceği yerler olarak İngilizler için elverişli birer bölge hâline gelmişti.

dır. Fakat Yeni Çağ tarihi her türlü manevracılık ve saptırmacılıkla, denizler ve üzerinde yürütülen ticarete rağmen, sadece kavramsal ve anlamsal bakımdan karasal mekân ve karasal töz anlayışını sündürmekle kalmamış, aynı zamanda okyanus gerçeklerini erteleyerek, tüm dönemi toprak tutuculuğuyla biçimlendirmiştir.

Eski küreselleşme düşüncesinin en çarpıcı yanı, Magellancı uçsuz bucaksız okyanus gerçeğinin anlaşılması ve denizlerin asıl dünya ortamı olarak kabul edilmesidir. *Dünya denizlerinin* küresel meselelerde önemli yer tutuğu ve bu bağlamda, sınırsız sermaye akışının doğal ortamını hazırladığı gerçeği, denizlerin kahramanı Kolomb ile havacılık döneminin öncüsü Lindberg arası devirlerin verdiği mesajların en büyüğüdür –zira buna istinaden toprağa bağlı Avrupalılar, yüzyıllar boyunca bölge konuşlanmasına girişir. Eski dünya yeni tufanlar içinde adeta yok olacak; ama bu sefer gökten inen şiddetli yağmurlarla değil, misli görülmemiş seyir defterlerinin akıntısıyla. Deniz dünyasının en büyük yazarlarından Melville, 19. yüzyılda kahramanlarından birine şu sözleri söyletmişti: "Evet, siz budala dünya çocukları; Nuh'un tufanı bugüne kadar hiç yönünü şaşırmadı."[39] Yer gezegenini bölümlere ayırma işi artık denizcilere bırakılmıştı; sivil, askeri ve de korsan Avrupa denizciliği, havacılığın yükselişine kadar, küreselleşmenin itici gücü olarak varlık göstermeliydi. Üzerlerinde, dünyaya egemen Avrupa *seaborne empires* [deniz güçlerinin] yerleştirilmesi istenildiği yerler, artık okyanuslardı. Dünyayı anladığını iddia edenlerin, o tarihlerde hidrografik yaklaşması gerekirdi. *Morning Chronicle*'ın alaycı yolculuk planı bile bu gerçeği kabullenmiş ve tam bir dünya turu için, on iki günlük demiryolu seferi dışında kalan toplam almış sekiz günü deniz yoluna ayırmıştı. Sadece deniz, artık evrensel düşüncelere temel oluştu-

[39] Herman Melville, Moby Dick oder Der Wal [Türkçeye 'Moby Dick: Beyaz Balina' olarak çevrilmiştir], Richard Mummendey tarafından çevrilmiş, Münih 1964, s.364.

rabilirdi ve sadece okyanus, asıl Yeni Çağın doktora unvanlarını vermeliydi. Bu bağlamda Melville de haklı olarak, aynı roman kahramanına, "bir balina avcısı gemisi, benim Yale'im ve Harvard'ım olmuştu," şeklinde açıklama yapmasına izin vermişti.[40]

Macellan-DelCano bilgilerinden yararlanarak uygulamaya dönük sonuçlar çıkartmayı başarmış ilkler arasında, genç kral V. Karl'ı sayabiliriz –V. Karl, 1516'dan itibaren İspanya kralı, Mayıs 1519'dan sonra Kutsal Roma Cermen İmparatoru olarak hüküm sürmüştü. Pigafetta ona, 1522'nin sonbaharında Valladolid şehrinin girişinde, Yeni Dünya konjonktürünün gizli evrakı olarak seyir defterini vermişti.[41] Karl, Pasifik ve batı rotasında gerçekleştirilen dünya turunda gösterilmiş insanüstü gayretlere ilişkin söylenenleri, hem mucizevî hem de ürkütücü bir yenilik olarak değerlendirmişti. Karl, Magellan yolculuğunu tekrarlamak amacıyla giriştiği birkaç başarısız denemeden sonra, batı rotasıyla, Baharat Adaları diye bilinen Maluku adalarına gitmekten son anda vazgeçer. Bunun üzerine, 1529 Zaragoza Antlaşmasıyla, İspanya'nın bundan böyle Maluku üzerindeki haklarını 350.000 dukaya Portekiz krallığına satar –bu kararın ne kadar isabetli olduğunu, birkaç yıl sonra, yerkürenin diğer tarafından yapılan ölçümler sonucu ortaya çıkan güncellemeler bize gösterir: Bu yeni hesaplamalara göre, 1494'te İspanya ve Portekiz arasında gerçekleşmiş Tordesillas Antlaşması'nın yerküre paylaşımı esasları uyarınca

---

40 A.g.e., 24. Bölüm, *in fine* (*sonunda*). Bu *seaborne studies* sayesinde denizci ampirikçiliğin üniversite skolastiği karşısında (ta ki üniversiteler deneyselciliği benimseyip, mobil ampirikçiliğe karşı yerinde yapılan bir deneyselciliği getirene kadar) güçleneceği, Yeni Çağ kuramsal kültürün asıl gerçeklerindendir. Bizzat gidip bizzat görmeyi savunanlardan biri de Fernández de Oviedo olmuştu. De Oviedo, Historia general y natural de las Indias için tekrar tekrar: "Burada söylediklerimi, Salamanca, Bologna ya da Paris'te öğrenemezsiniz..." demekten hiç usanmamıştı. Alıntı: John H. Eliot, Die Neue in der Alten Welt. Folgen einer Eroberung 1492-1650, Berlin 1992, s.44.

41 Pigafetta, Die erste Reise um die Erde, s.265.

İspanya'nın payına düşmüş herkesin imrendiği o baharat cenneti adaları, artık Portekiz yarım küresi içerisinde kalmıştır.

Uzak ülkelere egemen olma hakkının hükümdarlar arası el değiştirmesi –ki burada alan da satan da yerini asla tayin edemezdi–, o zamanki [tarihin ilk ve orijin] küreselleşme olgusunun spekülatif doğasını bütün şeffaflığıyla ortaya koyar. Bu bağlamda günümüz basınının, yeni spekülatif sermaye hareketlerinde, dünya şekli şoku olarak tanımladığımız küreselleşmenin asıl temellerini aramaya çalışması biraz gülünç kaçıyor. Kapitalist dünya sistemi, baştan beri, ümit vadeden, birbiriyle iç içe geçmiş küre ve spekülasyon kavramlarıyla yapılanmaya başlamıştır.[42] Tüccar sermayelerinin de belli bir ülkenin bağımlılığında olmama eğilimi göstermesi, yine modern ticaret anlayışıyla başlamıştır. 1776'da Adam Smith, son derece doğal bir şekilde, şu cümleleri sarf etmiştir: "Bir tüccar ... zorunlu olarak belli bir ülkenin vatandaşı sayılamaz. Ticaretini hangi yerden yürüttüğü onun için hiç fark etmez. Sermayesini ve böylece de finanse ettiği işini başka bir ülkeye aktarmak için de büyük sebepler aramaya hiç gerek yoktur."[43] V. Karl'ın deniz ötesi krallığı, Flaman ve Augsburg, daha sonra da Cenova bankaları kredileriyle sağlanmış bir egemenlikti – bankaların sahipleri de, verilen kredilerin hangi faizlerle geri döneceğinin hesabını yapabilmek için, kafalarını anında çalıştırabilenlerdi.

Baştan beri, okyanus serüveni, aktörlerini muğlâk uzak pa-

---

42 Bunun için bkz. Immanuel Wallerstein, Das moderne Weltsystem. Kapitalistische Landwirtschaft und die Entstehung der europäischen Weltwirtschaft im 16. Jahrhundert, Frankfurt 1986; aynı zamanda, Das moderne Weltsystem II, Europa zwischen 1600 und 1750, Viyana 1998; Wallerstein'a göre dünya sistemi, tüm ülkelerin ve kültürlerin yeni ilişkilere dâhil edilmesi anlamına asla gelmez. Fakat aynı zamanda Wallerstein, son zamanlarda gelişen karşılıklı ekonomik etkileşimin, yerel pazarların, ülkelerin ve devletlerin dışına taştığına da işaret eder.

43 Adam Smith, Der Reichtum der Nationen [Türkçeye, Ulusların Zenginliği olarak çevrilmiştir]. Eine Untersuchung seiner Natur und seiner Ursachen, yayımcı Horst Claus Recktenwald, Münih 1990, s.343.

zarlarda meçhul fırsatları ele geçirebilmek için bir yarışa sokmuştu adeta. Hepsi için Cecil Rhodes'in meşhur söylemi geçerliydi: "Genişlemek, her şeydir."[44] Marx yanlısı ekonomistlerin bir zamanlar birikim derken herhâlde kastettikleri – az önce verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı gibi– üretim tesislerinde yatırılan sermaye bazında sahip olunan işletim hakkının değil; mal mülk kalemlerinin, ön alım ve kullanım haklarının artmasıydı. Uzak devlet topraklarının keşfi ve resmi olarak işgali, denizaşırı yolculuğunun hükümdar ve vatandaş müvekkilleri için, gelecek vadeden büyük kazançların ortamı anlamına gelmişti: Bu kazançlar, ganimetlerle ya da haraçlarla veya alışılmış ticaret işleriyle elde edilsin hiç fark etmez; sonuçta oralarda eşi görülmemiş kâr marjlarını düşlemek yasak değildi.

Eskilerin tüccar denizcileri ve evren tasvircileriyle şekillenen küreselleşme anlayışını kuramsal menfaatler çerçevesine oturtmak pek mümkün değildi; çünkü bu, Portekizlilerin harekete geçmesiyle, tamamen kararlı bir şekilde 'derin düşünce karşıtı' bilgi kuramı olarak gelişmişti. Yeni keşfedilen dünyaların kontrolünü eline almak isteyen, idealleştirmelerden ve tümdengelimlerden vazgeçmeliydi. Yeni Dünya deneyimi kavramının kriteri, *experimentum maris* idi. Denizlerdi ilkin, Yeni Çağın kuram ve uygulama etkileşimine bağlı anlayışını şekillendiren. Francis Bacon'dan yüzyıl önce, dünya turunun siparişçileri ve aktörleri, yer yüzeyi hakkında bilgi sahibi olmanın güç anlamına geldiğini biliyordu ve bu güç, en mutlak ve en kârlı olanıydı. Giderek daha da belirginleşen yeryüzü resmi, artık bir şeyleri ele geçirmek ve kavramak için bilgilenme kaynağı hâline dönüşmüştü; denizlere ait yeni bilgiler

[44] Oswald Spengler bu önermeyi, gelişmiş kültürlerin sonunu hazırlayan uygar devirlerin beliti olarak kabul etmiştir. Bkz. Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte, Münih 1923, 1979, s.51: "Yayılma lanetli, şeytani ve korkunç bir şeydir; dünya gelişim sürecine ayak uyduramayan insanı yakalar ve ... tüketir..."

ise, açık alanlarda rakiplerle savaşmak için silah taşımacılığı anlamına gelirdi. Bu nedenle coğrafi ve hidrografik yenilikler, tıpkı devlet sırları ve işletme patentleri gibi saklı tutulurdu. Portekiz krallığı, yapılan keşifleri ve sahil tasvirlerini gösteren deniz haritalarının çoğaltılmasına ölüm cezası veriyordu –bu nedenle, kılavuz kitapçığı niteliğinde olan ve yolculuk boyunca gemilerin yanaşabileceği kıyıları ayrıntılı biçimde gösteren o değerli portolan haritalarından[*1] geriye sadece bir iki tane kalmıştır.[45] Arap rakamlarıyla yapılan hesaplamalar, Avrupa haritaları üzerinde yapılan hesaplamalarda karşılığını bulmuştur. 12. yüzyılda bulunan Hint-Arap sıfırının zarif bir aritmetiğe imkân sağlaması sonucunda da, Avrupalıların yerküresi, jeopolitik ve dünya ticareti harekâtlarına elverişli, yusyuvarlak görünümüyle yapılanmıştır.

Nasıl ki hiç kimse, sıfır balık almak için evden çıkmaz – bu, felsefeci Alfred N.Whitehead'in bir ifadesidir– aynı şekilde hiç kimse, ta Portekiz'den, [Hindistan'ın güneybatısındaki] Calicut'a veya [Malezya yarımadasındaki] Malakka'ya yük ambarında sıfır karanfil ile dönmek için gitmez. Güney Pasifik'te Avrupalıların ihtirasla gözüne kestirdiği ve işgal ettiği bir dizi baharat adası bu bağlamda, o muğlâk dünya haritası üzerinde sadece bir karaltı değil aynı zamanda da beklendik kazançlar için bir semboldür. Yerküre, onu kullanmasını bilenlerin elindedir; rotanın tayin edilebildiği yer cismin gerçek ikonudur o artık; bunun da ötesinde, yarınlardan bugünlere akacak para kaynaklarının yön göstericisidir. Belkide onu, gizemli bir saat olarak düşünmek gerekir –uzak adalar ve yabancı kıtalar göstergesiyle, kazancın saatini gösteren

---

[*1] 14. ve 15. yy'da Avrupa'da kullanılan, kıyılar ve limanlara dair bilgiler içeren el yazması denizcilik haritalarıydı. İtalyanca "liman" anlamına gelen porto'dan türetilmiş olan portolano, "kılavuz kitabı" anlamına gelir. (ç.n.)

[45] 18. yüzyılın sonuna kadar keşif gezilerine ait seyir defterleri, denize açılan devletlerin sırlarıydı; bkz. Captain Cook'un ikinci keşif gezisinde Georg Forster'in yaptığı gözlemler: Endeckungsreise nach Tahiti und in die Südsee 1772-1775, Hermann Homann tarafından yeniden yayımlanmıştır, Tübingen ve Basel 1979, s.395.

bir saat olarak. Yeni Çağ yerküresi, 'fırsatlar saati' olarak, başka dünyaların sahillerinde yarının zenginliğini bugünden görebilen uzak yatırımcılara ve risk alabilenlere başarıyla hizmet edebilmişti. Daha-orada-hiç-bulunmamışın saatlerini gösteren bu saate bakarak, yeni devrin kararlı temsilcileri, kâşifleri, baharat tüccarları, altın arayanları ve sonraki gerçek siyasetçileri, girişimleri ve ülkeleri için saatin kaç gösterdiğini okuyabiliyordu.

Neden hep aynı yerküre tasarımcılarının hükümdarlara ve büyük yatırımcılara hizmet ettiğini sorgulamamıza bile gerek yok. Yenilerin gözünde de kral ve bakkal aynıdır; Fortuna [başarı ve şans tanrıçası] da, soylu olan ile soylu olmayan dalkavuklar arasında ayrım yapmaz. V. Karl, başkâtibi Maximilian Transsylvanus'un önemli bilginler olarak bilhassa işaret ettiği, tüm elit bilim ve girişimci camiasına da hizmet vermiş, zamanının en usta yerküre tasarımcılarından Gerhard Mercator ve Philipp Apian ile samimi bir ilişki yürütmeye özen göstermiştir. Bakkaldan daha öte [hem antikacı hem de kont] olan Raymund Fugger, 1535'de Furtenbach'a, daha sonra Kirchbach'daki Fugger Şatosunda da sergilenmiş, kendine özel el yapımı bir yerküre yaptırmıştır. Christoff Schiepp'in daha önce yaptığı Welser-yerküresi gibi Fugger-yerküresi de, sanat değeri bakımından eşsiz bir yapıttı. Ne var ki asıl geleceği olan yerküreler, pazarlarda çok sayıda örneği bulunan kürelerdi. Bunlar, kitlesel küreselleşmenin temelini atmıştı. Fakat özel yapım olsun ya da seri üretim hiç fark etmez, hepsi de izleyicilerine, uçsuz bucaksız dünyada çıkar sağlama hevesini uyandırıyor ve de gerekliliğini telkin edi-yordu.

Okyanuslar fatihi Magellan, ona nankörlük etmiş Portekiz'e sırt çevirdikten sonra, İspanya krallığının bir temsilcisiyle birlikte, 22 Mart 1518'de, dünyanın öbür ucundaki baharat adalarına bir biçimde ulaşmış bu büyük vaatler veren yerkürelerden birine bakarak, adaların keşfine dair bir antlaşma düzenlemiş (*Capitulación sobre el descubrimiento de las Islas de*

la Especeria) ve burada ada kaynaklarından elde edilecek olası tüm servetin paylaşımı da titiz bir şekilde maddelendirilmişti. Buradaki "keşif" kavramı –Yeni Çağın epistemolojik ve siyasi sloganı–, özerk kuramsal bir değeri değil, az rastlanır olmakla birlikte, farklı bir yatırım yapma olgusuna işaret eder. Yatırım yapmak, bir nevi risk almaktır. Risk alma şekilleri genel anlamda –kredi alma, yatırım yapma, planlama, buluşlar, bahisler, kendini güvence altına alma, riskleri dağıtma, kendine tasarruf sağlama şeklinde– yaygınlaştıkça, fırsatların değerlendirilmesi sürecinde, mutluluğu ve geleceği doğrudan tanrıdan bekleyerek değil, bizzat yaratmak isteyen özellikli bir insan grubu yaratılır. Bu, yeni mal mülk ve para ticaretiyle, zararın, insanın aklını başına getirdiği, borcun ise, yiğidin kamçısı olduğu deneyimini kazanan insan tipidir. Yeni devrin kilit figürü, –herkesin girişimci olarak bildiği– "borçlu-üretici" tiplemesidir; aldığı kredileri zamanında ödeyebilmek için, her türlü legal veya illegal, denenmiş ya da denenmemiş yöntemlerle biran evvel kazanç sağlamak amacıyla, işleyişini, fikirlerini ve de kendini, durumlara göre değiştirebilen insan modelidir. Bu borçlu-üreticiler, borçlanılmış borç düşüncesine yepyeni bir anlam kazanmıştır: Ahlaki bir ayıp, ekonomik açıdan anlamlı bir çekiciliğe dönüşür. Borçların pozitifleştirilmesi olmadan kapitalizm de olmaz. "Bur-juva döneminde", para kavramında köklü değişikliğe yol açan çarkı döndürmeyi başlatanlar işte bu borçlu-üreticiler olmuştur.[46]

Yeni Çağın asıl konusu, dünyanın güneş etrafında dönmesi değil, paranın dünya etrafında dolaşmasıdır.

---

[46] Girişimcilerin "borçlu-üretici" olarak tanımlanması, Gunnar Heinsohn ve Otto Steiger'in eseridir. Heinsohn ve Steiger, Eigentum, Zins und Geld. Ungelöste Rätsel der Wirtschaftstheorie, Reinbek-Hamburg, 1996, adlı yapıtlarıyla, Yeni Çağ ekonomisindeki yenileşimci dinamizmi açıklayabilmek için *Eigentums*ökonomie [*mal mülk* ekonomisi] olarak manalı bir model ortaya atmıştır.

8. Fortuna veya Şansın Metafiziği

Bu ekonomik ve psiko-politik yapılanmada, Roma mitolojisindeki şans tanrıçası, yeniden Avrupa'nın gündemine girer; çünkü antik tanrılar katında onun dışında hiçbiri, tüccar ve denizcilerde türeyen girişimcilik bağnazlığıyla pakt kurmaya çalışmamıştı. Fortuna'nın geri dönüşü; Machiavelli'nin fırsatçılığında, Montaigne'nin denemeciliğinde ve Bacon'ın deneyselciliğinde kendini bulan fırsatlar ontolojisi anlayışına karşılık gelir. Geç Shakespeare döneminin yeni yazgıcılığı da, çağın karakteristik öz-ifadesi hâline gelmiştir –zira karanlık dönemlerinde bu çağ insanı, rekabet hastalığına yakalanmış, kıskançlıktan kör olmuş, gözü kara risk alıcısı olarak görür. Burada aktörler; hayali güçlerin, kötü niyetli dâhilerin, paragözlerin, açgözlü şeytanların oynadıkları toplar olarak dünya sahnesine çıkar.

Fortuna, küreselleşme tanrıçası olarak her yere *par excellence* [mükemmel bir şekilde] sızmıştır; çünkü kendini sadece top üzerinde denge kuran alaycı akrobat olarak göstermekle kalmamış, aynı zamanda da yaşamın, kazananların kendileriyle övünmemeleri, kaybedenlerin de hayıflanmamaları gereken bir şans oyunu olarak algılanmasını telkin etmiştir. Orta Çağ Fortuna spekülasyonlarının temellendirildiği ve Rönesans döneminde de şans felsefelerinin esin kaynağı olarak benimsenmiş 6. yüzyıla ait *Heilmittel gegen Glück und Unglück* [Şans

ve Şanssızlığa Çare][47] adlı kitabın yazarı Boethius, hayat çarkındaki varoluş ile ilgili temel ilkeleri tanrıçası aracılığıyla şöyle dile getirmişti:

> "Bu benim servetim. Bu oyunu hiç usanmadan oynarım. Çarkı değişik yönlere döndürür, yukarıyı aşağıya, aşağıyı da yukarıya çevirerek eğlenirim. İstersen, sen de çık yukarıya ama bir koşulum var: Oyunumun kuralına göre tekrar aşağıya inersen, bunu sana yapılmış bir haksızlık olarak algılamayacaksın."[48]

Değişmezliğe delicesine tutkun Orta Çağ, bunu bir *vanita* uyarısı olarak değerlendirir ve bu nedenle tanrıçanın içinde, her şeyi kötüye dönüştürebilen bir şeytan görür. Yeni Çağın başlarında ise, döndürülen talih çarkı imgesinde, şans motiflerini bir biçimde şekillendiren metafizik bir öğenin var olduğu düşünülür ve şans çarkının dört temel konumu olan yükselişe geçme - tahta geçme - düşüşe geçme - aşağıda kalma şekilleri, sadece *vita activa*nın [yaşam etkinliğinin] temel riskleri olarak değil, girişimciliğin tipik evreleri olarak değerlendirilir.

Ne var ki artık Fortuna, yalnızca çarkıyla birlikte değil, aynı zamanda açılmış yelken ve hatta –top dışında onun en eski simgelerinden olan– dümen gibi denizi sembolize eden amblemlerle de gösterilmektedir; bu, işin sadece şansa bırakılmadığını, şansın çaba harcanarak yakalanabileceğinin bir göstergesidir. Eski Çağ, şansı deniz yolculuğuyla ilişkilendirmişti. Yeni Çağ ise bunu güçlendirmekten öteye gidemedi; sadece denizi sembolize eden zar şeklini getirmiş –*cadentia* [zar atmak]– ve risk ile modern dünyanın anahtar sözcüklerinden olan şans kavramını üretmişti. Başarıya ulaşma ya da başarısızlıkla sonuçlanma olasılıklarının hesaplandığı yerlerde,

---

[47] De remediis utriusque fortunae.

[48] Alıntı: Alfred Doren, Fortuna im Mittelalter und in der Renaissance, Vorträge der Bibliothek Warburg, Cilt 2, Kısım I, 1922/1923, s.82, Latince s.79

atılan zarlar hep söz konusu olmuştur. Rö-nesans'ın farklı birçok anlam ve kapsamıyla[49] tazelenmiş Fortuna düşüncesinde proto-liberalizmin yükselten başarı felsefesini anlayabilmek için, şans çarkı konumlarına pazarın katı kurallarının karşılık geldiği düşünülebilir. Elde edilen başarı, tüm öznel denetim ve yöntemlerden önce, özen ile seçim yapan rastlantının eseridir. Peki, olayları tesadüfe bırakmakla felsefi anlamdaki liberalizm arasında ne fark vardır? –Ve yeni girişimcilik anlayışı, uygulamayı değil de, neden şansı düzeltmek zorundadır?

16. yüzyıl anlayışı, mitolojik dönemlerden beri, hep en üstte olan, doğuştan soylu ve erken Yeni Çağ dönemlerinde kendini vazgeçilmez olarak göstermeye başlamış devlet soylusu dışında, bir de, geleceğin yasa tanımayan soylusuna –Yeni Çağın gerçek çocuğu olarak Fortuna'nın kucağından çıkan şans soylusuna– büyük payeler vermiştir. İşte ileride, küreselleşme döneminin seçkin insanını şekillendirecek olan – hiçbir zaman neyin onları yukarılara çıkardığını kavrayamayan, uyurgezer biçimde zenginleşmiş, ünlenmiş ve kayırılmış insanların toplumunu yaratan bu talih soylusudur. Fortunatus'tan[*1] Felix Krull'a[*2] kadar tüm hercai Wodan[*3] çocukları, girişimciler ile sanatçıların yanında, şans olgusuna değer veren Yeni Çağın en meşru yaratıklarıdır. Bu dönemi, sadece yoksulların farklı girişimlerle kendilerini sefaletten kurtarmaya çalıştıkları bir devir olarak değerlendirmemek gerekir; bu dönem aynı zamanda, kendilerini, hiç çekinmeden Sibylla'-

---

49 Bunlardan bazılarına, Klaus Reichert'ın, Fortuna oder die Beständigkeit des Wechsels, Frankfurt, 1985, adlı, düşünce bakımından zengin kitabı işaret etmektedir.

[*1] Alman halk efsanesinin kişilerindendir; Şans tanrıçasından aldığı, sihirli, tükenmek bilmeyen bir para kesesiyle hep yükseliş içerisinde yaşamıştır.

[*2] Thomas Mann'ın 1954 yılında tamamladığı romanındaki, sahte içki üretimi yapan, fabrikatör oğlu bir kahraman.

[*3] Germen mitolojisinin en büyük tanrısıdır. Adı, tahrik, hiddet ve şiir ile özdeşleştirilir.

ların[*4] ve kraliçelerin ellerine bırakan, kendilerini, kuş uçuşu ve yıldızlar ülkesi[*5] dâhil bütünüyle tüketime kaptıran, doğuştan şanslı olanların büyük devridir. Kazananlar, hiç pişmanlık duymadan ve zorlanmadan, "rastlantı tabldotu'nu" yiyip tüketmekten başka ne yapabilirlerdi ki?[50]

Tesadüfi olanı ortaya çıkaran formülü daha sonra Nietzsche, "ohngefähr" [kötü niyetsizlik] olarak şekillendirir ve bundan söz ederken, "bu, dünyanın en eski asaletidir", şeklinde yorumlar. İnsanın kendini bu asalete dâhil etmesi ve flamalarda zar işaretinin kullanılması, Nietzsche'nin trajedisinde, estetik teodise diye adlandırdığı, hayatın haklılığına ilişkin yeni bir savunmadır. Her şeyden bağımsız olan şans, Yeni Çağda, eski sefaletin hiç bilmediği bir göğe bakar: "Her şeyin üzerinde rastlantı göğü vardır"[51] –bu söylemi, metafizik sonrasının aydın elit kesimi iyi haber olarak duymalıydı. Burada söz konusu olan, serbest bırakılmış içkinliği kapsayan, öbür dünyadan tamamen uzak olan bir göktür. Yeni Çağın göğü, şans oyunlarının zar atma yeridir artık. Kral dönemi Roma'sında Fortuna'nın, aslen kölelerin ve zenginlerin verdiği paralarla ayakta duran işsiz ikinci sınıfın tanrıçası olduğunu hatırlatsak, bu Nietzsche'nin hoşuna gitmezdi herhâlde, değil mi?

[*4] Yunan mitolojisinde kâhin kadınlara verilen isim.

[*5] Bu, Hugo von Hofmannsthal'ın aşağıdakiler ve yukarıdakiler ile ilgili „manche freilich" adlı şiirinde geçen bir benzetme olup, üst sınıfın ayrıcalıklı talihine işaret eder. Geminin dümeni yukarıdakilerin elindedir ve gökyüzü, gündüzü ve gecesiyle onlar için vardır; alttakiler ise kürek çekmeye ve aşağıda ölmeye mahkûmdur. Sibylla'lar ve kraliçeler benzetmesi de yine aynı şiirden alınmış dizelerdir.

50 18.yüzyıl ise tanı tersine mutlak anlamda şansız insanı keşfeder –ya da Malthus'un dediği gibi, "çoktan işgal edilmiş bir dünyanın içine doğan" ve ebeveyni, beslenmesini sağlayamayacak kadar zavallı olanı. Bu türden talihsiz çocuklar Malthus'a göre, "dünyada gerçek anlamda gereksizdir. Doğanın konuklarını ağırladığı büyük davet yemeğinde, onlar için bir yer ayrılmamıştır." Alıntı: Armand Mattelart, L'invention de la communication, s. 79.

51 F.N., Also sprach Zarathrustra III [Türkçeye, 'Böyle buyurdu Zerdüşt' olarak çevrilmiştir], gün batımı öncesi.

9. Risk Alma

Belirsizlik ortamı içerisinde, hesaplanmış risklerle küresel bir alanda hareket etmek: Bu, Yeni Çağın saldırı ve işgal geleneğinde yatan pragmatizmin beyanıdır. Avrupalıların yayılmacılıkla sergiledikleri saldırgan hareketler, bölgesel bir psiko-dinamizm ile açıklanamaz; bu, küresel dünyada bambaşka şekille bürünmüş bir sadizm de değildir. Bunu ancak, Avrupa yayılmacılığının ve zihniyetinin, genelleştirilmiş bir risk alma biçimine dönüşmesi olarak açıklayabiliriz –zaten bunun sonucunda da ilk kâşif neslinin, şaşırtıcı, gizem dolu başarılı taarruz gücü ortaya çıkmıştır. Yeni küresel aktörlerin risk almaya hazır oluşu, yatırım kredilerine olan borçlarını kapatabilmek için, kazanç elde etme zorunluluğuyla, *ultima ratione* [son çare olarak] ortaya çıkar. 1500'lü yıllarda Avrupalıların hiçbiri, diğerine göre, daha açgözlü ya da acımasız veya daha becerikli değildir, bilakis hepsi risk almaya hazırdır –burada alacaklılar, kredi verme heveslisi; borçlular, kredi bağımlısı olarak karşımıza çıkar ki bu da, ekonomik paradigmadaki, antik ve Orta Çağın bilinçsiz kaynak kullanımının yatırımcı ekonomiye dönüştüğü değişime karşılık gelir. Böyle bir ekonomik yapılanmada, zamanında ödenmesi gereken faiz düşüncesi, riskli girişimlerin ve teknik buluşların ortamını hazırlar. Girişimcilik, paranın şiirselleştirilmesidir.[52] Nasıl ki çaresizlik, in-

[52] Bkz. Jochen Hörisch, Kopf oder Zahl. Die Poesie des Geldes, Frankfurt 1996.

sanı yeni arayışlara sürüklerse, krediler de insanı girişimci yapar.

Sadece dışarısı gelecek vaat ettiğinden, gelecek de, *post mundum novum inventum* [karasallaşma sonrası yeni yatırımlar], ganimetin, servetin ve aydınlığın kaynağı olarak düşünüldüğünden, eskilerin denizcileri ve dış merkezci girişimci tüccarları, yatırımların dışa akmasını sağlamış; böylece de beş asır boyunca, şimdiki kapitalist eğitici Hıristiyan âleminin gelişmesine yol açmışlardır. Kolomb döneminden başlayarak küreselleşme; devletsel, girişimci ve bilgi kuramsal eylemin, geleceğe yönelik şekillendirilmesi, yerkürenin rant aracına dönüştürülmesidir. Kazanç ise artık, dünya denizleri üzerinde uzun bir tur attıktan sonra, çoğalarak ana hesaba geri dönen, riske atılmış para anlamına gelir. Bu bağlamda karasal küreselleşme, Yeni Çağa, girişimcilik damgasını vurarak kendini kanıtlamıştır. Bunun, bir zamanların serüvenciliğinden, ciddi anlamdaki mistik proje tasarımcılığından –Daniel Defoe, talihsiz bir vurguncu, şarap, tütün ve çorap simsarı olarak bu konuyu bizzat ele almıştır[53]– tedavi edici ve siyasi şarlatanlıktan ve de adi ve organize suçlardan pek ayırt edilememesi (bkz. aşağıda s. 151f), küresel yayılmacılığın, bugüne kadar farklı anlaşılmasına neden olmuştur.

Yeni Çağın pragmatik kalbi, yeni riske girme öğretisinde atar. Masadaki yerküre, yaygın yatırım işlerinin alanını gösteren monitördür; aynı zamanda da, serüvenci yatırımcıların üzerine para yatırdıkları kumar masasıdır. Yerkürenin ortaya çıkması, çabucak kendini kabul ettirmesi ve zaman zaman kendini güncellemesi, birçok gemisi batan ama üzerlerinden hiçbir zaman güneş eksilmeyen *global player*lerin dönemini başlatır. Onlar, rakiplerini, uzaktan görerek, uzaktan spekülasyon yaparak ve uzaktan kazanarak, alt etmek için yerküreyi ellerine alan oyunculardır. V. Karl'ın filosunu okyanuslara

[53] Daniel Defoe, Essay on Projects, 1697, Almancası: Über Projektmacherei, Wiesbaden 1975.

taşıyan kraliyet parolası *Plus oultre* [daima ileri], sadece uzağı görme ve uzağa gitme anlamında değil, ilke olarak, *daima ileri* düşüncesini harekete geçirmiştir. O nedenle, Yeni Çağ girişimciliğini *plus ultra* özdeyişiyle bağdaştıran Schumpeter pek de haksız sayılmaz.

Televizyon prensibi, hareketli resimler dönemine özgü değildir; yerkürenin, her seferinde güncellenen basiretli girişimciliğin ve uzağı görme aracı olarak kullanıldığı dönemlere kadar uzanır. Evet, 20. yüzyılın hareketli resimleri, ihtişamlı yerküre ve harita döneminin romanlaştırılabilen resimlerinden çok sonra gelir. Maluku adalarını satan V. Karl ve bu adaları satın alan III. Johann, bu uzağı gören risk geleneğinin örnek aktörleridir. 1529 yılında aralarında yaptıkları ticaret anlaşmasına (bkz. yukarıda s. 73f.) baktığımızda, hükümdarları, bölgenin yönetimi için tanrının görevlendirdiği ilk kullardan çok, para bağımlısı devletlerin ilk girişimcileri olarak değerlendirebiliriz. Avrupa milletleri, onların başkanlığında modern yatırım ortaklıklarına dönüşmüştür, 18. yüzyıldan itibaren de, ulus adı altında, ticareti başına buyruk yürüten bir profil çizmeye başlamıştır,[54] ve eğer ekonomiyi ön planda tutan uluslar, Amerikan devriminden sonra demokratikleşerek yeniden yapılanabildiyse, bunun tek nedeni, siyasi yatırım ortaklıklarının denetleme kurulunda kralların artık üretken olamayışıdır. Yakın tarih, kralların müzmin işsizlikleriyle karakterize edilir.

[54] Girişimci hükümdarların tipolojisi için bkz. Werner Sombart, Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschatsmenschen, Münih ve Leipzig 1923, Yeni Basım: Berlin 1987, s.102f.

10. SANRI VE ZAMAN
KAPİTALİZM VE TELEPATİ DÖNEMİ

Keşifler tarihi; deniz serüvenleri, fetihlerin kahramanlık ve polisiye öyküleri, büyük imparatorlukların kıskançlıkları ve yeni havarilerin kilise hikâyeleri (ki bu da, tarikatlar ve mezhepler içerisindeki kıskançlıklar) olarak romanların vazgeçilmez konusu olmuştur. Bu bağlamda "Avrupa yayılmacılığı tarihi", her türlü övgülere ve yermelere malzeme oluşturmuş ve eski dünyada, öz-kuşkunun 'geç hasadını' topladığı bir tarlaya dönüşmüştür.[55]

Ne var ki, kara ve deniz keşiflerini felsefi açıdan değerlendiren bir tarih, bildiğimiz kadarıyla hiç tasarlanmamıştır –bu konuda felsefe yapılmaya bile çalışılmamıştır. Bunun da herhâlde başlıca nedenlerinden biri, küreselleşme sürecinin felsefi açıdan yeniden değerlendirilmesi için vazgeçilmez ana kavramların felsefe sözcük dağarcığında sadece ikincil sırada yer almasıdır; hatta çoğu, listeye dahi alınmamıştır: Uzaklık/mesafe/aralık [Abstand], uzam[*1] [Ausdehnung], dışsallık/yü-

[55] Kolomb seyahatinin, 1892'deki zafer coşkusu içinde geçen 400. yıl kutlamalarının ortamı ile 1992'deki, kendini kırbaçlamaktan hoşlanan insanların yer aldığı 500. yıl kutlamalarının ortamını karşılaştırdığımızda, mevcut düşüncelerdeki değişimi anlayabiliriz.

[*1] Yer kaplama; algılanan cisimsel nesnelerin temel niteliği; uzayda yerleşmiş olan ve uzayın bir bölümünü dolduran cisimlerin niteliği; Prof. Dr. Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü. (ç.n.)

zeysellik [Äußerlichkeit], tahtırevan [Baldachine], barbarlar [Barbaren], resimleşme [Bildwerdung], yoğunluk [Dichte], tek-taraflılık [Einseitigkeit], 'ketlerden sıyrılma' [Enthemmung], gönderebilirlik/gönderilmeye hazır oluş [Entsendbarkeit], kavrama/ele geçirme [Erfassung], ket [Hemmung], yatırım [Investition], sermaye [Kapital], haritalama [Kartierung], medya [bkz. 56. dipnot] [Medium], ökümenizm [Ökumene], risk [Risiko], geri bildirim [Rückkoppelung], borç [Schulden], bilinmezlik [Un-bekanntheit], suç [Verbrechen], trafik [Verkehr], ağlaşma [Vernetzung], 'sanrı sistemi' [Wahnsystem], 'düşlenen durum' [Wunschdenken], kinizm [Zynismus]. Joachim Ritter ve Karlfried Gründer'in yayımladıkları, branş terminolojisi açısından kültürlerarası önemli bir ölçüt sayılan *Historisches Wörterbuch der Philosophie* [Tarihsel Felsefe Sözlüğü] bile, bizce son derece önemli olan *keşif* sözcüğüne yer vermemiştir.[56] Akademik felsefenin sözcük dağarcığındaki boşluklar hakkındaki düşüncelerimizi ve bunların yol açabileceği sorunları daha ileriki bölümlerde ele alacağız. Şimdi sadece kısa bir betimlemeyle yetinip, keşif felsefesi kuramının, küreselleşme konusuna nasıl yaklaşması gerektiğini ve keşif-koşullu küreselleşmiş antropolojik komüne –namıdiğer insanlığa– ilişkin kuramın, hangi problemlerle uğraşması gerektiğini kısaca açıklayacağız. Burada kâşiflerin hezeyanlarından söz etmemiz, bir şeyleri ima ettiğimiz anlamına gelmediğini de baştan belirtmek isterim.

Coğrafi keşifleri, büyük riskler alarak yabancı bir dışsallığa gitme olarak değerlendirmek, insana belki başta saçma gelebilir. Fakat konuyu biraz daha yakından incelediğimizde, bu

---

[56] Bu sözlükte, adı geçen sözcüğün dışında önemli başka bir kavramın da yer almadığını göz önünde bulundurduğumuzda ister istemez bir kasıt aramak zorundayız; söz konusu diğer kavram, [ç.n.: Türkçeye, çevre, ortam, araç, gereç, aracı, medyum, medya, basın organı, iletişim aracı olarak giren] Medien [tekil hâli: Medium] sözcüğüdür. Bkz. Jochen Hörisch, Der blinde Fleck der Philosophie: Medien, Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 5/2003, s.889f. Buradaki espri açıktır: Keşiflere ve medyalara bağlı bir felsefe olsaydı, herhâlde bilinen anlamdaki felsefe olamazdı.

girişimlerde saçma olmayan yanları görebiliriz. Yabancı ve bilinmeyen yerlere atılmayı, mantıksal eylemler gibi gösteren bir sanrı sistemi olmasaydı, Portekizliler ve İspanyollar bu yolculukları herhâlde hiçbir zaman başlatamazdı. Kendini, başkalarına akla uygun projeler olarak tanıtabilme, iyi sistematize edilmiş bir sanrının doğasındandır; bulaşıcı olmayan bir sanrı, kendini yeterince anlamıyor demektir.[57] Kolomb da, ileri yaşlarında kendini, sadece denizci, yeni dünyanın kâşifi ve onun haritacısı olarak görmekle kalmamış; kendisinin, denizler üzerinden esenlik getirmek üzere tanrı tarafından görevlendirilmiş bir resul olduğuna inanmıştı. Elde ettiği emsalsiz başarıdan cesaret alarak, Christophorus –İsa'nın temsilcisi– adından dinini, İspanyol kökenli Colón –göçmen– soy isminden de varoluş parolasını yaratmıştır –bu, tamamen başarı psikolojisinden kaynaklanan bir olgu olup, Yeni Çağın müteşebbis âlemi ve otojen [kendiliğinden oluşan] dinler için karakteristiktir. 1502'de yazdığı *Buch der Prophezeiungen* [Kehanetler Kitabı] adlı kitabında da kendisini, eskiden beri 'gelmesi beklenen' denizci Mesih olarak göstermiştir.[58] 'Başarı sanrısı' yoksa proje olmaz; proje, yoksa başkalarına bu ateşi bulaştırma şansı da olmaz. Bu bağlamda Kolomb, tüm Avrupalılara, gerçi ancak 20. yüzyılda ABD'lilerce (danışma sanayisini Avrupa'ya yeniden ithal ederek) psiko-teknik açıdan mükemmelleştirilmiş sanrıya hazır oluşun timsali olmuş ve "başkalarına getirmek amacıyla kendi esenliğini arama" şeklinde kavramlaşarak dünya çapında faaliyet göstermiştir.

Özveri ve 'kendi işini görme' anlayışlarının oluşturduğu bu ideal sentez, Yeni Çağı yeniçağ yapan "öz-coşku" ya da "otojen-mani" tarzındaki psiko-teknik davranışı yaratmıştır –

---

[57] Bkz. Bent Flyvberg/ Nils Bruzelius/ Werner Rothengatter, Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition, Cambridge 2003.

[58] Bkz. Biblitheca Missionum, Sayı I, 1916. Kolomb kendi hakkında şöyle yazar: "Tanrı beni yeni bir göğün ve yeni bir yerin elçisi yapmıştır ... Isaiah'nın [Tevrat'ta geçen büyük peygamberlerden biri] kehanetleri... gerçek oldu."

bu davranış biçimi, yeri geldikçe Alman felsefeciler tarafından, "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" [self determinasyon] şeklinde esrarlı bir havaya büründürülecek ve tanınmayacak hâle gelene kadar genelleştirilecektir. Eğer öz-coşku cüzi paralar karşılığı kazandırılacaksa, öz-öğüt ve öz-ikna şekillerine dönüşür –özne olmaya katkı getiren yeni girişimin pragmatik ifadelerine. Fakat Yeni Çağ aktörlerinin çoğu, özgüdülemeyi tam anlamıyla başaramadıklarından, misyonlarına ve şanslarına inanmalarına destek verecek danışmanlara bağımlı kalmıştır. Böylece de projeleri kulaklara fısıldayanların ve astrologların altın çağı, Atlantik ötesi seferler ve sermaye trafiğiyle başlar –21. yüzyılın eşiğinde de bu altın çağ henüz kapanmış değildir. Uzaklarda ticarete zorlayan Yeni Çağ artık kâhinlerin ve danışmanların cenneti olur. Dünyayı çepeçevre dolaşarak değerini arttıracak olan sermayeyi düşünmek, insanın aklını bozar ve çılgınca işlere atılmasını sağlar. Kaldı ki gerçek yaşamı para ve mal akışı olarak gören insanlar, girdi ve çıktıların zorlu mücadelesine inanmasaydı şaşırtıcı olurdu. 'Fluxus[*2]-düşüncesi' (telepatik, astrofiziksel, manyetik ve parasal), töz skolastiğinin hegemonyasını parçalamıştır –Avro-Amerikan günlük hayatıyla da tamamen değişmesi, dört yüzyıl sonraya rastlar.

Kraliyet İspanya'sının Güney Amerika'da kurduğu sömürgeleri finanse ederek, dünyada, kapalı kapılar ardında iş yürütenler arasına girmiş Anton Fugger, yaşamının son yıllarında kendini, bir rahibin metresi olarak bilinen Anna Mergeler adında çekici bir falcıya kaptırmıştı. Anna Mergeler, 1564'te büyücülük suçundan Augsburg meclisi hâkimlerince yargılanmak üzere mahkemeye çıkarılmış, sonra da o büyük adamın ismi sayesinde serbest bırakılmıştı; evet, bu isim, ölümünden sonra bile birini cezalandırılmaktan kurtaran bir tılsımdı. Pa-

[*2] Fluxus: akma, taşma, yayılma. Ayrıca 1960'larda ortaya çıkan neo-dadacı sanat akımı. (ç.n.)

telepsikolojiye inanan Anton Fugger, Anna sayesinde, uzakta operasyonları yürütmek için yetki verdiği temsilcilerini kristal kürede bizzat görebilmişti: Tele-vizyon-küresinde, meslektaşlarından bazılarının kendisinden daha iyi giyimli olduğunu görmesi, onun pek de hoşuna gitmemişti (*meine Diener geen viel kostlicher weder ich selbs*) [uşaklarım benden daha alımlı görünüyorlar]. Böyle bir saptama, sınıf ve makamın kılık kıyafetle bağdaştırıldığı bir dönemde kaçınılmaz olarak yaptırımları gerektirirdi.[59]

Deutsche Bank'ın yönetim kurulu başkanı Alfred Herrhausen, Kızıl Ordu teröristlerinin saldırısına uğramadan önce, Alman Dili ve Edebiyatı mezunu yatırım danışmanı Gertrud Höhler'in etkisi altında kalarak, çalışanlarının performansını arttırmak için, grup içinde öz-deneyim[*3] egzersizlerini başlatmıştı. Herrhausen'ın danışmanı Höhler çağın, esnek davranabilen, duyarlı olabilen, grup çalışmasına yatkın ve kendini motive edebilen (kısaca, daha Protestan olabilen) elemanları gerektirdiğini herkesten çok önce fark etmişti.[60]

İşe bu iki tarih arasında Yeni Çağı şekillendiren bir süreç başlar: Esenlik öğretilerinin, 'esenlikli olmayan' uygulamalarla aktarılması arayışları. Bu, maneviyatı gerçekmiş gibi göstere-

---

[59] Bkz. Lydal Roper, Bedrohte Männlichkeit. Kapitalismus und Magie in der frühen Neuzeit: Ödipus und der Teufel, Körper und Psyche in der frühen Neuzeit, Frankfurt 1995, s.127-133. Bu makale aynı zamanda o zamanın telekomünikasyon tekniği sorununu da ele almıştır: Anna Mergeler'in ifadesine göre, Anton Fugger'in kristal küresine suçluların ruhları hapsedilmiştir ve onlar, değişik hava akımlarından etkilenerek münasebetsizlikler yapmaya meyillidir: Daha hızlı ama aynı zamanda da daha az güvenilir bilgiler olabilir mi?

[*3] Öz-deneyim (Selbsterfahrung) ifadesiyle, bireyin, kendisi ve problemleri hakkında konuşarak (başkalarında gözlenen benzer problemlerle de karşılaştırarak) kendisini tanıması ve anlaması kastedilmektedir. (ç.n.)

[60] Höhler'in konsültasyon anlayışıyla ilgili olarak bkz. G.H.: Herzschlag der Sieger. Die EQ-Revolution, Duesseldorf Münih 1997. "Herzschlag" sözcüğünün ikili anlamına dikkatinizi çekmek isterim. [ç.n.: Herzschlag Almancada hem "kalp atışı" hem de "kalp enfarktüsü" anlamına gelir.] Mağlup olanın Herzschlag'ını Richard Sennett, Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus, Berlin 1998, adlı kitabında, daha çok depresif bir karşı-konsültasyon tarzında işlemiştir.

bilmek için, bugünkü danışmanlık endüstrisinde kullanılan yöntemlerin önemli bir kısmını teşkil eder –bunun pragmatik bir örneğini, meditasyon yapmayan büyük bir müşteri grubuna benimsetilen Zen-Budacılığı sergilemektedir.

Sonuçta, Avrupa yayılmacılığı diye adlandırılan olguyu – bunu kesin olarak söyleyememekle birlikte– salt Hıristiyanlık misyonerliği ile ilişkilendir*memek* gerekir; yayılmacılık ve uzak mesafelerde alınan sistematik sömürgeci ve merkantilist riskler sonucunda misyonerlik yapma, aktarma ve getirme işleri, kendine özgü bir işleyiş olarak ortaya çıkmıştır. Bu işleyiş, kutsal öğreti transferini, gelişmiş kültür ihracatını, konsültasyonu ve olası tüm başarı ve çıkar uygulamalarının prosedürlerini kapsar. Bu bağlamda Yeni Çağın, tamamıyla seküler bir misyonerlik bilimine hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Hıristiyan misyonerler de, limandan ayrılan gemilere atlamak suretiyle vakitlice tarihi fırsatlarını ele geçirmişlerdir.[61]

Avantajları getirenler arasında fatihleri, kâşifleri, araştırmacıları, rahipleri, girişimcileri, siyasetçileri, sanatçıları, öğretmenleri, tasarımcıları, gazetecileri sayabiliriz –hepsi de kendi danışmanları ve armatörleri tarafından destek görmüştür. Bu meslek gruplarına dâhil istinasız herkes, eylemini, mani-tarzı girişimler, yani seküler misyonlar olarak ifşa etmiştir. Onlar, kendilerini madden destekleyen motivatörlere hizmet ederek de, depresyonlarını ve endişelerini ortadan kaldırmaya çalışırlar. Zira ancak bu motivatörler onlara, modern özne ya da rasyonel anlamda güdülenmiş bir eylemci [fail] olmanın yollarını gösterebilir.

[61] Bkz. Felix Alfred Plattner, Jesuiten zur See. Der Weg nach Asien. Ein Beitrag zur Geschichte der Entdeckungen, Zürich 1946.

11. Öznelİğİn Ortaya Çıkarılması– Temel Ketlerden Sıyrılma Ve Onların Akıl Hocaları

"Özne" olmak, aktörün kuramdan uygulamaya geçmesini sağlayabilen duruşu sergileyebilmek demektir. Bu geçiş ancak aktörün, kendisini tereddütlerden kurtaran ve mevcut ketlenmeleri ortadan kaldırıp eyleme yönlendiren bir motifi olması koşulunda mümkündür. Ketlerden sıyrılmanın en etkili yolu da, eskiden beri buyurgan baskı olmuştur –bu baskı, içten geliyor ve insanın içine işlemiş olabilir ya da dıştan gelmiş, toplumsal etmenli olabilir. Fakat Modern Çağın etkinlik anlayışı, yaderkliğe [Heteronomie] karşı yapılandığından, buyrulan şeyin alıcısına nasıl yerleştirilmesi gerektiği konusunda öyle yöntemler arayıp bulmuştur ki, direnmekten vazgeçen taraf sanki bunu, içten gelen sese kulak verdiği için yaptığı izlenimini verir. Bu yüzden "öznelik" olgusu, istenir, yaratılır ve yerine getirilir. Yani, buyurucu yetkili merciin yapılandırılmasında, bireyin de burada söz sahibi olması gerekir. Ketlerden sıyrılma süreci aktörlerini, tutkularla ve kaçınılması mümkün olmayan zorlamalarla değil, haklı nedenler ve mantıklı çıkarlarla harekete geçmesini sağlayarak, bir bakıma görünmez bir işleyiştir.

Bu çerçevede doğru kavranmış öznelik, salt davranışa geçme yetisidir; ama bununla, rasyonel olmayan öfke nöbetlerini

ya da iç çelişkilerden kurtulmak için deşarj olmaları kastetmiyoruz –psikanaliz, Fransızcada bunu *passage à l'acte* olarak tanımlanmıştı. Aynı şekilde, herhangi bir "öteki büyüğün" sembolik buyruğu altında olanları da –Lacancılar ve kripto-Katolikler gibi tanrı ya da anavatanın altına sığınanları– özne olarak tanımlamak doğru değildir. Gerçek özne, Modern Çağın girişimci enerjileriyle psikolojik formatlanmalara katılanlardır. Bu boyut, bireyin, "istediği gibi davranması" ya da kendi düşüncesini ifade etmesi durumda hep söz konusu olacaktır. Bir girişimci, her zaman "kendi iradesiyle" harekete geçer; ama eyleme giden 'köprü', girişimcinin bizzat inşa ettiği ya da ettirttiği köprü, menfaatlerle yapılandırılmıştır –kuşkusuz burada mantıklı çıkarlar da söz konusu olabilir. İlgilerini veya çıkarlarını doğru olarak yorumlamayı bilenler, modern felsefenin terminolojisine göre, sadece "aklın sesine" uyarlar, başka kimseye değil. Bu nedenle, eylemi dış güdümlülük şüphesinden arındırabilmek için yapılması gereken tek şey, tamamen kendi aklımızla hareket ettiğimizi deklare etmektir. Fakat bu sesin gerçek anlamda dinleyicisine mal edilmesi, aydınlanma süreci için fazlasıyla sorunsal olacaktı; zira bu ses, öznenin diğer *intimissimum*'uyla, kendi duygularıyla, genelde hep çatışmalara yol açacaktı. Bu çatışmalardan Romantizm dönemi, duyguyu öne çıkararak sıyrılmaya çalışacak ve duyguyu, "akıldan daha akıllı" olarak niteleyecektir.

Yeni Çağ özneliğin özündeki öz-itaat bize, "öznelerin", nasıl medenî haklarını kullanma yeterliğine sahip elçilere bürünebileceğini gösterir: Kendilerine öğüt vererek, kendilerini ikna ederek ve harekete geçmek için, kendilerini ketlerden sıyırarak –ya da bunu üçüncü kişilerin yardımıyla gerçekleştirerek. Bu nedenle özneleşme, yetkili kılma ve buna benzer uygulamalardan ayrı tutulamaz. Bunu vurgulamamızın nedeni, öz-denetimi olan bireyi modern özne olarak gören eleştirel kuramın yanlışına parmak basmaktır –psikanalizde bu, saplantı-zorlantı bozukluğu [Zwangsneurose; obsessive-compul-

[self disorder] olarak bilinir. Gerçek anlamda 'özne olma', aktörün kendini cesaretlendirerek ve ketlerden sıyırarak güçlendirmesi anlamında düşünülmelidir –yani bir nevi, aktörün histerikleşmesiyle. Modern aktör, oto-konsültasyon ve oto-ikna mekanizmalarıyla desteklenmediği sürece forma giremez. Bu türden telkinler, prensipte aktörün kuramsal bilgiye ulaşması için değil, uygulamaya dönük bilgileri hayata geçirmesi için gereklidir. Sonuç itibarıyla, öz-tavsiye ve öz-ikna süreçleri, bireyin kendi kendine ketlerden sıyrılmasını sağlar.

O hâlde kuramdan uygulamaya geçiş, tamamen özneliğin doğasıyla ilgilidir. Burada aktörleri nelerin beklediğini önceden kestirmek imkânsızdır. İçten gelen, ama dışarıdan bakanlar için belirsiz motifler nedeniyle harekete geçebilecek bir fail, her koşulda güçlü bir özne sıfatını sergilemektedir: Ne yapacağı-kestirilemezlik.[62] Ahlak felsefesi bu olguyu, davranış özgürlüğü ya da davranışın belirsizliği olarak ele almıştır. Fakat özgürlüğü uğruna özneyi yetkili kılmak isteyen bu aktifleştirilmiş güç odağının kontrolüyle kendisi başa çıkmak zorundadır. Bu nedenle akılın güç kontrolünü içeriden sağlaması gerektiği düşünülür. Peki, ama serbest bırakılmış güç odaklarının ya da öznelerin akılları içeriden ne oranda dümene hâkim olduğu bilinmediği takdirde bu nasıl olacak? Öznelerle muhatap olan herkes, bunları ilke olarak şüpheli gözüyle değerlendiriyor. Daha da fazlası var: 'Kafasından bir şeyler geçiriyor' diye bilinen herkes, fiilen özne olarak önemli de sayılabiliyor. Öznelik, içinde gizli bir saldırganlığı barındırdığından, ona karşı ancak belli edilmeyen güvensiz bir tutumla yanıt verilebilir.[63] Özne diye adlandırılan varlığın ilke olarak şüpheliliği, aynı zamanda zanlının, potansiyel ve gerçek ey-

---

[62] Öyle ki bu özellik, çok sık kullanılan öz-içtenlik olgusunun bile önünde tutulmuştur.

[63] Bkz. Boris Groys, Unter Verdacht. Eine Phänomenologie der Medien, Münih 2001. Bu, Heinz von Foerster'in yöntemsel açıdan tehlikeli olmayan terminolojisiyle, bireyin öteki (ve de kendisi) tarafından şaşırtılmaya hazır oluşu olarak ifade edilebilir.

lemlerini "kendiliğinden" mi yaptığı[64] yoksa mekanik ve ya şeytani anonim güçlere bağlı veya onların güdümünde otomatik bir makine olarak mı hareket ettiği sorusunu da beraberinde getirir. Özne, ihtiras ve muhakeme, enerji ve sinsiliğe sahip hiç de küçümsenmemesi gereken bir bütündür.

Yeni Çağın ilk özneleri, bizim de aşağıda göstereceğimiz gibi, 16. yüzyılda Reformasyon[*1] karşıtı özel bir tim olarak ortaya çıkan Cizvitlerdi –amaçları, motivasyonu yüksek Protestanlar karşısında geri planda kalmış Katolikliği tekrardan değerli kılmaktı. Psiko-teknik ve medyumcu ek donanımlarla Cizvit özneliği, Protestanların elde ettiği başarıları Protestanlardan daha iyi anlayabilme işine açıkça soyunmuştu. Bu manevrada Katolik mezhebini ketlerden sıyıracak en etkili sözler de bulunmuştu: 'Davranışlarıyla dini inanışını yayabilen, nüfuz etme gücüne de sahiptir'. Bu anlayış, dini savaşlar döneminde psiko-semantik bir silahlanma yarışına götürmüş ve Katoliklik, sadece uğruna savaşılmış bir mezhep olarak değil, aynı zamanda bir silah olarak da kullanılmıştır. Bu bağlamda Protestanlar gerçek kökten dinciler olarak gösterilirken, asıl parodi, Cizvitlerin kökten dinciliğe karşı bir tavır içerisindeymiş gibi sergilenmesiydi. Tüm bu Cizvit komedisinin temelinde, aktörlerin, inancı performansa dönüştüren rolleri üstlenmesi yatmaktadır. Bu çerçevede de itaat, otokratçı bir egzersiz hâline dönüşmeliydi. Tarikatı gizemli yapan ayrı bir husus da, Protestan psiko-dinamizmine Katolik bir karşılık bulmaya çalışmasıydı: Bunu gerçekleştirmeliydi de, çünkü coşkuyu güdeleyen bir sistemle keşişliğin yürütülmesi şeklindeki bu yeni çapraz yapılanma, iç savaşlarda Katoliklerin işine yarayacaktı.

---

[64] Dil analizi açısından özne sözcüğüne ilişkin Avrupa ve Fransa'da yürütülen tartışmalarla ilgili olarak bkz. Vincent Descombes, Le complément du sujet. Enquête sur le fait d'agir de soi-même, Paris 2004.

[*1] Luther, Zwingli ve Calvin'in başlattıkları yenileşme hareketi. Bu hareketin sonucunda papaya bağlı olmayan Protestan kiliseleri doğmuştur. (ç.n)

Bu nedenle artık emre hazır bu radikal eylemciler, büyük yazarları tarafından Hıristiyan âleme en başta dikte edilmiş *humilitas-castitas-paupertas* [alçak gönüllülük-saflık-kanaatkârlık-yoksulluk] yeminiyle yetinemezdi. Ve kendilerini modern göstererek –şaibeli dördüncü yeminlerine istinaden– doğrudan papa üst kumandanlığının emrine vermek üzere, tamamen istenildiği gibi kullanılabilen, iradeden yoksun en doğru aygıtlar olarak yapılandırmışlardı; böylece de, Katolik fâni üsler tarafından her zaman devreye sokulabilmişlerdi. Cizvitler fanatik bir ironiyle, ipleri, sadece tek bir oyuncunun elinde olmasını istedikleri Modernizm karşıtı Romalı kumandana teslim ederek, kendilerini modern kuklalar olarak sergilemişlerdi. (Şunu hatırlayalım: Gücü ele geçirmek isteyen, güçlülere gerektiği sürece hizmet etmelidir.) Bu türden birer kukla olabilmek için de, sonuçları ağır talim terbiye düzenlemeleri geliştirmişlerdir –bir yandan iradelerini haçlayarak mutlak bir araç olarak kullanılabilmek için, diğer yandan da entelektüel açıdan çağa uygun bir ustalıkla savaş meydanlarına çıkabilmek için. Cizvitçi 'kayıtsız şartsız itaate' ilişkin yaptığımız benzetmeler, klasik öznelik anlayışındaki mükemmel motivasyon ile emre amadeliğin bir arada bulunuşunu ortaya koyar[65] ve davranışın, tamamen dış yetkili merciiler, yani bir otorite tarafından yönlendirildiğine işaret eder –Katolik-olmayanlar ve anti-otoriterler tarafından 20. yüzyıla kadar hep reddedilen bir modeldir bu. Abartılı Cizvit itaatkârlığıyla yaratılan özneliğin etkililiği konusunda da hiç kimsenin kuşkusu yoktu; ta ki zeki aygıt kazandığı başarılarla artık efendisini kuşkulandırmaya başlayana kadar –bunun sonucunda da, Katolikler arası uzun süren tartışmalardan sonra, 1773'de mezhep kapanır.

İgnatiosçu dönem, Trento sonrası Katolik özne tasarı-

[65] İş makinesi şeklindeki öznelik için bkz. Anson Rabinbach, The Human Motor. Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity, Berkeley ve Los Angeles 1992.

mında, geleneksel dört öz-biçimlendirme motifini bir arada toplamıştır: atletlik, keşişlik, askerlik ve bilgelik.[66] Dördü de *pónos*'a (gayrete, çabaya) katlanmayı ve *pónos*'u özümsemeyi simgeleyen kültür varlıklarıdır –Yunanlılar, daha Klasik Çağda pónos olamadan *paideía*, insan yetiştirme ya da eğitim ve öğrenim olgusunun da istenildiği gibi olamayacağını öğretmişlerdi. Antik dönemin 'caba harcama teknikleri' ilk olarak, kazandırılan öznelik pek kayda değer olmamakla birlikte, geç Orta Çağ pasyon[*2] dindarlığında gösterilmeye çalışılmıştır. İç kontrol mekanizması, 1215'ten sonra tüm Hıristiyanları bağlayıcı kılan, yıllık günah çıkarma zorunluluklarıyla düzenlenmişti. Erken Yeni Çağ kentlilerinde pasyon isteğini uyandıran –sloganı, *imitiato Christi* [Hz. İsa'ya öykünmek] olan ve 13. yüzyıldan itibaren de esas yortu olarak kutlanan– bu yaygın dini 'moda akım' sayesinde, bireylerde etkin bir pasif oluş ortaya çıkmıştı –bu eğilim olmasaydı, Yeni Çağın *conditio humana* [insan olma koşulu] diye bilinen özne biçimlendirmesi de herhâlde düşünülemezdi. Pasyon olarak bir dizi olumsuzluğun yaşanabilmesi durumunda, acı muktedirliğe dönüşür. Ancak bu dönüşüm aşamasında özne, tüm "tasavvurların" hamili olarak ortaya çıkabilir. Pasifliğin olası modifikasyonları ve özneyi harekete geçirecek motifler bu tasavvurlarla şekillenir. Bundan böyle artık özne, kendini salt acısının efendisi ve sahibi yapabilendir. Bu anlamda öznelik, otomobile benzer bir tertiptir; çünkü içinde, tutku (daha sonra da: çıkarlar) çerçevesinde motiflerin oluşturduğu bir motor sistemi ile mantıklı yönlendirmelerden oluşan bir direksiyon tertibatı bulunmaktadır. Eğer modern özne kendini genelde tutkulu olarak gösteriyorsa, bunun nedeni, modern "pasyoncuların"

---

[66] Alman İdealizm döneminde bu dörtlüye, memurluk ve dâhilik de eklenir. Bkz. Friedrich Kittler, Das Subjekt als Beamter: Manfred Frank/Gérard Raulet/Willem van Reijen (yayıncı), Die Frage nach dem Subjekt, Frankfurt 1988, s.401-420.

[*2] Acı, elem: İsa Peygamberin çektiği acılar ve bunları İncil'de anlatan bölüm; bir diğer anlamı da tutku, şiddetli arzudur. (ç.n.)

içinde, 'iktidarların boyunduruğu altına girmeye muktedir olma' isteğinin yatmasıdır.

Daha sonraki özne nesilleri, Cizvitlerle karşılaştırıldığında, ketlenmişliklerden çok daha modern yöntemlerle sıyrılmışlardır doğal olarak: Değişen zamane zihniyetlere uygun olarak onlar, aşikâr gerçeklik, ahlak buyrukları, dâhilik ya da kararlılık gibi 'iç yargılara'; bir de, öznelere yardımcı olmak amacıyla avukatlar, sekreterler, danışmanlar ve terapistler olarak onlarla ittifak hâlinde olan dış etmenli değerlere başvurmuşlardı. Daha sonraki dönemlerde "inanç" kavramı altında özetlenmiş iç faktörler hakkında da William James, 1896'da yazdığı *The Will to Believe* adlı çalışmasında, ampirik eğilimli insanların da yaşam tarzına ilişkin varsayımlarını ifade ederken genelde "yanılmaz rahipler" gibi davrandıklarını belirterek yerinde bir ironiye işaret etmişti.[67] Bu ince esprinin altında aslında yatan, modern bireylerin, kendilerini bağlayan "en üst mercii" gayet iyi yapılandırdığı imasıdır. Amerikalı liberal psikolog "rahipliğin" Roma'ya özgü olmadığını, her yerde geçerliliği olan, bireysel yaşam biçimlerinin hâkim olmaya başladığı yerlerde de, alenen etkinleştirilmesi geren psikolojik bir işlevi olduğunu anlamıştı. 'İçerideki rahibin' görevi, kaygının, geri adım attırmasını engellemek böylece de, daha güvenilir temeller üzerinde durabilme ve buradan hareket edebilme dogmasının psiko-semantik geçerliliğini bireysel çerçevede sağlayabilmektir. Bu 'iç yargının' etkisiyle "özneler" –her ne kadar Yeni Çağa özgü talim ve terbiyelerle içlerinde ketlenmişlikleri fazlasıyla barındırsalar da (bu durum psikanalizde daha çok nevroz olarak tanımlanır)– "fırsatlar toplumunun" [Chancengesellschaft] karmaşası içerisinde yollarını bulmayı başarmışlardır. Bu sayede tereddüt, iç etmenli ya da dış et-

[67] W.J.: "They dogmatize like infallible popes.": The Writings of William James. A Comprehensive Edition, ed. By John J. McDermott, Chicago ve Londra 1977, s.724.

menli olsun, her koşulda eyleme dönüştürülebilmiştir. Sadece sabit düşünceli bir azınlık Hamlet ile, bir konuda asla ikna olunamayacağını vurgulamıştır –bu da kuşkusuz kronikleşmiş eylem ketlenmişliğine[68] ve de bilhassa Kierkegaard'ın ilkin incelediği, öznenin "atılım" için 'kendini toplaması' anlamındaki ketlenmişlikten sıyrılma yöntemlerine götürmüştür.

O hâlde, Modern Çağın yaygın insan modeline baktığımızda, ne çoğunluğu, bazı yazarların telkin ettiği gibi, derin düşünen bilinçlerden oluşmakta ne de kendini, bu bilinçten ötürü ketlenmiş bir insan figürü olarak sergilemektedir. Tersine Modern Çağ tiplemesi, pragmatik tereddütleri olan ve bunları –kendi başına ya da üçüncü kişilerin yardımıyla– belli bir zaman içerisinde kaldırabilen bir modeldir. Ketlenmişlikten sıyrılmanın yolu da düşüncelerden geçmelidir. Sadece birkaç istisnai durumda düşünce ilke olarak eylemi ertelemiştir –bu gerçeğe dayanarak, gözleme dayalı felsefenin, modern çağlarda, ne kadar gerçek dışı tavırlarla yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Bu gerçek, Husserlci fenomenologların 20. yüzyılın başlarında *epochè* [çekince] öğretilerinde bu tavrı profesyonelce benimsemeleriyle de doğrulanmıştır –her alanda ileriye doğru adım atılmaya çalışılırken felsefe alenen "geri adımlarla" ilerleyebiliyordu. Hizmet ve görev düşüncesi de 20. yüzyılın başlarına kadar hep siyasi holistler[*3] ve askeri aktörlerin gündeminde olmuştu –bu çerçevede de ahlaklılık ve kaçamaklılık, çağa uymayan bir biçimde hep iç içe girmiştir.

Descartes, Kant, Fichte ve Marx'a göre özne, artık onur kırıklığından *in spe* [hemen] eyleme geçmez, kuramdan eyle-

---

[68] Bkz. Wolf Lepenies, Melancholie der Gesellschaft, Frankfurt 1969, s.188f.

[*3] Holizm yanlısı. Holizm, her şeyin bütünden türediğini savlayan bütünselcilik öğretisidir. Bu bağlamda bütünü oluşturan olgular tek başına bütünü açıklamaya yeterli olmadığı gibi, bütünün açıklaması da tek bir olguya indirgenemez. Sonuçta her şey birbiriyle bağlantılıdır. Kavramı ilk Jan Christian Smuts, 1926'da yayımlanan *Holism and Evaluation* adlı kitabıyla ortaya atmıştır. Ekonomide de holistik işletmelerden söz edilir ve bu işletmelerin özelliği, çalışanlarının sadece tek bir görevden sorumlu olmasıdır. (ç.n.)

me geçer. Burada "kuram", artık düşünürlerin, 'varoluş ikonları karşısında sükûneti kaybetmeme' demek değildir: Kuram ile aslen kastedilen, başarılı bir harekât için yeterli nedenlerin etkin yapılandırılması sürecidir –'ketlenmişlikten sıyrılma' ya da 'eyleme geçme' anına ulaşıncaya kadar yapılması gereken bir iştir bu. Kant, en üst 'öz-istişare' organı olan kategorik buyruğu, 'yargılayan özne' olarak tanımlamayı önermiştir ki özne, haklı uygulamaların ölçeğine sahip olabilsin –tabii ki de birey, davranışlarının ayrıntılarını bu biçimde ölçmeye kalkışmamıştır; aksi hâlde birey tamamen felce uğrardı. (O hâlde: Kategorik buyruğun değeri, uygulanmazlığında yatar.) Ketlenmişliği sıyıramayan bir kuramsal düşünce, bilimselleştirilmiş felsefe olarak kendine özgü bir değer kazanır –dışarıya dönük bir eyleme hizmet edemeden kendini tatmin eder. Fakat aklın alçak sesi nadiren Romalı papanın talimatları gibi açık talimatlar verdiğinden ve eyleme geçenler, harekât zamanının öncesine kadar 'iç forumlarında' anlaşılır bir buyruğu duyup duymadıklarını genelde anlayamadıklarından, devreye birdenbire, daha önce sözünü ettiğimiz, işi gücü sadece aktörleri harekete geçirme olan 'danışmanlar' ve 'motivatörler' girer. Özneliğin oto-ikna biçimi ("sorun hakkında enine boyuna düşündüm") ketlerden sıyrılma sürecinde fiili bir iş bölümünü gerektirmektedir –bu, idealizm dönemi başlarında, 'özneler arası prensip' olarak esrarlı bir havaya büründürülmüştü (sanki ne yapmaları gerektiğini bilmeyen kişiler bir araya geldiklerinde daha güçlü olabiliyor). Ve gerçek şu ki, modernleştirilmiş konsültasyon süreci bu şekilde işler.

Bir şey yapmayı planlayan insanlar arasında, kendini özne olarak değerlendirmiş olanların en büyük üstünlüğü, dış etmenli buyurucuyu [efendiyi] yok sayabilmesidir –buradaki efendi sözcüğü, ketleyen gücü sembolize etmektedir. İfade ve hareket özgürlüğünü kendimize mal ettiğimizde, efendinin baskısını gerçekten de yok saymalıyız. Şayet söz konusu efendi, meydanı boş bırakmazsa, ittifak hâlinde olan 'dışavurumcu-ya-

yılmacı' "öznelerin" ilk girişimi, onu "devrim" ile alt etmek olacaktır. Bu bağlamda artık "devrim" sadece siyasi bir olgu değil, daha çok felsefi bir tasarı anlamına gelir. Devrim, baskı altına alan, kısıtlamalar getiren ve umutsuzluğa düşüren nitelikleri devre dışı bırakma hayali yerine kullanılır. Bu nedenle de 1789'dan beri gerçekleştirilmiş siyasal amaçlı ihtilallerde, kurtuluşa hizmet edecek 'felsefeciler heyeti' hep liste başındaydı.

Devleti rahatsız edenlerin ortadan kaldırıldığı günleri bizlere hatırlatan, öznelerin başarılı tarihsel anlarıdır. Onlar, özgürlük yanlıları tarafından çağdaş mitolojik kahramanlar olarak benimsenir. Ulusal bayramlar da bu nedenle *independence days* [bağımsızlık günleri] olarak kutlanır –bu özel günler, yabancı efendinin uzaklaştırıldığı ve taarruz hâlindeki orta tabakanın hareket ve ifade özgürlüğüyle yeni yasamaya geçildiği sahnelerde yaşananları belleklerde yeniden canlandırır. Bayram günlerinin yaşattığı çocuksu mutluluk, 'tüm bu isyanlara neden olan efendinin yok edilmesiyle düzenin yeniden sağlandığı' düşüncesinde yatan coşkudur. Devrim sonrası dönemler, bu çocuksulukla yetişen "öznelerin" çağıdır. Bu dönemlerde özne olmanın en büyük dezavantajı, talimatlarla ketlerden sıyrılma fırsatını yakalamış astların 'efendilik işlevini' birtakım boşluklarla devralması ve kendilerine gereğinden fazla paye vermesidir. Belki de kendini önemseme [kendini beğenmişlik], tarihsel senaryoların modern insanlara kaçınılmaz olarak biçtiği bir misyondur. Fakat unutulmamalıdır ki aynı senaryo, onların kronik başarısızlıklarını ve başarısızlıklarının nedenlerini de anlatır.

Özne olma gücüne sahip olamayış; bu konuda aciz, bilgi düzeyi ve motivasyonu düşük öznelere destek olmak amacıyla bir grup entelektüele yeni pazarlar yaratmıştır. 'Efendilik boşluğunu', 1793–1968 arası ideologlar doldurmuş sonra da buralara, onların ihtiyatlı halefleri olan konsültanlar [danışmanlar] yerleşmiştir. İdeologlar (fiilî öncülleri, 16. yüzyılda İtalyan *secretarii*'ler ve hükümdarların günah çıkartan rahipleri

olmuştur), "tarih" ve tarihin sağlam yasaları adına kendilerini ve müvekkillerini ketlerden sıyırmıştı –zaten bu nedenle onlar, kulaklara fısıldadıkları genelde şiddet ağırlıklı telkinleri, "tarihin bilimsel sonucu" olarak gösterme gereğini duymuştu. "Tarih", "doğadan" sonra uzun bir süre eylemlere vekâlet veren en önemli müvekkil olarak sayıldığından, onun talimatları doğrultusunda ketlerden sıyrılmak gerekirdi. Bu anlamda tarihselciliğin, yasalarla süslenmiş bir fırsatçılık olduğunu vurgulamama herhâlde gerek yok. "Tarih yasasına" (ve uygulanmasıyla ele geçecek fırsatlara) karşı duyulan itaatkârlıkla 'kaçınılmaz olduğu iddia edilen şiddet eylemlerine katılma' şeklinde en ihtiyatlı yöntem bulunmuştu –ama entelektüellerin çoğu, önerdikleri ya da destekledikleri suçlar işlenirken, olay yerinde bizzat yer almaktan kaçınmıştı. Hiç çekinmeden verdikleri repliklerle faillerin saldırıya geçmesini sağlamışlar ve bu anlamda radikal sol ve sağ eylemcileri adeta –biliyorum taraflar bu benzetmeden pek hoşlanmayacak– soydaş yapmışlardır.

En acı ve utanç verici konstelasyon en net olanıdır: Genç Lukács'ın, bir devrimcinin işlediği insanlık dışı suçlara ilişkin yazdığı notlar (1922), Himmler'in, Alman Nazi birlikleri hakkında Ekim 1943'te yaptığı Poznań konuşmasına yansıyacaktır: Bu konuşmada Himmler, SS-subaylarının gerçekleştirdikleri bunca katliama rağmen terbiyelerini bozmadıklarını söyler. 'Bolşevik yok ediciliğinin [Exterminismus] Hegelcı meşrulaştırıcısı' ile 'öldür emrini veren nasyonal sosyalist işgal ve imha politikalarının Kantçı temsilci' arasında büyük farklılıklar olabilir –ama sonuçta her iki yazar da, basiretli töre-tanımazlar aracılığıyla "talimatları" yüce tarih uğruna aktarma bilinciyle yanıp tutuşanların birer numuneleridir. Her ikisi de, 'harekete-geçme-adımının' daha iyi bir bilgiyle değil, ketlenmişlikten mutlak olarak sıyrılmaya 'mecbur-olmak' ve de sıyrılmayı 'istemek' ile gerçekleşebildiğini göstermiştir.[69] Ente-

[69] Lukács, Dostojewskij'e yazdığı notlarında ketlerden sıyrılma prensibini, ikinci

lektüel eylemciler dünyayı, –ilerleme ve tepki, iş ve sermaye, vatanlılar ve vatansızlar şeklindeki– 'uzlaşmaz tarafların savaş alanı' olarak betimlediğinden, söylevleri daha çok bir dünya savaşında verilebilecek talimatlara benzer; radikallerin savaş alanındaki tutumları da yok etmeye yöneliktir.[70] Ilımlı akıl hocaları ise felsefi kuşkuculuğa sığınır ve bu kararsızlığı, 'bir parça özgürlüğün yaşam biçimi' olarak işler. Şüphenin artması hâlinde de, tamamen vazgeçirme konusunda uzmanlaşmışlardır.

İdeologların saltanatı sona erdiğinde iyi bir konjonktürü yakalamış danışmanlar ise, daha az materyalist bir çerçevede müvekkillerini ve kendilerini ketlenmişlikten sıyırır; çünkü onların dünyalarında düşmanlar değil rakipler vardır. Bunu da 'malların özgürce seçilmesi' [Marktfreiheit] ve başarılı bir 'insan hakları' yapılanması adına yaparlar –ama bunun da kolay bir iş değil olmadığını söylemeliyiz. Uzmanlıkları da, ekonomik kazanımları ve etmenlerinden yöneticiliği, sezgiyi, karizmayı vb. güvenilir yöntemlerle öğrenilebilir olduğunu göstermektir. Zira müvekkiller, proje ve şans arasında bir ilişki kurulabileceğini hayal edebilmelidir.[71]

---

etik'inden söz ederken, dolaylı olarak kavramsallaştırmıştır: İlki öldürmeyi yasaklarken, ikincisi ondan bir buyruk yapmıştır. Bkz. Norbert Bolz, Auszug aus der entzauberten Welt. Philosophischer Extremismus zwischen den Weltkriegen, Münih 1989, s.13-20. Poznań konuşmasında Himmler: "Sahip olduğumuz tek komiser vicdanımız olmak zorundadır ..." "Bize saldırı emrini veren komiser, yiğitliğimiz... olmalıdır..." Buradaki komiser benzetmesi, SS-subaylarının davranışlarını şekillendiren ahlaksal senaryoya işaret eder: Sovyet imha ekibinin failleriyle karşı karşıya giriştiği bir vahşet yarışına.

[70] Thomas Mann (1918): "Eyleme geçmek zorunda olduğuna kanaat getirmiş kültürlü bir kişi, kendini doğrudan siyasi *cinayetin* karşında bulur –ya da böyle değilse, davranışının altında en azından siyasi cinayet yatar; çünkü eylemindeki ahlaklılık hep bunu gerektirir." Betrachtungen eines Unpolitischen, Frankfurt 2002, s.581f.

[71] Ketleri sıyırabilmek için eskiden kullanılan kehanetlerle yol gösterme ve eylemi yönlendirme şeklindeki yöntemler hakkında burada sadece birkaç şey söyleyeceğiz. Antik sanatlar ve yazarlardaki Rönesans ile birlikte, okuma ve onun gibi mekruh sayılan diğer uygulamalar tekrardan ön plana çıkmıştı (bkz. yukarıda s.89f.) –sonuçları, günümüz kehanet endüstrisine kadar uzanır. Protestancılığın başlarında astrolojinin kullanımına Claudia Brosseder, Im Bann der Sterne: Casper, Peucer,

Danışmanlar, gerçek anlamıyla 1968'den sonra ideologlardan görevini devralmıştır; daha doğrusu Neo-Marksizm, Thomas Mann'ın kırklı yıllardan kalma meşhur "entelektüel faşizm" diye adlandırdığı ifadesindeki[2] radikal eğilimden daha fazlasına sahip olduğunu vurgulayan edalarla, görünürde Freudcu öğretilerle gençleşmiş ve daha az şüpheci yaklaşan pozlarla tekrardan piyasaya çıktıktan sonra. O zamandan beri bu akıl sır ermez danışmanların kurbanları, tek bir özne tipidir: Aymaz, ketlerden sıyrılma sloganlarıyla kıt kanaat beslenen, fazlasıyla büyük bir sahnede kaçınılmaz olarak durması gereken; girişimlere ait çerçeve koşullarının tam kontrolü ütopik olduğundan, gerçek eylemlerde hep karanlık bir yanın olacağını söyleyen ve de söylemek zorunda kalan, profesyonelliği şüpheli bir danışmana havale edilmiş bir aktördür. Yeni dönem danışmanlık müessesesi, ellerinden fazla bir şey gelmeyen vekillerin, her şeyi bilmediğini bilen konsültanlar tarafından en iyi şekilde desteklenebileceğini öngörür. İşte o gün bugündür Sokrates tekrardan aramızdadır. Bu nitelikte bir danışmanlık hizmeti alabilmek için de, kendini yetersiz gören herkes akıl almaz bedeller ödemeye başlamıştır artık. Yaptıklarının vebalini konsültasyonla ödeyen sadece sanayinin ileri gelenleri değildir; Almanya'daki federal bakanlıklarının çoğu, son yıllarda, "araştırma komisyonu" adı altında konsültasyon dalaveresine büyük meblağlar yatırmıştır –bunun için milyarlar mertebesinde harcama yapılmış ve hatta 2004 yılının başlarında, harcamalara büyük oranda göz yuman bütçe plan komisyonunun, konuyla ilgili soruşturma talebinde bulunmasına kadar götürmüştür.

Dünyanın dört bir tarafında ideolojiler hükmünü yitirdik-

Phillip Melanchthon und andere Wittenberger Astrologen, Berlin 2004, adlı çalışmasında yer vermiştir.

[2] Th. M.: "Entelektüel faşizmin mitosunu silmek ve onu, insanlığa yakışır bir şekle sokmak lazım. Uzun zamandır yaptığım tek şey bu." Karl Kerényi'ye yazılmış mektup, 7 Eylül 1941.

ten sonra, ketlerden sıyrılmayı sağlayan ve eyleme yol veren yegâne ve en güçlü parola, günümüzde kısaca *inovasyon* [yenileşim] adıyla bilinir. Sadece küçük bir azınlık, bu ifadenin önceki "tarih yasalarının" bir tür 'değer yitirmesi' olduğunun bilincindedir. Yeni insan, büyük seslenişlerle pazarın içine sürüklendiğinden beri, teknik, endüstriyel üretim ve tasarım alanlarındaki yenilikler, 'Zirveye çıkabilmek için ne yapmalı?', sorusunu hâlâ sorma gereğini duyan herkese çekici gelir. Yenileşim yanlısı olan şundan emin olabilmektedir: İşi yapış tarzının ilkesi, her zaman genel bir yasamanın prensibi olabilir.

Ketlerden sıyrılma eğilimi 1980'lerden sonra eğlenceye dönüştüğünden beri artık yenileşim de fuzuli görülmeye başlanmıştır. Lümpenliği egemenleştirenler olarak eğlence kültürünün aktörleri, stresten uzak ortamlarda cirit atarak kendilerini tamamen eğlenceye kaptırırlar. Aslında konsültanlardan vazgeçebilirler, çünkü danışmanların yapmaya özendirdikleri şeyleri doğrudan elde etmişlerdir; ama yine de sırtlarını, şovmenlerine, antrenörlerine, esprileri dikte ettirenlere dayamışlardır. Artık egemen olan, neyin tuzağına düşmek istediğine kendi başına karar verendir.

12. Kendine Geri Dönmeyen Enerjiler: Önde Olmanın Ontolojisi

Okyanuslara meyil, deniz aşırı risk ticareti ve yeni şans teknikleri ortamı Avrupa Yeni Çağ faillerini, 'dünyada var olmak' ve 'kendini başkalarının eline bırakmak' şeklindeki eski anlayıştan tamamen farklı bir özne biçimlendirmesiyle yapılandırmıştır. Hümanizm döneminde kendini eğitmen ve kâşif olarak tasvir eden, İdealizm döneminde de fikirleriyle kendini özne olarak tanımlayan insan, artık eski devirlerin hiç tanımadığı, *yeni* eylemlerin faili, *yeni* etkilerin yaratıcısı, *yeni* fikirlerin temsilcisi olmuştur. Öznelik ve saldırganlık arasındaki sıkı ilişkiye baktığımızda burada içten sağlamlaştırmış bir eylemcilik anlayışının yattığı anlaşılır. Fakat aynı aktörler, saldırganlıkları ve özgünlükleriyle kronolojik açıdan kendilerine o kadar yüklenmişlerdir ki eylemlerin ve bilinmeze doğru atılan hamlelerin onları nereye götüreceği konusunda artık inandırıcı şeyler söylenemez olmuştur. 15. yüzyılın sonlarından beri sanat eserleri hakkında Avrupa'da herkesin diline doladığı dâhi ve yaratıcılık ifadeleri de zaten, modern insanın, kendi icraatı karşında anlamlı bir duruş sergileme konusunda ne kadar aciz olduğunun bir göstergesidir. Eserler ve eylemler bir *genius*'a [dâhi] atfediliyorsa, bu *implicite* [üstü kapalı olarak] aktörü, saygı anlamında da olsa, tutkun ilan etmek demektir; böylece de failin yaptıkları kişi ötesi bir boyuta trans-

fer edilir ve bu da, onu yücelterek sorumsuzluğa itmek anlamına gelir. Aynı şey aktörleri, pagan sanatının ve savaşın dehaları olarak değil de; 'kutsal öğretileri yayma işine soyunanlar' olarak gösterilmesi için de geçerlidir: Bu şekilde fail yine "yaptığı işten" uzaklaştırılır ve araççı bir değere, bir sorumsuzluk abidesine dönüştürülür. Doğrudan yaratıcılıktan söz etmekle, 'yaratabildiği için yaratmak istemiştir' şeklinde yaratıcısına paye biçerek gereksiz söz tekrarlarına yer verilmiş olur.

Her iki durumda da harekete geçirilmiş ve serbest bırakılmış güçlerin yüceltilmesi söz konusudur; bu nedenle de icraatın hak ettiği düzeyde tanımlanması mümkün değildir. İşte bu husus, Yeni Çağ Avrupa felsefesinin genel durumunu karakterize eder; dönemin en temel olayları diye sıralayabileceğimiz, merkantilist ve emperyalist güçlerin dünyayı ele geçirmesine ve faillerin saldırı eylemlerine geçmek için ketlerden sıyrılmasına neredeyse bütünüyle susarak seyirci kalmış felsefi yapılanmayı betimler. Belki bunun altında, kaptanlar ve kâşifler hakkında bir biyografinin yazılabileceği ama kuramsal bir çalışmanın yürütülemeyeceği düşüncesi yatmış olabilir. Ama gerçek şu ki, akademik olmayan dille yazılmış kaynakları taradığımızda kaptanların kuramını anında buluruz. Kolomb'un seyir defterinden Mellville'in Captain Ahab hakkındaki gözlemlerine kadar her şeyi Avrupa-Amerikan arşivi, henüz daha uygun yayımcısını bulamamış bir taarruz bilgisi ansiklopedisinde toplamıştır. Bunun bugün kötü bir arşiv olarak değerlendirildiğini tahmin edebilirsiniz; zira Avrupa anlayışıyla şekillenmiş dünya tarihinin bitiminden sonra saldırı iş birliğine dönüşmüştür –bu bağlamda da şimdilerin ahlak felsefecileri, artık keşiflere ve tek-taraflılığın karanlık işlerine değil, karşılıklı etkileşime, sorumluluğa, adaletliliğe, yan etkilerden uzak yorumlara ve yerel duyarlılıkla uyumluluğa ilgi duyar.

Yeni Çağ'ın dinamizmini daha iyi anlayabilmek için "akıl" ve "eylem" kavramlarını, pek kolay olmamakla birlikte, değiş-

şik açılardan değerlendirmek lazım. Bu yaklaşım, felsefe geleneği yazarları tarafından nadiren kabul görmüştür –ve bu bağlamda en azından Hegel, Napolyon hakkında bahsederken, satır aralarında, 'yaptıklarına bir bütün olarak bakıldığında, entelekt [anlık] ve enerjinin bir arada bulunduğunu' belirtmişti. Hegel'e göre Jena-galibi [Prusya ordularının yok edildiği meydan muharebesinin geçtiği yer], bir "dünya tini" sergilemiş ve *eo ipso* [böylece] eski Avrupa'nın harekât anlayışının en büyük canlı simgesi hâline gelmişti. Saldırıya şekil veren akıl, özenli bir kişileştirmeyle çözümlenmiştir ve buna göre: 1789 yılının dinamik fikirlerinin ve sivil hukuk devleti düzeninin bir lider etrafında yapılandırılması öngörüldüğünde, Napolyon ortaya çıkmak zorundaydı. Bonapart olgusunu aforizmalarla savunan ve zekice düzenlenmiş harekâtı Hegel' den başka bu denli öven kimse olmamıştı –belki de Hegel'in özdeyişlerinin altında maskelenmiş bir kaptan kuramı yatıyor olabilir, zira Napolyon'un askerî anlayışla geliştirdiği politika, zorunlu olmakla birlikte temelde çaresizce, '*status quo* limanından' hareket ederek daha büyük saldırılara geçmişti. Aynı modelin ironik bir çeşitlemesini Marksçı karakter maskeleri kuramında görürüz: Burada da sermaye, insanların doğru zamanda ortaya çıkmasını sağlar ve aynı zihniyettekilerin gerektiğinde aynı suçu işleyebileceğini bilir. Herkese karşı kayıtsız bir saygısızlık olarak –ki bu da bir takım kazanımları engeller (ve dünyanın tüm büyüsünü bozar)– kendini, sermayedarlar ve girişimciler sınıfında gösterir; çünkü onlar, yıkıcı ilericilikleriyle, tüm kalıcı koşulları yerle bir ve sağlam olanların çoğunu da eritip yok edebilir.

Öte yandan, "dünya tini" ile "akıl ve eylem gücünün sentezi" ifadeleriyle bir şeylerin kazanıldığı da pek söylenemez (Marksçı karakterler maskesi anlayışı da buna dâhildir); çünkü bu deyimler, yeni eylemci kültürünün enerjetik ve entelektçi öğeleri arasındaki bağ hakkında bize net bir açıklama getirmemiştir. Bu nedenle, özellikli araçlarla entelektüel ener-

jetizmin bulmacasına yaklaşmış kaynaklara başvurarak, bu konuda bilgi edinmenin faydalı olabileceğini düşünüyorum.

Burada, tek bir örnekle yetineceğiz: Heinrich Mann'ın, *Geist und Tat* [Akıl ve Eylem] adlı derlemesinde Napolyon hakkında bir açıklamaya yer verilmiştir: Bize göre bu şiirsel anlatım, kavrama yüklenen diğer anlamları başarılı biçimde ortaya koyabilmiştir. Burada Saint Helena'ya sürgüne gönderilmiş bir kişiden söz edilir ve bu kişi, üçüncü şahıs ağzıyla anılarını yazar –sanki bu dünya tarihi aktörü baştan beri hep içinde, eylemlerinin yazarını barındırmıştı:

> "Bu yazarın tanıdığı o büyük adam dünyaya gitti; tıpkı merminin savaşa gitmesi gibi. Devrim, onu oralara göndermişti. Yaşamı da hep aynıydı; tek bir düşüncesi, aynı bedeni, aynı yolu ... vardı."[73]

Tıpkı merminin savaşa gitmesi gibi dünyaya gitmek: Heinrich Mann, bu mutlak saldırgan varoluşu, yeni-liberal Napolyonculuk kültüyle ilişkilendirerek 1925'lerde kâğıda dökmüştür –yani Heidegger'in, 1927'de yayımlanan *Sein und Zeit* [Türkçeye, *Zaman ve Varlık Üzerine* olarak çevrilmiştir] eserinin çığır açan çözümlemeleriyle ortaya çıktığı tarihlerde. İlk defa onlar varoluşu, 'dünyaya-fırlatılmış-olma' şeklinde ifade etmişlerdi ve bu sayede, salt kuramsal bilgiyi ideal olarak gören felsefenin temel önyargısı artık çökertilmişti. Heidegger "fırlatılmışlık" ifadesiyle ön-kuramsal bir dünya bakışını kavramsallaştırmıştı ki buna göre "anlama", harekete geçirilmiş varlığın anlaşılamayan iç yüzünü ortaya koyar –sanki Fichte'nin, karmaşık biçimde ortaya attığı "gözü olan güç", içinde herşeyi-iyi-bilmeyi barındıran bir fırlatılmışlığa dönüştürülmüştür. Heinrich Mann'ın o büyük eylemci vesilesiyle aldığı notları ve Heidegger'in varoluş ile ilgili getirdiği çarpıcı yorumsaması [Hermeneutik], varlığın entelektüel bir mühimmat işlevi

[73] H.M., Geist und Tat. Essays, Münih 1963, s.125f.

gördüğü, "füze gibi ateşlenebilir bir varoluşçuluğun" ifadesidir. Güç ve bakış açısının bir arada yapılanması, her zaman ileriye yönelen bilinçli bir heyecanı yaratır. Ancak bu ileriye doğru atılma, dışarıdan gelen yaderk [heteronom] bir buyruğa göre davranma değil, kendini net olmayan ama gerekli bilgilerle donatarak, saldırıya geçmedir. Bu biçimde öne çıkarılmış varoluş artık mekanik bir ateşleme işine benzemez; tersine baştan belirsiz bir yere fırlatılan ama yoldayken tamamen kendi gücüyle yönünü belirleyen bir uçan cisimdir.

Merminin savaşa gittiği gibi dünyaya gidenin, kendisini ateşleyecek bir topa ihtiyacı vardır. Heinrich Mann, Napolyon'un sevkindeki sorumlu bataryanın adını hiç zorlanmadan söyler: Onun adı kısaca, özünde saldırgan misyonları da barındıran "devrimdir" ki bu misyonlarla radikal Mesihler kendilerini, 1789'dan beri koşulsuz olarak "önde" konumlandırmışlardır. Heidegger ise topu, var olmak olarak açıklayarak kalibresini büyütür ve bu, hem dünyaya doğru hem de ölüme karşı yörüngelerinde hareket eden "varoluşları" lanse eder. Fakat romancının Napolyon-füzesindeki yön, devrim "düşüncesiyle" (ve sözde Avrupa Birleşik Devletler amacıyla) tayin edilirken, Heidegger'in varoluşa fırlattığı füzeleri, havada süzülürken kendini projelendirmek ve programlamak zorundadır –içine yerleştirilmiş bir hedef resmi [sight picture] yoktur; mağlubiyetten sonra da uçmaya devam eden, ontolojik açıdan kör, yönünü şaşırmış ateşlemelerdir.

'Atış ortasında kendini-tasarlama' aşamasında öz-düşünüşlü bir bilincin devreye girdiğini söyleyemeyiz –şayet düşünüşten kasıt önceden yaşanmış bilinçteki olgunun tekrardan düşünülmesi ise. Varoluşsal ateşlemede 'kendine dönüşlülük' yoktur, tersine, mantıklı düşünme öncesi bilişsel yönlenme şevki söz konusudur –işte tutucu-ontologların, 'fırlatılmış-tasarlanmış' varoluş ile kastettiği şey tamamen budur. Fakat tasarlama, varlığın en temel eylemi olarak kabul edilirse, o takdirde bir tür entelektüel enerjetik ortaya çıkar ve böylece dü-

şünme, varlıktan sonra değil onunla paralel işler. Varoluş, yol göstermesi için "aydınlanmanın" ışığını bekleyen karanlık bir hareket değildir; varoluşun kendisi, pek de parlak ve uzak açılı olmasa da, aydınlık bir harekâttır. 20. yüzyılın ilk varoluşçu felsefelerinin etkisiyle, düşünüşlerden projeksiyonlara varılmıştı. Onlardı, bir zamanların mutlak düşünce-öncesi ve çekingenlik-öncesi heyecanlılığa, dinamizm kazandıran. Ve yine onlar, geçmişin üstünlüğünü geleceğin önünde tutma konusunda kilit rol oynamış ve bazı çağdaş yazarlara, 20. yüzyılın batı uygarlıklarındaki temel zihniyeti anlamaya çalışan sistemcilere ve fütürologlara ortam hazırlamıştı.

Varoluş felsefelerini kendi içinde incelediğimizde onların, eylemci varlık araştırmalarında, okul bilgisinin hatta Heideggerci cüretkâr ekolün öngöremediği yolları kat etmiş bir dizi araştırmanın sadece artçı çalışmaları olduğunu anlarız. Eylemci özneciliğine ilişkin, Shakespeare'den Joseph Conrad'a, Camões'den Gabriel García Márquez'e, Machiavelli'den Dostojewskij'e kadar uzanan derin çalışmalara baktığımızda, eylemsel yaşama dair felsefinin, iş alanında, siyaset veya iletişimsel davranışlar ile ilgili olsun, tali konular olarak yürütüldüğünü, ortaya atılan kuramlara ve kavramlara pek özen gösterilmediğini söyleyebiliriz –Fichte ve Nietzsche, bir oranda da Bergson, bunların dışında tutabileceğimiz istisnalardır. Felsefenin bu müstesna eyleme açıklama getiremeyişini yine alışılagelmiş acizliğine bağlamak ve bunu da, kendini tamamen düşünselliğe kaptırdığından, saldırganlık konusunda sergilediği her zamanki ketlenmişliği ile açıklamak mümkün olabilir kanısındayım. Bu nedenle de aktif enerjilerde sadece akıl tarafından dizginlenmeyi bekleyen, heyecanların vahşi beygirini görebilirlerdi; daha fazlasını değil.

Eylem dünyasının bir önceki evresi olan çekingenliğin altında yatan nedenlerin derinliklerine indiğimizde, davranışın köklü analiziyle her seferinde ortaya çıkan gizli ahlaksal bir boyuta rastlarız; bu ahlaksal boyut, açığa vurulan enerjiyle or-

taya çıkar. Bilgiyle donatılmış, alt edilemezliği şüpheli eylemci, bir birim değer olarak tanımlandığında, açığa çıkacak enerjinin meşru ya da suç işleme eğilimli olup olmadığına hemen karar veremeyiz. Ciddi olarak Goethe'nin Faust'uyla "eylemi" başlatmak istemiş olan biri, kârlı girişimlerin, siyasi keşif gezilerinin, dini misyonların, sanatsal yapıtların altında yatan suç işleme eğilimini net olarak ayırt edebilecek bir ölçeğe sahip değildir. Bu eylemleri suç eylemlerinden ayırma, her ne kadar kimi eylemci yaptıklarını kendisi değerlendirse de, prensipte tarih yazarlarının işidir. Kim olursa olsun, Kolomb, Pizarro, Napolyon ya da Lenin hiç fark etmez, sonuçta gerçek eylemcilerden hiçbiri daha eyleme geçmeden önce, kendini eylem sonrası, bir soytarı olarak mı yoksa bir suçlu olarak mı sergileyeceğini bilmez. Goethe'nin, 'eylemci her zaman vicdansız veya kötü niyetlidir' şeklindeki ünlü sözü durumu veciz bir şekilde özetler. Niyetleri ciddi olan eylemciler de zaten, eylemlerinin doğuracağı faciayı hep önceden kestirmeye çalışmıştı –böylece de, neden oldukları yasadışı faaliyetlerden nasıl kurtulabileceklerini hesaplayabilirlerdi. Bunlardan başka bir diğer grup da, bu türden bilinmezlikleri önemsemeyen ve bunu da açıkça yaptıklarıyla gösteren eylemciler oluşturmuştur –bunların adı, 18. yüzyıl ifadesiyle, günahkâr, ya da her döneme uygun anlatımıyla, serüvencidir. Ama bu tarz "eylem şekli", uygulamalı felsefe ekolünde doğal olarak hiç kale alınmamıştır; oysaki modernleşme çarkını en enerjik biçimde çeviren temsilciler, aslında bu eylemcilerin arasından çıkmıştır.

Eylemin doğuracağı sonuçları baştan göz önünde bulundurmamanın nedenini, burada açıklamakta fayda görüyoruz: Yeni Çağ felsefesi, Hegel'in verdiği Pazar vaazlarına rağmen, dönemini düşüncelerle derleme konusunda ikna olmaya hiç yanaşmadı –bu bağlamda o dönemin felsefesini, yaygın bir 'konu ıskalama' olgusuyla tanımlayabiliriz. Yeni Çağ felsefesi, Hegel'in görüşlerini dikkate alıp gereğini yapabilseydi, ken-

dini 1500-1900 yılları arasında, serüvencilik ekolünün uygulamalı felsefesi şeklinde, hiç olmazsa sömürgecilik döneminin ortam düzenleyicisi ve gelecekteki devrimlerin danışmanı olarak yapılandırabilirdi –hatta cüretkârlığıyla, günahkârlara danışmanlık bile edebilirdi (ki bildiğimiz kadarıyla da bunu bir kez sinsice Marquis de Sade'nin yaratılması için gerçekleştirmişti). Böylece de modernleşmiş ve modernleşmeye sürükleyen dinamizmin yarattığı, temel üç olgu olarak sayabileceğimiz, Avrupa yayılmacılığını, makine imalatını ve taktik savaşını kavramlaştırabilirdi, kendini bunlardan soyutlamak yerine. Felsefenin her dönem bu türden görevlere hazır olmayışı ona toplumsal bir saygınlık kazandırmıştır –ama bunun bedelini de tabiri caizse, kendini hadımlaştırarak ödemiştir. Gerçekten de insan, bu kasten masum yazılmış felsefi yazıları okurken kendini son derece rahatsız hisseder: Kutsanmış felsefeciler, sadece görevleri icabı bilmeleri gerekenleri anladıklarını ifade ederek, ruhlarını arındırabiliyorlar. Bu bağlamda onların bilinç düzeyi, eğitimli ve duyarlı mafya kızlarından pek farklı değildir; zira onların yegâne mutluluk anlayışı, gelir kaynaklarından bihaber, babalarınca sağlanan varlık içersinde yüzmektir.[74] Burada tartışılan anlayıştan farklı davranan, Bacon, Hobbes, de Sade, Nietzsche, Spengler ya da Bergson gibi azınlıkta kalan düşünürler ise, eyleme yatkın zihniyetlerinin bedelini, marjinallik ile suçlanarak ya da cemaatten dışlanarak ödemişlerdir –evet onlar, sebepsiz yere "burjuvazinin karanlık yazarları" olarak anılmıyorlar. Bu nedenle de, en azından Hegel için, onun belki de koyun postuna bürünmüş bir kurt olabileceğini söylemekten kaçınmıyoruz; çünkü onun pragmatik "dünya tini" kavramı aslında, yasal zorunluluklar karşısında hep geri çekilmesini bilen, bir suç işleme eğilimine işaret eder.

[74] Bu karşılaştırmanın dayanağı için bkz. Heiner Mühlmann, Die Natur der Kulturen. Entwurf einer kulturgenetischen Theorie, Viyana / New York 1996, s.129.

Avrupa'nın, kolonileşme ya da "uygarlaşma" projeleri için gerekli ekipleri oluşturabilme şeklindeki tehlikeli girişimin, Hıristiyan-burjuva itaatkârlığına yatkın insan yetiştirme tarzındaki ketlenmişliğe rağmen sürdürülebilmesi, yayılmacılık dönemi boyunca hem Hıristiyan hem de burjuva kültürlerinde, şartlar elverdiği ve gerektirdiği ölçüde kural dışı istisnalara izin veren bir bilinçlenmeyle sağlanmıştı. Bu haklardan bir tanesi de, yabancı milletlerle karşı karşıya kalan aktörlere verilen, gerektiğinde yabancıların hor görülmesine izin veren bir anlayıştı. Bu bağlamda faili ketlerden sıyıracak en elverişli ortam da, misyonerlik adı altında gerçekleştirilen yayılmacılık hareketiydi –gerçi misyonerler, önceliği hep askerlere ve tüccarlara vermişti. İkinci bir istisnai davranış da, şövalyelik ve askerlik geleneğinde, bireyde ketlenmişliğe neden olabileceği varsayılan normların geçici bir süre askıya alınması ve Hıristiyanlığa aykırı girişimler başarıyla tamamlandıktan sonra, bu normların tekrardan yerine konulmasıdır. Bu tarzda düzenlenmiş bir işleyiş, bilhassa İspanya'nın hem Orta ve Güney Amerika fetihlerinde hem de Kuzey Amerika'nın batısına gerçekleştirdiği göçlerde kendini etkin biçimde göstermiştir. Yeni Çağ eylemcilik bilinci, özel izinlerin, kazanç vaatlerinin ve günahların sonradan bağışlanacağı teminatını vererek güvensizliğe kapılmış eylemcileri her seferinde yeniden motive eden, başarılı çalışan bir oto ikna temsilciliğini gerektirmiştir.

Eylemci öznelerde ketlerden sıyrılmaya yönelik oto ikna yönteminin münferit bir olay çerçevesinde nasıl işlediğini en iyi Fyodor Dostoyevski, 1868'de yazdığı *Verbrechen und Strafe* [Türkçeye, *Suç ve Ceza* olarak çevrilmiştir] adlı romanında ortaya koymuştur –bu roman psikolojik-ahlaksal bir çalışma olup, özellikle de romanın ilk yarısı, suça verilmiş özel izin bağlamında, uygulamalı felsefenin elkitabı olarak değerlendirilebilir. Roman, genel çizgisi itibarıyla, batılılaşma eğiliminin Rus zihniyeti karşısında zorunlu olarak nasıl tökezlediğini göstermeye çalışırken –burada kastedilen "batılılaşma", Napol-

yonculuğun, Saint Petersburg'lu yararcılık yanlısı bir genç tarafından benimsenmesidir–, pragmacı boyutuyla da, entelektüel birinin, özellikle hangi koşullar altında eylem yapan insanlar grubuna dâhil edilebileceğini işler. Suç işleme eğiliminden tamamen uzak Raskolnikov, hiç ikilemde kalmadığından –aksi hâlde, işlediği cinayetten sonra, üç gün boyunca suçluluk duygusunun yarattığı hezeyana düşmezdi, değil mi? –, en üst düzeyde ketlenmişliği olan birinin dahi en kanlı sonuçlara götürebilecek bir ketlenmişlikten sıyrılabilmeye imkân tanıyan koşulların irdelenmesinde önemli rol oynar. Sonuç, töre yasalarında istisnalara yer verebilecek bir ayrıcalığın, sofistike yapılandırılmasıdır. Raskolnikov, savcı Porfiri'ye, "*Über das Verbrechen...*" [*Suç hakkında* ...] adlı makalesinden bazı satırlar okur ve sanki yenileşim ve suç arasındaki çözülmez bağı kanıtlamaya çalışır:

> "Buradan çıkardığım sonuç şudur: Sadece ileri gelenler değil, ortalamanın biraz üstündeki, yani zoraki yeni fikirler ortaya atabilen insanlar da doğaları gereği mutlak –ya da az çok– suçlu olmak zorundadır. Aksi hâlde çizdikleri yolun dışına çıkamazlar; kaldı ki yollarında bile yönlerini bulmaları neredeyse olanaksızlaşmıştır..."[75]

Raskolnikov'un gerekçelendirmesine göre, suç işleme hakkına ve misyonuna sahip olabilmek için, sözünü ettiği sıra dışı veya yenileşim yanlısı insanlar grubuna dâhil olmak yeterlidir –ki burada suç, sıradan insanların, yenilik karşıtı direnişleri ortadan kaldırmaları anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda suç kavramı, "daha iyinin adına var olanın yıkılması" yerine kullanılmıştır.[76] Entelektüel roman kahramanının kendini ikna etme süreci, kendini sıra dışı grubun üyesi olarak yeterli

---

[75] F.D., Verbrechen und Strafe. Roman, Swetlana Geier tarafından yeniden çevrilmiş baskısı, Frankfurt 1996, s.351.

[76] a.g.e. s.352. Anlaşılan şu ki, Georg Lucács, sağcı faşist döneminde, Raskolnikov'un savlarından yola çıkmıştır.

gördüğü an, başarıya ulaşmıştır –tam bu noktada, kahramanını şeytani (daha sonraki deyimiyle de: narsist) bir yanıltmacanın kurbanı olarak gösterebilmek için Dostoyevski'nin müdahale etmek isteyebileceğini herhâlde söylememe gerek yok. Romanın hazırladığı deney düzeneğine göre, eyleme geçmek için ketlerden sıyrılma biçiminin modern yapısı, kural dışıcılık, yenileşimcilik ve evrimciliğin bir sentezi olarak ortaya çıkmaktadır –buna biraz da demokratik-Mesih motifi eklenebilir. Bu yapılanma, Hıristiyanlık ve insanlık adı altında işlenen sayısız modernleştirme suçunun matrisini oluşturur.[77]

Raskolnikov'un sıradan ve sıra dışı insanlar arasında safça yaptığı ayrım işleyiş-kuramsal açıdan incelendiğinde, ortaya atılan düşüncelerin önemini kestirmek mümkün olabilecektir (bunu da, Dostoyevski'nin, romanının devamında çağ dışı bir hınç duygusu içinde, ayrımı "tanrı karşısında" ya da "sevgi karşısında" etkisizleştirmek istediğini hesaba katmadan söylüyoruz). "Sıra dışı insanlar" kavramı, farklı hızlar, farklı yoğunluklar ya da farklı şekilleniş yolları bakımından insanlar arası bir ayrıma işaret eder. Bu ayrım, hızlandırılmış araştırmaları, tehlikeli seyahatleri ve olağandışı üretimleri bilen bireylerin, belli doğrulara, gerçeklere veya tekniklere diğerlerinden önce ulaşmasını sağlar. Yeni doğrulara, yeni gerçeklere, yeni tekniklere daha hızlı ulaşmaya imkân veren bu zaman faktörüne bağlı ayrıcalık sayesinde bireyler, adeta açığı kapatma yarışına girişir. Bu durumda geride kalanların *nolens volens* [ister istemez] iki seçeneği vardır: Ya onları takip etmeye karar verirler ya da buna hiç yanaşmazlar –gerekçe de, önde olanın açtığı farkı hiçbir normatif gücün kapatamayacağıdır. Raskolni-

[77] Dostoyevski analizinin bir ön çalışması, Hegel'in suç hakkında yazdığı, yarım kalmış Jenaer Realphilosophie makalelerinde yer almaktadır. Hegel'e göre romandaki suç, şekilsel kabullenilmiş genelin karşısında, ayrıcalık hakkının gizlice ilan edilmesi ("salt gücü ele geçirme iradesinin" bir davranış biçimi, s.215) olarak gösterilirken, kurallara uyulması gerektiğini buyuran yasa da, genele karşı gelme eğilimi, yani yaralayanı yaralama şeklinde işler. Bkz. G.W.F. Hegel, Jenaer Systementwürfe III. Naturphilosophie und Philosophie des Geistes, Hamburg 1987, s.212f.

kov'un "sıra dışı insanlar" deyimiyle yarattığı sözde antropolojik ortamı ortadan kaldırdığımızda geriye sadece işleyiş-kuramsal boyut kalır. Bunu da şimdi irdeleyelim: Burada sıra dışılık olarak kastedilen, bireylerin ve grupların belli başlı şekillenme yollarına dâhil edilmesidir. Bu yollar, aslında daha üst pozisyonlarda kaydedilen "gelişmeler" olarak tanımlanabilir; ama bu tanımlama sanki ötekilere bir görev yükleyerek, "gelişmeleri" er geç telafi etmeleri gerekir' şeklinde bir düşünceyi çağrıştırır. Dostoyevski'nin kahramanı, "yeni sözcüğünü" telaffuz edebilen insanlarla alışılmışı tekrarlayanlar arasındaki uçurumu vurgularken, ilericiliğin temel varsayımlarını savunur ki buna göre sıradan insanın görevi, açığı kapatmaktır –alternatifi ise, bir kenara itilmişliğe razı olmaktır. Onun dünya imgesinde iki farklı hıza sahip insan figürü vardır –ve aralarında sollayan ve sollanan ayrımı vardır. Raskolnikov' dan iki nesil sonra da Joseph Schumpeter, iktisadi gelişme kuramıyla ilgili olarak, ekonomik düzen içerisinde, işlevsel anlamda, sadece yenileyicilerin ve taklitçilerin olduğunu ifade edecektir.

Bu tür varsayımlar insanı ister istemez önde olmanın bir ontolojisine zorlar ve bu bağlamda öncüler ile ana sahadakiler arasındaki mesafenin, arayı açmış olanların pilot görevine işaret ettiğini düşünebiliriz: Ağırkanlı ve tembel çoğunluğa yolculuğun sonuçta nereye doğru gittiğini gösterir –hoş Raskolnikov, ortalamanın tutucu haklarını reddetmemiş, hatta davranışlarıyla, hareket ve korunum arasındaki çelişkinin hep var olacağına inandığını dahi göstermişti. Bu şemada sıra dışı olanların önde oluşları, insanı şekillendiren ve belli bir yolda yön veren ahlakın ve kökenin gücünü tamamen hiçe sayan farklı bir 'ketlenmişlikten sıyrılma' anlayışıyla gerçekleşir –bu nedenle, yenilikçilerin kaçınılmaz olarak suç işleme eğiliminde olduğu savı ortaya atılmıştır. Dostoyevski, yenileşim-karşıtı klasik metafizik anlayışını, Modernizm savunucusu Raskolnikov aracılığıyla alenen ortaya koyar: Gerçekten de meta-

fizik çerçevesinde şekillenen dünyada (ki başka bir dünyayı, ne doğunun Hıristiyan Platonculuğu ne de batının Trento sonrası Katolik Aristocu kilisesi yapılandırabilmiştir) her bir yenilik, şeytana özgü olarak değerlendirilir. Bu bağlamda da yenilikçilerin hepsi ancak bağışlanmaları koşulunda çoğunluk konsensüsüne geri dönebilir. Zaten Hıristiyanlar için, tanrının insanlara gösterdiği sevgi ('oluşun [genesis'in] yegâne varlıksal gücü), yeterince yenileşimcidir.

Dünyanın ilk ele geçirme kuramına ve diğerlerinden daha yoğun çalışan eylemcinin önde olduğu yaklaşımına, Dostoyevski'nin romanından esinlenerek ileri sürülen iddialarla da henüz tam olarak açıklık getirilemediği kanısındayım. Zira faaliyet gösteren insanın ketlenmişlikten kurtulması ve mutlak saldırının açığa çıkması hususlarına ilişkin pek net açıklamalar getirmiş değiliz; kaldı ki Raskolnikov'un "sıra dışı insanları" da metafiziksel yenileşimci önyargı altında 'ezilmeye' devam ediyor. Oysaki onlar, sadece çağdaşları tarafından övgüyü değil, erdemliler tarafından kınanmayı da hak ediyor. Kınanıyorlar; zira onlar, ölümlü yaratıklar olarak, sevgi ya da iletişim toplumuna uymak yerine, insanlık birliğini parçalayarak bu parçaları, güce bağlı önde koşanlar ve geride kalanlar şeklinde galiplerin ve mağlupların oluşturduğu bir yarışmacı topluluğuna dönüştürmüştür.

İlk defa Nietzsche, *Also sprach Zarathustra* [Türkçeye, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* olarak çevrilmiştir] adlı ana yapıtında, temelde serbest bırakılmış saldırganlık öğretisinin çerçevesini çizmiştir. Kitabın genel yapısına baktığımızda eserin, Dionysosçu bir pragmatizm eğilimine yer verdiğini söyleyebiliriz. Eylemi bir nebze içinde hissedenlerin aklanması, sıradan bir teoremin ötesindedir: Felsefi metnin ilahiye dönüştürülmüş olması, saldırganlığın serbest bırakılmasına yeterli bir örnektir. Bu şiirsel felsefe kendi üslubuyla bizlere, iddialı bir enerjinin *in actu* [bir hamlede] nelere kadir olduğunu gösterir. Kendiliğinden ortaya çıkan, herkese yönelen ve hiç kimseye yönelme-

yen Protestan bir elçinin etkili gücüyle hibrit Zerdüşt anlatım şekli, Atlantik Okyanusundaki seyri yeniden canlandırır –işte o andan itibaren, Kolomb eyleminin düşüncelere tam anlamıyla girdiğini söyleyebiliriz. *Zerdüşt*'teki önemli felsefi kısımlara gelince: Bunlardan biri, şarkıcının şarkısındaki heyecana seslenişidir –bu onun deyimiyle bir rastlantıdır; tanrısallığıyla da mükemmel bir uyum içinde olduğu aşikârdır. Şarkı söylemek, bütün enerjiyi tüketen ve bunu da onaylayan rastlantısal bilinçli bir gücü temsil eder –öyle ki, güneş gibi kahramanca dağıtılan bu güç, "kimseden bir şeyi geri istemeyen vereni" için de kaygı vericidir. "Her şeyin üzerinde rastlantı göğü, masumiyet göğü, 'kötü niyetsizlik' [ohngefähr] göğü, coşkunluk göğü vardır." "'Kötü niyetsizlik' –bu, dünyanın en eski asaletidir; bu asaleti karşılıksız olarak her şeye verdim ..."[78] Tanrı elçisinin yalnızlığını ifade ettiği yakınmalar da bu bağlamdadır: Tanrının elçisi, geçmişe ait olma ile geleceğe ait olma arasındaki geçişi canlandırdığından, diğerlerinin ağır ağır ilerleyen yaşamında, yalnız kalmaya mahkûm olmanın bedelini ödemek zorundadır. Onun düzeyinde bir insan, kökeniyle değil önde oluşuyla vardır. Onun coşku-söylevi, önde olma coşkusunu içinde taşıyan ile önde olan arasındaki geçişi tanımlar. Önde olma avansını yakalamış olan, hep daha erken varır.

Radikal anlamda önde olan insan, varoluşçu yolda, eski Avrupa'nın hareket anlayışını, aklında geçmişten kalma sadece kırık dökük birkaç sözle yeniden canlandırır. Bunlardan bir tanesi Oliver Cromwell'e ait olan, "nereye gittiğini bilmeyen adam, bildiği yüksekliklerden öteye gitmez", sözüdür. Bir başkası da Colencourt'un belgelerinden bilinen, Napolyon'un Rusya'dan kaçarken ordusunu yitirdikten sonra mütemadiyen tekrarladığı, "Tek bir adımla, soyluyken soytarı olursun,"[79]

---

[78] F.N., Also sprach Zarathustra III, Vor Sonnenaufgang. [Güneş Doğmadan Önce].

[79] Schopenhauer bu önermedeki yaratıcılığı, "du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas", Thomas Paine'e atfeder, bkz. Die Welt als Wille und Vorstellung [Türkçeye, 'İstenç ve Tasarım Olarak Dünya' olarak çevrilmiştir] I. Bölüm, §34.

deyimidir. Hareket bilgeliğini en derin sözlerle ifade eden de, *Dichtermut* adlı şiiriyle (daha sonraki düzenlemede adı *Blödigkeit* olarak değişmiştir) Hölderlin olmuştur: "Haydi git, ağır ağır savunmasızca / Git, hayatı tanı ve endişelenme!"

Eski Avrupa'nın yıkılışından sonra Nietzsche'nin yaklaşımlarının antikaya dönüştüğünü herhâlde söylememe gerek yok. Operasyonların ABD'ye devredilmesiyle de bizler için artık "dünya tarihi" oyununun prensipte sonlandığını söylemek daha da manasız –kitabın ileriki kısımlarında, Amerikan eylemlerine atıfta bulunarak devam ettirilmek istenen "tarihin" neden boşluğa tutunduğunu açıklayacağız (bkz. aşağıda s. 369f.). Avrupa'nın tek-yanlılık altın çağı çoktan gerilerde kalmıştır. Zamanında tedirgin edilmeden kendini bugüne kadar korumuş tek-yanlılığın akıbetini de, efsanevi posta arabası soygununu anlatan cüretli opera oyunlarından ya da film senaryolarından izliyoruz. Bütüne baktığımızda, asıl "tarihin" uzatmaları başlamıştır; ama oyunun kuralları henüz pek bilinmiyor –bilinen tek gerçek, geri bildirimlerin hızlı bir şekilde ortaya çıkmasıyla, farklı bir "yazgı" üslubunun sahneye çıkmasıdır.

13. Denizlerdeki Esrimeler

Bir zamanların transatlantik seferleri, öznel açıdan incelendiğinde, biçimsel olmayan bir esrime [kendinden geçme] tekniği olarak betimlenebilir. Bu seyahatler sayesinde kâşifler, tıpkı Şamanların doğaüstü inanışlarındaki gibi, kendine özgü bir öbür dünya bilgisiyle donanmışlardı. Ancak burada kastedilen öbür dünya, tanrı katı anlamındaki yukarısı olarak değil, dünyanın öte tarafı olarak düşünülmelidir. O zamanların tüm transandantal [aşkın] ya da sözde aşkın bilgilerinde olduğu gibi, 'modern öte tarafa gitme olgusu' da kolay kolay göze alınabilecek bir risk değildi. Atlantik ötesi seferlere kalkışan yolcular, uzak kıyılara ulaşabilmek için, genelde ağır bedeller ödeyerek tövbekâr olmuş ve büyük acılara katlanmak zorunda kalmıştı. Bunlara örnek verecek olursak, hava koşullarına bağlı olarak uzayan zorunlu orucu ya da sessizliğin ve ağır seyrin yarattığı can sıkıntısını sıralayabiliriz. Aşırı sıcak ve soğuk hava, pis koku, dar mekân, gürültü ve açık denizlerdeki korkunun neden olduğu uykusuzluğa bağlı olarak kışkırtılmaya ve hezeyana hazır bir mürettebat da bunun cabası. Açık denizlerde seyreden gemilerin hepsi, yolcularını mütemadiyen, 'akla gelebilecek en son şey' diye niteleyebileceğimiz durumlarla karşı karşıya bırakmıştı –bu deyimin, başka hiçbir yerde olmadığı kadar burada tam yerinde bir ifade olduğu kanısındayım. Liman ya da ölüm alternatifi, insanoğlunun denizler

üzerindeki riskli kararlılığını tartabilmenin en iyi formülüydü. İnsanoğlunun sonuna ilişkin en net bilgiyi, Aziz İgnatios'un meditasyonlarından çok Atlantik Okyanusun geçilebilmesi verebiliyordu. Denizlerde, "liman ya da ölüm" yasasıyla en sert biçimde karşı karşıya kalan, kuşkusuz en zor geçişleri arayan tövbekârlar grubu olmuştu: Söz konusu geçişler, Avrupa'nın kuzey denizi ile doğu Sibirya arasındaki kuzey doğu rotası ve Grönland ile Alaska arasındaki kuzey batı rotasıydı. Geçişleri neredeyse olanaksız bu rotalarda, birçok araştırmacı ve serüvenci tüccarın sanrı sistemleri ve kendini yüceltme fantezileri 20. yüzyılın başlarına kadar hüsranla sonuçlanmıştı. Her iki kuzey geçitlerinde Yeni Çağ seferleri, bu olanaksızlık karşısında ibret verici kurbanlar vermişti.

Dönemin burjuva yaşam biçimi, zihniyetler ve mukavemetler bakımından 18.yüzyıldan beri terapi ve güvence "toplumu" –bu yapılanma, önceki din "toplumu" yapılanmasından tamamen farklıdır– olarak karakterize edildiğinde din ve terapi dünyası arasında, her iki düzene uyan ama kendine özgü bir tarzla hayata geçen ayrı bir dünyanın şekillendiği gerçeği genelde hep gözden kaçmıştır. 19. yüzyıla kadar deniz seyahatleri, din ve terapi öğretisi arasında kalan özerk üçüncü bir anlayış yaratmıştı. Sayısını tahmin edemeyeceğimiz kadar birçok kişi, karadaki yaşamın yarattığı hüsrana ve hayal kırıklığına denizlerde derman aramaya çalışmıştı. Belki de Kaptan Nemo'nun *Nautilus* adlı gemisi, yapayalnız kalmış büyük bir mizantropun, karadaki insanlığın, yarattığı düş kırıklığına karşı, duygularını egemence açığa vurmasına ortam hazırlayan son çılgınlar gemisiydi. Herman Melville ise, melankoli ve mani eğilimlerine en iyi çarenin açık denizler olduğuna inanmıştı ki *Moby Dick*'te –kitap 1851 yıllında yayımlanmıştı; Jules Verne'in, yer üstü ve yeraltı, deniz üstü ve denizaltı küreselleşme hikâyelerinden yaklaşık yirmi beş yıl önce– öyküyü şu sözlerle başlatmıştı:

"İsmael bana nedense hep böyle seslenir. Birkaç yıl önceydi –tam ne zamandı, bunun hiç önemi yok–, cebimde tek kuruşum yoktu ve de beni karaya bağlayacak hiçbir şeyim yoktu. İşte o zaman aklıma, denize açılma ve dünyanın sulak kesimini görme fikri gelmişti. Zaten bu da hep tarzım; kaçık fikirlerden (*spleen*) [dalak: hastalıklı dalağın yarattığı delilik, kaçıklık, melankoliklikten] uzaklaşmak ve kan dolaşımımı düzenlemek isterim. Ne zaman dudaklarımın arasında hiddetli sözler sıkışmaya başlasa ve ruhum, ince ince yağan yağmurlu ve nemli bir Kasım havasına bürünse; tabutçuların önünde ne kadar gönülsüzce durduğumu ve karşılaştığım her cenaze alayının arkasına takıldığımı fark etsem; bilhassa da, sokaktaki insanların şapkalarını tek tek düşürme dürtüsünü ancak ahlak yasaları nedeniyle engelleyebildiğim bir melankoliye kapılsam; işte o zaman benim için, biran evvel denizlere açılma zamanı gelmiş demektir. Bu benim için silah ve mermi yerine geçer. Felsefi tutumla Casto kılıcına sarılır. Artık usulca gemiye gitmeliyim (I quietly take to the ship)."[80]

Verilen mesaj çok açıktır: Manastır ve intihar seçeneklerinin yanında deniz yolculuğu, karadaki katlanılmaz yaşamdan uzaklaşmaya üçüncü bir alternatif oluşturmuştur. Deniz yoluyla gerçekleştirilen küreselleşme dönemi, yerinde duramayan [ya da hareketli] Avrupalıların, eski yuvarlar anlayışından ve yöresel ketlenmişliklerden sıyrılabilmek için ele alabileceği tüm girişimlere ortam hazırlamalıydı. Yerinde duramama ifadesi (*restlessness*, eski göç araştırmalarının ana kavramıdır), girişimcilik ruhu, hüsran ve hayal kırıklığı, muğlâk beklentiler ve işlenen suç nedeniyle topraklardan uzaklaştırma olguları arasında bir ayrım yapmadan, hepsini kapsar. Paranın hareketliliği, "topraklardan uzaklaştırılmış varlıkların"[81] hareketliliği ile birleşir. Artık deniz, farklı bir Araf gibi, düş kırıklığına uğrayanlara, vatanlarından ve topraklarından kaçma im-

[80] Melville, Moby Dick oder Der Wal [Türkçeye Moby Dick olarak çevrilmiştir], a.g.e., s.25

[81] Bkz. Dirk Baecker, Die Unruhe des Geldes, der Einbruch der Frist, adlı makale, Wozu Soziologie? Berlin 2004, s.109-124.

kânı tanıyan bir yerdi adeta. Fırtına ve ümitsizliğin çabucak yaşlandırdığı insanlar, işte burada bir araya toplanıyordu. Hepsi için, Victor Hugo'nun, 1866'da yayımladığı *Les travailleurs de la mer* [Türkçeye *Deniz Emekçileri* olarak çevrilmiştir] adlı üçüncü büyük romanında, kahramanı Gilliatt hakkında sözünü ettiği: "Yüzünde fırtına ve denizin karanlık maskesini taşıyordu", ifadesi geçerliydi.[82]

Bu yeni deniz ötesi taraf, ancak her şeyi göze alarak bu işe kalkışanların hak edebildiği bir 'öteki dünya deneyimi' olarak değerlendirilirdi. Sonuçta insan, tanrı katına nasıl ki 'eğreti' gidemiyorsa, denize de eğreti açılamaz. Güverteye adım atan herkes, karasal ölüm ve yaşam kavramlarına olan bağlılığından herhâlde vazgeçmek zorunda kalmıştı. Ama bu uğurda yaşamını yitirmiş adamlardan kaçı, Pavia muharebesinin galibi Pescara komutanının savaştaki soğukkanlılığını ifade eden: "Tanrısallığım, ... küreklerimin çevresindeki fırtınayı durdurmuştur", sözlerini benimseyebilmişti, bilmiyoruz.[83]

Gemilere binsin ya da binmeyip sadece bulunduğu sabit bir yerden, anlatılanların ışığında uzak diyarlara baksın, hiç fark etmez: Kulak kabartmayı bilen Avrupalıların hayalidir, bu gizemli transatlantik aşkınlık. İyi ve daha iyi bir yaşam düşü Avrupalıyı, deniz ötesi bir bambaşkalığın çekiciliğine sürüklemiştir. Bu hayaller, denizci ve balıkçı batıl inanışın ürkütücü efsanelerine benzemez. Öte taraf, artık kozmik bir katmanın kenarı değil, karşı kıyı, daha sonra Amerika sahilleri diye adlandırılacak olan Karayip sahili anlamını taşır. Böylece Atlantik ötesi yolculuk, göğe çıkmanın yerine geçmeye başlar.

İşte aşkınlığın böyle yatay biçimlendirilmesi, düşünce akımı olarak, yazım olarak ve düş plazmaları ile içkinleştirilmiş dinleri şekillendiren dökme kalıp olarak ortaya çıkan *ütopyanın*

---

[82] V.H., Die Arbeiter des Meeres. Roman, Rainer G. Schmidt tarafından Almancaya çevrilmiştir, Hamburg 2003, s.36.

[83] Conrad Ferdinand Meyer, Die Versuchung des Pescara, Ausgewählte Werke, yayımcı Willy Brandl, 2. Cilt, Hamburg/Bielefeld/Stuttgart 1953, s.544.

ortamını hazırlamıştı. 16. yüzyılda birdenbire parlayan ütopya edebiyatı, ilerleme esaslı ideal bir yaşam biçimini tasarlamış, sonra da buna paralel, olası dünyaların birbirinden bağımsız olarak yapılandırılmasını sağlayan politikayı belirlemiştir –bu yapılanma, her ne kadar ölümlü hoşnutsuzlara göre düzenlendiyse de, yapılanma şekli, hep Yeni Çağ'ın asıl olgusu, yani yeni dünyanın (üzerinde *experimentum mundi*nin tekrardan başlatılabileceği sanılan sayısız Pasifik adasıyla değil) bitmez tükenmez adalar ve karalarla şekillendiği gerçeği doğrultusunda düzenlenmiştir. Zaten tarihsel dokümanlara baktığımızda, eski çağlarda, bilhassa da keşifler döneminde, ampirik ve fantastik olanın ayrılmaz biçimde iç içe nasıl kenetlenmiş olduğunu görürüz. Gerçek yeni dünya ve varsayımsal değişkenlerine ilişkin tasarımlar, kendini hızlıca kabul ettiren yeni iletişim araçlarıyla –ki bunlar halk efsanesi türünde yazılmış kitaplar, seyahat raporları, roman ve ütopya ya da tek sayfalık yazılar olsun hiç fark etmez–, gerçekleşebilirliği uzak olan ama yine de ihtimal dâhilinde görülen metafizik sonrası ideal bir rejim yaratır. Bu, bir tür *self-fullfilling wishful thinking* şeklini başlatmıştı ve bu düşünme tarzı, birbirinden uzak ve kopuk yaşayan dünyaları ve onların mal mülklerini hem fantastik hem de gerçekçi yaklaşımla ele almayı öğretmişti; öyle ki, uzakta görülen olası varlığa sahip olmak sanki bir an meselesiydi.

14. Açık Denizlerde *Corporate Identity* [Kurumsal Kimlik], Ayrışan Ruh Hâlleri

Dışarıda şansı yakalayabilmiş olanlar kuşkusuz *ekip* ruhu içerisinde, ne istediğini ve yelkenleri nasıl kullanması gerektiğini bilenler olmuştur. Keşif gemilerinin tayfaları, günümüzde *Corporate-Identity*-teknikleriyle güncelleştirilmiş, iyi niyetli ve etkin bir grup oluşturma modellemelerinin ilk nesneleriydi. Dışlanmış bu piyonlar, ortak düşlere sahip bir takım içerisinde, olanaksız olanı istemeyi bu gemilerde öğrenmişlerdi. 19. yüzyıldan beri siyasallaştırılmış, ilerleme ve topyekûn zenginleşme odaklı yeni Avrupa ana ilkeleri, tarih psikolojisi açısından incelendiğinde, bunların büyük oranda bir zamanların denizsel küreselleşme dönemindeki ortak ekip düşlerinin ulusal ve sosyal boyutlu bir geri yansıması olduğu anlaşılır. Bu ilkeler, deniz yolculuğundaki 'koşulsuz ileriyi', yerleşik yaşam koşullarına geri aktarmaya çalışır. Ernst Bloch'un yazılarını okurken, sosyalizmi, deniz perspektifinden formüle ettiği ve bunu, mantık süzgecinden geçirilmiş yeni dünyalara göç etme düşü olarak önerdiği izlenimine kapılırsınız –bunu genelleştirilmiş ilericiliğe çarpıcı bir örnek vermek amacıyla belirtmeyi uygun gördüm. İlerleme, zamanda göçtür: Sanki mal mülk hırsından arınmış üretim güçleri yardımıyla güney Pasifik koşullarının her yerde yapılandırılabileceği inancını kazandırmak, ideal çözümmüş gibi anlatılır. O nedenle: Nesnel an-

lamda gerçekleşebilir istekler tarafı, hep haklı olmalıdır.[84]

Ne de olsa, dışarıda payımıza düşecek büyük ikramiyenin rüyası, yeni küreciler için, ürkütücü dışarının gerçekçi değerlendirilebilmesinde ve davranışların buna göre ayarlanmasında büyük rol oynamıştır. Bu nedenle denizcileri ve tayfalarını, salt evlerinde gerçek ile bağlantılarını yitirdiklerinden, yabancı yeni diyarlarda daha kolay yararlanılabilecek psikozlu kimseler olarak değerlendirmemek gerekir. Onların bir ayağı henüz daha basılmamış topraklar üzerindedir hep, bu nedenle de, daha açık denizlerde yol alırken genelde önlerindeki mucizenin gerçekliğine inanmış gibi davranırlar. Bu bağlamda en güçlü kaptanlar, tayfalarını en etkin şekilde hep ileriye şartlandırmış olanlar olmuştur; bilhassa da geri dönmemenin daha büyük bir çılgınlık sayılabileceği durumlarda. Gemilerde sürekli canlı tutulan bir iyimserlik büyüsü yaratılmasaydı, herhâlde eski keşif gezilerinin büyük bir çoğunluğu, kırılmış cesaretler yüzünden başarısızlıklarla sonuçlanırdı. Keşif gezisinin liderleri, kazanılacak şöhret ve zenginliklerle çizdikleri resimler sayesinde tayfalarını psikolojik açıdan hep doğru rotada tutmuşlardı. Başarı teknikleri olarak repertuvarlarında, ağır cezalar da vardı kuşkusuz. Portekizli Magellan, Güney Amerika'nın Patagon kıyısındaki San Julian girişinde kaptanlarının başlattığı ayaklanmadan sonra, 1 Nisan 1520'de soylu İspanyol isyancılarını da, komutasındaki askeri birliğin tereddütlerine karşın orada indirip idam etmeseydi, herhâlde adamları, mutlak gidiş istikametinde olmanın ne demek olduğunu bu denli iyi anlayamazdı. Hele bir de, Pigafetta'nın anlattığı gibi

---

[84] Bloch'un, "yatay hazine arayıcılığı" olarak ortaya attığı Yeni Çağ coğrafya ütopyalarına ilişkin bilinen ifadesinde (Das Prinzip Hoffnung, Frankfurt 1959, Cilt II, s.883f.), sözü edilen model ile ilgili belli bir önyargı sezilmektedir. Gerçekten de 'hazine arayıcısı sosyalizmi', doğanın hep bedava olduğunu varsaymıştır. Bütün olarak baktığımızda Bloch'un, sağlam bir Saint Simon tavrı sergilediğini görürüz: Ona göre, "insanın insan tarafından sömürülmesi", ancak insanın yerküreyi sömürmesi hâlinde son bulabilecekti. Bloch'un, 'ortaya çıkarma tarihine' ilişkin hazine arama konusundaki ayrıntılı görüşleri için bkz. Sphären III, Schäume, s.774f.

Magellan, geri dönmeye ya da yiyecek ve içeceğin azaldığına dair söz edeni idam etmekle tehdit etmeseydi, tarihteki ilk dünya turu olarak düşünülmüş baharat adaları istikametindeki batı seferi, herhâlde daha yolun beşte biri bile kat edilmeden sonlandırılmak zorunda kalırdı.[85] Kolomb, ilk Atlantik ötesi yolculuğunda, "seyahatin uzunluğu, tayfaların hevesini kırmasın diye", kat edilen mesafeye ilişkin verilerde tahrifat yaptığını *Santa Maria*'nın seyir defterine yazmıştır. Vasco da Gama, doğu Afrika kıyılarına yaklaşırken tutuldukları fırtına esnasında gemide çıkan isyan nedeniyle, mürettebatta gelişebilecek olası bir dönüş fikrini tamamen silebilmek için, kaptanlarından ve subaylarından, pusulalarını, haritalarını ve ölçüm aletlerini denize atmalarını istemiştir. Bu tür deneyimler, bu çılgın cüretkâr gemilerde, biçimsel bir keşif psikolojisi yaratır ve bu, iyimser ve ümitsiz ruh hâllerinin zorla ayrıştırılmasıyla hep canlı tutulur.

Ancak, gemide bilgeleşmiş bu kişiler karaya ve insanlara tekrar döndüğünde, sonraki çağların ilerici yaklaşım diye tanımladığı anlayış –asla yanlış yola saptırmayan bir *ileriye* bağlanma– gerçekleşebilecektir. Géricault'un, 1818/19 tarihine ait *Medusa'nın Salı* (*Floß der Medussa*) adlı –imparatorluğun denizdeki felaketini anlatan klasik dönem– tablosunda, denizde, ilerleme ve gerileme psikolojileri arasındaki çelişki gözler önüne serilir. Daha ilk bakışta, salın sol tarafındaki morali bozuk insanlar ile sağ taraftaki umutlu insanlar dikkati çeker; soldaki grup, esefle sefaletlerini izlerken, sağdakiler ufukta, onları kurtaracak geminin yolunu gözler. Bu olağan üstü hazin durum karşısında kazazedeler, Yeni Çağ ruhunu bütünüyle şekillendiren, umutlar ve yılgınlıklar ikilemini yansıtır.[86] Vasco da Gama kaptanlarının isyanından ve onların kanlı biçimde bastırıl-

---

[85] Bkz. Pigafetta, Die erste Reise um die Erde, a.g.e., s.84-86.

[86] Bkz. Klaus Heinrich, Floß der Medussa. 3 Studien zur Faszinationsgeschichte mit mehreren Beilagen und einem Anhang, Basel-Frankfurt 1995, s.9-45.

masından bu yana küreselleşme kampanyası, ruhsal durumlar arasında süren bir savaş ve de yönlendirme için toplu hipnoz araçlarını ele geçirme mücadelesi olmuştur –son zamanlarda da, kitle iletişim araçlarını programlama yetkisini ve kuruluşlarda danışmanlık yetkisini ele geçirme mücadelesi olarak şekillenmiştir. Nadir olmamakla birlikte, ilerici taraftaki düş kırıklığının yarattığı cesaret –psikolojik iyimserlik aşılamasıyla–, 'geri dönmeyenlerin' dünya "devrimini" sürdürme isteğini hep canlı tutmuştur. Gemilerdeki kötümserler, ileride, Modernizm projesine karşı ayaklanan potansiyel ve fiili başkaldırıcılar olacak; içlerinden bazıları da hazin bilinci hortlatacaktır. Onlar, oldukça akılcı gerekçelerle, kendilerinin ve projelerinin kazanamayacağını anladıklarında, giriştikleri işi yarıda bırakma eğilimindedirler. Feragat etmişlerin tarihi aslında yazılmaya değerdir. Parolaları, gizli ya da açık, *Tarihi durdurun!*, şeklindedir ve bu, apokaliptik edebiyatı yapanlar, trajedi yazarları, pes edenler ve emekliye ayrılmış olanlar arasındaki ittifaka vesile olmuştur.[87] Ne var ki bu suskunların, yenilenlerin, işaretle reddedenlerin ve onların yazınsal önderlerinin birleşik çekim gücü, proje tasarımcılarının ve girişimci şarlatanların yarattığı enerjik vizyonlar karşısında kifayetsiz kalmaktadır. Tıpkı dün gibi bugün de onların yaşam kaynağı, üretken hataları ve sadık taraftarlarıdır. Oto-hipnoz yetenekleri sayesinde de bu eylemci mizaçlar çevrelerinde hep yeniden, orta vadeli başarılı yanılgılarla hâkimiyet kurmayı başarırlar.

Fakat kaptanlar, eylemlerini sadece sanrı ve güdüleme büyüsüyle değil aynı zamanda coğrafya konusundaki tartışmasız yeterlilikleri ve gerçekçi planlanmış sefer programlarıyla yürüttüğünden, yeni Avrupa'nın çılgın düş projelerinin zaman

---

[87] *Stop history!* dürtüsü için bkz. Eric Voegelin, Order and History, Volume four, The Ecumenic Age, Baton Rouge ve Londra 1974, s. 329-333. Bu buyruk uyarınca, karasal küreselleşmeyi tamamlamanın neden gereksiz olduğunu, kitabımızın, 'Tarih Sonrası' başlığını taşıyan 32. bölümde açıklayacağız, bkz. aşağıda s.261ff.

zaman kendiliğinden gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu şekilde okyanuslarda korku esrimeye dönüşebilir. Ancak böyle, esrime tutanakları seyir defterlerine dönüşür ve de ancak bu şekilde ambarlar hazinelerle dolar. Açık denizlerdeki gemilerin her biri, yelken açmış bir psikozu canlandırır; aynı zamanda da, yüzen, gerçek sermayeyi simgeler. Bu hâliyle de Modernizmin büyük eserine akım olarak 'özdeğin' gelişmesine katkıda bulunmuştur.

15. Temel Devinim: Para Geri Dönüyor

Kızaktan suya indirilen her gemiyle birlikte sermaye, Yeni Çağın mekân "devrimine" özgü hareketini başlatır: Riske atılan parayla gerçekleştirilecek devriâlemin ve başarılı turun bitiminde ana hesaba yatacak paranın 'geri dönüş serüvenidir' bu. *Return of investment* [*yatırımın dönüşü*]; bu devinim, tüm risk alma eylemlerinin itaat ettiği hareketlerin hareketidir. Bu hareket, her türlü sermaye operasyonunu, deniz aşırı olsun ya da olmasın, denizcilik tarzıyla şekillendirir; öyle ki yatırılan her tutar, mal biçiminden para biçimine ve tekrar geriye doğru başkalaşarak [metamorfoz] çoğalır –bunu, rezervasyonun yolculuğa, yolculuğun da dönüş istikametine dönüşmesi şeklinde de ifade edebiliriz. Mal olarak para kendini, pazarların açık denizine bırakır ve tıpkı gemiler gibi çıktığı limana, sahibinin banka hesabına mutlu bir şekilde geri dönebilme umudunu taşır. Malın başkalaşması olgusunun altında, gizli bir 'dünyayı çepeçevre dolaşma' düşüncesi vardır. Paranın yerini bıraktığı mallar, uzak pazarlarda veya şarkın eczanelerinde aranır hâle geldiğinde ise, artık açık bir şekilde, dünyayı dolaşan bir başkalaşımdan söz edilir.

Yüzen sermayenin uzak seferlerden geri dönmesiyle yayılmacılık çılgınlığı, akılcı menfaate dönüşür. Kolomb'un ve takipçilerinin filosu başta budalalardan oluşan gemilerdir; daha sonra bunlar, içinde akıl yürütülen gemiler hâline gelir. En

akıllı olan da, güvenilir şekilde geri dönen gemidir –bu da, yeni bir *Fortuna redux* [geri dönmüş bir Fortuna] olarak düzenli ve mutlu eve dönüşler için bir sonraki sefere saklanır.[88] Risk işlerine yatırılan paranın, belli bir zaman sonra yatırımcıya büyük bir artıyla geri dönmesi amacı güdüldüğünden, artık bu tür getirilerin gerçek adı *gelirlerdir* –ve seyyar paraların çoğalarak geri dönmesi, başkalaşmayı ve deniz seferlerindeki riskleri göze almış yatırımcı varlığının, prim yaptığı anlamına gelir.[89]

Liman kentlerinde, deniz aşırı ticarete atılan mantıklı çılgın tüccarlara gelince: Tüm bu yeni ulusçu risk severler; dünya denizlerinde bayraklarını göstermiş Portekizliler, İtalyanlar, İspanyollar, İngilizler, Hollandalılar, Fransızlar, Almanlar; hepsi de artık en geç 1600'lerde, riskleri çeşitlendirerek, hesaplanabilir hâle getirmeyi öğrenmişti. Yeni teminatlar, deniz ve kayalıklardan kurnazlıkla çıkar sağlamaya imkân vermiştir. İnsanlar ve maddi varlıklar, tehlike diye adlandırılan şeye maruz kalabilir; ama "denizler üzerinde taşınan mal" (Condorcet) riskli tanımına girer; yani matematiksel olarak betimlenebilen olası bir kazaya uğrayabilir. Ve işte bu olasılığı hesaplamak üzere, dayanışma toplulukları kurulur. Burada artık risk toplumu, iyi sigortalanmış, kazanç peşinde olanların ittifakı olarak ortaya çıkar ve bu ittifak, baştan her şeyi enini boyunu düşünen çılgınlardan oluşur.

---

88 Bu, Augustus şark gezisinden döndükten sonra, M.Ö. 19 yılında Roma'da kültleşmiştir.

89 Marx da, "çıkış noktasının kendine geri dönmesini", başlayan sermaye hareketinin göstergesi olarak saptamıştı: "İlk bakışta bu sirkülasyon, sonu olmayan kötü bir süreçmiş gibi görünür. Mal, paranın yerine geçer; para, malın yerine geçer ve bu sonsuza kadar tekrarlanır." Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Rohentwurf 1857-1858. Frankfurt/Wien (yayımlanma tarihi bilinmiyor), s.111. Ama Marx'ın asıl göstermeye çalıştığı iki husus vardır. Bunlardan birincisi: Para-mal-para başkalaşımında, başta esrarengiz görülen 'artık değer' olgusunun ortaya çıkabileceği ve bunun, birikim sürecini hızlandıracağı gerçeğidir. Diğeri ise; sermayeler arası rekabette, zorunlu olarak uygulama krizlerinin ve buna bağlı sosyal krizlerin ortaya çıkacağıdır. Bu krizler, paranın, kendine dönen bir sermaye olarak, mutlu geri dönüşünü engeller.

Süregelen felsefeden farklı olarak ticaret işinde budala olan, her şeyini sadece tek bir şeye yatırandır. Oysa akıllı adam, ileriyi düşünür ve hesap işlerinden anlayan herhangi bir burjuva gibi çeşitlemelere oynar. Shakespeare kahramanlarından Venedik Taciri Antonio'nun, büyük bir inandırıcılıkla getirdiği açıklamada, üzüntüsünün kaynağının iş kökenli değil, başka bir şey olduğunu anlayabiliyoruz:

"My ventures are not in one bottom trusted,
Nor or one place; nor is my whole estate
Upon the fortune of this present year;
Therefore, my merchandise makes me not sad."[90]

Antonio'nun tüccar zekâsı, risk boyutunu katlanabilir mantıklı bir düzeye indirgeme yollarını önceden düşünüp belirleyen bir yüzen sermayenin egemen olduğu dönemdeki ortalama bilgeliği yansıtır. İlk Avrupa sigortacılığının ve matematiksel temellendiriliş biçiminin 17. yüzyılın başlarına kadar uzanması bir tesadüf değildir.[91] Küresel deniz yolculuğu serüvenlerinin başladığı dönemlerde sigortacılık düşüncesinin birdenbire ortaya çıkması, büyük risklere girişenlerin, kendilerini ciddi akılcı özneler olarak gösterebilmek için, aynı zamanda büyük paralar harcamaları gerektiği inancına sahip olduğuna işaret eder. Onlar için önemli olan tek şey, kendilerini, sıradan çılgınlardan ayırmak ve aralarında yeterince büyük bir uçurum yaratmaktı. Aklın ve çılgınlığın açık ve net biçimde birbirinden ayrılması gerektiği buyruğunu, sigortacılık müessesesi, tıpkı Yeni Çağ felsefesi gibi resmen onaylamıştır; bu nedenle

---

[90] The Merchant of Venice, I. Sahne: "Girişiğim işlerde mallarım tek bir tekneye emanet değildir, tek bir ambara da değil; refahım da, sadece önümüzdeki yılın kazancına bağlı değildir; bu nedenle malım için hiç tasalanmam."

[91] Bkz. Peter L. Bernstein, Against the Gods. The Remarkable Story of Risk, New York etc. 1996, Almanca çevirisi: Wider die Götter, Münih 1997; François Ewald, Der Vorsorgestaat, Frankfurt 1993, II. Bölüm "Vom Risiko", s.171-275.

de aralarında, düşünce tarihinin şimdiye kadar gösterdiğinden daha derin bir bağ vardır. Her ikisi de güvenirlik ve kesinlik yöntemleriyle uğraşır ve her ikisinin ilgi alanı, dalgalanan süreçleri (mal ve para akışlarını, bilinç durumlarını, gelen işaretleri) denetlemektir. Bu bağlamda her ikisi de, Michel Foucault'nun düzen tarihi araştırmalarında incelediği, mutlakıyetçi ve burjuvacı "toplumun" disiplin sistemlerine karşılık gelir.

16. Temellendirmeler ve Sigortalar Arasında Kara ve Deniz Düşüncesi Hakkında

Eski sigortacılık müessesesi, sistemik çağdaşlığın habercisi olarak nitelenebilir; şayet çağdaşlaşma ifadesinden, insan yaşamındaki risklere ilişkin dinin getirdiği nihai yorumlar tarzındaki muğlâk sembolik dokunulmaz yapılar yerine, riskleri, sosyal ve teknik açıdan kesin güvence altına alan bir sistemi anlıyorsak. Bu tarihe kadar tanrıya havale edilmiş ticaret işleri, artık bundan böyle sigortacılığın güvencesi altına girer. Bu, öncelikle, baştan öngörülemeyen, olası yazgıların sonuçlarına karşı alınan bir ihtiyati tedbir olarak görülür. Dua etmek iyidir, sigortalamak daha da iyidir. Bu anlayış, Modern Çağın pragmatik açıdan akıllara yerleştirilmiş ilk bağışıklık sistemini yaratır. 19. yüzyılda buna ek olarak da, refah devletinin sosyal sigortacılık kurumu ve tıbbi sağlık kuruluşları yapılandırılacaktır. Modern insanın kendi güvencesi için ödediği manevi değer inanılmaz rakamlarla telaffuz edilmeye başlanmıştır; metafizik anlamda da iyice yıkıcı olmuştur –zira bir yazgıya sahip olma, daha açık bir ifadeyle, önüne geçilemez bir tehlikeyle kesin anlamda karşı karşıya kalma düşüncesinden gitgide uzaklaşılmıştır. İnsanlar artık davranışlarıyla, kendisine bireyci süsü veren bir ortalama grubu yansıtır. Varoluş, teminat kapsamındaki zararların karşılanması talebi hakkı olarak, anlam daralmasına uğrar.

Buna karşın Yeni Çağ felsefesi, başta sembolik bağışıklığın sadece reorganizasyonu işine girişebilmiştir. Bu da, bilindiği gibi, "kesinlik" göstergesidir. Eğer gerçekten Modernizme özgü bir felsefenin varlığından söz edilecekse –Descartes ve kuramları bunu en azından doğruluyor–, bunu sadece apaçıklık olgusunun, felsefi anlamda modernize edilebilmiş olmasıyla ilişkilendirmek yeterli değildir. Apaçıklık olgusuyla, kesinliğin altında yatan asıl neden ortaya konmuştur ve artık buradan, felsefecilerin ifade ettiği gibi, "hareket edilebilir" anlayışı doğmuştur –ve bu, bütün açıklığıyla, zamane kuşkucu moda yaklaşım olarak kendini gösterir. Sanırım, Yeni Çağın sivil (yani rahiplere özgü olmayan) felsefelerindeki kısır döngünün temelinde, çılgın olunmadığını gösteren kanıtların arayışında artan talep yatmaktadır. Bu felsefelere ilgi duyanlar artık ruhaniler âlemi, piskoposluklar, manastırlar ve ilahiyat fakülteleri değil; dünyevi beylerin ön bürosunda oturan proje tasarımcıları ve eğitimli özel insanların çoğalarak oluşturduğu kamuoyunun girişimci kafaları olmuştur; bunların yanında, kitap yazarlığı çerçevesinde bilimsel kamuoyu diye niteleyebileceğimiz grubu da saymak gerekir. Belki de, Descartes'e sığınan felsefecilerin, gerçekçi karasal felsefe akımıyla yapmaya çalıştığı şey tam olarak şuydu: Kredi alan, yüzen sermayeyle spekülasyon yapan ve kredi geri ödeme tarihini düşünen yeni bir riske soyunan kişilere, sağlam temelli mantıklı bir kara sunmaktı –buna, su fobilerini genelde gizleyemeyen ve mütemadiyen, 'kamu harcamalarının gayri safi milli hâsılaya oranı' [Staatsquote] yüksek bir ekonomik düzenin hesabını yapan diğer Avrupalılar ile karşılaştırıldığında deniz bağımlısı İngilizlerin, uzun bir süre duyarsız kaldığını söyleyebiliriz.[92]

[92] Siyaset sosyolojisi açısından bakıldığında, İngiliz *Commonsense*-felsefesinin İngiltere'de, kıta bölge devletleriyle karşılaştırıldığına, (sivil) ticaret yapma ve (aristokratçı) toprak sahibi olma arasındaki tarihsel uzlaşmaya daha önce ve daha dayanışmacı biçimde vardığını yansıtır. Bu, trajik olmayan, eğlenceli toplum felsefelerinin filizlenmesine imkân sağlayan ortamı oluşturmuştu; kıtada ise, bilhassa da Alman dere-

1620'de *eve dönen* gemilerin üzerinde Bacon'un bakır harflerle işlenmiş *Novum Organum* yazısı, çağın karakteristik özelliğini yansıtması ve "Çoğu, eve dönene kadar ayakta kalacak ve bilim gelişecektir" [93] efsanesini vurgulaması bakımından bir tesadüf değildir. Burada artık yeni deneysel düşüncenin, pragmatik gösterge altında, Atlantik filoyla bir izdivaca girmeye çalıştığı açıktır; tıpkı Venedik dükünün, efsanevi ümitlerle, Akdeniz seferlerinin reisi olarak, Adriyatik deniziyle uzun yıllar izdivaç etmeye çalıştığı gibi. Aynı Bacon, yükselen kapitalizmin Plinius'u gibi, "rüzgârların öyküsünü" kaleme almış ve daha ilk satırda rüzgârların, insanlara kanat taktığını ve bu kanatlar yardımıyla onların belki havada değil ama denizlerde uçmayı öğrendiğini yazmıştı.[94] Tüm bu rüzgârlar, daha sonra dünya atmosferi –yani pus ya da sis yuvarı– diye nitelediğimiz tabakaları oluşturur. Magellan yolculuğunun denizcileri, dünya ve deniz yüzeylerinin insanların soluyabileceği bir havayla dolu olduğunu anlayan ilk denizcilerdi. Gerçek atmosferik küreselliğe ilk olarak girme şerefi denizci soluğuna nail olmuştur –ve bu soluk Avrupalıları, *conditio humana* ile atmosfer arasındaki ilişkinin henüz daha bitmediği varsayılan dönemin ana düşüncesi olarak geçerlilik kazandığı asıl Yeni Çağa taşımıştır.

Yeni bilgi merkezleri doğrudan gemiler üzerinde yapılandırılamasa da en azından gelecekte liman kentlerinin niteliğine bürünmeliydi. Deneyim, ancak ithalat ile kazanılabilir; kavramsal içeriğine ilişkin detaylar da felsefecilerin işidir: Aydınlanma [ya da bilgilenme] tersanelerde başlar. Yeni Çağ deneyiminin kazanıldığı asıl zemin, gemi zeminidir –yaşlı Edmund

---

beyliklerinde, hazin ve otoriter devlet felsefeleri egemendi.

93 *Multi pertransibunt & augebitur scientia.* Bazı uyurgezer felsefi yazılarda, Bacon'un kitabının ilk sayfasındaki gemiler, 'limandan ayrılmış gemiler' olarak ifade edilmiştir.

94 Historia ventorum, 1622; Bacon'un Instauratio'sunda üçüncü kısımda yer alan, Historia naturalis et experimentalis ad condendam philosophiam'ın birinci bölümü.

Husserl'in 20. yüzyılda dahi tutucu bir yaklaşımla kendini çaresizce inandırmaya çalıştığı, "Urarché" [ilk-ark: Nuh'un Gemisi] ya da "Urheimat" [ilk yurt] diye nitelendirdiği "dünya" değildir artık. Bu yaklaşımla, tüm değerlerin salt tarım ve toprak emeğiyle yaratıldığını ileri süren fizyokratçı anlayışa tekrardan geri dönüldüğünü söyleyebiliriz. Husserl'in tüm bilgiyi sonuçta evrensel bir 'dünya zemini', yani 'evrensel pasif bir varoluş inancı zemini' üzerine oturtma çabasının altında, hâlâ Modernizm öncesindeki 'temele sahip olmanın nedeni' şeklindeki karasalcı yaklaşım yatmaktadır.[95] Bu yaklaşım, deniz gücü olma eğiliminin, gerçi en iyi değil ama pragmatik açıdan en zeki yanıtlar verdiği dönemlere rastlar. Denizci mantığı, 'temele inmekten' [yani 'karaya oturmaktan' veya 'dibe vurmaktan'] kaçınılması gerektiğini bilir; zira sadece yüzeyde seyrini sürdürebilenler başarılı olabilir. Denizci ruhunun temellere gereksinimi yoktur; onun asıl ihtiyacı, mal yükleme ve boşaltma yerleri, yurt dışında bir ortak, ona ilham veren limanlar, uzak hedefler ve bir doz 'sivil, ferdî suç işleme' enerjisi.

Yeni Çağ dünya anlayışını layıkıyla formüle etme işine soyunmaya çalışan bir felsefe olabilseydi, herhâlde biçimsel açıdan yüzen bir fakülte olarak ya da eski Avrupa'nın liman otoritesi olarak yapılanmak isterdi. Fakat ne yazık ki 20. yüzyıla kadar kıtasal felsefe, bilhassa da Alman felsefesi, derebeylik merkezlerindeki egemen kültürün ve ahlak anlayışının güdümünde kalmıştır; bu nedenle de felsefi araştırmalar, farklı araç ve yöntemlerle sığ düşünceleri geliştirmekten öteye gidememişti. Tübingencilerin Ege düşleri dahi –bu, Alman bilginlerinin [Truva kazılarıyla] bugüne kadar başardığı en iyi araştırmaydı kuşkusuz–, idealist düşüncenin denizlere açılmasını sağlayamamıştı.

---

[95] Edmund Husserl, Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik, Hamburg 1972, s.24. Husserl'in ardında bıraktığı makalelerinden, 1934 yılına ait –Grundlegende Untersuchungen zum phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur adlı– bir makalesinde, "dünya adlı ilk-ark hareket etmiyor", ifadesi yer almaktadır.

Johann Gottfried Herder, genç yaşta kokusuzca yazdığı seyahatnamesinde, yakın zamana kadar Alman düşüncesine sızan küçük kent büyüsünü kusursuz bir şekilde dile getirmişti: "İnsanlar dünyada, tamamen ölü bir noktaya kıstırılmış ve dar bir çevrenin içinde yaşadığı duruma adapte edilmiştir"; Herder bu klostrofobiyi, değişik bir boyutta felsefe yaparak açıklamaya çalışır:

> "Ey ruh! Bu dünyadan çıksan, neler hissedersin kim bilir? Seni kısıtlayan dar ve sağlam merkez yok olmuş ve sen havada kanat çırpıyor ya da denizlerde yüzüyorsun –dünya, senden uzaklaşıyor ... Nasıl bir duygu acaba?"[96]

Bu satırları okuduğumuzda Almanların, ancak ölümden sonra küreselleşme fırsatını değerlendirmek isteyebileceği izlenimine kapılıyoruz.

Ne var ki Viyana, Berlin, Dresden ya da Weimar gibi çoğu kıta başkentleri ve derebeylik merkezleri, Yeni Çağın deniz boyutlu dünya formatını küçümseyerek, sıradanlıkla değerlendirmiştir. Kıtada üretilen felsefeler, genelde aceleye getirilmiş, içgüdüsel olarak yeni dünya formatını reddeden bir karşı devrim niteliğindeydi. İnsanlar zaten her zaman, güvenilir ulusal topraklar üzerinde her şeye uzanmak ve deniz serüveninin olası mantıksızlıklarına karşı sağlam nedenler ileri sürmek istemiştir. Ve bu yaklaşım, hem ülke derebeyleri hem de ülke felsefecileri için geçerlidir. Özneyi tüm düşüncelerin üzerinde tutarak Kopernik devrimini tekrarlamaya çalışan Immanuel Kant bile, Magellancı devrimin önemini yadsıyamamış ve hep bir ikilemde kalmıştı. Geçmişteki diğer tüm karasal bilinçler gibi Kant da, her ne kadar bir liman kentinde yaşadıysa da, sabit yer anlayışlı bir tavır sergileme gereğini duymuştu. Zaten akıl, dünyayı çepeçevre dolaşmak isteme-

---

[96] J.G.H., Schriften, Eine Auswahl aus dem Gesamtwerk, München 1960, s.27f. de yer alan: Journal meiner Reise im Jahr 1769.

diği sürece, olguları onun etrafında döndürmek ne işe yarardı ki? Mesken zorunluluğunu savunan Cogito-sahibi Kant'ın, dünyadaki bu gelgitleri yakalayamaması bu durumda normaldi. *Kritik der reinen Vernunft*'ta [Türkçeye, *Arı Usun Eleştirisi* olarak çevrilmiştir], şiirsel bir üslupla tasvir edilen ve 'saf aklın adası bağlamındaki "gerçekler ülkesinin", okyanusa, "yoğun sis bulutlarının ... [ve] yeni ülkelerin insanı aldattığı" "görünüşün asıl mekânına" nasıl karşı çıktığını' anlatan o meşhur bölüm, savunmacı Alman Yeni Çağ anlayışını, bence, yazarın öngördüğünden çok daha net ortaya koymaktadır: Bütün fakülte huzurunda okunan 'anti-deniz andıyla' us, kendini açıkça karasal-bölgesel yerleşikliğe bağlamıştır. Us, sadece bir kez, bu kötü niyetli okyanusu aşar; bunu da, iğrenç bularak –ya da: eleştirel amaçla–, salt oralarda, aklın ilgisini çekecek *hiçbir şey* olmadığını kanıtlamak için gerçekleştirir.[97] Bu nedenle 1788'de yayımlanan, çağının asıl uygulamalı felsefesi olan deniz yolculuğu olgusuna neredeyse hiçbir katkı getiremeyen *Kritik der praktischen Vernunft* [Türkçeye, *Pratik Usun Eleştirisi* olarak çevrilmiştir] adlı eser yine aynı yazar tarafından yazılmıştı –zaten katkı da getiremezdi; çünkü kaptanların açık denizlerdeki uygulamaları, asla genel yasalara örnek oluşturamazdı.

Heidegger'in taşra savunması da konuya daha fazla açıklık getirememişti –getirilen savunmayla anlatılmak istenen tam olarak şuydu: Yerleşik bir mağara kehaneti gibi varlığın gerçekliğinden bahsedenler için Berlin'in hiçbir anlamı yoktur; hele bir de, Kolomb'dan dört yüz elli yıl sonra, Kant'tan da yüz elli yıl sonra. Heidegger'e göre de gerçeklik, yer ve toprağa bağlı –geçerliliği, yer, dağ ve mağaraya göre değişen– bir olgudur; bu nedenle de Heidegger, uzaktan gelen her şeyi, kalıcı değil, sadece gelip geçici değerlendirmişti. Bütüne ait

[97] I.K., Von dem Grunde der Unterscheidung aller Gegenstände überhapt in Phaenomena und Noumena, İlk Kısım.

düşünce, en son denizlere açılmıştı.

Bu bağlamda Goethe, 3. Nisan 1787'de Palermo'ya doğru çıktığı seyahatini anlatan *Italienische Reise* [Türkçeye *İtalya Seyahati* olarak çevrilmiştir] adlı güncesinde şunları yazmıştı:

> "İnsan, dört yanı denizlerle çevrili bir ortamda bulunmadığı takdirde, dünya hakkında ve dünya ile ilişkisi hakkında fikir sahibi olamaz."[98]

Orta Avrupa bilginlerinin büyük bir çoğunluğu –ki bunların neredeyse hepsi, bölge devletleri ve derebeyleri tarafından sindirilmiş ve beslenmişti–, okul ve kütüphane duvarları arasında, bilhassa da şehir broşürleriyle dolu ortamlarda bulunmayı tercih ederdi. Hegel'in, milletleri doğal bir şekilde birleştiren bir olgu olarak gördüğü ve *Rechtsphilosophie*'sinin [Hukuk Felsefesi'nin] –evet, "o en büyük kaynağının", "en büyük kültür hazinesinin"– meşhur § 247. maddesinde büyük bir övgüyle işlediği o sözde iddialı deniz kavramı da aslında salt yerleşik düzene uygun bir yönetim mekanizması esasına göre tasarlanmış bir anlayıştır ve bu, yerinden kıpırdamadan, olaylara yukarıdan hakim olmaya alışmış filozofun kavramsal repertuvarı için hiçbir önem taşımaz.[99] Gerçekleri söyleme işi, hep kara toprakları üzerinde oturularak yapılan bir uğraş olmuştur. *Romanus sedendo vincit.* (Varro)[100]

---

[98] J.W.G., Italienische Reise, Frankfurt 1976, s.302.

[99] Bu maddenin meşhur olmasının tek nedeni sadece Carl Schmitt'in jeopolitik doktrinlerini buna dayandırarak temellendirmesi değildir: Schmitt'in yorumuna göre, nasıl ki Marksizm, dünya tarihi açısından, Hegelci Hukuk Felsefesi'nin §§ 243-246 maddelerinin bir açılımı olarak değerlendiriliyor; işte Schmittçilik de aynı şekilde, § 247'nin açılımı olarak düşünülmelidir. Ne var ki bu boş bir iddia olarak kalmıştır; çünkü hem Hegel'in siyasi okyanusçuluğa ilişkin ileri sürdüğü savlar tatmin edici değildi, hem de Schmitt'in temel jeopolitik teoremi, yani ülke, deniz, hava ve ateş egemenliğine dayalı güç yapılanması dogması, getirilen temel kuramsal kavramlar kısıtlamasıyla en önemli bir boyutu –medya-kuramsal güç öğretisi boyutunu– göz ardı etmişti.

[100] "Romalı, oturduğu yerden kazanır." Toprak imparatorluğu çağının temel anlayışıdır bu; çünkü bu çağda buyruk, yönetim, kaynak sömürücülüğü hep akışların, sir-

Sadece yalnızlığı seçmiş Schopenhauer, üniversite ve kilise ortamlarının dışında gerçekleştirilebilen ve hareket noktası 'su' olan bir düşünme şeklini, gecikmeli de olsa başarmıştı: Schopenhauer'in *İstenç*'i, filozoflar okyanusuna ilişkin ilk manifestodur –bu okyanus üzerinde özne, mekân, zaman ve ben-olma imgeleri tarafından korunarak, *principium individuationis* [bireyselleşme ilkesinin] minik 'sandalı' üzerinde yol alır. Schopenhauer'in bu buluşu, "geleceğin felsefe" misyonunu katılaşmış özneleri tekrardan sıvılaştırma olarak gören Nietzsche ve dirimselciler tarafından benimsenmiş ve yazılarına, açık denizlere yatkın bir özne imgesi olarak yansımıştır.

Ne var ki, devingen çağa özgü özne tutkularını bir felsefeci değil bir romancı kavramsallaştırabilmiştir –Jules Verne, ünlü kahramanı Kaptan Nemo'nun *MOBILIS IN MOBİLİ* sloganıyla bunu gayet güzel formüle etmişti. "Hareketli şeyin içinde hareketli olma" özdeyişi, modernleşen öznenin tam olarak ne yapmak istediğini ve ne yapması gerektiğini fevkalade açık ve anlaşılır biçimde ortaya koyar. Önemle altı çizilen bu hareketliliğin altında, diğerleri tarafından fark edilmeden, erişilebilir tüm yer ve nesnelere gidebilme mahareti yatmaktadır. Sıvı madde içerisinde özne olarak kendini gerçekleştirmek: Tam anlamıyla özgür girişimcilik, mutlak bir 'anarşidir' [çev. notu: 'archie' aynı zamanda uçaksavar topu anlamına gelir].[101] Bu bağlamda belki Schopenhauer'in, başyapı-

---

külâsyonların, yatırımların önünde gelmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda modernleşme yolunda ilerleyen tüm bölge devletlerinin, ele geçirdiği yabancı toprakları ve esirleri hep kendisine entegre etmeye çalıştığını söylemeliyiz. Devlet, zamanının ve parasının büyük bir kısmını ağırlıklı olarak, mal ticareti, ulaşım ve haberleşme ağının gerçekleştirileceği "altyapı sistemlerinin" ve iç pazarlarının kurulmasına ayırmış (kanallar, caddeler, köprüler, kadastro, yayıncılık, postacılık, telekomünikasyon, uzunluk ve ağırlık ölçülerinde, yazım ve dilbilgisi kurallarında standardizasyon, eğitim ve öğretim sistemi, bankacılık, adalet sistemi, para birimi, vergi sistemi, istatistik vs.); dış dünya ile bağlantılı sorunları ise ikincil konular olarak değerlendirmişti. Bu anlayış, toprakçı, "fizyokratçı", gayrimenkul temelli, yani toprakbilim felsefesi odaklı tartışmaların sürdürüldüğü hemen hemen tüm felsefi tartışmalarda ortaya çıkar.

101 "Özgür olmak, rakiplerinin her hareketini hesaplayabilmek, aynı zamanda da olası

tında kısa ve öz olarak ifade ettiği, "her şeyi fark eden ama kimse tarafından fark edilmeyen şey *öznedir*"[102] tanımıyla Jules Verne'den önce konuya parmak bastığını söyleyebiliriz.

İlk *Essays* dizisiyle 1841'de, "Amerika'ya toplu kaçışı" ve felsefenin denizlere ilişkin yaklaşımını işleyen, Schopenhauer'in çağdaşçısı Ralph Waldo Emerson olmuştu –bu nedenle de Nietzsche daha gençlik yazılarını yazarken onunla ortak yanlarını keşfedebilmişti.[103] Yazılarında, Avrupa'nın daha önceki saldırgan ve sınır tanımayan dönemini Emerson, transatlantik yorumlayışla sanki yeniden kaleme almıştı.

Yüzyıllar önce, devrinin yalnız gezgincisi Giordano Bruno da, 1583'te Venedik'te yayımlanan *Vom unendlichen All und den Welten* [Sonsuz Evren ve Dünyalar Üzerine] adlı eserinde, insan ruhunun "az doğurganlık ve üvey anne tabiatından", ayrıca da küçücük tek bir dünyaya mahkûm eden cimri tanrıdan kurtuluşunu kutlamıştı:

> "Bizi, sonsuz bolluklarla aldatan kenarlar ve sınırlar, bariyerler ve duvarlar yoktur... Dünya ve onun okyanusu, ebediyen mümbittir."[104]

Nolalı Bruno kendine, dış mekânların Kolomb'u gibi bir misyon yükler ve dünyalılara, düş katmanlarından geçişin nasıl olabileceğine dair bir vizyon bahşettiğini söyler. Nasıl ki Kolomb Atlantik seferinden, başka kıyıların habercisi olarak

---

karşı hesaplamaların önlemini alarak ulaşılmaz olabilmek demektir." Terry Eagleton, Ästhetik, Die Geschichte ihrer Ideologie, Stuttgart/Weimar 1994, s.77.

[102] Die Welt als Wille und Vorstellung [Türkçeye 'İstenç ve Tasarım olarak Dünya' şeklinde çevrilmiştir], Birinci Bölüm, § 2.

[103] Bkz. Cornel West, The Amerikan Evasion of Philosophy. A Genealogy of Pragmatism, Wisconsin 1989.

[104] Bkz. G.B., Zwiegespräche vom unendlichen All und den Welten, Ludwig Kuhlenbeck tarafından Almancaya çevrilmiş ve açımlanmıştır, Darmstadt 1983, s.23 ve 22. Bruno ayrıca, zihinsel evren yolculuğunu ve "en üst gök kubbeden" sonsuz bir mekâna geçişini kendinden geçercesine keyifli bir sınır ötesi gezisi şeklinde tasvir ederek, Kolomb seyahatine tıpatıp benzeyen bir model ortaya koymaya çalışmıştı. Bkz. Das Aschermittwochsmahl, Frankfurt 1981, s.89-90.

dönmüştü, işte Bruno da sonsuza yaptığı yolculuktan döndüğünde, en üstte hiçbir kenarın olmadığı müjdecisini vermek istemişti. Dünya, dışa doğru tüm yönlerde sınırlardan yoksundur ve yumuşatılmıştır: Bu, Brunocu Yeni Çağın uzay-kuramsal ana mesajıydı ve bu bildiri, Kolombcu mesaj kadar inandırıcı ve Protestanlığa uygun olmalıydı.[105]

Bundan yaklaşık iki yüz elli yıl sonra da Amerikalı bilge Emerson'dan *daireler* bağlamında insafsızca iyimser şöyle bir yanıt gelir:

> "Yaşamımız boyunca her dairenin etrafına yeni bir dairenin yerleştirilebileceği, doğanın sonu olmadığı ve her sonun bir başlangıç olduğu gerçeği ile yüzleşiriz... Dışarısı diye bir şey yoktur; her yeri çevreleyen bir duvar, bizleri sınırlar içinde tutan bir çizgi de yoktur. İçimizden biri hikâyesini sonlandırmak isteyebilir: Bunu nasıl, ne ölçüde yapabilir? İnsanoğlu, ufkunu en dış çizgisine kadar doldurmuştur. Ama bir de bakarsınız ki, diğer taraftan tekrardan biri çıkar ve az önceye kadar yuvarın dış kenarı diye bildiğiniz dairenin çevresine bir daire çizer..."[106]

Ancak 19. yüzyılın sonlarında kıtasal felsefe –tüm fenomenolojik, yeni idealist ve yeni Aristocu restorasyonlara rağmen–, mutlakçı karasal apaçıklığın savunuculuğunu yapan kalelerdeki yıkıntıyla mücadeleye başlayabilecekti –ne var ki bu enkaz asla tamamen ortadan kaldırılamadı ancak onunla yaşanılabilir hâle getirilebildi. Bir asırdan fazla gecikmeye rağmen hâlâ bazı Alman profesörleri, karasal idealizmin düşünce araçlarıyla gerçek küreselleşme koşullarının çözümlenip çözümlenemeyeceği sorusuna sıcak bakabiliyordu. Yakın zamanlarda artık onlar da kendi çıkarları için, İngilizlerin mirası olan *Common-Sence* [sağduyu] öğretisine göre hareket etmeyi

---

[105] G.B., Das Aschermittwochsmahl, I. Dialog.

[106] Ralph Waldo Emerson, The Portable Emerson'da yer alan, Circles adlı makalesi, New Edition ed. by Carl Bode in collaboration with Malcolm Cowley, New York 1981, s.228 ve 230.

tercih etmiştir –bu yolla, eski *Inconcussum* normundan küresel olasılık kültürüne geçiş daha kolaydır; zira kuramsal olarak buradan gelgitler evrenine yaklaşmak daha az sancılıdır. Bunun altında kuşkusuz, yoksulluğun yarasını güvenlik primleriyle saran "Katoliklik" yolundan ayrılarak refah ve risk olgularını destekleyen Kalvenci "Protestan" yaşam tarzına geçmek yatar.[107] Metafiziksel hıncın eleştirmeni olarak Friedrich Nietzsche, Zerdüştçü felsefi düşüncenin, nurlandırılmış varoluş yuvarında salt akılcı bir varlık olarak bulunmak ve çevreyi değerlendirmekten öte bir şeylerin olması gerektiğini düşünmüştü.

Felsefi kesinlik anlayışı ve işleyişi karşısında Yeni Çağ sigorta sistemi, kendi kavramları ve yöntemleriyle yeni bağışıklıklara [muafiyetlere] ortam hazırlayarak piyasayı ele geçirmişti. Denetlenebilir risk mantığının, metafiziksel nihaiyi temellendirmeler karşısında, daha hesaplı ve daha kolay uygulanabilir olduğu anlaşılmıştı. Bu sayede modern toplumların büyük çoğunluğu, oldukça açık ve net kararlar almayı öğrenmişti. Sigorta, apaçık gerçekleri alt eder –bu önermeyle artık teknik âlemin tüm felsefelerinin kaderi çizilmiştir.

İhtiyati tedbir ve sigorta devleti olmaya yeltenmeyen tek modern devlet Amerika Birleşik Devletleri olmuştu ve bunun sonucunda din, daha genel ifade edecek olursak "fundamentalist eğilim", Modernizme özgü olmayan bir anlam kazanmıştı –Amerikalılar hem dinden uzaklaşma telkinlerine hem de vatandaşların ellerinden silahların alınması girişimlerine hep karşı çıkmıştı. Onlar için bağışıklık ve güvence, ilkin bireyin zihninde hayata geçirmesi gereken yapılanmalardır. (Benzer nedenlerden dolayı Hollywood'da, Modernizm öncesi bir tarz olmasına rağmen, kahramanlar hep hayatta kalır ya da devlet erkinin egemen olamadığı bakir bölgelerde ahla-

[107] Bkz. Francis Fukuyama, The National Interest'de yer alan, The End of History? adlı makalesi, Summer 1989, s.7.

kın temsilcisi ve koruyucusu olarak devreye girer.[108]) Bunun dışında sigortacılık anlayışının benimsendiği diğer tüm ülkelerde, post-modern bıkkın [bunalımlı, canı sıkılan] "toplumlara" özgü bir zihniyet gelişir; zira bu toplumlarda, ateşlemeye hazır durumlar artık azalma göstermiştir –bu nedenle, ortaya çıkan bir sorun, 'istisna' olarak beğeni toplar; "olay", olumlu olarak değerlendirilir; farklı yaşantılara rağbet fazlasıyla artar. Ancak sigortalılığın yaygınlaştığı "toplumlar", güvensizliklerin ve belirsizliklerin estetiğini yaratmıştır ve bu post-modern yaşam biçimi ve felsefelerine ölçüt oluşturmuştur.[109]

Ne var ki sigorta sistemi, risk "toplumları" diye anılan toplumları az önce sözünü ettiğimiz davranışlara yöneltmiştir: Risk "toplumu", gerçek anlamdaki riskli olan her şeyi *de facto* yasaklayan, zarar durumunu asla tazmin etmeyen toplumdur. Hayata geçirmek için göze alınan tüm risklerin geriye dönük yasaklanması Modernizmin ironisidir. Bu da bize, post-tarihselciliğin sadece görünürde bir tarih felsefesi kavramı olduğunu, aslen, sigorta sistemi işleyişine işaret ettiğini gösterir. Post-tarihsel durumlar, sigorta kapsamı dışında tutulan riskler yüzünden yasaklanan tarihsel eylemlerdir (yani, din uğruna yapılan işler, haçlı seferleri, devrimler, kurtuluş savaşları, verilmiş sözler uğruna çıkartılan sınıf çatışmalarıdır).

---

[108] Bkz. Boris Groys, Warten auf die großen Ameisen, Gespräch mit Barbara Kuon söyleşisinin yer aldığı Der Geist ist ein Knochen. Zur Aktivität von Hegels Ästhetik, Kulturamt-Stadtarchiv tarafından yayımlanmıştır, Stuttgart 1997, s.8-39.

[109] Bkz. Gerhard Gamm, Die Flucht aus der Kategorie. Die Positivierung des Unbestimmten im Ausgang der Moderne, Frankfurt 1994.

17. Etüt Gezileri ve Gerçeklik

Denizcilerin önderliğinde başlayan deniz yolculuğu serüvenlerini izleyen yüzyıllar, tutarlı olarak Avrupalıların –gerek sigortacılık alanında gerekse de bilim felsefesi alanında– güvenilir biçimde dışarıya açılmasına imkân tanıyan çalışmalara ortam hazırlamıştı. Bu bağlamda Avrupa, deney bilimleri çerçevesinde her türlü projeye girişmişti. Denizcilik tekniğinin giderek rutinleşmesi ve optimize edilmesiyle artık deniz seferleri, bir zamanlar esrimelere yol açan özelliğini yitirmiş, riskli maceraların azalmasıyla da alışılagelen bir seyir hâline dönüşmüştü –daha doğrusu, kaza ve hasar oranı 20. yüzyıl deniz nakliyesi için asla kabullenilemez boyutlarda sayılan, sıradan bir git-gel oyununa. Hemen burada şunu da eklemeliyiz: Sadece karada, tam anlamda simetrik (trafik kavramına birebir karşılık gelen) bir gidiş dönüşten söz edilebilir. Raylı sistemin yapılandırılmasıyla da 'iki taraflı hareketi tamamen kontrol altında tutabilme ütopyası' büyük oranda hayata geçirilmiştir. Bu ülkü, modern havacılık için de geçerlidir, zira uçuşlar kesin tanımlanmış rotalarda düzenlenmeye çalışılır. Fakat keşif ve ticaret amaçlı deniz seferlerinin kahramanca yürütüldüğü dönemlerin başlıca özelliği aslen gidiş öncelikli istikamet olmuştur.

Önemli taarruzların hep bir toplu göç olgusu şeklinde gerçekleşmesi Avrupalının dışa dönüklüğünü karakterize eder –

ve bunun tek örneği Mısır'ı topluca terk ederek Atlantik'i geçen Pilgrimler olmamıştır.[110] Yeni Çağda toplu göçe kalkışan milletler arasında gönüllüler hep vardı. Sonuçta methedilen yerler dünyanın dört bir tarafı için hep çekici olmuştur.

Böylece çağa adını veren keşif yolculuğu, kendini sanki gerçeklerin incelenmesine adayan epistemolojik bir serüvenciliğe bürünür. Gidiş yolculuğuna ilişkin öncelikli programların açıklanmasıyla uzak seferler artık *etüt gezileri* sıfatına bürünür. Bu gezileri tertipleyenlerin amacı yabancı diyarı resmen işgal etmektir; burada artık merkantilist, misyonerci ya da askeri eylemler sonucu bir işgalden söz edilemez. Yeni Çağ hareketliliğinin asıl özüne indikçe, dış ülkelere gerçekleştirilen seferler adı altındaki etüdün anlamı daha da belirginleşir. Kaptan Nemo ya da Amiral Hazard hesabına düzenlenmiş ne kadar keşif seyahati olursa olsun, keşifler çağının özü, etüt gezisi biçiminde şekillenen bir harekâttır –bir şeyleri aradığımız için buluruz; o şeyleri nerelerde bulabileceğimizi bildiğimiz için de ararız. 19. yüzyıla kadar Avrupalılar için "dışarıda" bulunmak demek, etüt gezilerine katılmak ya da en azından bunu tahayyül etmek anlamına gelirdi.

Etüt, bilinçli arama ve bulma girişiminin rutinleşmiş hâlidir. Bu nedenle de gerçek küreselleşme hareketi, basit bir mekânsal yayılma hareketi şeklinde değerlendirilemez; etüt, gerçek Yeni Çağ tarihinin özünü oluşturur. Yayılmacılık, gizli olanı gerçekçi bir şekilde, *tout court* [kısaca] teknik anlamda, açık seçik ortaya koyamasaydı herhâlde kolay kolay hayata geçirilemezdi. Bunu Heidegger, Yeni Çağın temel yaklaşımını dünyanın fethederek resmedebileceğini sandığı, 1938 yılına ait *Die Zeit des Weltbildes* adlı o çığır açan makalesinde de düşünmüştü:

---

[110] Bkz. Michael Walzer, Exodus und Revolution, Berlin 1988.

"Dünyanın imgeleştiği yerde varoluş, bütünü itibarıyla, insanın yarattığı, gördüğü ve buna bağlı olarak da hedeflediği şeye göre şekillenir. Bu nedenle dünya imgesiyle esasen kastedilen, dünya hakkında bir imge değil, imge olarak dünyadır. Artık varoluş, bütünü itibarıyla, insan tarafından düşünsel olarak şekillendirildiği sürece var olabilir; dünya imgesine dönüşmesi durumunda da, bütünde varolana ilişkin önemli kararlar alındığı anlamına gelir. Varolanın varlığı, varolanın tasarlanmışlığı ile aranıp bulunur... Dünya imgesi, bir zamanların Orta Çağ imgesinden Yeni Çağ imgesine dönüşmez; dünya imgesi, imgeleşmiş dünya olarak, Yeni Çağın özünü tasvir eder...

Bu nedenle, dünyanın imgeleştiği yerde hümanizmin yükselmesine şaşırmamak gerek... Hümanizm, bütünde varolanı insan açısından ve insan için açıklayan ve de değerlendiren felsefi yaklaşımdır...

Yeni olan, imgeleşmiş dünyaya özgüdür."[111]

Çağa damgasını vuran "keşifler" kavramıyla sonuç itibarıyla kastedilen, bilinmeyeni bilindik, tasavvur edilemeyeni tasavvur edilebilir hâle getiren uygulamalar bütünüdür –bu kavram çoğul bir sözcük olup aslında tarihsel anlamda otantik büyük bir değer olan, müstesna bir olguya, dünyayı çepeçevre dolaşma ve dünyayı kavrama eylemine işaret etmektedir. Büyük oranda daha ayak basılmamış, resmi çizilmemiş, tasvir edilmemiş ve sömürülmemiş dünyadaki bu olgu, her şeyi bütünüyle ve ayrıntılarıyla resmedebilecek prosedürlerin ve araçların bulunması gerektiğinin de habercisidir. Bu bağlamda "keşifler çağı", karasal küreselleşme öncüleri tarafından başlatılan, resmi olmayan yerleri resimlerle, hayalleri "görüntülerle" bezeme kampanyasına işaret eder. Bu nedenle ülkeleri, denizleri, dünyayı ele geçirme girişimleri hep görüntüleme işleriyle başlamıştır. Kâşifler tarafından eve getirilen bu resimlerle de dışarının dışsallığı reddedilmiş ve vasat Avrupalılara dışarısı hakkında tatminkâr ya da kabul edilebilir bir tablo çizilmiştir. Böylece araştırmacı özne, getirilen resimle-

[111] Bkz. Holzwege, a.g.e., s.87-88; 91, 90.

rin karşısına geçme ve kendini, –anonim bir perspektiften çizilmiş olmasına rağmen, gözükmeyen her şeyi görerek ve her şeyi kaydederek– bu resimler âlemine kaptırma fırsatını yakalamıştır.

Bu nedenle Yeni Çağ, Heidegger'in çizdiği bakış açısından yorumlandığında, "gerçeklik" çağıdır –yani kendine özgü bir tarzda cereyan eden, yaşanmış gerçek olaylar tarihini yansıtan bir dönemdir. Böylece de gerçeklik, salt Yunancada ("görünürlük tohumunun açılması" anlamındaki) *physis* ya da 'ölümsüz tanrının lütfuyla insanoğlunun bir şeyleri ifşa edebildiği' inancını savlayan Hıristiyanlık ile açıklanabilen şeyler olarak anlamını yitirmiştir. Antik ve Orta Çağ gerçeklik anlayışları artık araştırma ve etüt çağı için geçerliliğini yitirmiştir; çünkü gerçek olan her şey, kendiliğinden ortaya çıkan, bilhassa da insanoğlu tarafından ifşa edilmeyi bekleyen, Yunanca "açık beyan" anlamına gelen *alétheia* biçimindeki olgulardır –bu, Heidegger'in yaşamı boyunca kült duyarlılığıyla izini sürdüğü bir kavramdır. Yeni Çağın başlamasıyla gerçeklik, sanki yapay olarak ifşa edilebilir bir sürece girmiştir. Hâl böyle olduğundan da artık gizemi organize bir şekilde yağmalayacak bir araştırma olmalı, olmalıdır da. Bu nedenle zaten insanoğlu Rönesans'ı "dünyanın ve insanoğlunun keşfi" dönemi olarak tanıtmıştı.

"Keşifler" –her ne kadar ilkel ve tesadüfî olaylarla başlamış dahi olsa–, bir şeyleri jeo-teknik, hidro-teknik, etno-teknik ve biyo-teknik anlamda ele geçirme yöntemlerini bir arada toplayan bir kavramdır. Şayet İspanya kraliçesi, Yeni Dünya'dan hiç görmediği kuş türlerinden örnekler getirmek üzere elçisi Kolomb'u kendi el yazısıyla yazdığı bir mektupla görevlendirdiyse, bu keyifli, krallığa yakışır kuş tutkusu maskesinin altında teknik anlamda bir yerlere uzanma ve bir şeylere el koyma güdüsünün yattığını söylemek kuşkusuz yanlış olmaz. Bu türden yerleri sahiplenme tarihinin sonunda da zoolojik ve botanik parklar kapılarını ziyaretçilere açar; böylece de

hem havanlar "âlemi" hem de bitkiler "âlemi" (*kingdom of animals, kingdom of plants*) modern sergiciliğin temellerini atmış olur. Şayet Abbé Incarville gibi okumuş denizciler, Avrupalıların bahçeleri için, Asya'dan ve Güney Pasifik'ten çiçek açan bitkiler getirmişse, burada, insanlardaki bitki yetiştirme ve bitkilerle bir yerleri süsleme eğilimine işaret eden teknik boyutu görmezden gelemeyiz. Fakat taşınan bitkilerin, Yeni Çağ yaşam biçimini ne oranda şekillendirdiği ve ona neler kattığı konusu nadiren sorgulanmıştır.[112] Deniz yolculuğundaki maceracı girişim ve karmaşık emprovizasyon da zaten – açık denizlerin fırtınalarda geçilmesi, yeni kıyı resimlerinin ve ülkelerin alelacele görüntülenmesi ve yabancı halkın kimlik tespiti– özündeki teknik boyutun göstergesidir. Heidegger'in, "teknik, bir şeyleri açığa çıkarma şeklidir" ifadesi de tüm bu eylemleri tam anlamıyla açıklıyor.

[112] Bkz. Henry Hobhouse, Fünf Pflanzen veränderten die Welt. Chinarinde, Zucker, Tee, Baumwolle, Kartoffel, Stuttgart 1987; Sidney W. Mintz, Die süße Macht. Eine Kulturgeschichte des Zuckers, Frankfurt/New York 1992; Alfred W. Crosby, Die Früchte des weißen Mannes. Ökologischer Imperialismus 900-1900, Frankfurt/New York 1991. Bitkilerin taşınmasında seraların işlevi için bkz. Sphären III, Schäume, Atmosphärische Inseln, s.338f.

18. KÂŞİFLERİN İŞARETLERİ HARİTACILIK VE O BÜYÜLÜ ADLANDIRMALAR HAKKINDA

Eğer araştırma, gizemin organize bir şekilde ortadan kaldırılması demek ise, gerçek şudur ki: Bilgi felsefesi tarihinde, 16. ila 19. yüzyıllar arasındaki keşifçi küreselleşme hareketleri bunu harfiyen hayata geçirmiş ve trajik gelişmelere sahne olmuştur. Gelişigüzel ele alınan bu serüvenler hakkında, bir dönem aşırı sağcı olup sonra da muhafazakârlığa bürünerek sessizliği tercih eden kültür felsefecisi Hans Freyer'in söyledikleri pek de haksız sayılmaz:

> "Yola çıkıldığında sahip olunan mevcut tekniklerin ilkel ya da modern, yeterli veya yetersiz olup olmadığı sorusu yanlış yöneltilmiş bir sorudur. Var olan tüm teknikler harekete geçebilir noktasına gelmiş bir iradenin donanmışlığıdır."[113]

Gidilen yerlerde resim görüntüleme misyonunun nasıl gerçekleştirildiğini enine boyuna irdelediğimizde ilk keşif seferlerinin teknik boyutu hakkında epey bir fikir sahibi olabilece-

---

[113] Hans Freyer, Weltgeschichte Europas, Stuttgart, 3. Baskı 1969, s.480; fakat buradaki 'artık saldırıya geçebilir olma' –ki Freyer de bunu zımnen biliyor– tarihsel eylemi tam anlamıyla karakterize eder. Tarih sonrası bakış açısından ele alındığında bunun yasaklanacağı aşikârdır (çünkü teknik açıdan ilkeldir, lojistik açıdan serüvencidir, hukuken de güvenilir değildir). Bu durumda da 'yanlış yöneltilmiş soru', tarih sonrası kategorilerin (sigortacılık döneminin), tarihe (sigortacılık öncesi döneme) yansıtılmasından kaynaklanır.

ğiz. Daha İlk yolculuklarda bile kaptanlar ve beraberindeki heyeti oluşturan bilim adamları, ressamlar, yazmanlar ve astronomlar, bulunan şeylere dair güçlü kanıtlar toplanması ve bunların raporlanması gerektiğinin bilincindeydiler; bu işin yönteminin ise sadece bir eşya, numune ya da ganimet getirmek değil; doküman, harita ve sözleşme hazırlamak olduğu da biliniyordu. Yabancı sulardan geçmek, ancak ve ancak, görülen her şeyi yorumlamak, gözlenen her şeyin tutanağını tutmak, sahiplenilen her şeyin harita görüntüsünü çıkarmak suretiyle güvenilir bir eyleme dönüşebilir. Bilinmeyen bir değerin –kıtanın, adanın, halkın, bitkinin, hayvanın, körfezin, akıntının– keşfi, ilk karşılaşmada gerekli olacak araçlarla mümkündür. Eğer keşfedilecek şey, efendisi tarafından kesin olarak algılanacaksa asla yeniden bir sırra, ortaya çıkarılmadan önceki unutulmuşluğa terk edilemez. Bu yüzden keşiflerde, o ana kadar saklı olan şeyin örtüsünü hep açık tutacak araçlardan vazgeçilemez. Bu bağlamda Avrupalılar için Rönesans, tabii ki de konu keşifler –*découverte, descumbrimiento, discovery*– olduğunda, hem arama bulma epizotları hem de bulunan şeylerin, bilhassa da araçların, tanıtılması ve korunması anlamına gelmektedir.

Geniş yeryüzünde gerçekleştirilen Yeni Çağ keşifleri için uzak yerler, bir şeyleri saklı tutan örtü anlamına gelmişti. Yeni ulaşım araçlarıyla ve de okyanus ötesi seyrüsefer imkânlarının yapılandırılmasıyla artık ulaşılabilir hâle gelen bu uzak yerlerdeki "örtü", sonuçları ne olursa olsun, bir daha kapanmamak üzere hep açık kalabilecekti. 16. yüzyıla kadar "keşfetmek" sözcüğünün, bir nesne üzerindeki kılıfın kaldırılması, yani bilineni ifşa etmek anlamına gelmesi, daha sonra ise, bilinmeyeni arayıp bulmak anlamında kullanılması, dil bilimi tarihi açısından bir rastlantı değildir. Uzak yerleri böyle aciz gösteren ve örtülerin kaldırılması vaadini veren trafik, bu iki anlamı birbirine bağlamıştır. Bu bakış açısından bakıldığında keşifçi trafiğin dünya üzerinde 'mesafeleri ortadan kal-

dırdığını' söyleyebiliriz. Bu bağlamda küreselleşme, uzaklığı yok eden teknik araçlara sahip olmak demektir.

Bu tür girişimlerle elde edilen büyük başarılar sonucunda keşfedilemeyen tek bir nokta dahi kalmaz. 1600'lerde dünyanın yaklaşık yarısı Avrupalılar tarafından bilinirken, 1800'lerde artık beşte birine gidilmiş ve keşfedilmişti. Dünyanın sır rezervlerinin tüketilebileceği inancı da 20. yüzyıl sonlarındaki atmosferik aydınlanma hareketlerinin sonucudur. Böylece Kolomb'un 'çevresinde dolaşılabilir gezegenin "küçük" olduğu' şeklindeki savı pragmatik açıdan da doğrulanmıştır. Başta, keşfedilen dünyanın ölçülemeyecek kadar büyük olduğu düşünülürken keşifler çağının sonunda dünya, küçücük bir topa, bir noktaya dönüşmüştür.

Keşiflerin, dünyayı kavramaya yönelik bir girişim olduğunu haritacılık olgusu, dünya tarihindeki yeriyle bize kanıtlamıştır. Haritalar, "yerküre" üzerinde gösterilmeye değer bulunan ve güvenilir bir bulgu olarak kaydedilmeye değer görülen yeni yerleri tespit edebilmek için kullanılan evrensel araçlardır. Tüm çağlarda, –yerküre ile birlikte– iki boyutlu "karton haritalar" kara ve deniz haritaları olarak, bilinmeyenin örtüsünün açıldığı noktaları yeryüzünde konumlandırmaya yarayan en önemli araçlar hâline gelmiştir. Uzmanların deyimiyle, boşuna mı haritalar "görüntüleniyor" ve veriler "öne çıkarılıyor"? *Lever une carte* –bu biçimde bilgi, seyyar bilgiye dönüşmüştür. Küre tasarımcılığını geride bırakarak öne çıkan haritacılık olgusu, en uzak yerlerdeki en küçük detaya kadar uzanma ihtimalinin gerçekleştirilebileceğinin göstergesidir.

Küreler –ki bunlar Kolomb döneminin vazgeçilmez araçlarıydı–, ileriki dönemlerde genelde yön bulma ve gösteriş daha sonraları da dekoratif amaçlı kullanılırken, çizgileri giderek doğruya yaklaşan haritalara duyulan rağbet, daha büyük operasyonlar yürütmek amacıyla artmıştır. Sadece haritalar, ülke hakkında gerekli bilgileri verebiliyor ve bu bağlamda siyasi bir rehber niteliği taşıyordu. Atlaslara geçişle birlikte

de, tüm kıtaları ve ülkeleri ilginç ölçeklerle gösteren yeni harita çeşitleri türemeye başlar. (19. yüzyılın sonlarından itibaren okullarda okutulmak üzere ders programlarına yerleştirilen "coğrafya" dersi ile artık okula giden Avrupalı çocuklara, bir asır önce seferlerinden geri dönen fetihçi coğrafyacıların diplomatik sırlar ve jeopolitik ilkeler şeklinde krallarına ve bakanlarına takdim ettiği haritalara nasıl bakılacağı öğretilmeye başlanmıştı.) Genel eğilim daha çok düzlem küresel dünya haritaları idi –bunlar, bir zamanların kalp biçimindeki dünya haritaları ya da tüm kıtaları ve okyanusları gösteren büyük formatlı rulo haritalar şeklinde olup, yer yuvarlağını bütünüyle düzlem üzerinde gösteren haritalardır ki günümüzde bu haritalar, dekor olarak fonda haber stüdyolarını süsler. Bir diğer ilgi odağı da, çift yarım küre şeklindeki klasik haritalar olmuştur –bunlar, karasallığı çok, Batlamyuscu eski dünyanın sağda gösterildiği; suların bol, yeni Amerikan-Pasifik dünyasının sol tarafta gösterildiği disk şeklindeki haritalardır.

Haritanın bu karşı konulmaz çekiciliği, Heidegger'in 'imge olarak dünyanın' fethedilişine ilişkin ileri sürdüğü işleyişini 'küre tasvir araçları' olarak asırlar önce öngördüğünün bir göstergesidir. Düzlem küresel dünya haritalarının yerküreyi geri plana atması ve [Yunan mitolojisine göre yeryuvarlağını omuzlarında taşıyan] *Atlas*'ın görevini yitirip ciltlenmiş haritalar derlemesi olarak ortaya çıkması, –Yeni Çağda yayımlanan ilk toplu haritalar derlemesinin adı buradan gelmiştir: *Gerardi Mercatoris Atlas sive cosmographicae mediationes de fabrica mundi et fabricati figura, Amsterdam 1608/1609*[114]– üçboyutluluk karşısında ikiboyutluluğun zaferi ve *ipso facto*, cisim karşısında resmin yükselişi anlamına gelir. Bu yüzden 20. yüzyılın anlam bilimcileri, kendilerince haklı nedenlerle, haritanın gerçek anlamda karayı temsil etmediği konusuna işaret edeceklerdir –bu saptama, 20. yüzyılın sonlarına doğru tarih yorgunu felsefe-

[114] Bkz. Bruno Latour, No globe, but plenty of blogs, Domus, Nisan 2004.

nin sözünü etmeye başladığı, "mekân kavramının geri dönüşüne" ortam hazırlamıştır (bkz. aşağıda s. 298f.); benzer nedenlerden dolayı da 21. yüzyılın başlarında, arka plana itilmiş, harita okuma ve jeopolitik hesaplamalar sanatlarının yeniden keşfedilmesi önerilebilir.[115] Düzlem küresel haritalar, adından ve şeklinden de anlaşılacağı gibi, canlandırılamayan üçüncü boyutu, yani hacimsel derinliği hesaba katmamıştır. Derinliği sadeleştiren, gerçeği ele geçirir. Rönesans dönemi resimlerindeki perspektif sorunuyla ilgili olarak sanat tarihi üçüncü boyutun kazandırılması için mücadele vermeyi aklına dahi getirmemiştir. Yuvarların kâğıda yansıtılabildiği ve hacimsel derinliklerin tuvallere aktarılmaya çalışıldığı yerde, dünyanın resim olarak fethedilişine ilişkin hep yeni olasılıklara yer verilmiştir. Emperyalizm, uygulamalı yüz ölçümü hesaplamalarıdır; yuvarlakları tablolar hâlinde, alanlar ve evrenler içerisinde göstermektir. Ölçeği belirleyen de efendidir. Zira egemen olan, nasıl düzleştirilmesi gerektiğine karar verendir. Sadece bir boyutu eksiltilebilen şey fethedilebilir.

Görüldüğü gibi deniz seferleri ve haritacılık sayesinde toprakları ele geçirme olgusu, dünya sisteminin oluşmasından çok önce vardı. Avrupa sistemini olağanüstü görerek, meşruluğunun son savunucusu olarak kendini lanse etmekten hoşlanan Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde* adlı çalışmasında, Avrupa yayılmacılığının tamamen, keşiflere izin veren yasal bir hak olabileceği iddiasını ileri sürmekten çekinmemişti. "Buluş hakkı" ve sıradan ziyaret hakkından doğan "iletişim hakkı" (bu, Francisco de Vitoria'nın, *Über die Idianer* [Kızılderililer] hakkında *relectio*'sunda savunduğu *ius communicationis*'dir) kurguları da buna dayanır. İddialara göre Avrupalılar, sadece yabancı kıyıları ve kültürleri bulan ve keşfedenler olarak, *meşru* efendiler sıfatıyla, dünyanın büyük bir kısmı üzerinde tasarruf

[115] Bkz. Karl Schlögel, Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilationsgeschichte und Geopolitik, Münih/Viyana 2003.

hakkına sahip olabilmişler; efendi olmaya hazır oluşları da zaten tek başına onların, açık dünyayı kavrayabilecek bir sorumluluk üstelenebileceklerinin işaretiymiş. Schmitt'e göre kâşiflik-sorumluluğunun başlıca görevi, yeni toprakları kurallara uygun şekilde, Avrupalı efendilere, yani krallığın müvekkillerine tahsis edilmesini sağlamaktır. Bu operasyonun yasal seremonileri içerisinde, haçların, taş armaların, padrãos'un, hanedanlık amblemlerinin yerleştirilmesi ve bayrakların çekilmesinden ayrı olarak, harita görüntülerinin alınması ve toprakların isimlendirilmesi de vardır.[116] Avrupa yaklaşımına göre bu topraklar, konumlandırılmaya, çizilmeye, sınırlandırılmaya ve isimlendirilmeye değer görüldüğü takdirde *de iure* [hukuken] egemenliklerinin altına alınabilirdi.

Keşfin, yasal anlamda gerçek keşif olarak sayılabilmesi, karanın algılanması, karaya ayak basılması, el konulması, isimlendirilmesi, haritalandırılması ve raporlandırılması esaslarına dayanır.[117] Ancak bu işlemlerden sonra bu topraklar, Schmitte'in deyimiyle, kâşif gaspçının egemenliğine resmen girer. Keşfedilen yerin semeresini verebilecek olan da bu işgalcidir; yani keşfedilen yer yalnız ve yalnız onun tarafından korunma ayrıcalığına sahiptir –bu imtiyaz aynı zamanda, uzaktaki egemen tarafından sömürülme riskini ortadan kaldıran bir güvence anlamına gelir.

---

[116] C.Sch., Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum (1950), 3. Baskı Berlin 1988, s.96-109.

[117] Kolomb'un, kâşiflik söylevinin tartışmalı yanı ve hukuki biçimciliği hakkındaki ayrıntılar için Stephen Greenblatt'ın araştırmasına bakınız, Wunderbare Besitztümer. Die Erfindung des Fremden –Reisende und Entdecker, Berlin 1998, s.87-132. Gazeteci ve Afrika araştırmacısı Henry Morton Stanley, Belçika kralı II. Leopold için, Afrikalı kabile reisleriyle birkaç yıl içerisinde en az 400 "antlaşma" imzalamıştır. Bu mukaveleler, onlar tarafından dostluk ittifakı olarak algılanırken Avrupalılar için, boyunduruk altına alma ve sömürü ayrıcalığı hakkı anlaşmaları olarak değerlendirilmişti. Stanley gibi "antlaşmaların" izini sürmüş bir diğer isim de, 120'den fazla "antlaşmayla" Almanya–Doğu Afrika temellerini atan Carl Peters (1856-1918) olmuştur.

Sahipsiz olduğu düşünülen ya da gerçekten sahipsiz olan şeylerin "bulunması" koşulunda 'ona sahiplenme hakkı' anlamındaki keşif, denizcilere tanınan doğal haklar çerçevesindeki hak ve özgürlüklerin bir uzantısıdır. Avlanma ve bulma geleneğinin saygınlığı nedeniyle –eski yaşam tarzından kalma bir alışkanlıktır bu– her ikisinin eşdeğer görülmesi, yeni topraklar arayışındaki kâşifleri bir nevi, avının tartışmasız haklı sahibi olarak görülen balıkçılara dönüştürmüştür. Melville, balina avını anlatan ünlü romanında, ağlara "takılan balık" ile "takılmayan serbest balık" arasında bir ayrım yapar – ki bu ayrım, Yeni Çağ denizlerinde değişmez bir yasa olarak geçerliliğini korumuştur– ve buna göre, ağlara takılan balık (*Fast-Fish*), "ağına düşürene" aittir; takılmayan serbest balık *(Loose-Fish)* ise, "herkesin, yakalanana kadar, serbestçe avlayabileceği av (*fair game*) olarak tanımlanır". Aynı ayrım, kara avı için de geçerliydi:

> "Kolomb 1492'de kralı ve kraliçesinin bayrağını, İspanya normlarına uygun olarak Amerika topraklarına diktiğinde, Amerika'nın, ağlara takılmayan serbest balıktan ne farkı vardı? Polonya, çar için ne demekti? Neydi Türkler için Yunanistan? İngilizler için Hindistan? Neydi, Meksika'nın Birleşik Devletler gözündeki yeri? Sonuçta hepsi de birer serbest balık değil mi?
>
> İnsan haklarının ve dünya özgürlüğünün serbest balıklardan ne farkı var? ... Top şeklindeki dünyanın kendisi zaten serbest balık değil midir?..."[118]

Schmitt'in, bir yandan yasalara duyarlı diğer yandan ise ahlak kurallarına tamamen duyarsız olarak geliştirdiği, Avrupa egemenliğinin meşruluğunu savlayan teoreminde, yukarıda tasvir edildiği gibi, keşif olgusuna tanınan yasal haklar çerçevesinde 'kendini oraya değerli mallar götüren sahip' olarak gören Kolombcu misyonerlik örneğinden esinlendiği o kadar açıktır ki, tartışma götürmez. Mademki Kolomb kendinde,

[118] H.M., Moby Dick, s. 485. [Türkçeye Beyaz Balina olarak çevrilmiştir.]

İsa'nın temsilcisi olarak Yeni Dünyaya esenlik götüren adam olarak görmüştü, bu durumda Schmitt'in fatihleri de, Avrupa yasalarını ve uygarlığını oralara götürenler olarak yabana atılmamalıydı.

Ne var ki söz konusu bu meşrulaştırma fantezileri, daha sonraki Hıristiyanlık savunması ve hukuksal açıdan vicdansız uygulamalarının bir ürünü değil, ta en baştan keşif ve sahiplenme işleyişinin içine örülmüştür. Portekizli şair Luís de Camões, dünyanın ele geçirilişini işlediği *Os Lusíadas* adlı destanının dördüncü dizesinde, Portekiz kralı Manuel'in rüyasında, İndus ve Ganj nehirlerini, Manuel'den Hint kavimlerini dizginlemesini isteyen yaşlı bilge adamlar olarak canlandırır –bunun üzerine epik kral, Vasco da Gama komutasında Hindistan'a gidecek filonun hazırlanmasına karar verir. Yeni Çağ edebiyatı, başarıları konu eden şiir sanatıdır.[119] Lakabı 'şanslı' olan I. Manuel'in flamasında yerküre simgesinin yer alması da bir tesadüf değildir –bu imge, günümüz işletmelerin logo ve reklâmlarında da hep karşımıza çıkar. Zamanında bu simge bir ayrıcalık olup, Manuel'den sonra sadece tek bir kişiye layık görülmüştü: Sebastian del Cano'ya. Sebastian del Cano, Magellan'ın ölümünden sonra *Victoria*'yı 1522'de İspanya'ya geri getirmiş, böylece de dünya turunu tamamlamıştı. Ödül olarak da ona, *primus me circumdedisti*[120] yazıtıyla birlikte yerküre simgesini taşıma hakkı ve de krallığa bağlı, Portekiz kolonisine ait Brezilya topraklarından bir kısım top-

[119] Bkz. P.Sl. Tau von den Bermudas. Über einige Regime der Einbildungskraft, Frankfurt 2001, s.27-40.

[120] "Beni çepeçevre dolaşan ilk sen oldun"; burada, küreselleşmeye karşılık gelen *circumdare* yükleminin aslen, *çepeçevre dolaşmak* yerine *çepeçevre sarmalamak* anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Bu, o dönemlerde dünyanın hâlâ "çepeçevre sarmalanmış" olarak algılandığına, yani –o dönemlerde etrafında dolaşılabileceği asla tahayyül edilemeyen– gök katmanları tarafından kuşatıldığına işaret eder. Eylem tamamlandıktan sonra dünyayı çepeçevre dolaşan, onu çepeçevre sarmalayan kişi olarak ortaya çıkar: Bu yaklaşımı ötelediğimizde, çepeçevre dolaşma, yepyeni bir sarmalama ya da kuşatma demektir. Bu durumda devriâlem, gök katmanlarının yerine geçer ve eylemci özne, dünyayı aslen kuşatan ve "avucunun içine alan" kişi olur.

rak verilmişti –Brezilya bayrağının üzerinde bugüne dek Manuel-küresi yer almaktadır.

Fetih olgusuyla birlikte yerküre artık Avrupa şairleri için de anlam kazanır ve her türlü tasvir ve benzetmelere yansır. Bunu Shakespeare, (muhtemelen 1594'de yazdığı) *The Rape of Lucrece* (Lucretia'nın mahvoluşu) adlı trajik şiirinde, tecavüzcü Sextus Tarquinius'un uyuyan kurbanının çıplak bedenini izlerken aklından geçenleri anlatan dizelerle gayet açık ortaya koymuştur:

> *"Her breasts, like ivory globes circled with blue*
> *A pair of maiden worlds unconquered...*
> *These worlds in Tarquin new ambition bred."*

Anlaşılan Yeni Çağ fantezisinde varlığın yuvarlak, çekici ve de uykudaymış gibi uzanıyor olması, fethedilebilir bir "âlem" olarak betimlenebilmesi için yeterlidir.

Fakat Portekiz milli destanında kahramanca yürütülen fiili fethin meşruluğunun, yayılmacı İber halkını onurlu olmayan Hıristiyanlar arasında seçkin bir grup olarak öne çıkartılarak anlatılılması[121], işgal sırasında görüntülenen kara ve deniz haritalarının ne kadar şiirsellikten yoksun olduğuna işaret eder. Bunlar aslında yeni sahip ve egemene yasal haklar tanıyan resmi birer noter belgesidir. *Cuius carta, eius regio.* Haritayı çizen, sanki kültürel, tarihsel, yasal ve siyasi hakkıymış gibi, belli bir sıfata sahiptir.

Avrupa yayılmacılığı baştan, kâşifler ile keşfedilen topraklarda yaşayan yerliler arasındaki asimetriden faydalanır. Okyanus ötesi karalar, yeni yerlerin harita görüntüleri –hayat olsun ya da olmasın hiç fark etmez– işgalci kâşifler tarafından engellenmeden ve karşı konulmadan çıkartılabildiği sürece, sa-

---

[121] Yeni Çağ Avrupa'sında, etnikler, milli kültürler ve dini toplumlar arasında özellikli bir ayrıma yer verilmemiştir. Bkz. Eric Voegelin, Das Volk Gottes. Sektenbewegungen und der Geist der Neuzeit, Münih 1994.

hipsiz yerler olarak değerlendirilirdi. Genelde de zaten uzak diyarların yerlileri, o toprakların sahipleri olarak değil, sömürge buluntusunun parçaları olarak değerlendirilirdi –ve onlar, buluntuların insansı faunası gibi ya benimsenir ya da topyekûn ekin biçer gibi ortadan kaldırılırdı (ve bu söylediklerimiz, ilke olarak feodal dönemde Avrupa topraklarında yaşayan çoğunluk halk için de geçerliydi). İlkel diye anılan yerliler, Avrupalıların, kendileri ve toprakları hakkındaki düşüncelerini başta kavrayamamıştı. Kâşiflerin, yerliler karşısında teknik ve zihinsel üstünlükleri –bu bağlamda Asya ve İslam devletleri, böyle bir gösteri için elverişli değildi–, topraklara el koyma ve Avrupa egemenlerinin himayesi altına alma hakkına sahip oldukları anlamına geliyordu. Hem yazgıları değiştiren hem de şiddet kullanılan bu eylemler karşısında Carl Schmitt, geçmişi kayıtsızca destekler bir tavır sergilemiştir:

> "İspanyolların, Aztekleri ve İnkaları buldukları gibi, belki onlar da Avrupa'yı keşfedebilirlerdi demek, tamamen yanlıştır. Kızılderililer, Hıristiyan Avrupa akılcılığından yoksundur ve tıpkı Avrupalıların Amerika için yaptığı gibi onların da belki Avrupa'nın haritasını çıkartabileceklerini söylemek, gülünç nitelenebilecek spekülatif bir 'tarih kurgusudur' [Uchronie]. Akılcılıktaki üstünlük tamamen Avrupa cephesindeydi; gücü sayesinde de Yeni Dünya kolayca "ele geçirilebildi"...
>
> Keşifler, keşfedilenin onayı alınmaksızın yapılır. Bu nedenle keşfedilen şey üzerindeki yasal hakların meşruluğu daha fazladır. Ancak akılcılığı ve tarihselciliği üstün olan keşif yapabilir; çünkü ancak o, bulduğunu, bilgisi ve bilinci ile kavrayabilir. Hegelci Bruno Bauer tarzıyla yorumlamak gerekirse: Ancak avını, kendisinden daha iyi tanıyan, kültür ve bilgi üstünlüğü bakımından onu kendine kul köle edebilen kişi, keşif yapabilir."[122]

Bu bağlamda haritalar –bilhassa da keşifler tarihinin başlarındakiler– uygar egemen devletlerin sahip olduğu hakları belgeleyen evraktır. "Bilimsel esaslara dayandırılarak çıkartı-

[122] C.Sch., Der Nomos der Erde, s.103 ve 102.

lan harita, aslen, *terra incognita [bilinmeyen topraklar]* üzerinde yasal haklara sahip olmak demektir."[123] Unutulmamalıdır ki, harita görüntülüme egemenliğine sahip olan, keşfedilen dünyanın olağanüstü hâline karar verir –ve kâşif, keşfettiği ve haritasını çıkarttığı toprakları, yeni bir isim ile birlikte yeni bir efendiye vererek, bu olağanüstü hâli yaratmış olur.

Son beş asrın coğrafi isimlendirme politikaları hakkında ayrıntıları bir tarih yazılmış olsaydı, kuşkusuz karasal küreselleşme kuramı için kayda değer birçok önemli bilgiye sahip olurduk. Böyle bir tarih muhtemelen, sadece ilk keşif ve fetih sahnelerine değil, aynı zamanda rakip keşifçi ve fetihçi fraksiyonlar arası savaşlara da yer verirdi. Aynı tarih, belki de, Avrupalılar tarafından ortak yürütülen 'mesafeleri ortadan kaldırma' içgüdüsünün, anlamsal olarak nasıl yayılma olgusuna dönüştüğüne de açıklık getirebilirdi. Sadece birkaç bölge medeniyetleri kâşiflere rağmen adlarını koruyabilmiştir. Ve bu başarı, dış işgalcilerin, direnen güçlü devletlerle çarpışmış olabileceğine işaret eder. Evet, Avrupalılar yeryüzünün büyük bir kısmını, sürü hâlindeki anonim buluntuları 'isim ağlarıyla' yakalarmış gibi yakalamayı ve adlarını tüm dünyaya yansıtmayı gayet iyi öğrenmişti. *The Great Map of Mankind* –bu çapıcı ifadenin sahibi Edmund Burke'dır–, Avrupalı kâşifler tarafından masaya serilir ve istenilen isimlerle bezenir. Denizlerin, akıntıların, akarsuların, geçitlerin, burunların, körfezlerin ve şelflerin, adaların, takımadalarının, kıyıların, sıradağların, ovaların ve ülkelerin adeta vaftiz edilerek isimlendirilmesi, Avrupalı haritacıları ve onların, denizci, tüccar ve misyoner müttefikleri için asırlar boyu vazgeçilemez bir tutku hâline gelmiştir. Nereye ayak basılırsa basılsın, yeni isimler yağmur gibi, o ana kadar sus-kun kalmış yerlere yağmaya başlardı.

Daha önce verilmiş isimler, daha sonra değiştirilebilir de kuşkusuz. Yeni Dünyada ilk olarak Kolomb'un 12 Ekim

---

[123] A.g.e.

1492'de ayak basığı küçük Bahama adası Guanahaní'nin adı – tabii ki de Kolomb'un isteği üzerine– *San Salvador* idi. Fethedilen topraklara bir şeyler götürenler açısından bakıldığında bu isimlendirme, fatihlerin beraberlerinde taşıdığı en yüce şeyi temsil ediyordu adeta. İlk kâşifler, gittikleri her yerde –her zaman olduğu gibi de yayılarak– Avrupa tanrısının kendileriyle vücut bulduğuna inanırdı. Bu duruşa uygun olarak belki de Budist fetihçiler Guanahaní adasını, Gautama ya da Bodhisattva diye adlandırır; Müslüman fatihler ise belki de Peygamberlerinin adını uygun görürlerdi. İngiliz korsan John Watlin, 1680 yılında, daha boş iken işgal ettiği ve daha sonra üs olarak kullandığı ada, 20. yüzyılın başlarına kadar *Watlin's Island* olarak anılmıştı – kâşiflere tanınan haklara istinaden korsan Watlin, sanki kendinde bu hakkı doğal olarak görmüştü. Ta 1926'da sözünü ettiğimiz korsan adası eski Kolombcu adına tekrar kavuşmuştur. Ne var ki bu sürecin kavgasız ve gürültüsüz gerçekleştiğini söyleyemeyiz; zira bu adanın dışında beş ayrı Bahama adası daha, bir zamanların Guanahaní adası olduğunu iddia etmişti. Bugünkü adıyla Küba diye bilinen ada, Kolomb tarafından *Santa Maria de la Concepción* diye isimlendirilmişti –ve böylece Kutsal Aile, Karibik adalarına da konuşlandırılabilmişti. Daha sonraki dönemlerde artık Haiti adına kavuşan ada da bir süre için, *Hispaniola*, yani Küçük İspanya, olarak anılma şerefine ermişti. Benzer şekilde düzinelerce diğer ada ve kıyı bölgeleri Kolomb sayesinde, Avrupa Hıristiyanlık ve hanedanlık sıfatına ait, çoğunun tarihsel bir dayanağı olmasa da, soylu isimlendirmelerle tanımlanmıştır.

Bu bağlamda, Kolomb'un keşfettiği Orta ve Güney Amerika kıtasına da, küreselleşme oyununun kuralına göre kendi adı değil, Yeni Dünyanın ele geçiriliş mücadelesinde Kolomb'a rakip olanlardan birinin adı verilmiştir. Alman haritacı Martin Waldseemüller'in 1507'de ortaya attığı sorunsal isimlendirme varsayımına göre, tüccar kâşif Amerigo Vespucci'nin adı bu kıta için uygun görülmüştür (zira kıtalar –yani için-

de hayat barındıran hazneler– dişil olmak zorundadır); bazı kaynaklar, pek de güvenilir olmamakla birlikte, Floransalı Vespucci'nin 1500'lerde kıtanın doğu sahillerini Amazon nehrinin Okyanusa döküldüğü yere kadar incelemiş olduğunu iddia eder. Bu isimlendirme, Waldseemüller'in kalp şekline benzer düzlem küresel haritasının benimsenmesine de ortam hazırlamıştır. 'Waldseemüller dünya haritası' aynı zamanda (1506 yılına ait bakır gravür baskı tekniği ile basılmış Contarini haritasıyla birlikte)[124] oyma ağaç baskı yöntemiyle *basılmış* en eski dünya haritasıdır. Bu haritanın herkesçe benimsenmesinde –belgelere göre bu haritadan bin tane basılmış ve sadece bir tanesi günümüze kadar korunmuştur– haritayla birlikte yayımlanan ek bir yazının büyük rol oynadığı iddia edilir ve bu yazının, yayımlandığı yıl içerisinde üç kez daha basıldığı ifade edilir. Yeni Dünyanın güney yarısını da *–America* olarak– aynı isim altında gösteren 'Waldseemüller yerküresi' de, yine aynı tarihlerde çıkmıştır. Waldseemüller haritasının bir şaheser olarak kendini kabul ettirmesinin nedeni şeklidir –her ne kadar bu harita, daha sonra Oronce Finé ve Giovanni Cimerlino'nun çıkarttıkları kalp şeklindeki haritalarla karşılaştırıldığında tüm ayrıntıları içermese de[125]. Dünya imgesini, fani yuvarlağın alanını, büyük bir kalp üzerinde göstermekten daha çarpıcı ve etkileyici başka ne olabilirdi ki? Waldseemüller daha sonra, bizzat ortaya attığı Vespucci varsayımından vazgeçtiyse de onun (Matthias Ringmann ile birlikte) lanse ettiği ismin zaferini silmek mümkün olamadı[126].

---

[124] Bkz. John Goss, Kartenkunst. Die Geschichte der Kartographie, Braunschweig 1994, s.73.

[125] Bkz. Goss, Kartenkunst, a.g.e. s.123, 124 v 133. Waldseemüller'in haritası, eskilerde kumaş haritalar diye bildiğimiz, ayinlerde giyilen cüppeler, bilhassa da kral pelerinleri üzerine işlenmiş, ülke ve deniz sınırlarını gösteren haritalar ile güncelleştirilmiş yeni kalp haritaları arasında kalmış bir haritadır.

[126] Rodney Broome, Terra incognita. The True Story of How America Got Its Name, Seattle 2001.

Böylece de Yeni Dünya ülkeleri, yanlış isimlendirilmiş kıtanın Birleşik Devletleri adı altında gelişir.

1515'de Paris'te çıkartılan *Globe Vert*, kıtanın kuzey kısmını da *America* adıyla tanıtan ilk yerküre olarak bilinir. Ne var ki yıllar boyu, *mundus novus*'un bu kısmı için, adeta birbiriyle yarışan isimler türetilmişti. Bu bağlamda kuzey kıta, 1595'de Michael Mercator'un yayımladığı bir haritada *America sive Nova India* adını almış; 1511 yılına ait Venedikli bir haritacı, Kolomb'un bu Yeni Dünyasına *Terra sanctae crucis* adını vermiş; 1543 yılında Cenova'da çıkartılan bir dünya haritasında da, Kuzey Amerika kıtasının tamamı isimsiz bırakılırken, güney kısım hiç başka özellikli bir tanımlama olmaksızın, *Mundus Novus* olarak gösterilmişti. Kuzey Amerikanın kuzey-doğusu asırlar boyu *Nova Francia* ya da *Terra fransisca* olarak bilinirken, batı ve orta batı, İngilizlerin isimlendirmesiyle Yeni-Albion[*1] adını almıştı. Şimdiki New England bölgesi, yani Kuzey Amerikanın doğu sahil şeridi ise uzun bir süre Yeni Hollanda anlamına gelen *Nova Belgia* adıyla anılmıştı; 17. yüzyılda da Avustralya'nın adı *Hollandia nova* olmuştu.

İsim milliyetçiliği karmaşasının hüküm sürdüğü sıralarda 'burjuva emperyalizmi', kapitalleşen ulus devletlerinin habercisidir. Uzun bir süre "Yeni" ön eki, isimlendirmelerde önemli bir yer almış ve sadece "Güney" ön eki, ona rakip olabilmişti –bu da, güney yarım kürede büyük bir kıta olduğu varsayılan *terra australis*'e sahiplenme mücadelesinde ortaya çıkmıştı. Yeni-şehirlerin (New Amsterdam), yeni-ülkelerin (New Helvetia)[*2], güney-ülkelerinin (Güney-Gürcistan, Yeni-Güney-Galler), azizler-adalarının (San Salvador), kraliyet-takımadalarının (Filipinler) ve fatihler-ülkelerinin (Bolivya, [bugünkü adıyla Zimbabve olarak bilinen] Rhodesia) isimlendirilmesiy-

[*1] Albion; eskilerde Büyük Britanya adasına verilen bir ad olup, bilhassa şiirsel anlatımlarda İngiltere yerine kullanılan bir isimdir. (ç.n.)

[*2] Kaliforniya kralı olarak da bilinen İsviçreli Johann August Sutter'in 1839'da zorla işgal edip sahiplendiği, San Francisco'nun 80 km kuzeyinde bir bölge. (ç.n.)

le Avrupalılar adeta, kendi dünyalarını anlamsal olarak klonlamanın; uzak ve yabancı noktaları, bilinen sözcüklerle benimsemenin ve sahiplenmenin keyfini çıkarmıştı.

Tabii ki de haritacılığın bu artılarının atağa kalkan asıl küreselleşme sürecinde de aynı oranda rol oynadığını söylemek doğru olmaz. Keşifler dönemindeki haritalar ve yerküre görüntüleri, insanları bir yerlere çekme aracı olmakla birlikte, ele geçirme operasyonlarının kanıtları, tapu kayıt defterleri, saptanan yerlerin yüzyıllar boyunca artarak genişleyen arşivi ve de deniz seferlerinin güzergâhı anlamına gelir. Bunlardan ayrı olarak da haritalar, keşifler dönemine ait sayısız birçok deniz kahramanının ve kâşifin ismini bizlere hep anımsatan araçlardır: Patagonya'nın güneyindeki Magellan Boğazı'ndan Kanada'nın kuzeyindeki Hudson-Bay; Güney Pasifik'teki Tazmanya adasından Sibirya'daki Celyuskin Burnu; Kongo'daki Stanley Şelalesinden Antarktik'teki Ross Buz Şelfi; evet hepsi de hâlâ kahramanlarının adlarıyla anılır. Keşifler tarihi, aynı dönemlerde varlık kazanmaya başlayan güzel sanatlar tarihi karşısındaki şöhretini haritalarla yaratmıştı. Daha sonraki eylemlerin büyük bir kısmı da, haritalaştırılmış tarihin şeklini değiştirmek için düzenlenen, uluslararası bir satranç turnuvası olarak değerlendirilebilir. Sanat ve sanat tarihinde yenilikçi akımlar daha yaygınlaşmadan keşifçi öncüler, harita şöhreti uğruna dünyanın dört bir tarafına çoktan uzanmıştı bile. Daha Avrupa limanlarını terk ederken, başarmaları hâlinde, şu ya da bu noktaya ilk ayak basacak olanlar edasına çoktan bürünmüşlerdir.

Kuzey kutbun ve de güney kutbun "ele geçirilişi" gibi bilhassa tiyatral çerçeveli hazin girişimler, unutulamayan çılgınlıklar olarak keşifler tarihi *kayıtlarında* önemli bir yer tutar. Dağcılık da tıpkı bu türden histeri göstergesi olup, yeryüzünde kayda değer önemli noktaların tamamını fethetme esasına dayanır. Kutuplar, ilk ayak basanlarda şöhret kapısını açacağından, bu uğurda girişilen mücadele, sadece bilge kişilere özgü bir hezeyanın göstergesi olarak hep bilinir. Günümüz

hava ve uzay bilimcileri de zaten, 1900'lerde ele alınan bu kutup projeksiyonlarının altında yatan tutkunluğu ve bilimsel prestiji anlamakta zorlanırlar. Kütuplar, o zamankiler için, sadece uzak ve zor ulaşılabilir insansız yerlere örnek teşkil eden bir yer değil, aynı zamanda da, mutlak ortaya ya da eksensel sıfır noktasına ulaşma hayalini gerçekleştirmek için müstesna sayılan bir yerdi; zira bu, mevcut coğrafyada yürütülen tanrı arayışının bir uzantısıydı.

Bu bağlamda, "bilinçaltı [bilinçdışı] kavramını bulan kişi" olarak Sigmund Freud'un üne kavuştuğu dönemde kutuplara ulaşmak ve Afrika haritası üzerindeki isimsiz son karaltıyı keşfetmek için büyük Avrupa koalisyonunun girıştiği yarışın da doruğa ulaştığını vurgulamakta yarar görüyoruz. Freud, psikanaliz girişimini tamamen, Henry Morton Stanley ve Cecil Rhodes ("elimde olsa, gezegenleri cebren ilhak edebilirim") gibi *empire builder*'ler çağına uygun biçimde temellendirmiş ve geliştirmiştir. Kısa bir süre sonra da Hannoverli genç bir öğretim görevlisi ve Afrika'nın doğusunda kolonileşmeyi sağlamak amacıyla Alman-Doğu-Afrika derneğinin kurucusu olan Freud'un çağdaşçılarından Carl Peters, *Willenswelt und Weltwille* (1883) adlı eserinde, akla uymayan tüm yaşam biçimlerinin sömürülmesine ilişkin öngörülerini aynı esaslara dayandırarak gerekçelendirmiştir. Freud'u kamçılayan şey, ancak sözünü ettiğimiz adamların projelerindeki hırs ile açıklanabilir. Genç Schelling döneminden beri, düşünen beyinlerin haritalarında yer alan yoksa bilinçdışı değil miydi? Ve bu, karanlık iç dünyasının, "orakla biçilen uygarlık" için daha yeni yeni olgunlaştığı anlamına gelmez mi? Afrika'yı işgal eden Stanley ve Baker'ın eserlerinden esinlenen Freud şöhret yolunda ilerlerken insan ruhunda yatan "wahre innere Afrika"[127] ["gerçek iç Afrika"] düşüncesinden hareketle psikana-

[127] Bkz. Tiefenphilosophie. Texte zur Entdeckung des Unbewußten vor Freud, yayımcı Ludger Lütkehaus, eleştiri yazısı da Ludger Lütkehaus'a aittir, Hamburg

lize karar vermesi, onun, emperyalist bir içgüdüyle araştırmasını yönlendirdiği anlamına gelir.

Karl Weyprecht ve Julius von Payer önderliğinde 1872' den 1874'e kadar yürütülen Avusturya-Macaristan arktik kuşak inceleme çalışmaları, kral "Franz Josef Land" ve prens "Rudolf Island" kesimlerinin bulunması ve isimlendirilmesiyle dünya tarihine büyük kazanımlar olarak geçmiş olabilir, ama esasen bu yerler, salt dondurucu soğukluğu ve bölgeye özgü oluşuyla anılmaktadır. Freud'un başarısından asla kuşku duymadığı bilimi, soğuk uçlarda yer alan bir adada değil, sıcak ve merkezi konumu olan, daha üst bir meta-kıtada kendini göstermişti. Yaratıcı kişiliği de, bilinçdışı olanı, topolojik haritalar yardımıyla *de facto* Sigmund-Freud-ülkesi olarak sahiplenmesinde ortaya çıkmıştır. Sınırları, doğrudan cetvelle çizerek belirlemesi ise, tamamen dönemin bölge planlama yaklaşımından kaynaklanır. Eserinin özet raporunu sunarken beyaz adamın zorlu misyonunu soğukkanlılıkla üstlenir ve şöyle devam eder: "Psikanaliz İd'in[*3], Ben tarafından ele geçirilmesini mümkün kılan bir araçtır."[128] Hüzünlü İd benzetmeleri giderek daha fazla yeni işgalciler tarafından yönetiliyor ve analiz edilemeyen ilkellikleri sömürgelikten çıkarılmaya götürüyor ise bu, kıyılardaki Freudcu eski nirengi noktalarının birçok yerde daha hâlâ iyi görülebilir olduğuna işaret eder. Ama bunların uzun vadede sadece turistik bir merak olarak mı kalacağı yoksa bunun ötesine mi çıkacağı, hiç bilinmez.

1995 (Bu, Diese wahre innere Afrika adı altında 1989 yılında yayımlanmış bir derlemenin yeni baskısıdır.) Freud'un "*dark continent*" konusundaki yaklaşımı için bkz a.g.e. s.2-7. "Wahres inneres Afrika" [gerçek iç Afrika] ifadesi Jean Paul'un ölümünden sonra yayımlanan Selina, 1827, adlı romanına dayanır.

[*3] İd: Freud'a göre kişinin en ilkel benliğidir; hazın doyumu ilkesine göre çalışır. (ç.n.)

128 S.F. Das Ich und das Es (1923) [Türkçeye, Ben ve İd olarak çevrilmiştir], Gesammelte Werke Cilt XIII, 6. Baskı Frankfurt 1969, s.286. Bu ülkenin o tarihlerde büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olması, emperyalizm dönemi diğer fetihçiler gibi, fatih Sigmund Freud için de pek önemli değildi. 19. yüzyılın manyetizmacıları Freud için bilinçdışının Kızılderilileri, hipnozcuları ise Filistin halkı anlamına gelmişti.

19. Bakir Dışarısı

Freud'un bilinçdışı ile *dark continent*[129] ilişkilendirmesi gibi, kutba gidenlerin maruz kaldığı "Die Schrecken des Eises und der Finsternis" [130] [Buz ve Karanlık Korkuları] adlı romanı da küreselleşme döneminin keşifçi projelerindeki küre kavramına açıklık getirmesi bakımından vurgulamaya değer görüyorum. Küresel üçboyutlu uzay, Avrupalı tüccarlar ve kahramanlar tarafından homojen anlamda önü açık ve gidilebilir bir dışarısı olarak tasarlanabildiği sürece, uzak noktaları yerküre üzerinde "kaydedebilmek" için yola çıkma kararı alınabilirdi. Avrupalılarca düzenlenen, toprakları ve denizleri ele geçirme seferlerinin[131] hepsinde amaç, kendi yaşam alanlarına hiçbir koşulda girmeyen ekzosfer bölgelerine ulaşmaktır. Bu bağlamda, Heidegger'in "varoluşun özünde, yakına meyil vardır"[132] şeklindeki varoluşçu topolojik ifadesi geçerliliğini yitirmiştir. Dış tarafın en belirgin özelliği, oraların, 'birlikte oturma' modeli bağlamında yerleşime "eskiden beri" açık *olmayışıdır* –tersine, tasarlanmış bir ön işgal sonucunda yerleşime açılır; bunun sonucunda da, yaşama ve sömürme ifadeleri

---

[129] S.F. Gesammelte Werke Cilt XIV, Frankfurt 1969, s.241.

[130] Christoph Ransmayr, Die Schrecken des Eises und der Finsternis. Roman, Frankfurt 1997.

[131] Bu seferler artık günümüzde ekolojik çevre kazanımı için tamamen genelleştirilmiştir.

[132] Sein und Zeit, [Zaman ve Varlık Üzerine] s.105. Aynı zamanda bkz. Späten I, Blasen, Frankfurt 1998, s.336f.

arasındaki ayrım ortadan kalkar. Keşifçiler ve işgalciler ile birlikte küresel kamp kurma işi *modus vivendi* hayata geçirilir. Merleau-Ponty'nin özenle formüle ettiği, "beden, mekân içinde değil, onunla [mekân ile] birlikte yaşar"[133] savı burada artık hükmünü kaybeder. Aynı yazarın; bilimin, nesneleri ustaca idare ettiği ve "üzerlerine yerleşmeğe"[134] tenezzül etmediği şeklindeki ifadesi, yine korsancılık ve dünya ticareti anlayışına işaret eder; tıpkı doğa bilimleri gibi, her ikisinin nazarında dünya bir konuşlanma yeri değildir. Korsanlar ve liberaller için, "insanoğlunun evine yerleştiği gibi Varlık'a yerleşme"[135] fikri artık hükümsüzdür. Gerçekten de denizciler ve sömürgeciler, eski dünya bataklığındaki *desperados* [hainler] ve *degradados* [alçaklar] da bunların cabası, dışarıda, boş ya da boşaltılmış bölgelere çılgın bedenler hâlinde yayılırlar. Nadiren oralarda, *ikinci vatan* anlamına gelen bir yurt edinirler –bu da, ev ve aile yaşamını oraya taşımak suretiyle mümkün olur. Onlara artık oralarda hayat veren, aile ocağı sıcaklığı değil, deniz harekâtıyla saldırıya geçtikleri yerlerdeki sürtüşme enerjisidir. Katılaşmış bedenleri, (biraz) Deleuze gibi ifade edecek olursak, hiç yaşanmamış ortamın manevi anlamda yarattığı bir 'yersiz-yurtsuzluk' [Deterritorialisation] derecesini ölçen "termometrelerdir".[136] Dışarıda, nesnelere düşkünlüğü nedeniyle her ortamda rahatlıkla denetlenebilen, kurgucu, sadakatsiz, istenildiği gibi kullanılabilir insan modeli hep ödüllendirilir.[137]

Belki bu söylediklerimiz, dışarıda birer yabancı olarak karşılaşan adamların, birbirlerini yüzeysel sebeplerden dolayı yok

---

[133] Maurice Merleau-Ponty, Phänomenologie der Wahrnehmung, çevirmen Rudolf Boehm, Berlin 1966, § 20, s.169f.

[134] Maurice Merleau-Ponty, Das Auge und der Geist. Philosophische Essays, Hans Werner tarafından çevrilmiş ve Christian Bernes tarafından düzenlenmiştir, Hamburg 1984, s.13 [Türkçeye Göz ve Tin olarak çevrilmiştir].

[135] A.g.e., s.19.

[136] Gilles Deleuze/Felix Guattari, Was ist Philosophie? S. 212

[137] Bkz. Gert Raeithel, "Go West": Ein psychhistorischer Versuch über die Amerikaner, Frankfurt 1981.

etmelerine neden olan vurdumduymazlığın gizemine açıklık getirebilir. Dış mekânda sadece bir beden olarak görülen öteki; ortak yaşam alanında birlikte yaşayan bir sakin, ahlaki ve manevi rezonansa, "kültüre" ya da ortak yaşama katkı getirebilecek bir sorumlu değildir; tersine, hoş karşılanan veya karşılanmayan *harici şartların* sıradan bir öğesidir. Yerleşik, korunaklı varoluşun psiko-dinamizmini mazoşizm konteynerine benzetecek olursak, varoluş, her an ateşlenmeye hazır bir namlunun ucundaki yaşamda yok etme üzerine kurulmuştur –bu, 12. yüzyılın haçlı seferlerinden beri ketlerden sıyrılma süreçlerinde izlenen para-sadist [sadizm ötesi] bir olgudur. Nedeni, mekânsal uzaklaşma ve yabancılaşma ile açıklanabilir: Uçsuz bucaksız sularda ve yeni karalarda dolanan küreselleşme simsarları asla bir yerde oturanlar olarak varlık göstermemişlerdir. Hepsi, ev düzenini reddeden dizginlerini koparmış varlıklar gibi davranır. Evlerini terk edenler olarak tüm işgalciler, Budizm "yoluna" [acıdan ve ıstıraptan kurtulmanın 8 aşamalı yol öğretisine] sapmadan, dünyanın dört bir tarafına kayıtsız bir şekilde yayılır. Herkesi bir araya toplamış eski Avrupa ocağının 'iç-evrenini' terk ederek, adeta fırlatılmış birer roket gibi her türlü duraklatmalardan uzak oldukları izlenimini vererek, kendileri için 'na-evren' ve 'na-yakın' sayılan pürüzsüz ve kayıtsız bir 'kaynak dış dünyada' istedikleri gibi davranırlar –ve bu da salt mandacı zihniyetle ve imrendirmelerle teşvik edilmiş, zulüm yeteneğine sahip oluşla da ayakta tutulmuştur. Dizginleri –her anlamda– salıverilmiş bu yaratıkların ayak bastıkları topraklarda yaptıkları, onların, ya içlerindeki merkezkaç kuvvetin kurbanı olup psikoza düşmüş vahşi birer çılgın gibi hiçlik içerisinde yok olmalarına seyirci kalacak ya da "yeni nesne ilişkilerinin kurulmasına" benzer mal mülk edinimiyle karasal düzeni yeniden yapılandırmalarını, yabancı bir dünyada veya tekrardan eskisinde yeni yerleşime adapte olmayı başararak hayatta kalmalarını sağlayacaktır.

Vasco da Gama 1497'de çıktığı ilk Hindistan seferinde, Arap bandıralı bir tüccarın gemisini, yağmaladıktan sonra, içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu iki yüzden fazla Mekke hacılarıyla birlikte durup dururken ateşe vermiş ve batmasına öylesine seyirci kalmıştı –bu, dış kaynaklı cürümler "dünya tarihinin" başlangıcıdır. İşlenilen bu suçun, Avrupa tarihçileri tarafından Yeni Çağ tarihine yazılmamış olması ilginçtir. Kolonileşme dönemine ait kıyımları anlatan kitaplardan sadece bazıları bu konuya değindiyse de, olayın şiddet boyutuna parmak basmamıştır.[138] Küresel imha eylemi bahanelerle değil, mutlak yok etme ortamı olan savaş ve işgallerle yürütülür. Denizlerdeki uçsuz bucaksızlık, denizcilerde yok etme, yıkma gibi duyguları kabartır –"ben yok ederim, o hâlde varım"; her bir *acte gratuit* sonrası, korsan mizacının söylevidir bu. Sömürgelerde ve denizlerde işlenen yok edicilik boyutundaki suçlar, 20. yüzyılda topyekûn savaşlar olarak Avrupalıların gündemine tekrardan girmiştir. Dış topraklarda düşmana karşı girişilen mücadelenin, bir şeyleri imha etmekten hiçbir farkı yoktur. Bu bağlamda haklı olarak Carl Schmitt, Avrupa deniz güçlerinin uzlaştığı "dostluk çizgileri" konusuna dikkatleri çeker: Buna göre, 'belirlenmiş medeniyet sınırları' vardır ve bu bölgenin ötesinde kalan dışarısı, resmen, hukuksal düzenlemeleri gerektirmeyen 'serbest bölge' olarak kabul edilir.[139]

---

[138] Bkz. Rosa Amelia Plumelle-Uribe, Weiße Barbarei. Vom Kolonialismus zur Rassenpolitik der Nazis, Zürich 2004.

[139] Der Nomos der Erde, s. 54-69; aynı zamanda bkz. Jacques Derrida, Politiques de l'amitié, Paris 1994, Almancalaştırılmış baskısı Frankfurt 2000. Bundan ayrı olarak da Nietzsche, ahlaksal dekompenzasyon [denge sisteminde yetersizliğe bağlı ortaya çıkan psişik bozukluklar] kuramını geliştirirken, kaba hatlarıyla şöyle ifade etmişti: "İnsan, daha ziyade kimin aslında "kötü" olduğunu sorgulamalıdır... Buna en katı şekilde yanıt verecek olursak şöyle söyleyebiliriz: Sonuçta kötü olan, diğer törede "iyi olandır"; yani asil olan, güçlü olan, egemen olandır; ne var ki kin kusan bakışlar bunun rengini, anlamını ve görüntüsünü değiştirir... Töre, saygı, görenek, müteşekkirlik, bilhassa da karşılıklı gözetim ve de kıskançlık ile kısıtlanan insanlar birbirlerine karşı yaratıcı, bambaşka bir saygı, kendine hâkim olma, nezaket, sadakat,

gurur ve arkadaşlık anlayışı geliştirmişlerdir –onlar, dışarıda, yani yabancı şey, yabancı diyar diye nitelediğimiz sınırların başladığı yerde, başıboş vahşi yırtıcı hayvanlardan hiç farklı değildir. Oralarda, her türlü toplumsal baskıdan uzak olma özgürlüğünün tadını çıkarırlar; el değmemiş topraklarda yitirdiklerinin acısını gerilim yaratarak çıkarmaya çalışırlar ki bu da toplumsal huzur ve barışın sağlanmasında zorlu bir sürecin göstergesidir…" (Zur Genealogie der Moral, [Türkçeye, Ahlakın Soykütüğü Üstüne olarak çevrilmiştir] Erste Abhandlung, 11, KSA 5, s. 274)

20. Korsanın Kurami
Beyaz Dehşet

Korsancılık, (sürgün operasyonu olarak da nitelendirilebilecek) köle ticaretiyle birlikte, küresel boyutlu masum suçlar dosyasının en başında yer alan, tarih felsefesi açısından ele alınmaya değer bir olgudur. Ateist yaklaşım biçiminin sergilendiği ilk yerdir korsancılık: Tanrının yaşamadığı yerlerde –ya da tanrının kollamadığı yerlerde; devletin olmadığı bölgelerde; ruhanilerin bulunmadığı gemilerde; uzlaşıyla gözetilmesine karar verilmiş sınırların dışında kalan, yasa tanımayan denizlerde; kimsenin tanıklık edemeyeceği ortamlarda; ahlaksal boşluğun hüküm sürdüğü *beyond the line* kısımlarında– insanoğlunun tahayyül edemediği her şey mümkündür. Gerçekten de o tarihlerde açık denizlerde, insanlara uygulanabilecek (neredeyse) akla sığmayan en dehşet verici olaylar yaşanmıştır.

Bununla birlikte deniz haydutluğu, sanayi hâline de gelmiştir (tıpkı 20. yüzyılda baş gösteren adam kaçırma olayları gibi) –16. ila 19. yüzyıllar arasında tutarlı ve kararlı bir şekilde, güvenlik sistemlerindeki boşluklara yerleşmiştir. (20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçerken de korsancılığın cilvesi gündemimizden çıkmamış ve her yerde "korsanların dönüşünden" söz edilmektedir –deniz güvenlik güçlerindeki boşluğun, saldırgan yepyeni karma bir grubun at koşturmasına izin verdiği, ganimet bakımından zengin, *Malakka Boğazı* ve benzer

diğer bölge sularında yaşanan olayları hatırlayın. 2002 yılında tam üç yüz kırk saldırı ve zapt olayı tespit edilmiş ve bu rakam hızla artmaya devam etmiştir.[140] Kural tanımayan bu denizler kanunu, terörist gruplaşmalara da ideal bir ortam hazırlamıştır –Usame bin Ladin ve yandaşlarının, *shipping business* işine soyunduklarına dair söylentiler boşa değildir; onlar, yabancı bandıralı eski yük gemilerinden oluşmuş küçümsenmeyecek kadar büyük bir filonun sahibiydiler.) Korsancılık, bilinen bürokratik işleyişlerle o denli iç içeydi ki Goethe bile, ekonominin küreselleşmesine dair kuramsal bir yaklaşımını, Mephistopheles aracılığıyla şu sözlerle dile getirmişti –bunu da salt kahramanının şom ağızlılığına bağlamamak gerekir:

> "İnsan daima Ne'yi sorar, Nasıl'ı değil?
> Deniz yolculuğu deneyimim yok ama şunu biliyorum.
> Savaş, ticaret ve korsancılık,
> Hepsi de birbirinden ayrılmaz bir üçlüdür."[141]

Kapitalist 'ele geçirme' öğretisinden alınan ders, uzun süre etkisini sürdürür: Günümüz insanlar, aşırı özgür ve anarşist eğilimli ketlerden sıyrılma tehlikesini ateist korsancılığa bağlar; muhafazakâr partizanlığa karşı duyulan fobi de bunun uzantısıdır. Antik dönemden bu yana asayiş görevlilerinin yeniler karşısındaki endişeleri, günümüzde, karada yaşayanların, denizlere açılan müteşebbisler karşısındaki korkuya dönüşmüştür; zira fötr şapkalı da olsalar, balığı çatal bıçak ile yemeği de bilseler, onlar, daima korsan gibi görünür. Bu nedenle karada yaşayan hiç kimse tasalanmadan, siyasal düzeni –yani, buradaki bağlamda, kara konuşlanması– olmayan bir dünya konjonktürünü kolay kolay tahayyül edemez. Zira korsan karaya ayak bastığında, işlemeyi planladığı hangi suçların listesini

[140] Bkz. Charles Glass, The New Piracy: London Review of Boks, Sayı 24/2003. Ayrıca, William Langewiesche, The Outlaw Sea: A World of Freedom, Chaos, and Crime, New York 2004.

[141] Faust, İkinci Bölüm, 11185-88 dizeler.

göğsünde taşır, bilebilir miyiz? Silahını neresine gizler? Kurgularını, hangi cazip argümanlarla destekler? Hangi insanlık maskesi altında kötü niyetlerini gizler? Asla bilinmez. Samimi toplantılarda haydutlara rastlarsanız, bilin ki, sofistleri de, yani danışmanları, fazla uzakta değildir. İki asırdan beri şehirliler kaygılarını sınıflandırmıştır: Denizlerin fatihi anarşistler karaya ayak bastığında, en iyi koşulda (her istediğini yapan ama sonra da pişman olan) bir Raskolnikov'a; kısmen iyi koşulda (her istediğini yapan ve pişmanlığa yer vermeyen) bir 'de Sade'ye; en kötü koşulda da (her istediğini yapan ve bu uğurda, Ayn Rand'dan alıntı yaparak, kendini, geleceğin adamı ilan eden) bir neo-liberale dönüşür.

Korsancılığın kuşkusuz, şehirlileri tavlayan bir diğer yüzü de vardır: Korsancılık, karada yaşayanların hayallerini, aşırı serbestliğe izin veren aykırı bir yaşam modeli olarak hep süslemiştir –burada her şeye yer verilir, monotonluk dışında. Sanatçıların bohem hayatından yüzyıllar önce denizci bohemlik, sıradan bir vatandaştan farklı olmak ve gerçeklerden kaçmak isteyenlerin hayallerini, çeşit çeşit imgelerle canlı tutmuştur. 18. yüzyılda, zaman zaman, hanım haydutlar –kılıç çekmiş, göğsü bağrı açık ve memeleri ortada– sahneye çıkar ve zamane kadının, denizlerde bir haydut olarak dimdik nasıl ayakta durabildiğini bizlere kanıtlar. Brecht'in *Üç Kuruşluk Opera*'sı (1928) ve Pasolini'nin *Scritti corsari*'sine (1973-75) kadar hep polisiye-romantik konulara meyledilmiş ve asıl özgürlüğün denizlerde olduğu düşünülmüştü. Friedrich Schiller de *Haydutlar* adlı eserinde yer verdiği "deniz sahnelerinde", "korsanların yüzen cumhuriyetini" tasvir etmeye çalışmış ve onların, bizlerden farklı ama çekici bir kültüre sahip oldukları sonucuna varmıştı.

Herman Melville, yollara düşen insanları, "acımasız koşullar altındaki yaşlı günlerini" dışarıda geçiren ve geriye dönemeyen denizcileri, kaptan Ahab tiplemesinde abideleştirmiştir; öyle ki yücelikleri, özgürlük anıtlarıyla karşılaştırıldığında

daha yüksek ve daha karanlık göklere kadar uzanmıştır. Ahab, Avrupa-Amerika deniz seyahatlerinin yitik yanını –sömürgeci Modern Çağın karanlık yüzünü–, satanist tarafını canlandırır. Tutkun denizcinin, içi ve dışının aynı olup farklı bir kişiliğe bürünmemesi, psikolojik ve 'mikrosferik' açıdan zorunludur. Ahab varlığının sergilediği dâhilik, yakın çevrede rastlanır bir kişilik değil, hele saygın bir bey hiç değil; tersine alttan ve dışardan gelen bir tanrıdır; animalist[*1] bir egemendir; sahiplenmenin her türüyle eğlenen bir derinlikten ortaya çıkar –buradaki av ise beyaz balinadır ve onun hakkında yazar etimolojik bir anlatımla şöyle ifade eder:

> "Bu hayvan adını yuvarlaklığından ya da silindirikliğinden almıştır; çünkü Danca'da *hvalf*ın anlamı, bükülmüş ya da yuvarlatılmış demektir."
>
> *Webster's Dictionary*

> "Balina [Wal] sözcüğü doğrudan Flaman ve Alman *wallen* [yuvarlanarak dönme] sözcüğünden gelir; Anglo-Saksan dilinde *walwian*: yuvarlanmak, dönüp durmak demektir."
>
> *Richardson's Dictionary*[142]

Balina, sözünü ettiğimiz "yuvarlanarak dönme" yapısıyla hem hayranları hem de düşmanları nezdinde, denizlerin korkunç derinliklerinde kendi içinde hep dönen bir gücün sembolüdür. Beyaz Balina Moby Dick'in haşmeti, avcıların olası hesapları karşısında, hep iskandil edilebilir bir yaşam mücadelesini temsil eder. Beyazlığı da, varılan ve terk edilen yerde, her türlü aşinalık duygusu ve diğer duygular bakımından, insanın kendisini aldatılmış olarak hissettiği, işaretlenmemiş, homojen, alan-dışı mekânı simgeler. Bu rengi haritacılar *terra incognita* kısmı için boşuna benimsememişti. Melville beyazı,

---

[*1] Animalizm: Avcıyla hayvan arasındaki büyüsel, gizemsel ve dinsel sıkı ilişki; bu ilişki çevresinde toplanan büyüsel ve dinsel işlemler. (ç.n.)

142 Melville, Moby Dick oder Der Wal [Beyaz Balina], s. 8.

"hepimizi ürküten ve geri çekilmemize neden olan, tanrısızlığın genel bir rengi"[143] olarak nitelemişti; zira bu renk, tıpkı beyaz renkli Samanyolu gibi, "evrenin, vicdansız boşluğunu ve uçsuz bucaksızlığını" bizlere anımsatır; oraya bakanları da, o sessiz ve durgun dışarıda yok oluşa götürür. Ahab'ın balinası bu renkte olmalıydı çünkü o, başka hiç bir görüntüye bürünemeyen, bunu da zaten gerektirmeyen hariciliği sembolize eder. Şayet dışarısı yine de kendini farklı şekilde gösterirse:

> "– o zaman dünya, aksak ve cüzamlı gibi karşımıza çıkar; renkli gözlük takmak istemeyen dik kafalı Sápmi yolcusu gibi zavallı ateist de, kör biçimde, onu sarmalayan dünyanın sonsuz kefenine bakar."[144]

Sartre, "asıl cehennem ötekilerdir" sözünü bir drama kahramanının ağzıyla dile getirmeden yaklaşık bir asır önce Melville, daha derinlere inmişti: Cehennem, dışarıdadır. Cehennem gibi bu nizami dünyada, birlikte yaşanılmayan bu kayıtsız mekânda modern nokta-bireyler, hiçbir yere bağlanmadan, başıboş, her yere dağılmışlardır. Bu nedenle burada söz konusu olan şey, sadece varoluşçuların ifade ettiği gibi, anlamsızlık içerisinde insanın istediği angajmanlar doğrultusunda kendine yön vermesi değildir. Tersine, insanı değersizce dünyanın ve sistemlerin yüzeyine çırılçıplak yerleştirmekteki asıl kasıt, kayıtsız dışarıya yerleşmektir –sanki ancak orada, hayat verilen 'mikrosferler' uzun süreli tutunabilir. İnsanlar, Dış'ın tamamını sarmalayan kefeni göze alarak suni olarak yaratılması gereken bir İç'te, dış etmenler yokmuş gibi, karşılıklı ilişkileri ciddiye alabileceklerine dair verdikleri sözü tutmalıdırlar. Çiftler, çokseslıler, komünler, ekipler, milletler ve kiliseler, beyaz cehennemin üstünlüğüne karşı, istisnasız ola-

---

[143] A.g.e. s. 252 ("a colorless all-color of atheism from which we shrink").
[144] A.g.e.

rak hepsi, yaratılan bu kırılgan mekânlar üzerinde ayakta kalmaya çalışır. Sadece bu türden, kendini oluşturan haznelerde, solmuş dayanışma sözcüğünün en radikal anlamda kastettiği şey gerçek olur: Modern Çağın yaşam sanatları, kayıtsız olmayanı kayıtsız olanda yapılandırmayı hedefler. Bu da sonsuz ufuklarda coğrafi açıdan yaratılan dünyanın bulunması ve yaşam koşullarının yansıtılmasıyla gerçekleşir.[145]

Belki de –19. yüzyılda sözü edilen, fakat bununla modern saplantı-kolektiflerinin anavatan için 'kendini feda eden vatanperverlerin' yaratılacağı hiç düşünülmemiş– "özgür milletler" söylemi, ancak evrenselleştirilmiş kayıtsızlık çerçevesinde, daha önce hiç rastlanmamış, salt din adamlarının ve akademisyenlerin muğlâk öngörüleri üzerine bir araya gelen bir birlik olarak ortaya çıkabilir.

[145] Bkz. Vilém Flusser, Vom Subjekt zum Projekt, Schriften, Cilt 3, Bensheim ve Duesseldorf 1994.

21. YENİ ÇAĞ VE YENİ ÜLKE SENDROMU
AMERİKANOLOJİ I

Library of Congress'in modern ek binasının okuma salonunda, Thomas Jefferson'a ait, sömürgecilik dönemi ruhunu fevkalade iyi biçimde ortaya koyan bir kitabeye rastlarız:

> "Bize göre, dünya ve nimetlerinin intifa hakkı, gelecek nesillere emanet edilmelidir."

Her ne kadar Washington'daki bu hitabe, 18. yüzyılın sonlarından kalma olsa da, Kolomb döneminden beri Avrupalılarda yayılmacılık konusundaki hâkim anlayışı ortaya koyar – dünyanın, buluntu ve kaynak olarak değerlendirildiği düşüncesini. Jefferson burada, hem Tevrat'ı ve de sömürgeciliği ima etmiş hem de geleceğin avukatını belirlemiştir: İntifa hakkına layık görülen nesil tabiî ki de, İngiliz kraliyetinden ayrılıp, Amerika'nın kuzey Atlantik kıyısında, umutlar ülkesini bulduğunu sanan 'New England Amerikalılarıdır'. Mısır'ı topluca terk eden İsraillilerin yaptıkları gibi, okyanusu aşarak onların yolunda ilerleyeceklerini sanan *Pilgrim Fathers*'lerin Yahudicilik söylemleri, 18. yüzyıl Yankee'leri için (aslında *les anglais,* ama Kızılderililerin bu biçimde telaffuz ettiği söylenir) çoktan değerini yitirmişti. Ülkesine yakışır bir millet olarak ülkeye yakışır bir hizmet vermeye hazır olduklarını titrek ses-

lerle söylemelerine hiç gerek yoktu. Hâl böyle olduğundan da, karalı bir şekilde toprakları ele geçirmemek, kendilerine ve inandıklarına ihanet anlamına gelirdi.

Dünyanın intifa hakkını yeni nesillere emanet ederken, ulvi bir misyonu vurgulayan doğal hukuk jargonunda, 15. yüzyıl sonundaki Atlantik ötesi keşifler ve Magellan seyahati ile biçimlenen dünya şeklinin yarattığı şoku duymazdan gelemeyiz. Pasifik "devrim", yani dünya denizlerinin birbiriyle bağlantılı sulardan ibaret olduğu düşüncesi, Avrupalıların büyük çoğunluğu için yüzyıllarca soyut kalmış ve kabullenilmesi zor, sadece ütopik düşüncelere sevk edebilen bir "bilgi" iken, dördüncü kıtanın –kuzey ve güney Amerika kıtasının– keşfi, coğrafi sansasyondan öte bir şeydi ve bu, bilhassa teolojik ve merkantilist yaklaşımlı yeni bir iştahın değişik şekillerde kabarmasına hizmet etmişti. Amerikan kültür tarihçileri, Amerika'nın keşfi çerçevesinde, dönem insanlarının ve sonraki nesillerin yaptıklarına ilişkin çeşit çeşit yorumlar getirmiştir. İşgalciler arasında yer alan İncil tefsircileri için Amerika'nın ele geçirilmesi, kuşkusuz tanrının, bin beş yüzyıldan beri rezervde tuttuğu bir lütfuydu –rezervde tutmuştu, çünkü doğru zamanda, batıdaki kanlı, dini siyasi çekişmelerde üstün gelmeliydi. Tanrı, Katolik hizmetkârı Kolomb'a, *just in time* Amerika'yı keşfetmesine izin vererek, Protestan kullarına ikinci göçte yolu göstermek amacıyla takdiriilahî işine soyunmuştu.

Burada, aşırı dindar göçmenlerin neden olduğu ve gerçek olaylar olarak tarihe yansımış din boyutlu hezeyanlara girmek istemiyoruz. Kuzey Amerika'da yaşanmış bu tanrısal komediyle ilgilenen herkes, Bostonlu papaz Cotton Mather'in 1698'de kaleme aldığı *Magnalia Christi Americana* (Yeni Dünyada İsa'nın yaptıkları) adlı makaleyi okuduğunda, sanırım nasibini alacaktır. O tarihten bu yana her geçen yüzyıl, Amerikan siyasi teolojisine ilişkin medariftihar eserler üretmiştir –ve bu, 2000 yılında George W. Bush'un, 'tanrı böyle istedi diye' seçmenleri aldatarak yarattığı seraplara kadar uzanır. Coğrafi

sansasyon ve abartılı tanrısallığın yanı sıra, Amerika'yı psikosiyasi açıdan Yeni Çağın asıl fenomeni yapan, Kolomb sonrası Avrupalı beyinlere, mekân, toprak ve fırsatlar bilincinin aşılanmasına imkân sağlamış olmasıdır; bunun sonucunda da Amerikalılar diye bir millet ortaya çıkar zaten.

Amerika, Atlantik'in içinden 'yedek evren' gibi yükselir ve burada insanlığın, tanrı karşısında tekrardan sınav vermesi beklenir –varma, görme ve gasp sözcüklerinin eşanlamlı sayılabildiği bir yerdir orası. Feodalleştirilen ve devletleştirilen eski Avrupa topraklarının her bir karışı binlerce yıl belli bir sahibe aitken; her bir orman yolu, parke taşı, köprü, bir zamanların geçit hakları ve ayrıcalıklarıyla tek bir sömürgen derebeyinin emrindeyken; Amerika, topraklarına yeni gelen sayısız insana, tam tersi bir manzara çizer; zira uçsuz bucaksız bu sahipsiz topraklar, sahiplenmek ve yapılanmak üzere, sahiplerini ve mimarlarını aramaktadır. Kaçırılmaması gereken bir fırsattır bu: Daha tapu kayıt defterlerinin tutulmadığı bir ortamda göçmen olarak var olmak –hayatlarına yeni bir sayfa açmak isteyenler ve mutlak gaspçılar için tam bir cennet. Bu nedenle dünyaya yayılma duyguları, Yeni Çağda, Amerika deneyimiyle beslenmiştir –toprakların ve kaynakların kolayca nasıl ele geçirebileceğini görmüştür insan. Böylece de –diğer birçok sosyal sınıf kimliklerinden ayrı olarak bir de– dünya tarihinde o güne kadar örneğine hiç rastlanmamış bir çiftçi modeli çıkar karşımıza: Toprak sahibinin boyunduruğu altında olmayan, tanrı katının altında, kendine ait yeni topraklarda haklarını bizzat savunan, silahlı bir toprak gaspçısı ve çiftlik sahibi.[146]

---

[146] Adam Smith Inquiry'sinde [Türkçeye, Ulusların Zenginliği olarak çevrilmiş incelemesinde], İngiltere'nin kuzey Amerika kolonilerindeki zanaatçıların dahi biraz para biriktirdikten sonra birikimini hemen toprağa yatırdığını ve göçmen ya da tarımcılığa soyunduğunu vurgulamıştır: "Zanaatçının aynı anda müşterilerinin hizmetkârı olduğunu ve geçiminin tamamen onlara endekslendiğini; kendi toprağını eken göçmenin ise ... gerçek anlamda kendi efendisi olduğunu ve hiç kimseye bağımlı olmadığını fark eder." A.S. Der Reichtum der Nationen [Ulusların Zenginliği], s.313.

Atlantik ötesi Commonwealth, fırsatlar bölgesinde şansını denemek isteyen herkes, bu bağlamda müteşebbisçiliğini ve gaspçılığını ortaya koymalıdır. Belki de din bilimcilerinin ve hukukçuların 'tabii hukuk' diye adlandırdıkları şey, sularda ve topraklarda kendisine ait olanı alma misyonunu edinen bu yeni gaspçı-öznesinin salt usule uygun bir ifadesidir. İnsan hakları, 'kendine ait olanı kendine almayı bilen yaşamın' tüzel ruhudur. Tekrar Melville'e dönecek olursak:

> "'Mülkiyet, hukukun yarısıdır' ifadesi, üstelik nasıl edinildiğini hiç sorgulamadan, herkesin bildiği bir şey değil midir? Ama genelde de mülkiyet, hukukun tamamıdır."[147]

Sömürge cephelerindeki 'gaspçı müteşebbisler' her şeye rağmen eylemlerini, Kantçı ifadeyle söyleyecek olursak, bir maksime dayandırır ve ne gariptir ki bu maksim, dünyanın çözümlenmesine ilişkin getirilecek asil katkılardan çok suç teşkil eden işleri tanımlar: Çünkü onlar doğrudan gasp yoluyla, varlıkların sahipleri ve malikleri olmak isterken, haklı takasın gereklerini yerine getirmez. Onların bu eylemlerinde ufacık bir vicdan azabı dahi çekmediklerini tarih kitaplarından biliyoruz. Çekmediler, çünkü o zamanki mevcut konjonktür onlara bu hakları tanımıştı: Anlaşılan buradaki adalet, hakkaniyetli alım satımı ve karşılıklı kabullenmeyi değil, mal edinimini gözeten bir işleyiş idi. Yayılmacı tüm aktörler, vahşi batıdakiler olsun ya da dünyanın diğer tarafındakiler hiç fark etmez, ahlaksal boşluğun beraberinde getirdiği gerçeklerden hareketle, kendilerini şöyle aklar: Bazı zamanlar vardır ki o dönemlerde, yasa koyma işinden önce hızlıca eyleme geçilmelidir; bizler, işte böyle bir dönemdeyiz. Aslında bu söylemleriyle, yaptıkları sıra dışı işler karşında azat edilmeyi beklerler. Normal zamanlarda yağmacılık diye bilinen şey, tarihsel boşluk ortamında öncülük anlamına geliyor anlaşılan. Bu ta-

[147] H.M., Mobby Dick, s.484. ("But often possession is the whole of the law.")

rih sonrası, yasalaştırılmış, engellendirilmiş dönemlerde suçlu olarak ilan edilenler, yaşanmış fırtınalı tarihte, birer serüvenci, kahraman ve medeniyet getiren misyoner olarak değerlendirilir. Günümüz polisiye film endüstrisinin dahi hâlâ bu boşluğun hayalini kurduğunu görmezden gelmek mümkün mü? Bunlar, takassız gasp hakkının hâlen geçerli olduğu özel kuşak olarak tanımlanabilir.

Görkemli 'gasp dönemi' temsilcilerinin, dünyayı ele geçirdikleri gibi kendilerini de ele geçirmek istediklerini göz ardı edemeyiz. Kendilerini, eline bir fırsat verilsin diye sadece kavranması gereken en yakındaki sahipsiz eşya olarak görürler. Bu yaklaşımın en önemli ve klasik eserini Daniel Defoe kaleme almıştır. Defoe, sadece batık gemiden sağ olarak kurtulan Robinson Cruso'yu tam anlamıyla bir gaspçı, toprağı ve kendini ele geçiren bir kişilik olarak canlandırmamış; *Fortunes and Misfortunes* ile ünlü kadın kahramanı Moll Flanders'i de, her anlamda örnek bir gaspçı, kendi kendine öğrenen bir hırsız (*take the bundle; be quick; do it this moment*), rastlantıyla karşısına çıkan tüm kocaları ve zenginlikleri ele geçiren bir figür olarak çizmiştir. Erkek kardeşinin de diğer kocalar gibi rastlantıyla karşısına çıkması, sanırım bu keşmekeş içerisinde kimseyi de şaşırtmamıştır, değil mi?

Yakın zamanlarda, geçmişte yaşanmış tarihi olayların artık yasalaştığına işaret eden deliller giderek artmıştır. Zira Kristof Kolomb'tan Savorgnan de Brazza'ya, Francisco Pizarro'dan Cecil Rhodes'e kadar, dünyayı ele geçiren gelmiş geçmiş tüm faillerin yaptıkları tekrardan masaya serilir ve yargılama sürecine tabii tutulur –bitmek tükenmek bilmeyen, belirsizlik içerisinde yürüyen tartışmalı bir süreçtir bu; çünkü ortaya atılan suçlamalar ve gerekçeler her yeni oturumda değişir. Zenci köle ticareti (burada sözünü ettiğimiz, Arap ve zenci tüccarların değil beyazların yaptıklarıdır), Kızılderililerin yok edilmesi ve istismarcı sömürgecilik tarihi bağlamında Yeni Çağın işlediği suçlara dair nihai karar, bir zamanlar tarihsel hafifle-

tici sebepler nedeniyle beraat kararı talebinin ileri sürülebildiği davalardaki gibi bir savunmaya geçilmeden alınır. Bu gibi durumlarda, suçsuz olarak ele geçirilen dünyanın en kararlı hukukçuları dahi, dokümanlar ve inceleme sonuçları karşında daha başka bir karar alamaz.

Soykırım amacıyla, çiçek hastalığı virüsünü taşıyan battaniyeleri Kızılderili düşman kamplarına yerleştiren Amerikalı askerleri kim koruyabilir? İnsanları hayvan gibi Atlantik ötesine taşırken, üçte birinin telef olmasına seyirci kalan köle tüccarlarını kim savunabilir? Kongo'daki özel kolonisini, (Peter Scholl-Latour'un ifadesiyle) "Yeni Çağın en korkunç çalışma kampına" dönüştürmüş –ve on milyon insanı katletmiş– Belçika kralı II. Léopold'ün savunmasını kim üstlenebilir ki? Yaşanmış bu olaylar karşısında tarihçiler de savcılık işine soyunmak zorunda kalmışlardır. Dosyalarını incelediğimizde, yargı ve tarih arasında nasıl gidip gelindiğini anlayabilirsiniz.[148]

Geçmişin bir üst yargı kurulu tarafından yargılanma sürecinin başlatılmasıyla, kahramanca yürütülen karasal küreselleşme döneminin tamamı artık ifşa olmuştur. Yeni Çağ dosyası, emperyalistlerin yaptığı yanlışlıklar, haksız müdahaleler ve suçlarla dolu, kalın bir dava dosyası olarak karşımıza çıkar. Tek tesellimiz, yaşanan bu olayların ve cürümlerin bir daha tekrarlanamaz olmasıdır. Belki de karasal küreselleşme, tıpkı dünya tarihi olgusu gibi, salt bir kez işlenilebilen bir suçtur.

[148] 2001 yılında, Güney Afrika'nın Durban kentinde düzenlenen, Emperyalizm Konferansı'nda [Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı BM Konferansı'nda] İsrail'in mahkûm edilmesi, sadece yaşananların ve yaşanmış tarihin başarılı bir üst yargı kurulu tarafından yargılanma sürecinin en güncel örneğidir.

22. Küreselleşmenin Beş Tahtırevanı Avrupa Mekân İhracının İçyüzü

İlerlemiş karasal küreselleşmenin 'sferolojik' sırlarını çözmek için, sadece 20. yüzyılın sonlarındaki ulaşım teknikleri ile bezdiren görüntülerle sıradanlaştırmış mekânın *önceki* durumuna uzanmaya çalışmak yeterli değildir. Avrupa insanlarının ve dünyanın dört bir tarafındaki işbirlikçilerinin, yaşanabilir koşulların yeniden bulunması ve hayata geçirilmesi konusunda, olayların yaşandığı yerlerde yaptıkları işleri değerlendirebilmek için, aynı durumları tekrardan yaratmak gerekir. Başka yönlere doğru ilerleyen risk alıcıları, yolda ve başka kıyılarda asgari 'endosfer' koşullarını korumayı ya da yeniden canlandırmayı başaramasalardı, gezegen üzerindeki 'beyaz bölgenin' işgali, tarihe asla "büyük olaylar" olarak geçemezdi –ki bu tarihin, bütün hastalıklı oluşumlarıyla birlikte, Avrupalılar ve sonraki nesilleri için, hem jeopolitik hem de teknolojik açıdan önemi büyüktür. Bu nedenle karasal küreselleşmenin gerçek tarihini baştan, 'örtülerin altındaki şeylerin tarihi' ve de, hem görünen hem de görünmeyen yanlarıyla, 'kapalı kutuların devriâlemi' olarak yorumlamak gerekir.

Sözünü ettiğimiz bu deniz seferlerinde Avrupalıların, 'tahtırevan taşıma' konusunda birer uzman olduklarını söylemek, tam yerinde olacaktır –zira tahtırevan [genellikle sırma veya altın işlemeli ipek tentesi olan bir yatak ve omuzlarda taşınan

ihtişamlı gölgelikli taht], taşınabilir gök kubbeyi sembolize eder ve seyahat eden yolcular için, dışarıda "sahip oldukları gök" anlamına gelir. Dışarının işgalinde, yüzyıllar boyu Avrupalıları mukaddem yapan, sadece mutlak yok edicilikleri değil, en ırak ve ücra köşelerde dahi kendilerine ait yarattıkları küçücük yerlerde kendilerini koruyabilmeleridir. Avrupa'ya gönderilen ada sakinleri genelde koordinatlarını yitirirken, Avrupalılar kendilerini, her yerde yeniden yaratmışlardır –gemileriyle, misyonlarıyla, ben-merkezci uygulamalarıyla. Bu bağlamda dünya çapında yaygınlaşan kamping olgusunu, Avrupa göçmenlerinin keşfettiğini söyleyebiliriz. Nereye adım attılarsa, orada kendilerini en iyi gözlemciler olarak kanıtlamışlardır: Gözlemci demek, öteki olan şeyi 'kuram penceresinden' algılayan ve kendini, 'karşı gözlemden' sakınabilendir. Kendileri, taşınabilir zeki pencerelere sahip olduğundan da, iş bitirici bu Avrupalılar keşfedilen ötekilerden, betimleyebilme, analiz edebilme ve harekete geçebilme yetisi bakımından hep bir boyut daha üstte olmuştur. Saldırganların, 'sferolojik' açıdan beyaz bölgeyi ele geçirmelerinde rol oynayan önemli beş faktörü şöyle sıralayabiliriz:

- Gemi efsanesi;
- Hıristiyanlık dini;
- Anavatan derebeylerine sadakat;
- Dış bölgelerin bilimsel açıdan kavranabilmesi;
- Bir dilden diğerine çeviri yapabilme.

Tüm bu öğeler, mevcut bölgenin kendine has şiirselliğini yaratmış ve dışarının, gidenler ile istilacılar için yaşanabilir hâle getirilmesine veya sözde bir entegrasyon ve hâkimiyet düşüncesinin benimsetilmesine hep katkıda bulunmuştur.

23. Gemi İçinin Şiirselliği

Günümüz insanları, gemi iç yaşantısının psiko-dinamizmini daha kolay anlayabilecektir, zira karavan ve otomobil iç mekânlarına aşinadırlar. Eğer bu araçlar, iç mekânlarıyla, küçük mekân boyutlu bir evreni temsil etmeseydi, modern bireylerin büyük çoğunluğu için bu türden bir "ulaşım" aracı, kolay kolay vazgeçilmez ve eğlenceli bir hareket aracına dönüşemezdi herhâlde. Gemi veya daha küçük boyutlardaki otomobil ve karavan, möbleli yuva ya da mutlak bir konut anlamına gelir;[149] işlevi ise, varoluşçu bakış açısıyla, iç mekânı mobilleştirmektir –bu, yaşamsal çevrenin bir metre karesine karşılık gelir. Gemi, kendinde olma ve de kendinden kaçma isteğinin gerçekleştirilmesine aynı anda ortam hazırladığından, burası, bilhassa da Yeni Çağa özgü açık denizlerde, çelişkilerin yaşatıldığı bir arketiptir. Birbirine zıt, mesken ve serüven ihtiraslarını dengeler. Bu sayede ortak yaşamın koşullarını sağlanmış olur –ama yine de bir an gelir ki, sanki o an hiç yaşanmamışlığa fırlatılmıştır insan. İçinde ateşlenmeye hazır acemileri barındıran bir haznedir adeta –ateşlenmeye hazır acemileri barındırır; çünkü fırsatını buldukları an karaya çıkıp, gelişi güzel kapıların önünde istediklerini yapacaklardır.

---

[149] Bkz. Spären II, Globen, 3. Bölüm, Archen, Stadtmauern, Weltgrenzen, Immunsysteme. Zur Ontologie des ummauerten Raums.

Gemiler aynı zamanda, tayfa takımlarının öz-genleşmesini sağlayan, büyülü fennî evrenlerdir –tıpkı diğer modern kutu taşıtları gibi, manipüle edilebilir 'Büyük Anne'[*1] gibi dış etmenlerle yönlendirilebilen 'homeostaz' bir 'düş makinesidir'. (Taşıtlarla ilgili batıl inancın psiko-tarihsel çözümlemesi bu anlamda yazılmaya değerdir.) Bu nedenle gemiler, tüm mürettebatı için birer mobil yurt olarak düşünülebilir. Deniz hukukuna göre gemilerin, bayrağını taşıdığı ülkenin uzantısı olarak kabul edilmesi, akılcı değil, tamamen evren sezgisine dayalı bir çıkarsamadır: Zira 'karada olma', mekânsal anlamda ve devletler hukuku çerçevesince 'gemide olma' olgusuna dönüşür; dünyanın *nomos*'u, öz-evren "barışı" bir biçimde yüzen 'endosferlere' aktarılır.

Gemi teknesinin en önemli işlevi kuşkusuz, hem fiziksel hem de sembolik anlamda 'deplasman'[*2] yapmasıdır: Gemi, su üzerinde hareket ettiğinden, taşırdığı suyun hacmi kadar karşı kuvvet uygulamak zorundadır. Bunu sosyal yapıya aktardığımızda, kendilerini dışarı atan insan topluluğunun ancak, çatlakları sızdırmaz hâle getirebilmesi ve yaşanması zor teknede içeride olmayı kazanım olarak değerlendirebilmesi koşulunda, tutarlı ve uyumlu olabileceği kuralı geçerlidir. Nasıl ki bir zamanların kilise gemileri, Hıristiyan ruhlara uzanacak birer fani deniz taşıtı olabilmek için bu 'deplasman' kuv-

[*1] Carl Gustav Jung'un ortaya attığı, bilhassa erkeğin bilinçaltında yatan, kollayan ve koruyan kadın modelidir; tam zıt, olumsuz modeli ise, yok eden ve silip süpüren bir annedir. Bu model, Jung'un analitik psikolojisinde 'anne arketipi' olarak tanımlanır. (ç.n.)

[*2] Burada, fiziksel anlamı itibarıyla denizcilikte, 'belirli bir durumda yüzen geminin teknesinin taşırdığı suyun ton olarak hacmi' (TDK) için 'deplasman' sözcüğü kullanılmıştır. Ancak Almancası 'Verdrängung' olan bu sözcüğün iki anlamı daha vardır: Bunlardan birincisi, 'istemleri ve duyguları bastırmak'; ikincisi ise, 'birini, yerine geçebilmek için, yerinden uzaklaştırmak' anlamındadır. Yazar burada fiziksel olguyla sembolik benzetmeler yapmak istediğinden, sözcüğün diğer anlamları için yine 'deplasman' sözcüğünün kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle okuyucunun metnin devamında, diğer anlamları da göz önünde bulundurması gerekmektedir. (ç.n.)

vetini karaya taşımıştı; işte etüt ve keşif gemileri de dışarıda bu 'deplasman' ortamını, bizzat kendilerinin yarattığı güvenli korunma şekli olarak haydi haydi kabullenmek zorundadır.

24. Gemi Rahipleri
Dini Ağ

Geriye dönüp baktığımızda anlıyoruz ki: Deniz kahramanlıkları döneminin büyük keşif ve etüt gezilerine, neredeyse hep rahiplerle yola çıkılmıştır. Manevi destek olmaksızın denizlere açılmanın uygun görülmemesini, salt dini geleneklere bağlamak veya bunun, kilisenin talimatlarına uymak amacıyla yapıldığını söylemek yeterli değildir. İlahî faktörün her yerde hazır ve nazır olması gerçeği daha çok (gerçi Kolomb'un ilk seyahatinde, yolcular arasında ruhaniler yoktu –ama İspanya krallığına mensup bir gözlemci vardı) doğaüstü gücü simgelemesi ve gök yuvarının şiirselliğini anımsatması bakımından önem taşır. İlk okyanus seferlerinin başarıyla sonuçlanması, sadece takımların yeteneklerine değil, ortak metafizik alışkanlıklara da dayandırılmalıydı. Deniz yolculuğu, tamamen uygulamalı bir iş olduğundan, olağanüstü hâller için uzmanların hep gemide bulunmaları gerekirdi. Gemi demek, olası bir deniz kazası ya da fırtınalarla mücadele demekti. Bu nedenle, akla gelebilecek kötü durumlar karşısında, kutsal yardım ekipleri ve onların bilirkişileri olan rahipler, sembolik koruma sağlayabilecekti. Avrupa denizciliğinin kendini aynı zamanda Hıristiyan denizciliği olarak adlandırmış olması –ki bu tanımlama okyanus ötesi seferler başlamadan çok önce de vardı–, tamamen vazgeçilmez fizikötesi sigorta sistemine duyulan

bağlılığın bir göstergesiydi. Haritada, henüz bilinmediğinden, beyaz bölge olarak görünen o meçhul dışarının ürkütücü gelmesinin bir nedeni de, ölüm yazgısının o topraklarda olacağı ve bu durumda cenazenin, insanların doğup büyüdüğü mekânlardan tamamen uzak yerlerde kaldırılacağı düşüncesiydi.[150] Eski Avrupa geleneğine uygun cenaze törenlerinin ve öteki dünya inanışlarının olmadığı bir yerde yok olup gitmek, hâliyle insana iki kat daha ağır gelmişti.

Tabii ki de deniz ruhanileri baştan, tarafların –hem denizcilerin hem de Yeni Dünya insanlarının– nasıl gözetilmesi gerektiğini bilmeliydi; aksi hâlde misyonlarını yanlış anlamış olurlardı. Denizciler gözetilmeliydi, çünkü ritüel anlamda onları tatmin etmek ve motivasyonlarını kontrolde tutmak gerekirdi; Yeni Dünya insanları kollanmalıydı, çünkü onlar, geleceğin 'aday Hıristiyanlarıydı'.

Gemideki Hıristiyanlık, hem güdüleyici hem de himayeciydi –bilhassa Katolik ulusların yürüttüğü deniz seferlerinde her yerde herkesi koruyan, İnebahtı Deniz Savaşı galibiyetinden sonra Santa Maria della Vittoria olarak da tanıtılan *regina maris* [denizlerin kraliçesi] lakaplı Meryem Ana idi–; denizcilere 'Büyük Anne'lerini, hayati tehlikeler ve fırtınalar karşısında duacı-kurtarıcılarını gönderiyordu. *In periculis maris esto nobis protectio.* Prensler, kontlar, büyük tüccarlar, kaptanlar, denizciler ve Hıristiyanlaştırılan yerliler; evet hepsi de 'Büyük Anne'nin kanadının altına sığınmışlardı –yelken açmış filolar için Meryem'in kucağına sığınmak, hafif rüzgârlara maruz kalmak anlamına gelirdi. Küçük denizci kiliselerinin ikonlarında da o ulvi kadın, olanları sanki son kez, evrensel bir ana

[150] Melville, Moby Dick romanında bu konuya da değinmiştir. Nantuker'e yelken açmadan önce, New Bedford'daki balina avcıları kilisesinde kahraman, bir dizi siyah çerçeveli mermer levha görür ve bunların, dışarıda hayatını yitirmiş denizcileri anımsattığını vurgular: "...herkesin inançlarını kemiren ve bir yerlerde, mezarsız yok olup gidenlerin yeniden dirilmesine adeta mani olan bu satırlar, nasıl da ölümcül boşluğu ve istenmeyen kuşkuları (çağrıştırır)!" (A.g.e., s.66)

kucağı gibi şefkatle bağrına basar –bütün donanma tek bir eteğin altındadır (bu argüman, geniş kadın entarilerine ve Yeni Çağın son tavizlerinden biri diye tanımlayabileceğimiz, sağ olanı, hayattayken koruma şeklindeki morfolojik beklentiye açıklık getirmesi bakımından kayda değerdir.) Burada her yeri sarmalayan 'gök yuvarı', –her ne kadar o dönemin evren bilimcileri, göğün metafiziksel anlamda cazibesini silmeye başladıysa da– kişisel koruma sağlayan bir sembol olarak tekrardan ulvileştirilmiştir.

Yeni Dünya cephesindeki Hıristiyanlık olgusuna baktığımızda, misyonunun bu topraklarda, yeni havari kiliselerini yaygınlaştırarak ve sömürge topraklarındaki dini cenahı koruyarak, ikinci devrini yaşadığını söyleyebiliriz. Atlantik ötesi misyonerliğinde, sömürge kiliselerinin ve "cephe kiliselerinin" militanca yapılandırılma eğiliminin baş sorumlularından biri, kuşkusuz, Portekiz ve İspanya güçlerinin Yeni Dünya taarruzlarını koşulsuz olarak onaylayan papa olmuştu; zira papalık divanı, "evrensel misyonerlik görevinin takdiriilahî kolunu, başta İberik devletlerine uzatmıştı"[151]. Evrenselleşme uğruna Roma, fetihçilere o denli imtiyazlar tanımıştı ki, kısa bir süre sonra Katolik kilisesi, dilediği gibi keyfince sömürgelerini kuran devletler karşısında gücünü yitirmiş ve ancak ikinci derecede varlık gösterebilen bir konuma düşmüştü. Yine de papa Yeni Çağ sahnesinde, bilhassa da yayılmacılık döneminin başlarında, sadece baş müvekkil olarak değil, aynı zamanda da küreselleşmenin noteri olarak boy göstermişti. Önce Afrika'daki Portekiz keşiflerini destekleyen özel tavrıyla bunu kanıtladı (1455'deki *Romanus Pontifex* ve 1456'daki *Inter cetera* papa özel nişanlarını hatırlayalım); sonra da Portekiz ve İspanya arasında geçen dünya egemenliği kavgalarında arabuluculuk rolüne büründü: 1494 tarihinde düzenlenen 'Torde-

[151] Horst Gründer, Welteroberung und Christentum. Ein Handbuch zur Geschichte der Neuzeit, Gütersloh 1992, s.87.

sillas Antlaşması', hiç şüphesiz papalık koltuğunun bir marifetiydi.

Kolomb sonrası dönemde, papalık görevine istinaden kendini, çevresinde dolanılabilen dünyanın en üst otoritesi olarak ilan etmesi, Katolik hazretlerinin en açık beyanı olarak nitelendirilebilir.[152] Papanın bu ayrıcalıklı talebi, Avrupa'daki milli ve Katolik monarşiler tarafından, doğal olarak, giderek daha fazla öfke ve şiddetle karşılanmıştı. I. François'nın 1540'ta imparatorun elçisinden, dünyanın paylaşımında Fransa krallığını dışlayan maddeyi, Âdem'in vasiyetinde ve papanın özel hükmünde göstermesini istemesi, milliyetçi hükümranlık isyanına bir örnektir.

Protestanlığa gelince. Protestan misyonerler, Katoliklerden çok daha açık biçimde milli sömürgecilik işlerine soyunmuştur. Hollanda sömürgeleri için misyonerler, Birleşik Doğu Hindistan kafilesini oluşturmak üzere, Hollanda'nın Leiden kentinde seminerlerde eğitilmişlerdi –sanki Protestan kilisesi, görevi Matta İncilinden –28,19– değil; Kuzey Atlantik serbest ticaret toplumlarının mandasından alacaktı. Kuşkusuz Hıristiyanlık misyonu, daha genel ifadeyle, 'mezheplerin dışarıya taşınması' olgusu, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya geçerken, 'sosyal evren bütünlüğü' prensibinin en önemli itici gücü olmuştur; çünkü yabancılarla karşılaşmalarda, keşifçiler ile keşfedilenler arasında soy ve kült bakımından olası ortak yanlar öne çıkabiliyordu.

Bilhassa Katolik misyonerliğinin dört buçuk asır boyunca küreselleşme çerçevesinde elde ettiği kazanımları anlayabilmek için, himayecileri olağanüstü bir manzarada bir araya getiren II. Vatikan Konsili'nin 11 Ekim 1962'deki açılışına bak-

---

[152] 14. yüzyılda üç katlı şekillenen, 16. yüzyılda da tepesine, küreselleşmeye uygun olarak, top şeklinde bir yuvarlağın ilave edildiği, papanın ayinlerde kullandığı özel tacı 'tiara', dünya gezegeninde sahip olmak istediği ayrıcalığının bir sembolüdür. Bkz. Spären II, Globen, Exkurs 6, Die Entkrönung Europas. Anekdote über die Tiara, s.788ff.

mak yeterli olacaktır: En az 133 ülkenin piskoposları Roma'daki San Pedro Katedralinde buluşmuştu –günümüz olimpiyat oyunlarının açılış törenlerini saymasak, bunu eşsiz bir toplantı örneği olarak nitelemek lazım doğrusu. Evet, Konsil'ler ve olimpiyatlar –her ikisi de, 'Avrupa toplantı tasarılarının' örnek manifestolarıdır– evrenselci himayeciliğin neye kadir olduğunu gösterir. Ama bilhassa da bunlar, her ne kadar yankıları görkemli bir şekilde uzaklara kadar uzansa da, bu türden oturumların ayrıcalıklı gücünü gün ışığına çıkarır. Dini ya da atletik olsun, insansal bir evreni *in actu* [bir hamlede] yapılandırmak, ancak gerçek anlamda bir araya gelen temsilciler, "gözcüler" ya da "seçilmişler" ile mümkündür – tahayyül edilen bütünlük ise, 'haber aktarma araçları' ile gözlemci insan topluluğunun dikkatini eş zamanlı çekilmesiyle sağlanır. Bu nedenle bu türden bütünleştirici toplantıların niteliği, katılımcılardan çok, içinde oturumun gerçekleştiği, mimari açıdan kurallara uygun yapılandırılmış konteynerlerin evrenselci simgeciliğine bağlıdır –bunlar 'makrosferik' mimarinin en üst şekilleridir: Katolik katedral ve seküler spor arenası. Katedralde orta kısım ve kubbe, insanları bir araya toplayan Roma-Katolikliğinin gücü anlamına gelirken; stadyumda, yeni yazgıcı arena motifi, kapalı dünya evreninin sembolü olarak kendini gösterir.[153]

Ne var ki gündelik yaşamda kiliseler, bir araya toplanmadan, sadece *communio sanctorium* [kutsal cemaat] olarak varlık gösterdiğinden ve yerel birliktelikler için uygun ortam olarak kendini kabul ettirmek zorunda olduğundan, işini, daha az gösterişli, fiilen hep ulaşılabilir ve geleneklere uygun araçlarla organize etmeye çalışır. Protestan kiliselerinde ise, daha

[153] Spor arenalarının ve diğer "kolektörlerin" kitle kültüründeki toplayıcılık özelliği için bkz. Sphären III, Schäume, Bölüm 2: Indoors. Architekturen des Schaums, s. 626f. Burada, etkili toplu kavrayışların ancak, kolektörlerin (büyük iç mekânlarının) konektörler (kitle iletişim araçları) ile ilişkilendirilmesi koşulunda mümkün olabileceği vurgulanmaktadır.

özerk birlikleriyle merkezkaç kuvvetler önem kazanmaya başlar. Bu bağlamda bilhassa alışılmış dini geleneklerden tamamen uzaklaşmış yeni İngiliz Püriten cemaatleri, dinlerini, kendine özgü ritüellerle yaygınlaştırmak ve sağlamlaştırmak için büyük caba harcamışlardı. Aralarındaki kenetlenmenin, hangi koşullar altında olursa olsun, neleri yaratabileceğini anlayabilmek için, 19 Kasım 1620'de, *Pilgrimler* ve mensuplarının, Massachusetts körfezinde New Plymouth yakınlarındaki Cape Cod'a vardıktan hemen sonra ayinlerini gerçekleştirmek için buluştukları ilkel baraka kilisesini gözümüzde canlandırmanız yeterli olacaktır. Evet, başka hiçbir şey, alelacele yapılandırılmış, korku saçan kazıklı köyün tam ortasında konuşlandırılmış, samanlıktan bozma o baraka kilisesindeki ritüelin önüne geçemezdi. Anlaşılan, dilleriyle varlıklarını tek bir çatı altında sürdürebilenler, sadece Heidegger'in taşralı insanları olmamıştır. Ele geçirilen yeni küresel mekânın dağınık birçok noktasında da insanlar, beraberinde getirdikleri geleneklerin ve ritüellerin çatısı altında hayatlarını idame ettirebilmişlerdir.

25. Naiplerin Kitabı

Küreselleşme gezilerinin patronları, naipler, amiraller ve onların subayları, dini inançlarla birlikte hanedanlık motifini de dışarılara taşımıştır. İçselleştirilen kraliyet müvekkilliği imgeleri –ki bu onların gerçek yüzüdür de– dış topraklara, kritik anlarda ya da zafer çanları çaldığında, kişi merkezli gücün etkin bir 'ışınımı' gibi yayılımını sağlar. Keşif girişimlerinin sorumluları, fiilen geri de dönse, duygusallığa kapılıp geride bıraktıklarını da düşünse, hep aynı duruşu sergiler: Hem dışarıya hem de kendisine karşı, Avrupa deniz güçlerinin bir mensubu olduğunu kanıtlayan bir duruştur bu. Duruşlarını, Platoncu ışık demetinin davranışıyla karşılaştırabiliriz –çarptığı noktadan yansıyabilmek ve emisyon kaynağına geri dönebilmek için merkezden kırılarak çıkan bir ışık demetidir bu. Bu bağlamda sadık Avrupalı fatih ve kâşiflerin hepsi de, uzak güneş krallıklarının yönetici ışınları gibi seyir hâlindedir. 19. yüzyıl emperyalizminin en şerefsiz temsilcileri dahi, *men on the spot*, kendilerini, uluslarına ışık getirenler olarak görmüştür. Avrupalı elçilerin kendilerini paha biçilmez getiriciler olarak lanse etmelerinin bir nedeni de, hanedanlık şaşaasını dışarıya taşırken, ekin toplayan yardımcılar konumunda, Yeni Dünyadaki hazinelere sahiplenmektir. Saltanat sistemlerinin ışın sarayında dolanırlar ve buldukları her şey kraliyet salonlarına ve şeref-hollerine layık görülür. Kolonilerin sömürülmesi diye

bildiğimiz şey, aslında, sömürgeci güçlerdeki memleket bağlılığının en arı şeklidir –bu argümanın bilhassa, yağmalama bürokrasisini karmaşık biçimde geliştirmiş İspanyollar için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bunun kanıtlarına, Sevilla'da, *Archivo de las Indias*'taki bazı kalıntılarda rastlayabilirsiniz. O hâlde sömürü sanatı, karasal küreselleşme kadar eskidir: 16. yüzyılın başlarında Anvers'te Azteklerin altınları sergilenmiş ve hiç kimse gerçek sahibini merak dahi etmemişti. Albrecht Dürer, bu tarz sanatsal faaliyetleri bambaşka bir yerde kendi gözüyle de görmüştü.

Eski küreselleşme çağının çoğu keşif liderleri, sözünü ettiğimiz bu içselleştirilen 'kral ikonları' olmasaydı, herhâlde, kendileri dışında başka kimin için başarı kazanmaları gerektiğini bilemezdi; özellikle de kendilerini tamamlayan, haklı çıkartan ve başkalaştırarak yücelten saygınlığın kim olduğundan habersiz kalırlardı. Salt İspanyol fatihlerinin, Orta ve Güney Amerika'da saçtıkları korku ve dehşet, kendilerini sıra dışı yöntemlerle temsil ettiren majestelerine gösterdikleri sadakatin metastazı olarak nitelendirebilir. Bu bağlamda bölüme atfedilen 'naip' başlığı, sadece hukuksal ve tutanaksal açıdan değil, Orta ve Güney Amerika fethinin psiko-politik temellerine açıklık kazandırması bakımından da önem taşımaktadır. Onlar hakkında yazılacak kitaplar da fevkalade aydınlatıcı olacaktır; zira naipler sayesinde Avrupalı krallar, Eski Dünyanın dışındaki uzantılarda, sömürgeleri hiç ziyaret etmeden de her zaman ve her yerde var olabilmişlerdi.[154] Sanal kraliyet tenteleri altında tüm fatihler ve korsanlar majesteleri için ganimet toplamıştır –eve yolladıkları paya da, kraliyet veznedarı acımasızca vergilendirerek el koyar. Bu müreffeh ve bahtiyar küresel dönemde Atlantik ötesinden gelen zenginliklere baktığımızda, Avrupa hanelerinin bütün dünyayı adeta haraca

[154] Yine de Galler'in bazı prensleri Hindistan'a gitmiştir; bu geziyi de sırf reklâm amaçlı, Britanya krallığı tahtına çıkmadan *önce* hep yapmışlardır.

bağladığı sonucunu çıkarmamak elde değil.

İleri sürdüğümüz bu sav, en azından, kralların manevi kralı, tahtıyla yerkürenin 'hiper-majesteliğine' soyunmaya çalışan, üç katlı tacın sahibi papa için geçerlidir. Zira dördüncü antlarıyla papayı, savaşan Katoliklik ordusunun kralı olarak ilan eden elitler ordusu Cizvitler (bkz. yukarıda s. 96f.), 16. yüzyılın ortalarından itibaren yerküre üzerinde, papa bağlılığını ve Roma saygısını çağrıştıran simgelerle bir ağ oluşturmuşlardı –tıpkı uzak diyarlarda kurulan merkeze sadık bir 'içten bağlılık interneti' gibi. Günümüz telekomünikasyon toplulukları da dünya çaplı haberleşmeyi bu mantıkla yürütmektedir. Papaya göre, uzak dualar zaten uzak mesafe görüşmelerini içerir. Bu bağlamda Cizvitler, kendine özgü ağlarıyla iletişim kuran prototip bir *news group* olarak tanımlanabilir. Fransiskenler, Dominikenler, Theatinler, Augustinler, tasarımcı kadınlar, 1. ve 5. kuralın takipçisi Klaristler [Santa Klara'nın izindeki yoksul kadınlar tarikatı], Hieronymuscu kadınlar, dinsel kadın topluluğu üyeleri, Karmelit tarikatının yalın ayaklı kadın üyeleri ve daha niceleri, aynı şekilde çalışan tarikatlar olarak nitelendirilebilir –onlar da Roma'ya bağlılık ilkesi çerçevesinde, Amerika fatihlerine manevi anlamda destek verme projesinde yer almışlardı. Bütün emelleri, papa denetimli Milletler Topluluğunu tüm kıtalarda yaygınlaştırmaktı. Ve artık 20. yüzyılın sonlarına doğru papa, kitle iletişimini kurmak amacıyla, kendi devletinin elçisi olarak 'ruhani imparatorluğunun' eyaletlerini ziyaret etmeye başlamıştı –bu, Katolikliğin telematik [bilişim ve iletişim teknolojisi esaslı] 'karizma-krasi' ye geçişi; Roma yolunun, Modernizme çıkması anlamına gelir.

Katolik telekomünikasyonun, papalık müessesesinden çok daha önce de, büyülü telepatik işlere soyunması, yine, sosyal boyutlu büyük yapılanmalarda, kurallara uygun metafiziksel iletişim olarak tanımlanabilir. Hindistan'ı ve Japonya'yı Roma kilisesine dâhil eden, ilk büyük Cizvit misyonerlerinden Fran-

cis Xavier'in Asya'da naşı, Goa'da [Hindistan'ın batı kıyısında bulunan bir il] toprağa verilmiş; "on binlerce kişiyi vaftiz etmekten yorgun" sağ kolu ise Avrupa'ya geri götürülmüştür. Aziz Xavier'in kolu bugün hâlâ Cizvit tarikatının Roma'daki *Il Gesù* ana kilisesinde, küreselleşmenin anısına dair değerli kutsal bir emanet olarak saklanmaktadır.

26. Küreselleşme Döneminin Kitaplığı

Peki, o zamanki karasal küreselleşme komando harekâtlarının katılımcıları, krala sadık kaptanlar, papa ya da Hıristiyanlık yanlısı misyonerler olmasaydı ne olurdu? Onların, Avrupalı yayılmacı güçler tarafından himaye edilme ve yüceltilme yönünden endişe duymalarına gerek yoktu. Zira dünyevi piyonlar için de, dünyayı ele geçirmenin yolları ve seküler küresel 'tahtırevanlardan' birinin altına sığınmanın yöntemleri vardı; din işleriyle ilgisi olmayanlar da 'son yuvarlak' projesinden nasibini alabilecekti. Avrupa krallarına yeni topraklar getirmeyenler veya kiliseye yeni müritler kazandırmayanlar da birer işgalci ve de zenginlikleri geri getirenler olarak Avrupa limanlarına yanaşabilirdi; yeter ki deney bilimlerinin temsilcisi olarak kendini kabul ettirebilsin. Coğrafya ve antropoloji etrafında yoğunlaşan liberal yaklaşımlı bu bilim dalları, yayılmacılık dönemiyle birlikte mağrur *yeni* bilimler olarak yapılanmış ve sadece, dünyanın Avrupa tarafından ele geçirilmesi dönemiyle ilgili yöntemsel çağdaşlığı ayan beyan ortada olan deneyimlerin birikmesine hizmet etmiştir.

Bu deneyimler adeta ikinci bir sermaye gibi birikir –aydınlanmış insanlığa bütünüyle ait olan ve artık, 'kapalı kapılar ardında iş yapan kuramcıların', bilgiyi başkalarından sakınanların, yerel büyücülerin, bilhassa da derebeylerin ve sırdaşlarının elinden alınması gerekmeyen, herkese açık olması gere-

ken bir sermayedir bu. Dışarı insanlarını, işlenebilecek doğayı ve üzerinde yaşanılan dünyayı inceleyen yeni bilim dallarına göre, uzak ada ve kıtaların en bakir ve yabani ortamlarında bulunan okuryazar bir Avrupalı, kendini, bir an için bile yalnızlığa kaptırıp yerel halkın bilinç sisteminden asla soyutlamamalıdır. Zira dış cephelerdeki her yaşantı, yazılı dokümantasyona katkı sağlayacak potansiyel deneyim birikimini oluşturur. Kara ve deniz haritaları üzerine isimlerini yazarak kendilerini ebedîleştiren denizciler ve araştırmacılardan daha önce söz etmiştik. İşte küreselleşme sürecinde haritayla kazanılan şöhretin, Avrupa deney bilimlerinin 'tahtırevanı' sayesinde elde edildiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu çatı altında aktörler, dış sınırlardaki fiilî ve potansiyel tehlikelerden uzak tutulur –harita üzerinde beyaz görünen o meçhul yerde yok olup gitmekten ve özümsenmesi zor yenilikler, farklılıklar, yabancılıklar, ümitsizlikler karşısında içine düşülebilecek bir bunalımdan korunur.

Ampirik bilimler ve onların edebî kolları olan seyahatname, ütopya ve egzotik romanlar, dışarıdaki her şeyi gözlemlere; gözlemleri de, yeni Avrupa kuramının efsanevi kitabına girecek şekilde bildirilere dönüştürmek ister –"gözlemciler", bilirsiniz, sadece *gördüklerini* ve *bulduklarını* yazan özneler olarak vardır. 'Gözlem, temel ayrımlar getirerek bir durumu betimler' şeklindeki yapılandırmacı yaklaşım –evrensel bir 'alıp götürme' / 'alıp götürmeme' ayrımını gözettiği sürece–, eski Atlantik ötesi deniz seferleri için de geçerlidir. Bunu, bilhassa keşifçi yazarların altın çağı diye niteleyebileceğimiz, Lois Antoine de Bougainville, Jaques-Etienne-Victor-Arago, Reinhold ve Georg Forster, Johann Gottfried Seume, Charles Darwin, Alexander von Humboldt, Henry Morton Stanley gibi çok okunan yazarların dünya edebiyatındaki yerlerini göz önünde bulundurarak söylüyoruz. Yeni Çağın, ele geçirme, bir şeyler getirme, katkı getirme, ortak çalışma, ileriye gitme ve sistematikleştirme duruşu için önemli araştırmaların reka-

bet içerisinde yürütülmesi tipiktir. Amaçlanan hedeflere doğru kalkışılan yarış, bilimsel platformlarda onur yarışı anlamına gelir –özellikle de burada, çoğunluk kahramanların, hem rapsodi söyleyerek işlerinde yol alan şarkıcılar olarak hem de zorlu araştırmanın gazeteci yazarları olarak başlattıkları histerik kutup araştırmasını hatırlatmak isteriz. Araştırma ve şovun bir arada yürütülmesi, her türlü bilimsel çalışmaların doğal olarak gelecekte de popüler bir boyut kazanıp medyatik bir olay hâline dönüşeceğinin göstergesidir –bunu günümüzde gen, beyin ve kanser araştırmalarındaki histerik tutumlarda gözleyebiliriz. Küreselleşmenin kahramanlık dönemlerinde aktörler kendilerini yüceltilmiş ortamlarda bulmasaydı, herhâlde ne yapmaları gerektiğini yeterince iyi kavrayamaz ya da hiç anlayamazdı.

O tarihlerde keşif gezilerini gözleyen, tabiî ki de kitle iletişim araçları değildi. Yazma yeteneği olanlardı bilinmeyen yerlere doğru yola çıkan gemilerde sanal bir hiper-ortamı düşleyen; zira tek başına kazanılmış başarıların hikâyesi ancak oralarda yazılabilir ve geri getirilebilirdi. Araştırmacıların yalnızlıklarını gölgesinin altında toplayacak 'tahtırevan', olağanüstü bütünleyici bir kitap olmalıydı –deneyimleri geri getiren ve dünyanın ele geçirilişine katkı getirmiş herkese yer vermesi gereken bir 'bilişsel rekorlar kitabıydı' bu. Avrupa deney bilimlerinin bu fantastik hiper-kitabının er geç gerçek yayın olarak ele alınması farzdı artık. Hemen 18. yüzyılın ortalarında, daha doğrusu karasal kürselleşmenin ilk yarısında Fransız aydınlanmacılarının bu değerli bilgileri *Ansiklopedi* adı altında bir araya toplama girişimleri de zaten onların uygulama konusundaki üstün yeteneğini ortaya koyar. Söz konusu ansiklopedi, o zamana kadar gayri resmi kuramsal olan 'tahtırevanı', bütün bilgileri düzenleyen ve bir araya getiren bir bütünlüğe dönüştürür –17 metinli ve 11 resimli cildiyle kitaplığın bir kenarına sıkıştırılabilen bir bütünlüktür bu. En uzak kaynaklardan gelen bilgi kayıtları, bu ciltlerde bilişsel değerine

ulaşır. Böylece de kara harfler, bilimler hiper-kitabındaki beyaz karşısında zafere ulaşır.

Deneyimlerin biriktirilmesi ve de eve getirilmesinde yıkıcı bir yan olabileceğini ya da en azından patavatsız durumlara neden olabileceğini Prusya kralı II. Friedrich, doğa bilimcisi ve dünya gezgini Reinhold Forster ile kişisel temaslarında anlamıştı. Forster'in resmi bir kabulde majestelerine, Halle Üniversitesi'ndeki fen bilimleri kürsüsüne atanması ile ilgili isteğini, saraydaki üslubundan son derece kaba bir şekilde dile getirdiği söylenir: Forster, hayatında beş kral tanıdığını, bunlardan üçünün hırçın, ikisinin mülayim olduğunu, "fakat majesteleri gibi kimseyi tanımadığını" ifade etmiştir. Kral bunları, "densiz bir herifin" sözleri olarak nitelendirmiştir. Fakat bir krala böyle bir şey başka nasıl söylenebilirdi ki? Eski Dünyanın kralları, egzotik yerlerin reisleri gibi, ampirik değerlendirilebilse (yani Avrupa sarayları da sadece kralların ikametgahı olarak algılanabilse), haşmetlilere ve refakatçilerine, zamanlarının artık yavaş yavaş sona ermek üzere olduğunu söylemek herhâlde hiç zor olmazdı.[155]

[155] Bkz. Forster, Entdeckungsreise nach Tahiti, s.419.

27. MÜTERCİMLER

Avrupa deney bilimleri, ansiklopedik eserin baştan çıkarıcı 'tahtırevan' gölgeliğinin altında gelişirken, dil bilimcileri ve etnologlar da, dil bilimsel açısından dışarının araştırılması işine koyulmuş ve bizzat oralara giderek mevcut dilleri çözümlemeye başlamıştı. Bu bağlamda Avrupalı dil kâşifleri kendilerini, en az beş bin özgün dil (UNESCO'nun rakamlarına göre 6700) ve tahmin edilemeyecek kadar çok sayıda lehçe ve altlehçe özellikleriyle –özgün mitolojiler, "dinler", ritüeller, sanatlar ve işaret dilleri de bunlara dâhildir–, inanılmaz çeşitliliği olan bir gösterge bilimin multi-evreni içerisinde bulmuştu. Herkesi şaşırtan bu çeşitlilik karşısında her şeyin üzerinde bir hiper-dil geliştirilme hayali de doğal olarak kendiliğinden söner. Bu yeni 'Babil ortamına', kâşiflerin ve keşfedilenlerin adapte olabilmelerini sağlayacak iki yol vardı: Ya genel anlaşma dili olarak sömürgeci güçlerin dili zorla kabul ettirmeliydi –ki bu da kâh İngilizce, kâh İspanyolca ve kâh Fransızca dillerinin dünyanın değişik bölgelerine yayılmasına imkân tanıyacaktı–; ya da mevcut diller kabul edilip, yeni egemenlerin sözleri çevirmenlerce diğerlerine aktarılmalıydı. Her iki yoldan da geçilmek zorundaydı ve her iki durumda da yabancı dil –bununla birlikte de çeviri–, bölgesel evrenlerin kapılarını herkese açabilecekti. Burada iyimser ya da kötümser çeviri kuramları benimsenmiş olsun hiç fark etmez, sonuçta

tek-dillilik veya çok-dillilik, karasal küreselleşme sürecinin en önemli 'tahtırevan işlevlerinden' biriydi. Bu bağlamda yerel dillerin sömürgeci dilleri değil, Avrupa egemen dillerin yerel dilleri içine aldığını hatırlatmakta fayda var.[156] Bu gerçek, siyaset tarihçisi Winston Churchill'in Britanya'nın dünyadaki egemenliğini, imparatorluk tarihi olarak değil, büyük bir coğrafyaya yayılmış dilin tarihi olarak ortaya koymasının haklılığını kanıtlamıştır: *History of the English-Speaking Peoples* (4 Cilt, 1956-1958). Anlaşılan Churchill, *Commonwealth*'in ileride *commonspeak* olarak yaşanacağını önceden kestirebilmişti. Bu saptama, İngiltere ve ABD aksanları arasındaki ayrımın salt İngilizler lehine gelişmesini sağlamamış aynı zamanda İngilizce konuşulan milletler kulübünün kapılarını yeni siyasi gruplara ve kültür çevrelerine de açmıştı. Gerçekten de bugün, fen bilimcileri, pilotlar, diplomatlar ve işadamları, üyeliğinden vazgeçilemeyen Anglofon [İngilizce konuşulan] dil ailesine tamamen girmiştir; bunları da, bu yeni güzel pop müzik âlemi izler. Anglofonculukta gerçekten de asıl olan mesaj aktarmaktır –tıpkı din ve de mütevazı söyleşilerde olduğu gibi.

Hıristiyanlığa gelince. Kuşkusuz Hıristiyanlık, bu ikinci misyon evresinde, sözünü ettiğimiz bu beş bin yabancı dil ailesine mensup ötekilerden talep gelmesini bekleyemezdi; bu nedenle de karşı tarafa Hıristiyanlığın önemini anlatabilmek için, öğretileri tamamen onların dilinde aktarma işine soyundu. Bu bağlamda inançlarını yaymak için diğer dillere çevirmek suretiyle girişilen işlere baktığımızda, Hıristiyan mütercimlerin insanlık tarihine son beş asırdır, hem niceliksel hem de niteliksel anlamda en büyük kültür hizmetini sunmuş olduğunu söyleyebiliriz –zira Yeni Çağ Hıristiyanlığının birçok

[156] Kreol dillerine [yöreye ve kişiye göre gelişen ve birkaç dilin karışımından oluşan dil türlerine] ilişkin açıklamalar için bkz. Jochen Störig, Abenteuer Sprache. Ein Streifzug durch die Sprachen der Erde, München 1992, s. 345ff.; dillerin sayısına ilişkin bilgiler için bkz. David Crystal, Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache, Frankfurt/New York 1995, s. 248.

kültüre tek tek çevrilmesi, dinin somut olarak yayılması faaliyetlerinin nasıl gerçekleştiğinin ve de ne gibi güçlüklerle karşı karşıya kalındığının önemli göstergelerindendir. (En azından bu çalışmalar, Avrupa içine ve dışına yayılmış Homer çevirilerinin deyimleriyle karşılaştırılabilir.) 20. yüzyılın sonlarında Yeni Ahit'in tam 1800 farklı dilde çevirisi olduğu tespit edilmiştir –bu saptamadan hareketle, dil atlasıyla ilgilenen herkes, Hıristiyanlığın, bu gezegen üzerinde mevcut her üç dil ailesinden birine girdiği sonucunu kolayca çıkartabilir –ve bunların çoğununda Yeni Ahit ilk İncil olarak ortaya çıkmıştır.

Bu, her ne kadar kilise tarihinde, Gutenbergci yöntemlerle 'Pantkot mucizesinin'[*1] devamı olarak değerlendirilebilse de, aktarılmak istenen mesajların, kimi kültürlere nüfuz edememediğinin de bir göstergesidir: Bu küçük dil topluluklarına sızamama, İncil öğretilerinin evrensel anlamda etkin yayılmasını sınırlandırmıştır. Böylece, ne kadar invaziv[*2] olmuş olsalar da havariler, kılcal damarlara sızacak şekilde Akdeniz kökenli ve Content-Provider [içerik sağlayıcı] mesaj imparatorluğunu dünya çapında yayma hayalini gerçekleştirememiştir. Kaldı ki bu hayalin ne kadar boş olduğunu, fen bilimlerinin modern uluslarda kazandığı zaferi, Helenistik Yeni Dünya yapılanmasının darbesi şeklinde de açıklanabilir –evet, Atina, Roma ve Kudüs yayınlarının okunaklı olmadığı yerlere de uzanmaya çalışıyordu.

Her şeye rağmen Hollywood, Pasifik'in renkli dünya metropolü, yarım yüzyıldır, ahlakların ve gizemlerin Akdeniz kökenli emisyon merkezleri Roma ve Kudüs'ü gölgede bırakmıştır. Hollywood, eğlence krallığının ürünlerini pazarlarında sergileyemeyecek kadar küçük kültürlerin içine baştan sızma-

---

[*1] Müritlerin her dilde konuşabilme ve her dili anlayabilme becerisidir; böylece de 'Babil dil karmaşası' diye bilinen şey, Hıristiyanlık açısından ortadan kalkmış olacaktır. (ç.n.)

[*2] Bir mikroorganizmanın bir konağa girme, orada gelişebilme ve konağın vücudunda yayılarak üreme yeteneği; TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

ya asla çalışmaz. Ancak onlar, bir süre sonra eş zamanlığı yakalayıp 'terfi' ettiklerinde, Hollywood için artık gelecek vadeden kültürler arasında sayılır.

İkinci Kısım

BÜYÜK İÇ MEKÂN

"Nasıl ki yer yuvarlağında her taraf yukarıdadır;
işte tüm yaşantıların biçimi de
ŞİMDİKİ ZAMANDIR..."

Arthur Schopenhauer,
İstenç Ve Tasarım Olarak Dünya

28. Senkronize Dünya

Modern times: Dört Kolomb seyahatinden yarım binyıl sonra çepeçevre turlanmış, ifşa edilmiş, tasvir edilmiş, işgal edilmiş ve kullanılmış 'yer' artık kendini, trafik hareketlerinin ve sıradanlaşmış telekomünikasyon sistemlerinin oluşturduğu yoğun bir örgü olarak sergiler. Sanal kabuklar, imgesel eter göğünün yerine geçmiştir; telsiz-elektronik sistemlerle uzak mesafeler, güç ve tüketim odaklarının elinde iyice yakınlaşmıştır. *Global player*'lar, mesafelerin olmadığı bir dünyada yaşıyor artık. Aeronotik açıdan 'yer', jet hızıyla en fazla elli saat içerisinde çevrelenebilir hâle gelmiş; uyduların tam turu ve *Mir* uzay mekiğinin, yenilikte de ISS [Uluslararası Uzay İstasyonu] araçlarının çepeçevre dolanma süresi yaklaşık doksan dakika olarak belirlenmiştir; radyo ve ışık sinyalleri ise 'yeri' sabit bir nokta kadar küçültmüştür –ve artık rotasyonunu, 'kompakt-zamanlı' bir yuvarlak olarak, ikinci bir atmosfer gibi onu saran elektronik keçe içersinde sürdürmektedir.

Hâl böyleyken artık karasal küreselleşmenin savunulacak hiçbir yanı kalmamıştır. Nasıl ki 19. yüzyıla kadar bir ülkenin fiili işgali, sömürge kurma istemindeki Avrupa ulus devletlerinin aldığı nihai karara bağlıydı, işte karasal küreselleşmenin etkin icraatları da bu sürecin mantıksal sonucu olarak gelişmişti. Küreselleşme koşusunun başlangıcından itibaren asırlar sonra dünya sistemi, kendini, giderek daha fazla kendi içinde ivmelenerek dönen ve salınan hareketlerin bir bütünü olarak stabilize etmiş-

tir. Sermaye dolaşımının egemen olduğu âlemde momentum, nedenleri geride bırakmıştır. İcraat, meşrulaştırmanın yerini almış; gerçekler, mücbir sebeplere dönüşmüştür. Küreselleşmeden söz eden herkes artık "yazgıdan" söz eder olmuştur.

16. yüzyılın harekete geçirdiğini, 20. yüzyıl kusursuzlaştırmıştır: Artık yeryüzünde paranın durak yaptığı hiçbir nokta, 'üs-yeri' olma yazgısının önüne geçemez –ve üs-yeri, herhangi bir yerdeki kör nokta değil, görüldüğümüzü gördüğümüz yerdir. Likitleştirme "devrimi" sürüp gider; sular yükselir. Tüm şehirler birer liman kentine dönüşmüştür; çünkü denize ulaşamamış şehirlerin ayağına gelmiştir denizler. Bilhassa da bilgi denen o süper-meta artık yatırımcılarına –genel ağ tartışmalarının başlangıç dönemlerinde ortaya atılan yanlış bir benzetmenin telkin ettiği gibi– *high-way*'ler üzerinden değil, tabiri caizse, 'veri okyanuslarındaki' akıntılar üzerinden ulaşır. Eski ve yeni araçlarıyla "küreselleşme", her şeyi hiçe sayarak, harekette olduğunu ve sürdüğünü kalıcı biçimde ilan eder. Bu nedenle de zaten felsefeyle ve de düşünce üreten diğer kuramlarla bağdaşmaz. Sadece kendi kendine konuşur ve bu monologda dominant konu olmaktan kıvanç duyar. Durum değerlendirmesi, eleştirinin yerine geçmiştir. En iyimser koşulda da, *act of God* [mücbir sebepler] şeklinde ayrıntılara iner bu söyleşi yarışı; oysaki bunlar yine insanoğlunun yarattığı durumlardır –ve nedense bunlara hiçbir koşulda mani olunmaz. Yeryüzünün çepeçevre turlanmış olduğu, üzerinde yaşayan milletlerin ve kültürlerin de aracılık etmeye zorlandığı gerçeğini, artık günümüze ait hiçbir kuramsal ya da uygulamalı yaklaşım reddetmez. Dünya çapında boy gösteren küreselleşme karşıtı hareketlerdeki aymazlık da zaten, yeni *status quo*'nun geriye dönüp tersine çevrilemez olduğunu göstermiştir. Eleştirmenler, dünya sistemindeki disfonksiyonalliğe[*1] işaret ederken, aslında ne kadar iyi işlediğini kanıtlarlar. Aynı şekilde, dünyanın döndüğünü kabul etmeyenler

[*1] Herhangi bir organın anormal olarak çalışması, fonksiyon bozukluğu. (ç.n.)

de, yazgıları gereği, her gün ayaklarının altında dönen topraklara basmaktan vazgeçemezler.

Bu nedenle karasal küreselleşme, bir belit, çağımız kuramının yegâne dayanağı olacak en temel önerme olarak değerlendirilmelidir. Dünyanın dört bir tarafına dağılmış milletler, kısa bir süre öncesine kadar ayrı bir gezegendeymiş gibi kendi 'iç-kabuklarında' [endosferlerinde]; kapalı bir dil çevresi içerisinde dışarıya karşı korunarak; ötekinin aldırmazlığına duyarsız kalarak; kendi sefaleti ve şerefi içerisinde büyülenmiş olarak yaşamış olsalar da, 'uzağı yok eden' modern "devrim" onlara, hareketli ötekilerce kolay erişebilir olmaları nedeniyle aynı gezegen üzerinde, deyim yerindeyse, 'korunmasızlar gezegeni' üzerinde yaşadıklarını zorla kabul ettirir.

Karasal küreselleşme, olağandışı koşullar altında sonradan gerçekleşen bir olgu olduğundan, mutlak doğrunun ya da kaçınılmaz zorunluluğun manifestosu olarak yorumlanamaz. Buradan, 'yeryüzündeki tüm insanlar aynı soydandır' şeklinde biyolojik yaklaşımlı bir önerme çıkarmak hiçbir mantığa sığmaz. İnsan soyunun hep, denetlenemeyen doğrulara hizmet ettiği şeklindeki metafizik yaklaşıma da varılamaz –gerçi bazıları buna inanıyor veya en azından kendini öyle gösteriyor. Hele bir de, bütün insanların diğer hemcinslerine karşı elverdiğince düşünceli ve yardımsever olması gerektiği şeklindeki ahlak yasasını hiç yansıtmaz. Herkesin herkese karşı açık ve dürüst olabileceği varsayımının tamamen *ad absurdum* [saçma] olduğunu küreselleşme gerçekleri kanıtlamıştır. Tersine dünya çaplı ağlaşma içerisinde, insanların insanlara karşı kaçınılmaz olarak sonlu ilgisi giderek daha fazla artmıştır –sadece ahlaksal anlamda bir şeylerin değiştiğini söyleyebiliriz; zira insanlar, artan moral bozukluklarına ve sinirsel yıpranmalara rağmen daha fazla yük altına girme eğilimi gösterirler. Dünya çapında ağlaşmanın daha da yaygınlaşmasıyla, mizantropi[*2]

[*2] İnsan sevmezlik; insanlara karşı duyulan nefret ve güvensizlik. (ç.n.)

semptomlarının artmasına da şaşırmamak lazım. Eğer 'insan korkusu', istenmeyen komşuculuğun doğal bir tepkisi anlamına geliyorsa, uzak komşuculuğa mahkûm çoğunluklar arasında emsalsiz bir mizantropi epidemisinin yayılması kaçınılmazdır. Bu durumu, sadece, "komşu" ve "düşman" kavramlarının geleneksel anlayışta neredeyse eş anlamlı olduğunu unutmuş olanlar şaşkınlıkla karşılayabilir. Bu çerçevede "eğitim" ve "dünya vatandaşlığı" ifadeleri de farklı bir anlam kazanır; çünkü günümüzde artık bu sözcükler, mizantropiyi kıran önlemler ufkunu tanımlar.

Kısa bir zaman öncesine kadar istisnasız olarak "tüm insanlara" yakıştırılan "doğası gereği" söylemi, insanların, genel olarak kendi etnik 'konteynırı' dışındaki çoğunluğu yok sayan eğilimini karakterize ediyordu. "İnsanlığın" bu 'karşılıklı yok sayma tabiatı' başta masum bir tutum olarak düşünülebilir. 'Dağınık yaşayanlar soyunun' üyeleri olarak insanlar –ki bunun fiili diasporası[*3] dünya trafiği "devriminden" sonra da engellenemez–, kendi klanlarında, etnik topluluklarında, semtlerinde, kulüplerinde ve ortak menfaat çevrelerinde, son derece doğal bir şekilde, öteki kimliğe sahip olanlardan ya da birbirine karışmış kimliklerden uzak yaşarlar –üniversalistler[*4] kulübü de buna dâhildir. Antropolojik açıdan ifade edecek olursak: Bütün canlılar arasında en geniş sırta sahip tek varlık *homo sapiens*'dir –ortak yaşam alanına sırtını çevirebilmek için bu geniş sırta gereksinim duyar *homo sapiens*. Zaten 'dünyada var olma' düşüncesinin altında baştan beri, 'anında-bünyeye-dâhil-edilemeyen-şeyi-dikkate-almama' eğilimi yatıyordu. "Küreselleşmenin" mental sonuçlarına baktığımızda da, şu gerçek ortaya çıkar: Küreselleşme, antropolojik açıdan en imkânsız olanı, yani uzaktaki ötekiyi hep hesaba alma

[*3] Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer; bu şekilde yaşayan azınlıklara verilen ad. (ç.n.)

[*4] Tanrının tüm insanları kucaklayacağını ve affedeceğini savlayan 'üniversalizm' öğretisi yanlısı Amerikan dini grup üyesi. (ç.n.)

olgusunu, görünmez rakiplere, 'yabancılar konteynırına', norm olarak getirmiştir.

Küreselleştirilmiş dünya, senkronizeleştirilmiş dünyadır; şekli, yaratılan eş zamanlılıktır; günün olayları ve konularıyla da, yakınsaklığına[*5] kavuşur.[157] Gerçi bundan sonra da geceyi yaşayan ülkeler ve insanlar karanlıkta olacaktır ama sözünü ettiğimiz dünya, gece tanımaz; gelecekte de hep 'gündüz buyruğunun' altında kalmaya devam edecektir. Her yeri işgal edilmiş ve tasvir edilmiş küresel mekânda artık teneffüs zilleri çalmaz. Kaldı ki, 'dünya pazarı' ve yeni 'dünya iç politikası' anlayışı da asla karşılaşılmayacak uzak diyarlara ve yabancılara, her zaman olduğu gibi duyarsızlıkla karşı koyar ve buna dâhil olan herkesi, gerçek karşılaşma olanaklarına ve kronik ilişki kurma gereksinimlerine yer veren bir arenaya sıkıştırır. Bütün insanları, devasa bir soydaşlık kavramı altında mantıksal bir sentezle toplayan ve onları kompakt bir 'trafik' âlemine sürükleyen küreselleşme, zorlayıcı soyutlamaların[*6] ve şiddet kullanan etüt gezilerinin bir ürünüdür.

[*5] Tutum ya da kanıların birbirine yaklaşması; TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

[157] Bkz. P.Sl. Nicht gerettet. Versuche nach Heidigger, Frankfurt 2001; adlı eserde, Tatzeit des Ungeheueren. Zur ontologischen Mißdeutung des Künstlichen. Bu bağlamda, daha başlarda adını andığımız Martin Albrow'un, 1492 ila 1945 tarihlerini kapsayan (daha da doğrusu, Rio de Janerio'daki İklim Konferansına kadar uzanan) dönemi, "Modernizm" veya "küreselleşme çağı" ile eşanlamlı tanımlama ve buradan hareketle, küresel kahramanlık döneminin ortam hazırladığı iddiasıyla ortaya atılan, yeni ulus-ötesi dünya şeklinin *Global Age* ifadesinden vazgeçme önerisini değerlendirmek gerekir. Küreselciliği buna göre, küreselleşmenin sonucu ve tamamlanması olarak algıladığımızda, içinde bulunduğumuz "küresel çağ", 'post-tarihsel' özellikler taşır –yani tarih güncel haberlere; bölgesel geçmişlerle uyum içinde yaşama, bölge-ötesi geleceklerle uyum içinde olmaya dönüşerek, ağırlıklar yer değiştirir. Ancak bu koşulda Albrow'un: Modernizmi unutun! şeklindeki süslü söylemi, kabul edilemese de anlaşılır olabilir. Bkz. Martin Albrow, Abschied vom Nationalstaat.

[*6] Bir nesnenin özelliklerinden veya özellikleri arasındaki ilişkilerden herhangi birini tek başına ele alan zihinsel işlem, gerçeklikte ayrılamaz olanı düşüncede ayırma, tecrit, abstraksiyon; TDK, Genel Türkçe Sözlük. (ç.n.)

Daha önce, dünya trafiğinde öncelikli olan 'gidiş istikameti' hakkında söylediklerimiz (bkz. yukarıda s.151ff.) burada çarpıcı bir boyut kazanır: Avrupalılarca asırlar boyu ötekine doğru tek yönlü gidiş istikametinde düzenlenen seferlerle antropolojik ufuk milletler ve kültürler 'birleşik oturumuna' açıldığından beri, "insan" ve "insanlık"tan söz edilir –bu hareket, son zamanlarda yoğunlaşan karşı trafik ile dengelenmiş ve karmaşıklaşmıştır. Sözünü ettiğimiz bu karşı trafik, Avrupalıların kendilerine 'geri dönme' davranışlarıyla karışır –bu karışımın sonucuna da 'çok kültürlülük' denir; *modus operandi*'si [eylem tarzı], simge dünyalarını hibritleştirmektir.[158] "İnsanlığa" gelince: Kendini giderek daha fazla bulan ve ağlaşan insanlık günümüz yaklaşımında, 'hasbelkaderler dünya tarihinin' anlaşılmaz ve parçalanmış alternatif-öznesi olarak ortaya çıkar.[159]

[158] François Laplatine/Alexis Nouss, Métissages. De Arcimboldo à Zombi, Paris 2001.

[159] Gilles Deleuze/Felix Guattari, Tausend Plateaus, Berlin 1992, s.11: "Bir dünya tarihi vardır ama bu da bir olumsallık tarihidir..."

29. İKİNCİ ÖKÜMEN[*1]

"İnsanlık", topluluk kurma ve bunun için gerekli araçları sağlama libidosuyla bir araya gelmiş bir bütün değildir. Antropolojik cemaat aslen, sömürgeciliğin sonucunda cebren oluşmuş; sömürgecilikten sonra da, mal trafiği, kredi sistemleri, yatırımlar, turizm, kültür ihracatı, karşılıklı bilimsel bilgi aktarımı, dünya çapında güvenlik güçlerinin müdahalesi ve ekolojik normların yayılması şeklinde, fiziksel ağlaşmaya zorlanarak kendini hissettirmeye başlamıştır. Günümüz İkinci Ökümeni, dünyanın dört bir tarafındaki insanlara, başka yerlerden gelen insanların da onlar gibi olduğunu değil (ki bunun tersini açık ya da kapalı şekilde savunanların sayısı oldukça yüksektir), alınan ortak riskler ve dış tehditler nedeniyle kendilerine dönük bir komün yaşantısına bağlanmaları ve giderek daha fazla iş birliğine zorlanmaları gerektiği bilincini aşılamaktadır. 'Ulus-devlet' işleyişine ilişkin çözümlemelerin sonucu –ki buna göre 'ulus devletler', sadece daimi stresli iletişim ile ayakta tutulabilir–, henüz daha yeterince kümeleşememiş gezegen çaplı "devletler topluluğu" alternatifinin doğruluğunu da kanıtlamıştır. Otojen[*2] stres, tüm konsensüs ve iş birliği mekanizmalarının büyük formatlı temelidir.[160]

[*1] Yeryüzünün tamamı yerleşmeye uygun değildir. Doğal ve ekonomik kökenli bazı etmenler yerleşmeleri sınırlamaktadır. Ancak yerleşmeye uygun alanlarda insanlar yaşayabilir. İşte bu alanlara "ökümen alanı" denir. (ç.n.)

[*2] Otojen: Kendiliğinden oluşan, kendiliğinden ortaya çıkan, türeyen. (ç.n.)

160 Bkz. P.Sl., Der starke Grund zusammen zu sein. Erinnerungen an die Erfindung

Dünya aktörleri buluşmasının giderek daha fazla zorunlu hâle gelmesi nedeniyle, uluslararası siyaset bambaşka bir şekle bürünmüştür: Sanki büyük eylemler arenasını terk etmiş ve tartışılması gereken önemli konular çağına –yani, semantik kurumların ve yeni evrensel kavramların yapılandırılmasına götürecek, herkesi ilgilendiren riskler hakkında konuşma sürecine– adım atmıştır. Zira bunlar daimi görüşmelerle enine boyuna irdelenmelidir. Konu bazlı siyaset ve buna bağlı yürütülen konferanslar döngüsü, ancak otojen küresel stresle ilerleyebilir. Bu siyasetin temsilcileri de doğrudan, birbirlerine karşı, giderek daha fazla 'stres komünleri' olarak bütünleşen bir insanlığa hizmet eder.

Yeni Çağın karasal küreselleşme döneminde sömürgeci güçlerce hayata geçirilen ve devirleri kapandıktan sonra dünya pazarındaki yerleriyle (açıkça gözükmeyen yeni sömürgeci ittifak güçleri sayesinde) gelişen; ağlaşmış, konularla hareketlendirilmiş 'insanlık trafiğinin' bu sanal birleşik oturumu, tarihte, kendini bulma ve organize etme olarak yapılanmış antropolojik komünün ilk örneği değildir. Kolombiya topraklarının keşfinden çok önce Avrupalılar, ortak bir soy düşüncesini, Yunanca telaffuzuyla *oikumene* ya da "yerleşilen dünya" olarak çoktan kavramsallaştırmışlardı. "İnsan varlığından" oluşan bu kolonilerin temelde Roma-Helenistik Akdeniz kültürüyle ilişkilendirilmesi ve sınır bölge olarak salt Batlamyusçu üç kıta karasallığına –(geri kalan) Avrupa, (batı) Asya, (kuzey) Afrika– işaret etmesi, bu ilk soydaşlık anlayışının kapsamını daraltmış değildir. Antik ökümen kavramının altında, insanların bir yerlerde yurtlanması gerektiği düşüncesi yatmaz. Eskiler, tüm milletlerdeki ölümlüleri, '[ev] ekonomisi' yapan hayvanlar (*oikein*, yuvalanmak, ikamet etmek) veya baş-

---

des Volkes, Frankfurt 1998. Stres yaratan ve stres sonrası mekanizmaların çözümlemesiyle, genel geçerli bir kültür kuramına varmaya çalışarak Heiner Mühlmann, fazlasıyla özendirici bir girişimde bulunmuştur: Die Natur der Kulturen, a.g.e.

larını sokabilecek bir çatıdan ve diğer temel gereksinimlerden vazgeçemeyen, mesken bağımlılığı zaafı olan varlıklar olarak görmez. Antik ökümenizm anlayışında insanlar, salt fiziksel anlamda az çok aynı gereksinimleri olduğundan ve bu bağlamda birbirleriyle eşleştiklerinden hak sahibi varlıklar statüsünü kazanmış *değildir*. Tersine eskilerin düşünürleri, insanları ontolojik açıdan, kendi yerel simgeler sistemiyle, aynı dünyanın sırlarını çözmeye çalışan bir türün üyeleri olarak değerlendirir. Hepsi de aynı ışığa bakar ve tek bir *sorunun* etrafında toplanır. Apaçık *ve de* üstü örtülü gerçeğin ifşa edilmesinde, topyekûn evrensel bir katılımı ön gören bu yaklaşım, Eric Voegelin ile birlikte, batının İlk Ökümeni diye nitelenebilen yapıyı ortaya koyar (uygar birlik düşüncesini, bilindiğiniz gibi, *t'ien-hsia*, "göğün altındaki her şey", kavramıyla ortaya koyan bir de Çin versiyonu vardır –bu ifade genelde [Almancaya] "Reich" [imparatorluk, krallık, devlet] olarak da çevrilir).[161] Eric Voegelin, antik batının ilk insansal birlik düşüncesindeki metafiziksel yapıyı, geriye dönerek anlamlı bir biçimde formüle etmiştir:

> "Evrensel insanlık, dünyada var olan bir toplum değil, bir semboldür ve bu sembol, fani varoluşta, gerçeğin gizemini aydınlatabilmek ve yüceltmek için arayışa giren insan bilincine işaret eder. Evrensel insanlık, eskatolojik[*3] bir göstergedir.
>
> ... Evrensellik olmazsa, insanlık da olmaz; sadece biyolojik bir türün toplu üyelerinden söz edilebilir. Evrensellik yoksa insanlık tarihi de olmaz; tıpkı kediler ya da atlar tarihi olmadığı gibi. Eğer insanlığın bir tarihi olması isteniyorsa, üyeleri, tanrısal varlığı hep içinde hissedip ona yanıt verebilmelidir. Bu koşul geçerliyse insanlık, yanıt verdiği tanrı tarafından temellendirilir. Böylece, aynı biyolojik türe ait toplumların rastlantısal olarak bir araya gelmesi koşulunun, tek bir tarihe sahip tek bir

---

[161] Bkz. E.V., Order and History, Volume 4, The Eucmenic Age, Chapter 6, s.272-299.

[*3] eskatologya veya eskatoloji, Evrenin ve insanlığın sonu ile ilgili öğretileri kapsayan ve öbür dünyayı anlatmaya çalışan Tanrıbilim kolu; öbür dünya bilgisi. (ç.n.)

insanlığı oluşturduğu görülecektir; bu tarih de, ortak yürütülen tanrısal varlık arayışının bir ürünüdür."[162]

Bu anlamda bir 'birlik temeli', ne Akdeniz bölgesi mal trafiğinde ne de Roma egemenliği altındaki emperyalist milletler sentezinde vardır. Antik çağın insanları, ortaya çıkardıkları önemli yapıtlara bakılırsa, daha çok "problem toplum" niteliği taşıyan bir birlik oluşturmuştur; aynı tarz apaçık gerçeklerle aydınlatılırlar, tek bir varoluş bulmacası yapısıyla da dayanışmaya tabi tutulurlardı. İnsanoğlunun onuru için önemli olan, o ölçülemez "temelin" altındaki varlıkların ele alınmasıydı. Gerçi 'savaş makinelerini' ve Akdeniz bölgesi çevresinde yerleşilmiş dünyayı ayaklar altına seren taşıtları geliştirmek tamamen Romalıların elindeydi ama dört bir tarafa yayıldıktan sonra fatihleri, fethettikleri milletlerin kültürleri tarafından fethedilmeye mahkûm kalmıştı. Şayet, [Romalı şair] Horatius'un dizesinde ifade ettiği gibi, "yenilgiye uğrayan Yunanistan, azgın galibini mağlup etti" ise, bunun nedeni, antik Yunan felsefi teolojisinin arı düşüncede, herkesçe algılanabilen, etnik bağımlılıklara bakılmaksızın potansiyel olarak tüm insanlara *kendini gösterebilen* 'aklın sesi' yapılarını –'ihraç edilmeye hazır açıklık kazandırma tekniğini' demek belki daha doğru olabilir– keşfetmiş olmasıdır. Voegelin bu "noetik[*4] tanrı tezahürünü" *philosophia perennis* [her zaman geçerliliğini koruyacak felsefe] olarak niteleyerek, Yunanistan'ın dünya felsefesine getirdiği katkıyı taltif etmiştir.[163] Daha sonraki dö-

---

[162] A.g.e. s.305 (P.Sl. çevirmiştir).

[*4] Noetik, noematik: Eski Yunanca'da "algılamak", 'anlamak" ya da "kavramak" anlamına gelen noetikos'tan (nottos) türetilmiş sözcük. İlkçağ Yunan felsefesinde, duyular ya da deneyle değil de yalnızca akıl yoluyla kavranılan bilgi türü için kullanılan genel bir terimdir. Duyumdan ve deneyimden bağımsız salt düşüncenin ürünü olan kavramların genel bir ifadesi için de kullanılır; Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları. (ç.n.)

[163] Bkz. E. V., Order and History, Volume Three, Plato and Aristotle, Baton Rouge ve Londra 1957, yeni baskısı 1990. Voegelin'in anıtsal yapıtına burada atıfta bulunmamızın nedeni, pek yankı yaratmadıysa da, eserin, felsefi Katolikliğin örnek

nemlerde eğer Kudüs, Hıristiyanlık adı altında Roma'ya rakip olduysa, bunu, tanrısını birebir ve de cemaat içerisinde yaşatan iman ruhuna sahip din toplulukları aracılığıyla verdiği mesajlarla *ecclesia*'da[*5] başarmıştır: Bu sayede de, "pnömatik[*6] tanrı tezahürü" motifi, etnik olmayan, herkese ait bir öğreti olarak gelişmeye başlar.

Bu anlamda Roma'nın ebedî kent olarak yükselişinde, artık [Roma mitolojisindeki] Jüpiter, Mars, Venüs, Virtüs, Victoria gibi baş tanrılar rol oynamış değildir. Roma'yı Roma yapan, kentin bir İkinci Kudüs'e dönüşmesi, dar çerçevede de İkinci bir Atina olabilmesidir. Asimilasyon ve çeviri yapabilme gücü sayesinde, Sezarlar ve papalar kenti Roma, Birinci Ökümenin başkenti olma sıfatını kazanır. Üniversitelerin ve Yeni Çağ akademilerinin kurulmasından çok daha önce *Roma aeterna*, Eski Avrupa'nın güçlü metafizik merkezi, apaçıklığın dünyevi kolu olarak kendini kabul ettirmişti: Atina ve Kudüs'ten sonra, *'olanın tezahür ettiği* yerin' kenti olma çabasındaydı. Bu nedenle de ziyaretçilerinden, Roma seyahatinin, apaçıklığa ve de gizeme yapılan bir hac yolculuğuna dönüşmesini isterdi.

Bu arada karasal küreselleşme, kentlerin kenti Roma'yı da 'metafizik öğretisi merkezi' statüsünden çıkartmış ve onu Eski Avrupa'nın üs-yerlerinin üssü yapmıştı. 4 Temmuz 1776' da ilan edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde, istisnasız olarak sırf mason ve amatör metafizikçilerden oluşan elli altı imza sahibinin, başta apaçıklığa daha sonra insan haklarına değinmesini pek hafife almamak gerekir –sanki hepsi de ger-

---

öz-kavranışı olarak değerlendirilebilir olmasıdır. Bu eser ayrıca, 20. yüzyıldaki *philosophia perennis* savunmalarının ne kadar gönülsüz yapıldığına da işaret eder.

[*5] Ecclesia (Ekklesia), Hıristiyan kilisesi cemaati anlamında kullanılır. Bu sözcük, aynı zamanda eski Yunanda, sadece Atina'nın Attika bölgesi içinde ikamet eden yurttaşların katılabildiği, tartışabildiği ve yasalar hakkında görüş bildirebildiği halk meclisine verilen addır. (ç.n.)

[*6] pnömatik: sıkıştırılmış hava ile çalışan (aygıt vb.); TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

çekleri Atlantik ötesine taşımadan önce Avrupa'dan kopmanın mümkün olamayacağını sezgisel olarak anlamıştı:

> "Biz şu gerçeklerin *açık* olduğu görüşündeyiz: Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır..." (*We hold these truths to be self evident...*)

Küresel çağın antropolojik komünü için, Voegelin'in, tüm ruhlarda "tanrısal varlığı" tezahür ettirerek öngördüğü metafiziksel 'birlik temelini' oluşturmak artık hayal olmuştur. Bu nedenle 'her yerde var olan' başka bir 'medyum' bulunmalıydı.

İkinci Ökümen, Birincinin evrensel kavramlarının içini, durumlara ve eğilimlere göre her açıdan boşaltmış; Hıristiyan ve Yunan dünya kavramlarını ve bunların apaçık doğrularını –evrenselliklerini büyük bir inandırıcılıkla korumalarına rağmen–, 'dar görüşlü' doğrular olarak nitelemişti. Hıristiyanlık da artık kendini kanıtlamak zorundaydı; "dünya çaplı değer ve inançlar sistemi" olma arayışı yolunda, daha yaygın bir otorite kurup kuramayacağını da –bu, Hans Küng ve diğerlerinin, sonradan şevke gelmiş kilise rahipleriyle birlikte yürüttüğü bir projedir– ileriki bir gelecek gösterecektir.

Fakat kesin olan şudur ki, dünya dinleri olarak anılan büyük dinlerin hiçbiri, insanlığın bütün fraksiyonlarına 'büyük taşıt' olarak yeterli olamayacaktır. Hepsi daha uzun bir süre, dünya pazarında metafiziksel gereksinimleri karşılayabilme konusunda zorlanacaklardır. Hele yapay evrensel dinlerin, antropolojik komünü ortak bir dil ya da sözcük dağarcığı ile işleyebilme konusunda hiç şansı yoktur.[164] Hâl böyleyken de, mantıklı olan, 'soydaş birlik temeli' koşullarını asgariye indirmektir.

Bu bağlamda İkinci Ökümen Birincisinden en azından bazı dersler almalı ve insanlığın 'birlik temeli' yapılandırmasında

---

[164] Bkz. Johann Figle, Die Mitte der Religionen. Idee und Praxis universalreligiöser Bewegungen, Darmstadt 1993.

biyolojik "esasların" önemli olmadığını kavramalıdır –ve bu, bütün insanların, büyük oranda homojen bir 'gen havuzuna' ait olduğunu kanıtlayan, siyasi anlamda doğru olan yeni genetik anlayışa rağmen geçerlidir. Âdemci ırkçılık, daha önceki benzer diğer biyolojik kolektifçilikler gibi –her ne kadar günümüzde ortaya atılan genetik savlar ayrıştırmaya değil, ırkların birleştirilmesine yönelik de olsa– bir 'sanrı sistemidir'.

Sonuçta İkinci Ökümen de, "insan türünün birliğini" –bir an için 18. yüzyıl üslubunu kullanmak amacıyla– ortak bir *physis* [doğa] ile değil, sadece ortak bir konjonktür ile açıklayabilecektir. Konjonktür, ancak ekolojik ve immünolojik açıdan belirlenebilir; ve her yerde kültürlerin zorunlu olarak uygarlaşması gerektiğine işaret eder. Bu durum, kendine özgü yöntemlerle hayatını idame ettiren yerel yaşam biçimlerinin yeni duruma ayak uyduramayacağı anlamına gelir. Dağınık türleriyle yaratılan "insanlar arası birlik", artık tüm insanların kendi bölgelerinde ve tarihlerinde, senkronizeleştirilmiş, uzaktan etkilenen, utangaç, şaşkın, bağlandırılmış ve kapasitesi zorlanmış insanlara –hep geri dönülen ve de kendine geri dönen yaşamsal illüzyonların üs-yerlerine, sermayenin adreslerine, homojen mekândaki noktalara– dönüşmesi esasına dayanır – görenden çok görülen, kavrayandan çok kavranılan, elde edenden çok elde edilen insan tipidir bu. Erkek ve de kadın, artık herkes, kendisine geri dönerek baktığında, sergilediği davranışın avantaj veya dezavantajlarını kendisine açıklamak zorundadır. Küreselleşme sonrası "insanlık", çoğunlukta, kendi kabuğuna çekilmiş olanlardır; 'üs-yeri kurbanı' BEN'leridir.

Dünya maratonu, felsefeden tamamen yoksun olarak insanları, beklenmedik bir şekilde çevrelerinden koparıp başka yerlere dağıtmıştır. Küreselleşme süreci içersinde artık onlar, yabancılaşma iddialarını getiren kimi kuramcıların yakındığı gibi, kendilerini sadece zamana ayak uyduramayan antika varlıklar olarak görmez. Onlar, artık kendileri için dışarısı olmuştur –kendisine dışardan bakan ve kendi içine girmek iste-

diğinde evde birinin olup olmadığından emin olmayan varlıklardır.

Birinci Ökümenin örnek insan modeli, yakalayamadığı mutlaklığın izini derin düşüncelerde arayan bir 'bilge' ve yaptığı iyiliklerle kendini tanrıya sıradan bir günahkârdan daha yakın hissedebilen 'aziz' iken; İkinci Ökümenin örnek insan tipi, ötekilerden neden daha başarılı olduğunu hiçbir zaman anlamayan 'süper star' ve çağın en önemli iki kilit deneyimine açık olan 'anonim düşünürdür': Bu deneyimlerden biri, "Burada-ve-Anında ebediyen hazır oluşuyla" olası tüm "devrimlere" girişme[165]; diğeri ise günümüzde, 'doğuştan gelen günahtan'[*7] daha büyük bir utanç olan ve mikrop gibi her yeri saran, 'canlı varlığın aşağılanmasına yeterince karşı koyamama' davranışıdır.

'Son Yuvarlakta', İkinci Ökümenin üs-yerinde, 'yuvarların yuvarı' diye bir şey yoktur artık –ne bilgilerle donatılmış aydınlatıcı bir 'yuvar' ne de kozmopolit bir devlet anlamındaki 'yuvardan' söz edilebilir; hele dini bir 'yuvardan' asla (çünkü Habermas ve Ratzinger [Papa XVI. Benedict] ile birlikte, dinin bütünleştiriciliğini savunan herkes, düş kırıklığı karşısında, günümüz insanlarından çok daha fazla metanet gösterebilen bir karaktere sahip olmalıdır). Gizil gücü ne kadar çeşitli olursa olsun İnternet de 'süper-kapsama sistemi' olarak, kaçınılmaz topyekûn bir 'süper-dışlanmışlığa' hizmet eder. Sadece dış yüzeyden oluşan yer yuvarlağı, herkesin yuvası olmaktan çıkmış, hiç kimsenin "kendinde" olamadığı, pazarlar timsaline dönüşmüştür artık; para, mal ve kurgunun el değiştirdiği yerde kimse yuvalanmaya çalışmamalıdır. Dünya pazarı, tüm 'hancı' ve 'yolcuların' yüzeysel karşılaşmasını öngören (ve gerektiren) bir kavramdır. Dünya pazarı ya da pa-

---

[165] Bkz. Gilles Deleuze/Félix Guattari, Was ist Philosophie? S.116.

[*7] Hıristiyanlığa göre, Âdem ve Havva'nın yasak ağaçtan meyveleri koparark işledikleri günahı, her insan doğuştan taşır. (ç.n.)

zarları olduğu sürece, entegre 'insanlık iç-evreninde' yuva veya başkent odaklı ihtiyatlı ve özenli davranışların yeniden kazanılabileceği tahminleri boşa çıkar.

Daha Orta Çağ, tanrı ve dünya yuvarlağını eş merkezli olarak iç içe oturtamamışken[166], modern çağın, bu çok sayıdaki kültür ve harekât üs-yerlerini, 'alt-sferler' [alt-yuvarlar] olarak, eş merkezli yapılanmış bir 'monosfere' [mono-yuvara] entegre etme şeklindeki hibrit projesi, herhâlde sapma sapan sonuçlar üretir. İşte Marshall McLuhann'ın, daha sonra onu düş kırıklığına uğratacak 'küresel köy' kavramıyla yoğunlaşırken, göz ardı ettiğini düşündüğümüz şeydir bu: "İletişim araçlarıyla insanların yayılması, gezegeni insanlaştırır."[167] Bu türden bir yayılma, günümüz tarikatlarının misyonerliğiyle dahi yeniden hayata geçirilemez. İletişim kuramcısının beklentileri oldukça cömert olabilir –ama 'emperyalist-merkezci' dünya şekli yapılandırmalarının tarihe karışmasıyla, artık elektronik Katolikliğin temeli de ([Content-Provider işine soyunan Akdeniz kökenli] konuşlanması) çökertilmiştir.

'Son Yuvarlak' ancak yatay ortamlarda yeni yapılanmalara izin verir –tabii ki de bu, gökdelen inşaatlarına mani değildir. 'Son Yuvarlak', *neighbourhoods* [yakın komşuculukları], *joint ventures* [ortak girişimleri], kültürler arası trans-aksiyonları, yapay, fazla sarp olmayan semalarda harekete geçirir; forumlara, podyumlara, tahtırevanlara, himayeciliklere, ittifaklara, hamillere gereksinim duyar; rütbelerine göre farklı büyüklüklerdeki konferans salonlarında farklı formatlanmış masalarda oturan ortak çıkar gruplarının temsilcilerinden oluşan toplulukları kayırır. 'Son Yuvarlak'ın, süper bir 'mono-yuvar' ya da mer-

---

[166] Bu, *philosophia prennis* uğruna yapılmaya çalışılmış ve olanaksızlığı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmış, derin düşünce felsefesiydi. Bununla ilgili olarak bkz. Sphären II, Globen, Bölüm 5, Deus sive sphaera ya da: Das explodierende All-Eine, s.465-581.

[167] Marshall McLuhan/Bruce R.Powers, The Global Village. Der Weg der Mediengesellschaft in das 21. Jahrhundert, Paderborn 1995, s.127.

kezlerin merkezi anlamında, gücün egemen olacağı bir merkezi yaratacağı düşüncesini gelecekte de destekleyeceğini hiç sanmıyoruz.

30. İMMÜNOLOJİK DÖNÜŞÜM: İNCE DUVARLI "TOPLUMLARA" DOĞRU

Sosyolojik ve siyasi küreselleşme edebiyatının güncel, susmayan tekdüze çığırtkanlığına baktığımızda, ileriye dönük, önümüzdeki birkaç on belki de yüzyıl için gazeteciliğin evrensel kavramları olabilecek bazı saptamaları çıkarmak mümkündür. Neredeyse hiç bitmek tükenmek bilmeyen bu konular: Bir, yerel ile küresel olanlar arasında yavaş yavaş yeni bir *modus vivendi* sağlanması gerektiğini; iki, "çağdaş standartlara göre" yapılanmış siyasi toplumların "ulus-devlet ötesinde" yeni bir konstellasyona[*1] girdiğini[168]; üç, yoksul ve zenginler arasında giderek büyüyen bir uçurumun açılması nedeniyle küresel dünyada siyasi ve ahlaksal tansiyonun yükseldiğini; dört, biyosferin aşırı zayıflatılması ve su, hava ve toprak kirliliğinin artması sebebiyle "insanlığın", *nolens volens* [ister istemez] çevreci toplumlara dönüştürüldüğünü; onların yaklaşım ve diyaloglarıyla da, gelecekte olacakları düşünen ve akıl yürüten yeni bir kültürün kendini kabul ettirmesi gerektiğini savlar. Tüm bu hususlar, tek bir tandansa, kuşaktan kuşağa aktarılan, siyasi özne ve sosyal birlik ve beraberlik anlayışının bulanıklaş-

[*1] Özel durumların ve koşulların bir araya gelmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan konjonktür. (ç.n.)

168 Bkz. Martin Albrow, Abschied vom Nationalstaat; Jürgen Habermas, Die postnationale Konstellation, Frankfurt 1998.

maya başladığı gerçeğine işaret eder. Ve her yerde, en önemli trendlerin, bugüne kadarki ihtisas sahiplerinin ellerinden kayıp gittiği; bugünün problemleriyle dünün problem çözücülerinin ise hiç bağdaşmadığı (hele yarının problemleriyle bugünün problem çözücülerinin hiç bağdaşmayacağı) olgusu göze çarpar.

Şimdi biz bu saptamaları, sosyolojik tartışma ortamından kendi konumuza aktaracağız: Siyasi analizler boyutunda ya da "Makrosferoloji" ['makro-yuvar' kuramı][169] çerçevesinde ele alacağız. Bakış açısı değiştikten sonra tüm sosyal ve bireysel kimlik sorunları, morfolojik ve immünolojik boyut kazanır; yani, tıpkı tarihsel açıdan harekete geçirilmiş dev dünyalarda sözünü ettiğimiz "ikamet etme" veya 'kendinde-olma-vekendi-gibilerinin-yanında-olma' gibi yaşamsal biçimlerin yapılandırılabileceği bir görüş açısıyla değerlendirilebilir. Günümüz 'küreselleşme tansiyonu' ulus-devlet sistemiyle, şimdiye kadar kocaman yapılandırılmış siyasi ikamet anlayışının –ya da demokratik ulusların (veya 'fantezi milletlerin' oturma ve konferans odalarının– artık hükmü olmadığı ve bütün ulusçu oturma odalarının fazlasıyla cereyanda kaldığı gerçeğini yansıtır –yüksek işsizlik rakamlarının ve arkası kesilmeyen yakınmaların tırmandığı yerlerde, bu cereyan daha da çok hissedilir. Geriye dönüp baktığımızda anlıyoruz ki, ulus-devletlerin başarısıydı, sakinlerinin çoğunluğuna, yer ile 'öz'ü yakınlaştırarak veya sakinlerine bölgesel bir kimlik kazandırarak bir tür yuva sıcaklığını, bir nevi sanal ve reel bağışıklık yapısını sunabilmek. Özellikle de, sosyal refah devleti sistemiyle insanların dizginlenebildiği yerlerde bu düzen, çok daha etkili biçimde yapılandırılmıştı.

---

[169] Bu kavram, [P.Sloterdijk'in, bireyin özel evreni olarak tanımlandığı] 'şahsi yuvar' (Mikrosphärologie [mikroyuvar]) kuramını "bir üst boyuta" taşıyarak, geniş çaplı bağışıklık yapılanmalarına (devletler, imparatorluklar, "dünyalar") ilişkin ortaya attığımız kuramın altında yatan düşünceleri ifade etmektedir. Bkz. Sphären I, Blasen, Frankfurt 1998, ve Sphären II, Globen, Frankfurt 1999.

Siyasi-etnik kimliğin immünolojik yapılandırılması artık sendelemeye başlamıştır ve görünen o ki, yer ile 'öz'ü ilişkilendirme koşulları, bir zamanlar devlet toprakları üzerinde 'siyasi folklorlarla' (antik dönemin tarım kültüründen, modern çağın sosyal refah devlet düzenine kadar) sağlandığı ve hayata geçirildiği gibi stabil değildir. Yerler ile 'özler' arasındaki bağ gevşetildiğinde ya da çözüldüğünde iki uç durum ortaya çıkabilir ve bu, sosyal alan yapısının bir bakıma sıra dışı parçalanmışlığını ortaya koyar: Bunlardan biri, yersiz 'öz'dür; diğeri 'özsüz' yerdir. Gerçekte var olan tüm toplumlarda *modus vivendi*, bugüne kadar doğal olarak hep bu iki kutup arasında bir yerde sağlanmak zorundaydı –en ideali de, uçlardan makul bir uzaklıkta birleşmektir. Ve gerçek şudur ki, fiilî siyasi toplumlar bundan böyle de, bu ikili, 'öz-yer-belirlemesi' buyruğuna cevap vermeye devam etmek zorundadır.

İlk uç durumun –yani *yersiz 'öz'* olgusunun– en iyi örneğini, son iki binyılın Musevi-diasporası sergiler ve bu bağlamda, Musevi halkının, yurtsuz olduğu şeklinde ileri sürülen iddiaların yersiz olmadığını kabul etmek gerekir –Heinrich Heine bu söylemi ortaya atmış ve şöyle ifade etmişti: Museviler, bir ülkeyi değil bir kitabı, Tevrat'ı, ev bilmişlerdir ve bu kitabı, "portatif anavatan" gibi hep yanlarında taşımışlardır.[170] Bu manalı ve ince yaklaşım genelde hep göz ardı edilmiş bir duruma açıklık getirir: "Göçebe şeklinde yaşayanlar" ya da "yersizyurtsuzlaştırılan" topluluklar, sembolik bağışıklıklarını ve etnik uyumlarını, insanları yurtlandıran topraklardan esinlenerek yapılandırmazlar, veya sadece marjinal olarak yapılandırırlar; aralarındaki iletişim daha çok, içinde katılımcıların bizzat dahil olduğu ve grubun başka diyarlara hareket etmesiyle formda kaldığı "otojen konteynır"[171] işlevini görür. Yazı

[170] "Taşınabilir tanrının" nasıl tasavvur edildiği konusu için bkz. Régis Debray, Dieu. Un itinéraire. Matériaux pour l'histoire de l'Éternel en Occident, Paris 2003, s.123f.

[171] Bu kavram için bkz. Spähren I, Blasen, s.60f.

geleneğine sımsıkı bağlanmış yurtsuz bir halk, insanlık tarihi boyunca hemen hemen tüm 'yerleşik topluluklara': 'Ülkeyi, halk konteynırı olarak algılamaları ve kendilerine ait toprakları, yaşam amaçlarının ve kimliklerinin apriori'si olarak değerlendirmeleri gerektiğini zorla telkin etmiş göz boyamalara' kanmaz. Bu *territorial fallacy* [belirli bir bölgeye ait olma yanıltmacası], 'Yerleşik Düzen Çağının' bize bugüne dek bıraktığı miraslar içinde en etkili ve de en sorunlu olanıdır; zira meşru sayılan siyasi güç uygulamalarının, "ülke savunmasının" esası, tamamen buna dayanır; temelinde yer ile 'öz'ü obsesif şekilde özdeşleştirmek –belirli bir bölgeye ait etme mantığının belitsel yanılgısı– yatar (bu hatayı İsrail vatandaşlarının büyük bir çoğunluğu 1948'den beri işlemeye hevesli görünüyor). Halklar ile topraklar arasındaki sıkı bağın artık her yerde kurulmasına imkân veren, tarihsel açıdan emsalsiz bir 'ulus-ötesi mobil oluş' furyası başladığından beri de bunun cılkı iyice çıkmıştır. Atağa kalkmış Modernizm için karakteristik eğilim, 'çok-yöreli öz' olmak –ve de 'çok-etnikli' ya da 'millîleştirilmemiş' yerde yaşamaktır.

Hint-Amerikan kültür-antropologu Arjun Appadurai, geliştirdiği *ethnoscape* kavramıyla bu konuya dikkat çekmiştir. Söz konusu kavram, etnik bağların giderek "mekânsızlaştırılması" (*deterritorialization* [yersiz-yurtsuzlaşma]), ulus-devlet ötesinde "sanal toplulukların" oluşması ve öteki kültürlerdeki yaşam biçimleri hakkında birçok bireyin sanal katkı getirmesi gibi hususlara açıklık kazandırmaktadır.[172] Museviliğin sürgün dönemine gelince: Yahudiler, batı yarım küre toplumlarında, fiilen var olan 'yersiz özün' görünür paradoksunu ve gerçek skandalını hep gözler önüne sermiştir.

Bir diğer kutupta da '*özsüz yer*' olgusu daha da belirgin or-

[172] Bkz. Arjun Appadurai, Globale ethnische Räume. Bemerkungen und Fragen zur Entwicklung einer transnationalen Anthropologie, Perspektiven der Weltgesellschaft, yayımcı Ulrich Beck, Frankfurt 1998, s.11-40.

taya çıkmaktadır. Yerleşimin olmadığı bölgeler –beyaz çöller (kutuplar bölgesi), gri (yüksek sıradağlar), yeşil (balta girmemiş ormanlar), sarı (kum çölleri) ve mavi çöller (okyanuslar)– sözü edilen "özsüzlüğün" uç örnekleridir; bunların ardından, insanoğlunun bakirleştirdiği alanları sıralayabiliriz. Geliştirdiğimiz yuvarlar projesi bağlamında son saydığımız husus, aykırı bir olgu olması bakımdan ilginçtir; çünkü söz konusu bu bölgeler, insanoğlunun prensipte kültürel bağ kurmadığı, hele özdeşleşmeye hiç çalışmadığı yerlerdir. Bu, dar anlamda, transit geçişlerin yapıldığı tüm mekânlar için geçerlidir. Bunu biraz daha açacak olursak, bu yerler; istasyonlar, limanlar ve hava limanları, caddeler, meydanlar ve alışveriş merkezleri gibi, belli yerlere seyreden trafiğin; tatil köyleri ya da turizm merkezleri, fabrika alanları veya 'gece sığınakları' gibi, süreli ikametlerin oluşturduğu mekânlardır. Bu gibi yerlerin atmosferi güzel olabilir ama buralar, sakinlere bağımlı ya da içinde kendini bulabilecek kolektif bir 'öze' bağımlı yerler değildir; gelip geçeni alıkoymamaktır buraların ilkesi. Buralar, kimi zaman dolup taşan kimi zaman ise terkedilmiş, kimsesiz yerlerdir; zamane "toplumların" tenhalaştırıldığı merkezlerinde ve hibrit sınır bölgelerinde hızla çoğalarak yayılan 'transit çöllerdir'.

Bu tür "toplumlara" baktığımızda, bugüne kadarki 'normal yaşantının' –normal yaşantıdan kasıt; masif, etnik ya da millî konteynır içersinde (ve kendine özgü köken ve misyon fantezileriyle birlikte) sürdürülen hayat biçimidir– küreselleşen tandanslarla belirgin şekilde değiştiğini hiç derin analizlere girmeden görebiliriz. Zira bu türden "toplumlarda" bir yandan nüfusun büyük bir kısmı eşsiz bir mobil oluşu benimseyerek yer ile bağlarını gevşetmiş diğer yandan da insanların sık sık ziyaret ettiği ama asla yerleşmeyeceği transit-yerlerin sayısı artmıştır. Böylece küreselleşen ve mobilleşen "toplumlar" –yerel kültürlerden ve toprağa bağlı hoşnutluklardan oluşan körelmiş duygularla birlikte– hem "göçebe"

kutbuna, yani 'yersiz öz' olgusuna, hem de çöl kutbuna, 'özsüz yer' gerçeğine yaklaşır.

Modern "kitle toplumlarda" gözlenen bu şekil bozukluğu –bu durum, günümüzde daha çok ulus-devlet anlayışındaki anlam kaybı olarak değerlendirilmektedir–, etnik 'konteynır işlevinin' giderek daha fazla erozyona uğraması sonucunun bir eseridir. Bugüne kadar "toplum" olarak kastedilen ve de düşünülen şey, gerçekten de sağlam duvarları olan, bölge sınırları içerisinde yaşayan, sembollerle bezenerek korunan, genelde tek dilin konuşulduğu bir konteynırdı –ve bu bağlamda içinde yaşayan kolektif de, ulusal öğelerle yalıtılmış duvarlar arasında kendi öz-bilincini bulmuş ve bunun bolluğu içersinde (yabancıların asla kavrayamayacağı bir boyuttur bu) yüzen bir bütündü.[173] 'Öz ve yer' kesişme noktasında yer alan, milletler diye bildiğimiz bu tür tarihî toplumlar, kendi 'öz-konteynır-nitelikleri' nedeniyle genelde, içerisi ve dışarısı arasında büyük uçurumun olduğu bir ortamda yapılanmışlardı – bu durum, siyasi yapılanma öncesi kültürlerde, masum bir 'etnomerkezcilik' olarak, iç ve dış politika arasındaki temel ayrıma işaret eden siyasi boyut olarak değerlendirilirdi. İşte bu ayrım ile bu uçum, küreselleşme hareketleriyle giderek tesviye edilmektedir; 'milli-konteynırların' sağladığı bağışıklık, menfaatçileri sayesinde her geçen gün daha fazla yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gerçi ulus-aşırı serbest dolaşımın avantajlarını keşfetmiş hiç kimse ciddi olarak, eski ulus-devlet zihniyetindeki militancı yaşantılara ve sınavlara yeniden dönmek istemez –hele kabile yaşamları için karakteristik olan bütünleştirici öz-hipnoza asla–; ama yine de ince duvarlı ve

[173] "Uterotop" (seçkin olma yuvarı) ve "Thematop" (şımartılma yuvarı) kavramları yardımıyla açıklık kazandırılabilen 'bir yere ait olma duygusunun' altında yatan derinliklerin antropolojik temellendirmesi için bkz. Spären III, Schäume, s.386-405. [Bu kavramları yazar P. Sloterdijk geliştirdiği 'yuvarlar projesinde', canlının yaşadığı yer, çevre, biyolojik ortam anlamına gelen 'biyotop' sözcüğünden türeterek ortaya atmıştır. (ç.n.)]

karma "toplumların" altında yatan anlamı ve de taşıdığı riskleri çoğu zamane insan kavrayamaz hoş da karşılamaz. Roland Robertson derki –söylediğinde de doğruluk payı vardır–: 'Küreselleşme, protestoyla yürütülen bir süreçtir' (*a basically contested process*).[174] Küreselleşmeye karşı yürütülen bu protesto aynı zamanda küreselleşmenin *kendisidir* –daha büyük dünya formatının yaratacağı enfeksiyonlara karşı, yerel organların vazgeçilmez ve kaçınılmaz bağışıklık tepkisidir.

Küresel çağın psiko-politik kışkırtıcılığı –biz bu çağı Martin Albrow gibi, Yeni Çağın kendine özgü 'sonuç evresi' olarak değerlendiriyoruz–, konteynır-bağışıklık sistemlerindeki zayıflamanın, sıradan bir 'şekil yitirilmesi' ve de bozulma, yani 'öz-yıkımına' neden olan çelişik ya da kinik[*2] davranışlar olarak değerlendirilmemesi gerektiğine işaret eder. Post-modern insanların tek endişesi, hayata geçirilebilir bağışıklık koşullarının yeni verimli tasarılarını yitirmektir. Ve işte bunlardır, ince duvarlı "toplumlarda" çeşitli tarzda yeniden şekillendirilebilen ve de şekillenen –tabiî ki de bunun, eskiden de olduğu gibi, tüm toplumlarda ve herkes için geçerli olduğunu söyleyemeyiz.

Bu bağlamda, çağdaş trendlerden biri olan 'bireyci yaşam' olgusunun altındaki immünoloji boyutunu da görebiliriz: Yükselen "toplumlarda" bugün –bir arada yaşayan 'insangiller' tarihinde belki de ilk kez karşılaştığımız bir durumdur bu–, bağışıklık konusunda ihtisas sahibi kişiler olarak kendilerini, (o zamana kadar öncelikle koruyan) birimlerden koparmak ve kitleler hâlinde, talihini ve talihsizliğini siyasi komünün 'forma-oluşuna' bağlamamak isteyen bireylerdir. Günümüzde, si-

---

[174] Roland Robertson, Globalization. Social Theory and Global Culture, Londra/Newbury Park/New Delhi 1992, s.182.

[*2] Kinizm: İnsanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinmelerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes'in öğretisi, TDK. Buradan türeyen kinik sıfatı bu bağlamda, duygusuz, acımasız, insanı küçük gören, horlayan ve aşağılayan bir davranış şeklini ortaya koyar. (ç.n.)

yasi yapılanmayla korunmuş kolektiflerin –muhtemelen bir daha da dönüşü olmayan–, bireyci bağışık tasarımlı gruplara nasıl dönüştüğünü izliyoruz (ve bu trend, olası veya gerçek bir "savaş gündemi" siyasi anlamda yeniden ilk sıraya alınsa dahi değişmeyecektir –zira tekrardan gündeme alınacak bir savaş, bundan böyle hep terapi, savunma ve bağışıklık kazanma niteliğinde bir olgu anlamına gelir; yeniden silah altına alınan bireyci gruplar, kolektif bilinci, sadece geçici bir süre hissedebilir).

Bu tandans bilhassa, Bağımsızlık Bildirgesi resmen "toplum sözleşmesi" olarak ilan edildiğinden beri *pursuit of happiness* [mutluluk arayışı] kavramının egemen olduğu, batı dünyasının pilot-ulusu olan ABD'de belirgin şekilde ortaya çıkar. Bireyin şansı veya mutluluğu yakalamada etkin olan merkezkaç kuvvetler, bugüne dek cemaatler ve sivil toplum örgütleriyle öyle güzel dengelenmişti ki grubun geleneksel immünolojik üstünlüğü, üyelerinden önce, sentetik tüm ABD-halkında da gözlenebiliyordu adeta. Ama artık bu değerler tamamen tersine dönmüştür: Dünyadaki hiçbir ülkede, hiçbir nüfusta, hiçbir kültürde insanlar, politik angajmanlara karşı artan kayıtsızlıkla birlikte bu denli biyolojik, psiko-teknik ve dini öz-endişe üzerine yoğunlaşmamıştır. 1996'da ABD'liler, devlet başkanı seçiminde (Clinton'un tekrardan seçildiği dönem) ilk defa %50'nin altında kalan bir katılımla yüzleşmişlerdi; Kasım 1998'deki milletvekili ve senatör seçimlerinde de, yaklaşık her üç vatandaştan ikisi seçim sandığına gitmemişti (ki uzmanlar, %38'lik katılım oranını oldukça iyi olarak değerlendirmişti).[175] George W. Bush'un yeniden seçildiği Kasım 2004 tarihinde yaklaşık %60 oranında seçmenin oy vermeye gitmesini ise tamamen olağandışı yürütülen seçim kam-

[175] Walter Lippmann daha 1927'de, demokratik yapıya ilişkin endişelerini anlattığı The Phantom Public adlı o muazzam yapıtında, seçmen kitlelerindeki (oy vermez kitlelerdeki) pasifliğe ve yetersizliğe istinaden, oranı yüksek benzer kayıtsızlığa işaret etmişti.

panyasına bağlamak gerekir. Bu durum çoğunluğun, siyasi komüne bel bağlamadığı ve kendini giderek toplumsal dayanışmadan soyutladığı gerçeğinin göstergesidir –zira insanlar, bireyin bundan böyle optimum bağışıklığa, (istisnai durumlarda belki, ama onun dışında) asla ulusal kolektif içinde değil, ancak kendi *community*'si [camiası] içerisindeki birlik sistemlerinde erişebileceği inancındadır. Daha açık ifade edecek olursak: Mağdur olan kolektif içerisinde; en belirgin şekilde de, özel sigorta düzenlemelerinde.

Bireysel bağışıklık düzenine ilişkin bu temel varsayım özodaklı bireylerden oluşan topluluklarda, yaşamsal yepyeni bir apaçıklığı, 'kimsenin kendine hayrı dokunmadığı yerde başkasından asla hayır gelmez' anlayışını yaygınlaştırır. Yeni bağışıklık oluşturma teknikleri (kurumsallaşmış yönleriyle: Özel sigortalar, kurum emeklilik sandıkları; bireysel çerçevede de: dengeli beslenme ve biyoteknik), bireylerden oluşan "toplumlarda" varoluş stratejileri olarak kullanılmaya elverişlidir – zira bu "toplumlarda", değişen her koşula uyabilme yeteneğine doğru yapılan uzun yürüyüşler, "nesne ilişkilendirmelerinin" zayıflatılması ve insanlar arası sadakatsiz ya da tersinir[*3] ilişkilere verilen genel lisans ile "hedefe" ulaşılmıştı. Bu hedef, Spengler'in, ki bence de doğru, her kültür için varsaydığı son evredir: Kişilerin özenli ya da yozlaşmış oldukları konusunda kesin hükme varmanın imkânsız olduğu bir durumdur bu (peki, ama hangi bağlamda özenli ve hangi boyutta yozlaşmış?). Bu durum, bireylerin, dünyanın şekillendirilmesinde örnek olabilecek yeteneklerini yitirmesi hâlidir. Bireycileştirilen kişiler, "dünyayı" çok yönlü özümseyerek değil, onunla sımsıkı temasa geçerek optimum bağışıklığa erişebilirmiş gibi davranır. Bu bağlamda, 'soylu' ve 'bayağı' in-san ayrımına ilişkin getirilen ve Nietzsche tarafından savunu-lan

[*3] Bir olayın ortaya çıkma şartlarındaki sonsuz küçük bir değişikliğin etkisiyle herhangi bir anda yön değiştirebilmesi, TDK. (ç.n.)

son metafiziksel yaklaşım da anlamını yitirir. Kahramanca keşiflerin, buluşların yapıldığı ve ideolojilerin ortaya atıldığı dönemle birlikte, çağını kolektifiyle bütünleştirebilen büyük adamların devri de kapanmıştır. Ve bunu takip eden yeni devir, artık herkesin ihtisas alanına kendisini seçtiği bireyci döngüdür. Sonuçları ortadadır; gerçeklerden biri de şudur: Antropolojik 'zamane fantom', *l'homme monde*, mikro-kozmik, çok yönlü kavrayan ve algılayan, mükemmel 'insan, tıpkı deniz kenarındaki 'kumdan suratlar' gibi kumsalda yok olmuştur'[*4].

[*4] Michel Foucault, Kelimeler ve Şeyler adlı yapıtını bu ifadeyle sonlandırmıştır. (ç.n.)

31. İNANÇ VE BİLGİ: *IN HOC SIGNO (SC. GLOBI) VINCES*[*1]

Martin Albrow'un *Global Age* kavramı, olayları, kapanmamış olaylar dizisinin tam ortasında evreler hâlinde öyküleştirecek bir kuramın gerekliliğine işaret eder. Albrow'un tezine göre, *globalization* devri –bizim terminolojimizde karasal küreselleşme dönemi– kapanmış, tarih normale dönmüş ve doğurduğu olumsuz sonuçların dönemi –ne kadar süreceği kestirilememekle beraber– başlamıştır ki, bu da kendi içinde değerlendirilmesi gereken bir evredir. Daha önce de ifade edildiği gibi bazı yazarlar kapanmış bu çağı "Avrupai Binyıl"[176] ya da "Avrupa Dünya Tarihi" olarak tanımlamışlardı –bu ifadeler, her ne kadar zamansız ileri sürülmüş ve tartışmalı da olsa, Avrupalı öznelerin eylemleri ile Avrupalı olmayanların eylemleri arasındaki asimetriyi ortaya koyar.

Sistemik anlamda asimetri, siyasi çerçevede hâkimiyet demektir. Sömürgecilik sözcüğü de, genel anlamda, "Avrupa yayılmacılığının"[177] benimsenmeyen prosedürlerini ve sonuçla-

---

[*1] 'Bu işaret altında kazanacaksın' anlamına gelen Latince bir deyim olup, Hıristiyanlık adı altında yapılacak her şeyin başarılı olacağına işaret eder. Efsaneye göre bu yazı, M.S. 312'de gökyüzünde Roma imparatoru Constantinus'a belirmiştir. (ç.n.)

176 Bkz. Oskar Halecki, Das europäische Jahrtausend, Salzburg 1966.

177 Bkz. Wolfgang Reinhard, Geschichte der europäischen Expansion, 4 Bde., Stuttgart, ayrıca 1983-1990.

rını özetler. Mademki bu ifade çağın yöntemlerini kınıyor, o hâlde ortaya çıkan sonucu, yapılandırılan bu yeni dünya konjonktürünü de görmezden gelemez. Sömürgeci uygulamaların temelinde, Avrupalı "büyük ulusların", doğuştan tek-yanlı olma hakkını kendilerinde görmeleri yatar –ve büyük olduklarını düşündüklerinden de kendilerini saldırı dönemlerinde istisnasız olarak hep haklı bulmuşlardır. Peki, ama saat tek-yanlılığın lehine işlerken ve öteki tarafın yeni dönemi başlarken bu nasıl olur? *Postcolonial Studies* yazılarında [Sömürgecilik Sonrası'nı anlatan araştırmalarda] olduğu gibi, simetrik dünya imgesi hakkında son zamanlarda ileri sürülen varsayımlar, merkezi Avrupa gücünün endojen[*2] bozulmaya bağlı sonuna açıklık getirmekle kalmaz, darbe ve karşı darbe anlayışındaki değişmeyi de öngörür. Simetri oluşturma çabası, 'farklılığa' prim vermiştir. Artık insanlar fütursuzca, 1492 Ekim'inde Avrupalıların Karayip yerlileri tarafından keşfedildiğini söyleme cesaretini bulabiliyor. Mahzun kâşiflerin, araştırma için gelen ziyaretçileri hakkındaki topladıkları verileri bundan böyle saklamaları daha iyi olur kanısındayım; tüm belgeler bugün herkese açıktır.

Avrupalıların 'çıkarma harekâtı' çağı (bunu postmodern bir mantra[*3] gibi hep tekrarlamak gerekir), dünya sisteminin yaygınlaşması ve konsolidasyonuna götürmüştür. Bu, *global player*'lerin --devletler, ticaret işleri, bankalar ve borsalar, bilim, sanat, spor, fuhuş, esrar ticareti, silah ticareti vb.– birçok alanda ağlaşmasına zemin hazırlamıştır. Geri beslemesi zengin olan bu sistem, ne kadar dengesiz olursa olsun, mekânsal anlamda uzak ama nesnel anlamda yakın hasımlara karşı saygıyı, 'dünyada-olmak' şeklindeki yaygın anlayışa dönüştüren

[*2] Hücre ya da sistem içinden gelen; dokularda biyosentez ve yıkım olayları, TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

[*3] Mantra; Hinduizm ile ortaya çıkan, etkileme gücü yüksek, sihirli dini sözcük veya sözdür. (ç.n.)

rutin işleyişlerin ortamını sağlamıştır. Bu nedenle uygarlık kavramının güncel anlamı bir nevi 'tele-realizmdir'.

"Karasal küreselleşmenin sonu" demek: İnsanın, dünyanın neresine giderse gitsin, o yere ilk varanın artık kendisi olmadığını bilmesidir; dünyadaki hiçbir konu hakkında, müzakereler dışında fikir yürütmemesi gerektiği bilincine varmasıdır. Her yerde kâşiflerin ve sözcülerin izlerine rastlamak mümkündür. Her şeye rağmen yeni şeyleri araştırma tutkusu, mevcut koşullar içerisinde baltalanır –gerçi inovasyon (daha doğrusu; olasılıksızlar kulesinde daima yukarıya doğru tırmanma), her yerde hep *proforma* [kurallar gereği şeklen] istenmektedir. Sürekli kullanılan güzergâhlar, bir zamanların keşif seferlerinin nasıl sıradan bir trafiğe dönüştüğünün göstergesidir; hep aynı konuyu tekrarlayan bilim dallarıyla fikirler ve varsayımlar, bilimsel çalışmaların içine yedirilmiştir artık. Küreselleşme çağının en belirgin özelliği, etütler ve rota belirlemeleri idiyse, *Global Age*, trafik çizelgeleri ve trafik yoğunluğu ile –buna bol laf salatası da dâhil– karakterize edilebilir. Küreselleşmenin ana öğesi maceracılıktır; küreselliğin ise, rezervcilik. Küreselleşme çağının kâşifleri, barutlu tüfekleri, hançerleri ve anlaşılır olmayan haritalarıyla harekete hazır gemilere binerken; küresel çağın sözcüleri, ellerinde yerlerini gösteren biniş kartı ve taslak konuşma metinleri ile uçağa binerler.

Küreselleşme ve *Global Age* döneminde süreklilik ve yenilik gösteren noktaları en iyi şekilde, kent kültürlerinin doyuma ulaşması konusuyla açıklayabiliriz. Günümüz metropolleri, yüzyıllardan beri süren yerleşmeler, planlamalar, inşaatlardan ortaya çıkmıştır prensipte; yine de Kuala Lumpur, Shanghai ya da Berlin gibi bazı büyük kentler, insanın içini sızlatan mimari çarpıklıklarla karşı karşıyadır günümüzde – bunu da bölgenin konjonktürüne borçluyuz– ve yarınların silüetini yine bunlar oluşturacaktır. Klasik metropollerin çoğu şehirleşme sürecini geride bırakmıştır – artık bundan son-

ra yapılabilecek tek şey, 'kristalleşmedir' ve bu çerçevede mevcut bina restore edilir, yana ve yukarıya doğru ek inşaatlar gerçekleştirilir. Bunun altında yatan anahtar sözcükler de: Ağlaşmak, optimize etmek, estetik kazandırmaktır. Yeni binaların inşa edilemediği yerlerde, var olanın en iyi şekilde değerlendirilmesi yoluna gidilmelidir. Artık bu evrede, ulaştırma politikaları ve kentin, bir kültür hazinesi olduğuna dair pazarlamalar devreye girer. Başarılara imza atmışların kentleri, 'event[olay]-üs-yeri', *life quality provider* [kaliteli yaşam sağlayıcısı] ve 'metropoliten koridorların kesişme noktası' olmak ister; zaten bu yüzden ana kentler arası işleyen 'aşırı hız arterleri', kristalleşmiş şehir kültürünün ihtiraslarını anlamlı biçimde sergiler –tıpkı fuar merkezleri, spor arenaları, modern sanatlar müzeleri ve uluslararası zincir otel şubeleri vb. vazgeçilemeyen kentsel kolektörlerin yapılarında olduğu gibi.[178]

Dünyanın tüm merkezlerindeki kristalleşmiş şehir kültürleri; tamamen diplomatik ilişkiler, pazarlar, akademik organizasyonlar ve turneler ile temsil edilen dünya sistemi içerisindeki uluslararası ve kültürlerarası rutin temaslarla gelişmektedir. Benzer şekilde, tıp merkezleri, polis teşkilatları, müzeler ve gizli servisler de ulus-ötesi bağlantılar çabası içine girmiştir. Refah içinde yaşayan bölgelerden dünyaya baktığınızda, her tarafın bu biçimde kolonileştiğini zannedersiniz –ya da, koloni sözcüğü günümüzde pek kabul görmediğinden: Kendi kararlarını verebilen sivil düzen yapılanmasına geçmiş, fiilen, anayasal ulus-devletin tüm yetkilerini ulus-ötesi üst mercilere (BM, IMF, AB) devretmiş bölgelerden oluşan, etnik 'dayanakların' üstünde bir örgünün egemen olduğunu düşünürsünüz. Söz konusu bu siyasi-kültürel ağ yapılandırması ile küreselleşme çağı, içkin olarak sona ermiştir.

---

[178] "Kolektör" kavramı için bkz. Sphären III, Schäume, Kapitel 2, Indoors: Architekturen des Schaums, Abschnitt C: Foam City. Makro-iç mekânlar ve kentsel konferans binaları, kalabalığın ortak yaşam anlayışını ortaya koyar, s.604f.

Biz burada, bilhassa karasal küreselleşme döneminin "Dünya Tarihi" ya da sadece "Tarih" olarak tanımlanması gerektiğini savunuyoruz; zira bu dönem, yerel kültürleri ve bunların, ağlaşmış ve 'köpükleşmiş'[*4] bir bağ içerisine sıkıştırılmış şekillerini taşıyan dünyanın, nasıl ele geçirildiğine sahne olmuştur –bu bağlamda da 'tarih' bu daramı işlemelidir. Saptamamızı doğru olarak kabul edersek, sadece 1492 ila 1945 arası dönemin "tarihsel" bir nitelik taşıdığını, bundan önce ve sonraki halk ve kültür varlıklarının "tarihsel" olmadığını söyleyebiliriz –tabiî ki de standart sapmalar vardır. Gruplar, kurumlar ve uygulamalar kuşkusuz her zaman ve her yerde 'olmak-yasalarının' güdümündedir; kendi dönemleri içerisinde, değişen 'tekrar adımlarla' ağır ağır ilerlerler; uzun olaylar dizilerini kesintiye uğratan atılımları ve felaketleri yaşarlar. Ama buradaki durmaların ve itişip kakışmaların "tarihte" olup bitenlerle hiçbir ilgisi yoktur. Var olan tek tarih, anlatımlarla ontolojik şu soruları yanıtlar: *Küresel Çağın* koşullarına nasıl gelinebildi? Birbirine bağlanmış kültürlerin taşıyıcısı olarak dünya, nasıl ele geçirilebildi? Avrupalılar, haritalarını nasıl çizebildi ve tüm yerleşik dünya üzerinde ağlarını nasıl yayabildi? Ve burada, ticari sermaye, endüstriyel sermaye ve mali sermaye olarak üç boyutlu ortaya çıkan modern paranın rolü neydi?

"Tarih", dünya sisteminin doğuş efsanesidir;[179] en iyi koşulda sadece karasal küreselleşme döneminin kahramanlık

---

[*4] Köpük; yazarın 'Sphären' serisiyle [Sphären III, Schäume] geliştirdiği bir benzetmedir ve bu sözcük, çok-işlevli toplum modelini sembolize eder. Bu imgeyle yazar, "birey toplumunun" paradoks yapısını tartışır. (ç.n.)

[179] Bu yaklaşım, en yeni evrensel tarih tartışmalarının temelini oluşturur; bkz. J.R. McNeill ve William H. McNeill, The Human Web: A Bird's-Eye View of World History, New York 2003. McNeill'ler burada dünya tarihini, ağlaşmanın süreci olarak ortaya koyar. Ne var ki McNeillci kuşlar çok yüksekten uçarak, dünya yapılanmasındaki asıl etkin ağlaşma evresi olan ve antropik [doğa yasaları-evren-insan ilişkisi öğretisine dair] serüvenin tamamını kapsayan 1492-1974 arası dönemi algılayamamış ve optik yanılgıya düşmüştür.

destanı –'vakayiname' yazarlarına faal Avrupalıların dikte ettirdiği, muzaffer tek-taraflılığın romanı– olarak öyküleştirilebilir. Bu kahramanlık şarkısı, 'kahramanlar ve şarkıcıları' kumpanyasının dışında da yankılanır; söylendikçe, "insanlığın" özprovokasyonunu işleyen o tarif edilemez büyük sözler gibi yayılır etrafa; tekrarlandıkça da, olayın gerçek boyutunun ötesinde 'namelenecektir' her bir yorumu.

Sözünü ettiğimiz, defalarca denenen, ama tüm ayrıntılarıyla tam anlamıyla hiçbir zaman ele alınmadan okunan bu hibrit destan, rastlantısallığın evrensel tarihinde[180] önemli bir kesiti kapsar –ve bu, rastlantısallığına rağmen, sanki içten gelen bir kararlılıkla bezenmiştir. Küreselleşme hikâyesi, dar anlamda düşündüğümüzde, sadece başı, ortası ve sonu olduğu için 'tarih' sıfatını kazanmış değildir; teleolojik anlamda da bir tarihtir, çünkü sonuna ilişkin kriterini kendi içinde taşır.

Bu tarihin başlangıcına ait kayda değer önemli sembolik sahneler elimizde mevcut: Üç Kolomb-karavelası Cuma günü, 3 Ağustos 1492 tarihinde, sabah saat sekizde Palos yakınındaki "Saltes limanından"[181] yelken açarak hareket eder; rota, Kanarya Adaları istikametine çevrilmiştir –tartıştığımız sonuçları doğuran harekât işte böyle başlar. Tam 69 gün sonra kara parçası görülür ve yetmişinci gün, yine bir Cuma günü, Yeni Dünyaya ayak basılır.[182] Aynı yılın sonbaharında Martin Behaim, yarattığı "yer elmasını" Nürnberg şehir meclisi üyelerine tanıtır –böylece Behaim, karasal gerçeği Frenk ticaret merkezine getirmiştir. Tarihin sonu hakkında da net resimler vardır: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Nürnberg kongresi haftasında Hitler 1937'de Behaim-Yerküresini oteli *Deutscher Hof*'a getirttirir –amacı, fazlasıyla kararmış kürenin yenilenmesi için kendisinin finanse ettiği restorasyon

[180] Bkz. Deleuze/Guattari, Tausend Plateaus, s.11.

[181] Christioph Columbus, Schiffstagebuch, Leibzig 1989, s.7.

[182] Cuma savuncası için bkz. Hugo, Die Arbeiter des Meeres, s.249 [Türkçeye, Deniz Emekçileri olarak çevrilmiştir].

çalışmalarını hem bizzat izleyebilmek hem de o görkemli nesneye bakarak, imparatorluğu için geliştireceği planlar çerçevesinde güdülenmek idi. Haziran 1944'deki Bretton Woods konferansında, Amerikan doları ve İngiliz sterlini para birimlerinin, altın paritesine göre değerlendirilmesini öngören anlaşmayla, *Global Age*'in bağlayıcı ilk dünya para sisteminin temelleri atılmış olur; 1969 yılında aya ilk ayak basan Amerikalı astronotlar, açılan dünyanın fotoğraflarıyla geri döner. Bu tarihler arasında daha nice manzaralar vardır ama hepsi de tek bir öğretiye netlik kazandırır: 'Küreyi ciddiye almayanı hayat cezalandırır'.

Yeryüzünün yuvarlak olduğu, bu nedenle de ülke ve deniz alanlarına yer veren bir yerküre şekliyle gösterilebileceği varsayımı, Orta Çağın sonlarında sadece bir avuç içi teologu, haritacıyı ve iştahı uzak diyarlarla kabaran tüccarı ilgilendirirdi. 16. yüzyıldan itibaren, Avrupalıların büyük bir çoğunluğu için bu varsayım, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ilan edilene kadar, bağlayıcılığı olmayan bir spekülasyondu ve bu bağlamda, insanın kendi yaşamına kayda değer bir etkisi yoktu –Kolomb, Vasco da Gama ve Magellan seyahatlerinin ampirik açıdan önceki tahminlere resmiyet kazandırmasıyla da bu durum değişmemiştir. Gerçi haritalar giderek daha doğruya yaklaşmış; atlaslar, yerküreler, düzlem-küre görüntüleri kontların ve prenslerin kütüphanelerine girmiş; 'yer' bilgisine ait bu yeni araçlar burjuva beylerinin odalarını süslemişti –ama yerküre resminin gerçekliği, Avrupa nüfusunun büyük bir çoğunluğu için belirsiz ve hatta önemsiz bir değer olarak kalmaya devam etmiştir. Yerin yuvarlaklığına dair hakikat, ilanından sonra kısmetini alacaklar için aradan yüzyılların geçmesi gerektiği gerçeklerdendi.

Kimi aktörler için bu varsayım, ölüm kalım meselesi kadar güçlü bir inanç hâline gelir. Kolomb, Magellan ve del Cano kişiliğinde bu inanç, entelekt arayışı olarak kendini gösterir. Kendini kabul ettirebilmek ve inandırıcılığını gösterebilmek

için bu kişiliğin, açık denizlerde sorunsuz yol alabilecek gemilere, para ve güzel sözler karşılığı kaptanların çılgınlıklarına katlanabilecek mürettebata ihtiyacı vardı. Güzel bir tesadüf sayesinde de 1492'nin mürettebatı, 'paralı askerlerin listesi' oluşur. Buna göre *piloto* [dümenci] Sancho Ruiz de Gama, sefere katıldığı için 20 altın duka, *marinero* [denizci] Juan de Moguer dört bin Maravedís [1 duka = 375 Maravedís] alır vb.[183] Fakat eski devriâlemcilerin içlerinde taşıdığı bu inancı nasıl söze döktüklerini, ancak çıkarsama yoluyla, adamların eylemlerine ve geride bıraktıkları belgelere bakarak tahmin edebiliriz. Bu bağamda şu sözlerin sarf edilmiş olabileceğini düşünüyorum:

> *Credo in unam terran rutundam, vitae matrem, fontem divitiarum, populorum domum, et in marem universalem, fecundam navigabilemque, palatium ventorem, amicam gubernatoris verctorisque, et in aerem liberam, ubique respirabilem, velivolantium motricem velorum, libertatum omnium aulam.*[184]

Bilindiği gibi Kolomb, Müslüman egemenliği altındaki kutsal mezarı ele geçirebilmek için yeni bir haçlı seferini finanse edebilecek altını batıda bulabilme ümidiyle kamçılanmıştı –ve bu anlamda da batı rotası, doğuya giden yolu açmalıydı: Yeni Çağı Orta Çağın hizmetine sunanlar arasında 'Christophorus' tek ve son değildi.[185] Fakat yine de, Magellan ve del Cano, Francis Drake ve Henry Hudson'dan sonra 'yer'in küreselliğini kanıtlamak uğruna yapılan her şey, bağnazlık bakımından

---

183 Cristóbal Colón, Textos y documentos completos. Prólogo y notas de Consuelo Varela, Madrid 1982, s.230-234.

184 Ben; o tek yuvarlak dünyaya; hayat veren anneye; zenginliklerin kaynağına; halkların yuvasına; ve herkes için olan, gelecek vadeden ve her yere açılan denizlere; rüzgârlar sarayına; dümencinin ve yolcunun sevgilisine; ve her yerde solunabilen özgür havaya; hızlı yol aldırtan yelkenleri harekete geçiren 'güç tanrıçasına'; her türlü özgürlükleri yaşatan salona inanıyorum.

185 Christophorus imgesi için bkz. Sphären II, Globen, Giriş Bölümünün III. Kesimi: "Gott tragen", s.96-117

tüm Ortodoks kiliseleriyle yarışan ve her geçen on yıl giderek daha fazla güç kazanan bir doktrine dönüşmüştür. Hıristiyanlık gibi artık 'onun' da amacı, üzerinde 'yaşadığımız, dokuduğumuz ve var olduğumuz' yerin yuvarlaklığını sadece anlamak değil, kendini kanıtlamaktı. Hâl böyleyken dünyanın yuvarlaklığı tezi ezoterik [gizli, gizemli] bir varsayım olmaktan çıkar ve modern insanların yaşamlarına yön veren inançlarla yavaş yavaş yok olmaya başlar. İnancın ontolojik işlevi, "tek bir düşünceyle ciddiyet kazandırmaktır" –bunun da anlamı, tasavvur edilenin 'varlığa' [gerçeğe ve kalıcılığa] dönüşmesidir.

Bu nedenle, dünyanın keşfi ve ağlaşması hakkındaki tüm anlatılar, baştan sona 'inanç tarihi' içerikli bir *story*'dir: Hiçbir kuşkuya düşmeden yeni şeylerin izini süren kâşiflerin; ele geçecek av görülene kadar gözlerini ufuklara diken fetihçilerin ve bütün ciddiyetle, dünyayı çepeçevre turladıktan sonra eve geri dönülebileceği tezine sımsıkı sarılan denizcilerin inancından bahseder bu öykü. Ve imkânsız olan şey gerçekleşir: Yeni yerler bulunur, av ufuklarda belirir ve gemiler, mercan kayalıklarına çarpmadığı ya da batmadığı sürece eve geri döner. Bu buluşların, belirmelerin, eve dönüşlerin gerçekleşmesini de aktörler, tanrının bir lütfü olarak değerlendirir ve onların, tamamen tanrı tarafından kâşif, fatih ve eve dönenler olarak görevlendirildiğine inanır.

Geçmişi anlatan belgelere, filmlere vs. baktığımızda Avrupalı küre-adamlarının başarıları, farklı ışıklar altında yansıtılır. Dünyanın yuvarlak olduğu inancının temelinde, hayalleri 'gerçek sanma' olgusunun yatmadığını anlıyoruz bugün. Zira *marinero*'lara inanma, gerçeklerle karşılaşma şeklinde ödüllendirilmişti –bu inancın, yer yuvarlağı ile ilgili varsayımlara –haritalara, resimlere, hikâyelere, algılara ve duyulara–, ontolojik bir önem kazandırması sonucunda da nesne, inanç sahiplerini adeta kendi tarafına çekmişti. Yerin yuvarlak-oluşu, tam-oluşu, çevrelenebilir-oluşu gerçeğinin giderek daha fazla

benimsenmesiyle de, gerçek olanın tadı artık belirlenmişti. Nasıl ki takip edildiğini ya da kendine komplo kurulduğunu sanan ve gerçekten takip edilen kuruntulu insanlar varsa, benzer şekilde de, sularla örtülü yusyuvarlak bir dünyayı hayal eden ve gerçekten onu çepeçevre turlayan denizciler de vardır.

Şimdi, tam bu noktada, bizim için perdeyi açma ve büyük sözlerle gösteri yapma zamanı gelmiştir: 15. yüzyıl sonu ila 16. yüzyıl başı 'jeo-manilerin' ['yer-tutkunlarının] inancı, *hakikat* inancıydı –başta meçhul sonra ifşa edilmiş, ilkin uzak sonra yakınlaşmış gerçekliğin inancıydı bu. Yuvarlak 'yerin' tüm hazineleriyle ifşa edilmesi, onlara yaklaşılması ve de onların ele geçirilmesi süreci yüzyıllar süren girişimlerle kazanılacağından, dünya tarihi, büyük maceraların eylemi, protokolü ve zeyli olarak vardı. 'Yerin' ifşası ve ona yaklaşma, nispeten sonlu çabaları gerektirdiğinden bunlardan söz eden tarihin, *cum grano salis* [kelimenin tam anlamıyla olmasa da] başı, ortası ve sonu olmalıydı. Dahası da var: Anlatılanlar o kadar etkileyicidir ki, insan, bilinçli bir okur olarak, olup bitenleri gerçek gözlerle değil daha çok retrospektif optiğin yanılsamasıyla değerlendirmeyi yeğler. Ve bu yine, bizlere, tesadüfen ileride ortaya çıkan sonuçlara bakarak önceki niyetlerin ne olduğunu kestirebileceğimizi usul usul telkin eden alışılmış teleolojik aldatmacalar değil midir?

Oysa bizim bu tarih ile ilgili burada ortaya koymaya çalıştığımız boyutlar farklıdır: Aslında yuvarlak 'yer' hakkındaki hayaller, yarım binyıl boyunca, tıpkı kendi kendine gerçekleşecek bir kehanet gibi kazınmıştır batılı insanların bilinçlerine ve medyalarına. Bu hayaller, küçük ama aktif bir azınlığı emsalsiz bir hareketlenmeye sürükler –fetih seferberliği, havariler tarihi ve araştırmalar sürecinden oluşan pragmatik bir alaşımdır bu. Fakat bu yuvarlaklık düşüncesi, sadece sembolik bir imge olarak kalmaz –zira monogeizm [bu gezegenin eşsiz olduğu inancı], o harikulade fiziğin postulatından [ön-

doğrusundan] başka bir şeydi. Ve sonunda, gerçek olan ama henüz daha kanıtlanmamış bu düşüncenin sorumluları; tüm zorluklara göğüs gerebilen denizciler, sabırlı haritacılar, metal düşkünü hükümdarlar ve asil baharat tüccarları, kanıt üstüne kanıt getirerek, apaçık gerçeği hâlâ inkâr eden, ilgisiz ve umarsız davranan herkesin kabullenmesini ve önemsemesini sağlar. Yeni Çağ ile ilgili anlatılan her şey, *in hoc signo vinces* ifadesi gibi yorumlanabilir –ama artık bununla kastedilen, *signum crucis* ['haç simgesi'] değil, *signum globi*'dir ['küre simgesi'dir]. Yuvarlaklık işareti, haç işaretinin önüne geçer –ve bu önerme, "tarihi" de kapsar: Haç ve yuvarlaklık aynı değerde olduğu sürece "tarihin" sonu kapanmamış gibi düşünülebilirdi; ama gerçekleştirilen manevralar sonucunda dengenin değişmesiyle –ki bunun sonucunda haç ikinci sıraya düşmüştür– "tarih" olgusunun, 'yuvarlaklık inancının kahramanlık öyküsü olarak' sürebileceği evre de kapanır.

Günümüz insanlarına göre yerküre misyonu, salt her şeyin içine nüfuz etmiş olması bakımından kapanmış olarak değerlendirilmesi gereken bir konudur. Az çok sağduyu sahibi çağcıl hiç kimsenin, yerküre inancının geçerliliğini sorgulamayı artık aklından bile geçirmediğinden beri yeni simge, eskisine benzer şekilde solmaya mahkûm kalmıştır; içindeki fazlalığı nedeniyle yok olur. Monogeizm konusunda kuşkuları olanlar, revizyonistler olarak adlandırılmaya razı olmalıdır. Denizcilerin inancı bilgiye dönüşmüş; bilgi sıradanlaşmış ve uzmanlaşmış; 16. yüzyılda 'yere' inananlar, post-modern yer bilimcileri olmuştur –bunlardan on bir bini, Nisan 2003 tarihinde Nice'te düzenlenen Avrupa-Amerikan jeofizik kongresinde bir araya gelmişti.[186] Ve uçakla Nice'e yaklaşırken, belki de içlerinden çoğu sadece bir an için, havadan aşağıya, o kuramsal tutkularının acayip nesnesine bakmaya tenezzül etmişti.

---

[186] Oliver Morton, Geoscience on Parade, in: prospect magazie, January 2004.

Kolomb-öncesi ve Kopernik-öncesi 'yer şekli' ve evrendeki konumu üzerine ortaya atılan tüm varsayımlar, yeni bilimsel araştırmaların sonucunda, eskimiş "dünya imgeleri" olarak sayılmaya ve rafa kaldırılmaya mahkûm kalmıştı. Bu nedenle Heidegger, Yeni Çağa atıfta bulunduğu "Die Zeit des Weltbildes" adlı makalesinde (bkz. yukarıda s. 49 ve s. 153f.) en önemli noktayı tam yakalayamamıştı. Avrupalılar, gemileriyle dünyayı çepeçevre turlama cesaretini gösteremeseydi, Heidegger *toto genere* [tam anlamıyla] haklı olacaktı. Fakat dünya çepeçevre turlandığından ve geçerli yeni dünya bilgisi o zamandan beri ve de bu sayede var olduğundan –gerçi bunlarla ilgili evlerde sadece sararmış haritaları görebiliyor, emperyalistlerin bağırtılarıyla da yankılarını algılayabiliyoruz–, 'dünyayı turlamamış' olanların, toprağa bağlı rapsodi okuyanların ve Şamanların dünya görüşleri, görülür ya da görülmez bölgeler içerisinde birer "dünya imgesi" olmaya hak kazanır ve de haklı görülür. Oysaki bunlar geçmişte kalmış dünya tasarımlarından öteye gitmeyen, 'doğruluğu-olmayan' bilgi veya kılavuz bilgi niteliğinde yapılar, devriâlemler öncesinden kalma yerel edebiyattır. Modern dünya bilgisi, büyük oranda resimlere ve şekillere bağımlı olmasına rağmen, bu bilgi, aslında resimleri değil –ki Heidegger bunu gözden kaçırmıştı– denizcilerin bedenine işleyen okyanusların sesini yansıtır. Öyle ki kulağını yerküreye dayayan herkes, kıyıda kırılan dalgaların sesini duyacaktır.

Schopenhauer, *İstenç ve Tasarım Olarak Dünya*'nın giriş kısmında, transandantal felsefe sonrası ihtiyatlı insanlar hakkında şunları ifade ettiyse:

> "... sonunda o, güneşi ve 'yeri' hiç bilmediğini; sadece güneşi gören bir gözü olduğunu, 'yeri' hisseden bir eli olduğunu, onu sarmalayan dünyanın da yalnızca tasarım olarak var olduğunu açık ve kesin biçimde farkına varır..."[187]

[187] Bkz. A.Sch., Die Welt als Wille und Vorstellung, [İstenç ve Tasarım Olarak Dünya] Birinci Kitap, § I.

Denizciler ve küreselleşme süreci içerisinde etkin rol oynayan diğerleri açısından 'yerin', bundan böyle sadece hissedebilen eller için de olmayacağını eklemek gerekir. Magellan ve Mercator'dan sonra açık ve kesin olarak anlaşılır olan şudur: Bizler yalnızca dünyayı turlamış gemileri ve bu büyük seferlerin gerçekliğini yansıtan haritaları ve küreleri biliriz. Bu arada da, sesler ve resimler aracılığıyla dünyanın öbür ucundan 'tasarımları' bizlere aktaran telefon ve monitörlerle de tanıştık.

'Yer yuvarı' misyonu, bugünkü mirasçılarının asla kavrayamadığı türden önemli sonuçlara imza atmıştır. Constantinus dönemi sonrası Hıristiyanlar, Taberiye Gölünden Milvio Köprüsü'ne kadar uzanan bir coğrafyada inançlarının gizemli bir şekilde yayılması karşısında, kiliseyi her şeyden üstün tutan Kutsal Ruh'un adını hep anma ve ona sığınma gerekliliğini kabullenmek zorunda kalmıştı. Modernizm Çağı sonrası insanlar ise, dünyanın zaten hep yuvarlak olduğunu, bu gerçeğin de bir gün ortaya çıkarıldığını düşünerek, olaya tamamen sıradan bakmaya çalışır. Sıradanlaştırmalar karşısında, kutsal ruhun da elinden bir şey gelmez. Dünyanın karasal yuvarlak hâline nasıl geldiği konusu belleklerde iyice canlandırılabilseydi, belki onun yardımına ihtiyacımız dahi olmazdı. Böyle bir öykü belki *en passant* [beraberinde] şunu kanıtlayabilirdi: Bütün epizotlar, toplu hâlde olsun, değiştirilsin veya keyfi olarak yan yana sıralansın, sonuçta hepsi gerçekleştirilmiş küresellik etrafında toplanırken, belki tek tek her bir sahne farklı seyredebilirdi. Fakat tam doğru zamanda GERÇEK, denizcilerin yaşamında ve 'pilotların' seyir defterlerinde kendini göstermişti.

Son zamanlarda kimi "küreselleşme karşıtları"; 'insanlar, küreselliği hiç yakalayamasaydı daha iyi olurdu' ya da 'keşke insanlar, açık denizlerdeki tehlikeyi anladıktan sonra köylerinde ve kasabalarında kalsalardı' şeklinde, sözlerini hiç sakınmadan ifade edebiliyor. Ama bu, geç kalınmış bir şaşkınlığın, 'yerin' turlanabilir bir değer olduğu gerçeğine inanama-

manın bir ifadesi değil midir –ve bu yaklaşım, ayaklarımızın altındaki yuvarlaklığın gerçekliği karşısında insanların anlamlı hiçbir şey yapamayacağı endişesini de beraberinde getirmiyor mu? Sanırım bu inançsızlar, Batlamyusçu düzende kalmayı isterdi. Onlar, insanların taşralı ve bitki gibi olmalarını tercih ediyor; çünkü onlar için gerçeklerin bedeli çok ağır –kim onlara, ikna edici argümanlarla karşı çıkabilir ki? Immanuel Wallerstein, Avrupa'daki insanların hazır oluşlarına dair gözlemini, 'yeni olmanın' bedelini ödemek (ve ödetmek) olarak niteler:

> "Bunun gerçekleşmesi Avrupa'nın şerefine olmuştur, zira 16. yüzyıl hareketlenmeleri olmasaydı, modern dünya da olmazdı; tüm olumsuzluklara ve acımasızlıklara rağmen iyi ki de gelişti modern dünya."[188]

Şayet felsefe de itiraflarda bulunabilseydi, bunlardan biri şu olabilirdi: Var olan her şey temelde iyi ise, onun 'iyi oluşu' 'iyi olmaya' götürür. Bu durumda 'yerin' dünyalaşması bunun dışında kalabilir mi?

Bu yaklaşım mantıksal olarak, daha önce de ifade edildiği gibi, dünya tarihi anlamındaki "tarih" kavramını, yakın tarihler arası olaylarla sınırlandırmayı gerektirir: Bu da, 1492 –ilk Kolomb seferi tarihi– ila 1945 ve de 1974 –son Portekiz kolonilerinin "karanfil devrimi" sonucunda anavatandan ayrıldıkları tarih– arası dönemi kapsar. Bu daraltma, iki önemli erdeme hizmet edecektir: Bir yandan; kapitalist gelişme koşullarına göre tüm milletleri ve kültürleri Avrupa modeline sokmaya çalışan hastalıklı evrimci oluşumlara –"batıda nasıl ise tüm dünyada da öyle olmalı" dogmasına– dur dedirtebilecek; diğer yandan da, şimdiye kadar ortaya atılan "Tarihin Sonu" teoremlerinin anlamlı kısımları, minimal düzeyde korunabilecektir. Burada "son" ifadesiyle kastedilen, coğrafi

[188] I.W., Das moderne Weltsystem, s.530.

açıdan yerküre resminin çizdiği konumlamaların çoğu 'yer sakini' tarafından doğru olarak benimsenmesi olgusudur. "Tarihin sonu" gerçeği, neredeyse bir 'eşsözel önermeyle'[*5] şöyle ifade edilebilir: Eğer dünyanın resmine ilişkin evrim tarihi az çok tamamlanmış ve genel anlamda kabullenilmiş ise, "dünya" tarihi sonuna ulaşmıştır. Artık önemli olan, bu resmi ilk çizen ve bunu kabul ettiren değil; resmin, çoğunluk tarafından, karasal bağlam içerisindeki konumların geçerli tasviri olarak kabul edilmesidir.

[*5] Tüm yorumlar altında doğru olan birleşik önerme, mantıksal doğru önerme. Başka bir deyişle, önermeler mantığında geçerli bir formül; TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü.

32. TARİH SONRASI DÖNEM [POSTHISTOIRE]

Global Age'e geçişle birlikte [Avrupa tarihinin] 'Modern Yeni Çağ' dönemi başlar –bu dönem, kristalleştirilmiş dünya sistemi çerçevesinde azaltılamayan ama uygarlaştırılmaya çalışılan kültürel çeşitliliğin kendini göstermesiyle karakterize edilir. 1945'ten beri, tarihi tarih yapan Avrupa yayılmacılığı faillerinin gücünün tükendiği ortadadır. Eski Dünya, gezegeni ele geçirme konusunda 'baş akıncı' olma kapasitesini yitirmiş ve geriye kalan enerjisini de iki büyük savaşta harcayarak tüketmiştir –bu savaşlardan ikincisi, kaçınılabilir birincinin kaçınılmaz sonucuydu. Ortaya çıkan yeni konjonktürün özneleri karşılıklı etkileşim için, artık Avrupa dışına ağırlık veren senaryolar yazma gereğini duyar –belki de bu senaryolarla yine bilinen şekilde oluşan dünya sistemi içten içe telkin ediliyor olabilir–; oysa daha önemli konularla ilgilenmeleri gerekir.[189] Avrupa'nın geçmişine bakarak dünyanın geleceğini tayin etmek genel anlamda önemini kaybetmiştir. Avrupa'nın geleceği başka tarzda emsalsizleşmiştir; zira bu, neredeyse

[189] Tarih kavramına ilişkin getirilen bu kısıtlama bizce, Avrupa'nın rolünü ve fonksiyonunu yadsımadan ve kısmadan, Avrupamerkezcilik, evrimcilik ve emperyalist evrenselcilik dogmalarından kurtulmanın yegâne yoludur. "Avrupa'yı taşralılaştırmak" isteyen, ancak ve ancak, 1492–1945 Avrupa epizodu sürecinde yaratılan dünyayı, gerçek boyutlarıyla ölçerek yapabilir. Bkz. Dipesh Chakrabarty, Pronvincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference, Princeton ve Oxford 2000.

tamamen olgunlaşmış post-emperyalist bir siyaset konseptini içinde barındırır –öyle ki bu konsept, 'Amerika'dan sıdkı sıyrılmış' Amerikalıları dahi baştan çıkarmaya başlatmıştır.[190] Ilımlı bir dünya gücü olarak, bilhassa Asya ve Güney Amerika gibi bölgelerde örnek alabilecek bir model olarak pek yakında benimsenebilir de. Tarihin günlük yaşama getirdiği katkıya gelince: 1945'ten bu yana yapılan öncelikli şey, olası hasar tespit raporlarını dosyalarda toplamak olmuştur. Bu biçimde ahlaksallaştırılan 'tarih bilimi', kurbanların, olay yerinde dönecekleri adresleri belirler –bu yerler, faillerin hemcinsleriyle buluşacağını 'umduğu' yerlerdir; oysaki sadece masallarda failler olay yerine geri döner. Ve bu dosyalar adeta 'dünya gizli servis arşivi' olarak, insanların insanlar tarafından nasıl taciz edildiğinin belgelerini sunar.

Bunun dışında "tarih" tam anlamıyla, 'geçmişe mazi derler' diye halk arasındaki yerleşik söylemde karşılığını bulur. 1945 sonrası dekolonizasyon süreci ve askeri anlamda kilitlenmişliğin yaşandığı Soğuk Savaş dönemi, her şeyin ne kadar çabuk maziye karıştığını gösterir. 1947'de Hindistan ve Pakistan, İngiltere'nin egemenliğinden kurtulmuş; 1953'ten sonra Fransızlar Hindiçin'den çekilmiş; ellili ve altmışlı yıllarda Afrika'daki devletlerin çoğu bağımsızlığını ilan etmiş; 1974'te, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Portekiz dünya imparatorluğunun kalıntıları tamamen yok olmuş; 1990'da Sovyetler Birliğinin çöküşüyle birlikte Eski Avrupa'nın geride kalan son misyoner otoritesi de sahneden çekilmiş ve onun çöküşü, geriye kalan son haraç devletlerini ya kapitalizm ya da kaosun içine sürüklemiştir. Çinlilerdeki milli komünizm, kendi içinde bir dünya projesi değildir; ancak kapitalizm ile demokrasiyi büyük çapta birbirinden ayırabilmesi bakımından

[190] Bkz. Jeremy Rifkin, Der europäische Traum. Die Vision einer leisen Supermacht, Frankfurt 2004; ayrıca Ulrich Beck/Edgar Grande, Das kosmopolotische Europa, Frankfurt 2004.

önemlidir –dünyadaki tüm Law-and-Order [kanun ve düzen] politikacılarını rüya âlemine götüren bir durumdur bu. Bu nedenle de bu düzen, 21. yüzyılın ana hatlarını bugünden yansıtan bir paradigma olarak düşünülebilir: Otoriter kapitalizm içersinde dünya sisteminin dönüm noktası.

Burada yaptığımız durum değerlendirmesinin, tarihçiler ve de kamuoyu tarafından doğrudan kabul göreceğini düşünmek herhâlde saflık olacaktır. Zira branş mensupları, yaşamın "tarih içerisinde" devam ettiği illüzyonunu daha uzun bir süre virüs gibi etkin kılabilmek için ellerinden geleni yapacaktır. Yaşanan her bir 'olaylar silsilesi' makro ve mikro düzeyde tarih olarak betimlendiğinde, *Global Age* kavramıyla tarih sonrası dünya sistemi anlayışından, tıpkı bu camianın yaptığı gibi, kolayca uzaklaşılabilir. Bu terminoloji, her bir nesnenin "tarihsel algılanmasına" imkân verir –büyük 'tarihi geceler dizisinde' 'boz renkli öküzün' altında bir şeyleri arayıp bulmak değildir önemli olan. Havada kalan her şey, yorulmak bilmeyen tarihçi için vazgeçilmezdir; yaptığı işin herkesin yararına olduğu inancıyla, olan biten her şeyi, nerede olursa olsun, tarihsel bir malzeme olarak kaydeder.

Onlar Orta Çağdaki menstrüasyon[*1] tarihini yazar; ilk insanların av mızraklarından kıtalar arası roketlere kadar uzanan fırlatılabilir nesnelerin tarihini; grafiti sanatının ve gangsta-rap[*2] müziğinin tarihini; dünyadaki en büyük on özel mülkiyetin tarihini; Çin'in dünyaya açılmasıyla başlayan korsan kopyacılığın tarihini yazarlar; Sauerland'taki bedensel psikoterapi tarihini de. Plastik maddelerin tarihini, afro-karayip entelektüellerin Avrupamerkezciliğe karşı getirdikleri eleştiri-

[*1] İnsanda ve bazı yüksek memelilerde periyodik olarak görülen döllenmemiş yumurta ile uterus duvar tabakasının dışarı atılması. Aybaşı, regl; TDK, Bilim ve Sanat Ana Terimleri Sözlüğü. Bu konu, antik çağdan beri kültür tarihi konusu çerçevesinde ele alınmış ve çağlara göre değişik iddialar ortaya atılmıştır. (ç.n.)

[*2] Gangsterlerin şiddet içeren ve klişeleşmiş yaşamını konu eden bir rap müzik tarzı. (ç.n.)

lerin tarihini; 11 Eylül öncesi ABD'de aşırı beslenmeye bağlı olarak evcil hayvanlarda gözlenen yağlanmanın tarihini; Nobel ödüllerinin ve yapay şeker maddelerinin tarihini yazmaktır onların işi. Ne farklı yetenekler isteyen spor dalı tarihinden ne Afrika'daki oturma mobilyası tarihinden ne de enflasyon tarihinden vazgeçerler. Sanal makinelere ilişkin tarih de tarihçilerin raflarında eksik olmamalıdır. Bu loncanın üyeleri, sanki tek bir bilimin –bu da tarih bilimidir– var olduğunu savlayan bir önerme etrafında transa geçmiştir. *Senior point of view* [kıdemli uzman görüş] sahibi insanlar, tarih yazılımının tarihini yazıyor; bunu yaparken de –kimi felsefecilerin karşı iddialarına rağmen– tarihin sonlanmadığı inancını savunuyor.

Sonuçta, tarihçilerin sayısına bakarak, "tarihin" sürmeye devam ettiğini söylemek aceleye getirilmiş bir vargıdır. Günümüz olayların tarih sonrası kipliğini[*3] kanıtlayan en çarpıcı delillerden biri, dünyanın dört bir tarafında tarihçi camianın sergilediği, konu bulma politikası uğruna hep yeni alanlara açılma tutkusudur. Varoluşlarının tek nedeni, her türlü geçmişi, *history of everything* plazması şeklinde kristalleştirmektir. Bir şeyin bir iki hafta önce ya da asırlar önce yaşanmış olması, geçmişi irdeleyenler için pek de önemli değildir.

Akademik bir Midas gibi, dokunduğu her şeyi monografilere dönüştüren nötrleştirilmiş 'tarih bilimine' paralel, geçmişi ve geleceği ilgilendiren ahlaksal söylemler, her zaman olduğu gibi ulus ve kurum bazında canlılığını sürdürür. Bu tarz gelişen bir tarih bilinci, bir zamanların gruplarında ve kurumlarında olduğu gibi, etkin, kolektiflerin ölüm kalım mücadelesinde psikolojik araç işlevi gören efsanevi bir dinamizm yaratır. Medyalojik[*4] aydınlanmalar sayesinde, dünya sahnele-

[*3] Varlığın ya da olayların varoluş biçimi, tarzı; bir şeyin nasıl var olduğu, nasıl olup bittiği ya da nasıl düşünüldüğünün türlü biçimleri; TDK, Bilim ve Sanat Ana Terimleri Sözlüğü. (ç.n.)

[*4] Medyaloji [Mediologie]: Tarihsel koşullar ile medyanın sosyal ve kültürel etkileri arasında bir bağ olduğunu savlayan bilim felsefesi dalı. (ç.n.)

rinde önde gelen kolektiflerin –ulusların, halkların, kültürlerin ya da girişimcilerin, artık adına ne derseniz hiç fark etmez– otoplastik [kişinin kendi kendini değiştirmesini sağlayan] iletişim araçlarıyla nasıl yönetildiğini, günümüzde giderek daha iyi anlayabiliyoruz –bunlar aracılığıyla, huşu uyandıran hikâyeler anlam kazanır. Bu arada, uzun süredir bir arada yaşayan gruplardaki efsanevi dinamizminin, "tarihin" devam ettiğine dair bir gösterge olmadığını da belirtmeliyiz.

Bu bağlamda, genç Nietzsche'nin anakronik olduğu iddiasıyla kahramanca savaş verdiği Avrupa tarihselciliğinin karasal küreselleşme evresinin alacakaranlığından başka bir şey olmadığını anlamak pek zor olmasa gerek. Bizler bugün, söz konusu gün batımının bir asırdan fazla sürdüğünü ve "dünya gücünü" ele geçirmek için Eski Avrupa'nın son çırpınışlara indirdiği darbeyi biliyoruz. O dönemlerin tarihçileri, o koskoca dünya tarihini evrensel veya yerel bakış açısından değerlendiren yazarlardı: Dünya sisteminin beş yüzyıllık dramını ve "dev güçler devrinin" finalini. Bu güçlere, tek-taraflı post-tarihsel uygarlığı yakalamaya çalışan ABD ve Sovyetler Birliği de dâhildir.[191] Tanınmış çoğu tarihçinin sergilediği aşırı milliyetçi tutumu da bu bağlamda pek yadırgamamak gerekir. Modern uluslar ve onların dünyadaki rollerinden söz eden 'büyük anlatılar' sadece kolektif öznelerin ortaya çıkışına ve

[191] Gerçek tarihçilik (Voltaire, Herder, Condercet ve Hegelci felsefi yaklaşımlı çalışmalardan sonra), resmen Jacob Burckhardt tarafından başlatılmıştır. Die Kultur der Renaissance in Italien (1860) adlı incelemesiyle Burckhardt, dünyanın Avrupalılar tarafından ele geçirilmesi ve yaratılması döneminin başlangıcını çarpıcı bir tabloyla göstermişti. Bu sürecin sonunu görenler arasında Oswald Spengler bence hâlâ ilk sırada yer alır: "Untergang des Abendlandes" adlı yapıtındaki irdelemeleri, "Faustçu" kültüre [hep daha derin bilgilere erişme çabası içinde olma ve hiçbir şeyle yetinmeme eğilimine] kayan bir tarih morfolojisi çalışmasıdır ki bu sayede, tarih kavramı hakkında düşünülebilmiş ve "tarih" kavramı daha dar anlamda tanımlanabilmiş, yaşatılmış ve de yansıtılmıştı. Burckhardt ve Spengler'in tam arasında da, (tarih biliminin sakıncaları iddiasıyla) tarihselciliğin yavanlaşmasına karşı tavır alan genç Nietzsche'yi sayabiliriz. Arnold Joseph Toynbee ise, son yazdığı Menschheit und Mutter Erde adlı eseriyle post-tarihsel dönemin kriterlerini işlemiştir.

özgürlüklerini elde edişine ilişkin oto-telkin hikâyeler olarak düşünülmemelidir. Bunlar aynı zamanda, bu öyküleri anlatan ulusların emperyalist taleplerini genelde doğrudan destekleyen anlatılardı. Sadece sanat, felsefe ve bilim tarihçileri, ulus-ötesi ve ulus-aşırı konular konusunda serbestçe fikir yürütebilirdi; bu sayede onlar, güç kolektiflerinin soylu yalanlarıyla yarattığı akademik pasifizmden daha kolay kurtulabilmişti.

Bu çerçevede bir de Avrupamerkezciliği eleştirmenlerine yönelelim: Tarihin hiçbir döneminde ortak bir Avrupa projesi anlamında dünyayı ele geçirme planı olmamıştır; bu nedenle de *in actu* [fiilen] fetihçi kolektifin eylemlerini anlatan merkeziyetçi hikâyelere hiç gereksinim duyulmamıştı. Yerküre ve haritaların yaratılması dışında, sömürge güçlerini bir araya getiren daha üst düzeyde bir koordinasyon çalışması hiç olmadı –'kutsal papalık tahtı' için belli başlı bazı aciz uygulamaların dışında. Bu koordinasyon eksikliği nedeniyle sadece birbirinden kopuk ulusal projeksiyonlar dizisi vardı –İspanya Dünya Tarihi, İngiltere Dünya Tarihi, Fransa Dünya Tarihi, Portekiz Dünya Tarihi belki bir de Hollanda Dünya Tarihi. Almanya Dünya Tarihine gelince: Tarihçilere saygısızlık etmemek için, bu tarihi izninizle burada anmak istemiyorum. Siyasi yayılmacılıktaki bu parçalanmışlık, Hıristiyan misyoner güçler için de geçerliydi. Cizvitler, Fransiskenler, Dominikenler, Herrnhutlar[*5] ve birçok başka mezhebin temsilcileri kilise biliminin [eklesiyolojinin] öngördüğünden tamamen uzak bir şekilde, yeni havarilere özgü imparatorluklar yaratmaya çalışmıştı.[192] Dünya üzerinde yayılan kutsal öğretilere ilişkin bilinen tüm hikâyeler başta, tamamen hırsla yürütülen eylemler ve onların yansımaları karşısında ulus ve kilise

[*5] Protestan kilisesi bünyesinde bir tarikat (İng. Moravian Church). Almanya'nın Sachsen eyaletine bağlı Herrnhut ilçesinde kurulduğundan bu isim ile anılmaktadır.

192 Horst Gründer, Welteroberung und Christentum; ayrıca bkz. Karl Hammer, Weltmission und Kolonialismus. Sendungsideen des 19. Jahrhunderts im Konflikt, Münih 1981. Ayrıca bkz., yukarıda s.199ff.

bilinçlerine yazılmıştı. Artık hepsinin büyükçe bir arşive kalkma zamanının geldiğini söylemeye gerek var mı, bilemiyorum? Avrupa adında bir aktör asla olmadığından, aslen birbirine rakip sömürgeci ulusal emperyalist devletler ve tarikatlar olduğundan Avrupamerkezciliğine yönelik getirilen eleştiriler de boşadır. Bu eleştirilerin muhatabı post-kolonyal sanal bir kurgudur: Avrupa, öz-eleştiri öznesi ve yabancı-eleştiri nesnesi olarak *post festum* [zamanından çok daha sonra] var olmuştur. AB de zaten, tüm üye ulusları post-emperyalizme girdikten sonra kurulabilmişti.

33. KRİSTAL SARAY

19. yüzyıl yazarları arasında, agresif dünya açınımında sergilenen oyunları, "gelişimi aksak" doğu Avrupa periferisinden eleştirel bir gözle ihtiyatla bakan ve ileriye dönük en iyi teşhislerde bulunan Fyodor Dostoyevski olmuştur. 1864 yılında yayımlanan *Yeraltından Notlar* adlı eserinde –ki bu, sadece modern 'gizli hınç' psikolojisinin[*1] vakıf senedi olarak değil, aynı zamanda da, şayet geriye dönük bir tarihlendirme yasal ise, küreselleşme karşıtlığının ilk ifadesi olarak kabul edilmelidir–, küreselleşme döneminin başlayan sonunda dünyayı dünya yapan oluşumu fevkalade güzel bir benzetmeyle orta koyan bir ifade kullanılmıştır: Sözünü ettiğim deyim, batı uygarlığına ait "kristal saray" kavramıdır. Dostoyevski 1862' deki 'Londra gezisinde' (1851'deki *Crystal-Palace* ile karşılaştırıldığında daha büyük olduğu iddia edilen) South-Kensington'daki 'dünya sergi sarayını' ziyaret etmiş ve hibrit yapıtın, sembolik ve hedef-programlı ihtişamlı boyutlarını fark etmişti. Dünya sergi binasının özel bir adı olmadığından, Dostoyevski'nin *Crystal-Palace* ifadesiyle bu binayı kastettiği, bizce hiç tartışma götürmez.[193]

[*1] 'Ressentiment': Nietzsche'nin Ahlak'ın Soykütüğü adlı çalışmasında sözünü ettiği 'gizli hınç', köle ahlakına dayanan bir psikolojidir. Nietzsche'ye göre toplumun çoğunluğu zayıf, hasta ve kötü koşullara sahiptir ve içinde bu türden gizli zaaflar, kıskançlıklar, önyargılar, düşmanlıklar barındırır. (ç.n.)

[193] Bununla ilgili ayrıntılar için bkz. Sphären III, Schäume, s.344-350. Dostoyevski,

Botanikçi ve mimar Joseph Paxton'un 1850 sonbaharında projelendirdiği planlara göre Londra Hydepark'ta inşa edilen ve (1854'te Londra'nın banliyösü Sydenham'da daha büyük çaplı bir ikincisinin inşaatı öngörüldüğünden) 1 Mayıs 1851 tarihinde, genç kraliçe Victoria'nın huzurunda açılan bu devasa ilk örnek yapı, 1936'da çıkan büyük bir yangın sonucu yıkılana kadar, teknolojik bir dünya harikası –büyük ölçekli seri inşaat yapımının üstün bir başarısı– olarak bilinir.[194] Onunla, yeni bir estetik anlayışı olan 'tamözdeşim' sanatı, Modernizm süreci içerisinde zafer yürüyüşüne başlar. Bugün, 'psiko-haz uyarıcısı' olarak nitelendirdiğimiz kapitalizm, daha o zamanlar, önemsizmiş gibi gösterilen ve yapay yollarla havalandırılan o devasa yapıda tam gerçekliğini bulmuştu. Yaklaşık 17.000 sergici bu ilk dünya sergisinde bir araya toplanmıştı; içlerinden de 7.200'ü İngiltere ve otuz iki kolonisindendi. Binanın inşaatıyla 'iç mekân' prensibi, çarpıcı boyutlarda kendini aşmıştı: Burjuvacı ya da aristokratçı anlamda bir konut değildi; şehir alışveriş pasajlarının alanlarına da benzemiyordu; tersine bu yapı, dış-dünyayı bütünüyle büyülü, sahte bir lüks ve kozmopolit içkinliğe büründürmeyi amaçlamıştı. Bu yapının, muazzam bir sera ve emperyalist kültür müzesine dönüşmesiyle, doğa ve kültürü 'indoor-meseleleri' hâline getirme şeklindeki zamane eğilim artık su yüzüne çıkmıştı. Her ne kadar *Crystal Palace* başta müzikal gösteriler için düşünülmediyse de, zaman zaman konserlere sahne olmuş ve büyük bir izleyici kitlesine sahip klasik müzik dinletileriyle, gü-

---

1863'te yazdığı 'Yaz İzlenimleri Hakkında Kış Notları' adlı seyahatnamesinde, 'Londra gezisine' dair edebi yaklaşımlarını kaleme almıştır. Yazar buradaki bir makalesinde, "uygarlığın çavuşu" diye tanımladığı sera tutkunu bir "limonluk-yandaşı" ile alay eder ve dünya sergi sarayındaki Baal-kültünün [bkz. s. 27 dipnot [6]] ilahlaştırılması karşısındaki endişesini ifade eder. Fransız burjuvasında, insan olma ile satın alma gücü arasındaki post-tarihsel eşitliği görmüştür Dostoyevski: "Para sahibi olma, insanın en yüce erdemi ve görevidir."

[194] Yapımına ilişkin ayrıntılar için bkz. Chup Friemert, Die gläserne Arche. Kristallpalast London 1851 ve 1854, Münih 1984.

nümüz pop konserleri geleneğini çok önceden başlatmıştı.[195]

Dostoyevski hemen kısa bir süre sonra Londra-gezisi ile ilgili endişelerini, Nikolay Çernişevski'nin 1863 yılında yayımlanan *Ne Yapmalı?* adlı romanını büyük bir titizlikle okurken, adeta nefretini kusarak ifade etmiş ve bunun üzerine, 19. yüzyılın en çarpıcı uygarlık eleştirisini geliştirmeye başlamıştı. Daha yaşadığı dönemde çığır açan ve yankıları Lenin'e kadar süren kitabında Dostoyevski, sosyal sorunun teknik anlamda çözülmesi koşulunda, cam ve metalden oluşmuş bir toplum sarayı içerisinde --doğu ve batının komün hayat biçiminin ilk örneğidir bu– hemcinsleriyle birlikte yaşayacak 'Yeni İnsanı' tanıtır. Çernişevski'nin kültür sarayı, içinde daimi bir ilkbahar havasının estiği bir konsensüs ortamı, klimalı lüks bir koruncak olarak tasarlanmıştı. Burada, 'iyi niyet güneşi' gündüz ve gece hep parlayacak; barışçıl birliktelik kendiliğinden var olacaktı. Sınırsız duygusallık iç-havayı şekillendirecek ve insancıl ev ahlakı, herkesin, herkesin kaderine ortak olmasını gerektirecekti. Dostoyevski için, "topluluk" olarak herkesin uygarlık sarayına girmesi, batılı insan fraksiyonu iradesinin, sayesinde 'dünya içinciliğinin' ve milletlerarası anlaşmanın düzenlendiği inisiyatifin, tarih sonrası rehavetini sembolize eder. Yazar, sürgün olarak gönderildiği Sibirya'daki "ölüler evinde" geçirdiği yıllardan sonra, kapalı bir mekânda sürdürülebilecek bir hayatın artık mümkün olabileceğini görmüştü: Böylece 'bio-siyaset'[*2], 'etrafı duvarlarla çevrili bir yapı' olarak devreye girer.

Bu andan itibaren "tarihin sonu" motifinin 'zafer yürüyüşü' başlar. 19. yüzyılın hayalperestleri, tıpkı 20 yüzyılın komünistleri gibi, savaşçı tarihin miadı dolduktan sonra, ancak daha geniş bir iç mekânda, evsel düzeni olan ve yapay sis-

---

195 Bkz. Michael Musgrave, The Musical Live of the Crystal Palace, Cambridge 1995.

[*2] Michel Foucault'nun ortaya attığı bir kavram olup, insan yaşamının her alanına müdahale etmek suretiyle toplumları kontrol etmeyi hedefleyen yönetim şeklidir. (ç.n.)

temlerle havalandırılabilen dâhilî yerlerde, sosyal yaşamın sürebileceğini anlamıştı. 'Asıl tarih' kavramından ne anlaşılırsa anlaşılsın, sonuçta bu; önderleri, deniz seferleri, yayılmacı savaşları gibi, açık ortamlarda yapılan girişimlerin timsali olarak kalmalıydı. Ama tarihi savaşlar ebedî barışa götürecekse, sosyal yaşamın tamamı bir koruncak içersine entegre edilmeliydi. Bu koşullar altında artık tarihi olaylar gerçekleşemez sadece ev kazaları yaşanabilir. Siyaset ve seçmenlere de yer yoktur bu ortamda; ancak partiler arası hâletiruhiyeler ve tüketicilerin yaratığı dalgalanmalar [gelgitler] söz konusu olabilecektir. O hâlde artık kim, batı âleminin –bilhassa da Avrupa Birliği'nin, taslağı Mayısta nispeten tamamladıktan ve 2004 Ekiminde Avrupa Anayasasını resmen imzaladıktan sonra çizdiği tablonun–, bugünkü batılı özellikleriyle bu türden büyük bir iç mekânı canlandırmadığını iddia edebilir?

Öte yandan bu devasa rehavet serası, daha sonra 20. yüzyılın 'tüketicilik' olarak adını koyduğu, keyifli ve hummalı bir Baal-kültünü sergilemiştir. Dünya sergisi sarayını ve sefahat düşkünü Londralıları gördüğünde Dostoyevski'yi şaşkına çeviren bu kapitalist Baal, sadece hazcı insanlar topluluğunun sefahatine değil, mekânın tamamına yayılmıştı. Bu manzara, tüketimin 'dört şartı' anlamına gelen yeni bir dogmanın göstergesidir. Kristal saraya, koşulların "kristalleşmesi" yaraşır – bundan sonraki yaşamın kaderini çizen bu ifadeyle Arnold Gehlen Dostoyevski ile aynı noktada birleşmiştir. Kristalleşme, 'can sıkıntısını' belirli normlar çerçevesinde genelleme ve "tarihin" post-tarihsel dünyaya girişine mani olma olgusuna işaret eder. İyi niyetli uyuşukluğu sağlamak ve korumak, bütün devlet otoritelerinin hedefidir. Anayasanın güvence altına aldığı 'can sıkıntısı', tabiî ki de bir proje kılıfına bürünmüştür: Psiko-sosyal kimlik melodisiyle hareketc geçer; iyimserliğin tonu ayarlanır. Gerçekten de post-tarihsel dünyada tüm simgeler gelecek vaat etmelidir; çünkü ancak bu koşulda 'tüketiciler birliğine' hep bir şeyler verme sözü verilmiştir: Kon-

forun hep akmaya devam edeceği ve artacağı vaatleridir bunlar. Bu nedenle insan hakları kavramı –adı geçen özgürlükler, tüketicinin kendini gerçekleştirmesine ortam hazırladığı sürece– büyük 'konfor harekâtı' ile ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilir ve sadece kurumsal, yasal ve psiko-dinamik altyapının kurulması öngörülen yerlerde telaffuz edilir.

Kristal sarayda hüküm süren ebedî barışın, sakinleri ruhsal anlamda sıradanlaştıracağını biliyordu Dostoyevski. 'Rehavetin, bir süre sonra insanların içindeki 'kötüyü' ortaya çıkaracağı kaçınılmazdır' diye ifade eder Hıristiyan psikolog. O zamana kadar 'doğuştan gelen günah' diye bilinen şey, evrensel rahatlık ortamı içerisinde, 'kötülük yapma' özgürlüğü olarak sıradan bir hâl alır. Ayrıca da 'kötülük', tarihsel bahanelerden ve yararcılık söylemlerden tamamen sıyrılmış olarak, tarih sonrası 'can sıkıntısı' ortamında (*skuka*) en mükemmel şekilde kristalleşebilir: Tüm mazeretlerden arınmış olarak anlaşılır ki –bu belki art niyetli olmayan safdilleri şaşırtacaktır ama– aslında 'kötü', alelade bir ruh hâline sahiptir. Kendini; akıl almaz normlar koyma, keyfince acı çekme ve acı çektirme, özel bir neden olmaksızın orada burada bir şeyleri yıkma şeklinde gösterir. Modern 'kötü', işsiz güçsüzlüğün yarattığı olumsuzluktur –bu tamamen tarih sonrası dönemin ürettiği bir 'eser' olup asla işsizlik olgusuyla karıştırılmaması gereken bir olgudur. Bunun halk versiyonu, orta sınıf yaşantılarından bilinen, yeni şeyler yaşayabilmek için masum insanların birbirlerini yatağın başucuna bağlaması şeklindeki sado-mazoşizmdir[*3]; lüks versiyonu ise, bir şekilde tercih edilme üstünlüğüne soyunma biçimindeki estetik snopçuluktur. Gençlerin takıldığı, Prêt-à-révolter [isyana hazır olma] anlayışının artık hüküm sürmediği mekânlarda 'kötü', 'cool'[*4] olarak karşımı-

[*3] Sadizm ve mazoşizmi birlikte yaşatan cinsellik. (ç.n.)

[*4] Müdanası olmayan, sakin, korkusuz, kendinden emin bir duruş sergileyen, kılık kıyafetiyle de bunu tamamlayarak herkesin beğenisini toplayan havalı ve sükseli kişi. (ç.n.)

za çıkar. Değerlilik mi yoksa değersizlik mi? –atılan zarın sonucuna göre değişir. 'Can sıkıntısı' sürecinde birinin diğerine göre üstünlüğünü kanıtlayan özel bir neden yoktur; an gelir biri önem kazanır; an gelir diğeri. Bu 'kötüyü', Kant gibi radikal bir şey olarak değerlendirmenin anlamı yoktur. Kökleri, ruh hâli ötesindeki derinliklere uzanmadığından, bunu "radikal" olarak tanımlamak bize hiçbir şey kazandırmaz –sonuçta bu tanımlama, bu nahoş şeyin nerden geldiğini bilmediğimizi açıklayabilmek için başvurduğumuz ontolojik bir laf kalabalığından başka bir şey değildir.

Heidegger'in, 1929/1930 yılında yazdığı o büyük 'can sıkıntısı fenomenolojisinin' aslında, Avrupa'nın uzağında kurulmuş (ama savaşta büyük hasar görmüş) kristal saray'dan kaçışını çağrıştırdığını söylemeye herhâlde gerek yok. Zira kristal sarayın içerisinde esen ahlaksal ve bilişsel hava –inandırıcılıktan yosun ve kişisel kararları gereksiz sayan ortam– Heidegger'in eserinde, hiçbir yerde olmadığı kadar açık ve net biçimde tasvir edilmişti. Heidegger 1927'de yayımladığı *Zaman ve Varlık Üzerine* adlı eserinde, 'canı sıkılmış' varlığın genel durumuna ilişkin ön çalışmasını, gerçek-olmayan varlıkla ilgili betimlemelerle yapmıştı –kastettiğimiz betimlemeler yazarın (belki de Kierkegaard'ın "kamuoyuna" yönelttiği ağır hakaretlerden etkilendiğinden *Edebî Bir Şikâyetname*[*5] şeklinde kaleme aldığı), 'das Man'[*6] konulu şaibeli paragraflarıdır. Burada fenomenolojik isyan, teknik donanımlı korun-

[*5] Bu aynı zamanda Kierkegaard'ın 1846'da yayımlanan eseridir. (ç.n.)

[*6] 'Man' sözcüğü Almancada belirsiz özne için kullanılır ve tam olarak belirlenemeyen her hangi bir insanı ya da insan grubunu ifade eder. 'Das Man' Heidegger'de geneli ve ortalamayı ifade eder ve varlığın kim olduğu sorusuna cevap verir. Böyle bir varlık aslında hiç kimsedir. Ortalama ya da genel bir varlık olmak 'Man'ın varoluş karakterini oluşturur. Bu kavram toplumsal açık fikirlerin ve görüşlerin bireyselleşmiş eşitlenmesi olarak tanımlanabilir. 'Das Man' hem belirli bir şey değil, hem de her şeydir; fakat bu anlamda da her şey olmayıp, günlük hayatın varoluş tarzını belirler. 'Das Man' devamlı olarak kendine güvenme, kendinde yok olma, kendine tutsak olma ve kendine yabancı olma denemesidir. Arslan Topakkaya, e-akademi, Temmuz 2004-Sayı 29. (ç.n.)

cak içerisinde bulunma tacizlerine karşı şekillenmeyè başlar. İleride stant [sergilik] adıyla anılacak olan bu yer, ilk defa burada her yönüyle aydınlatılır –özellikle de 'gerçek olmayan', 'kendi kendine kendini yitirmiş' varlık uğruna. Herkesin hep 'öteki olduğu' ve kimsenin 'kendi olmadığı' ortamda insan, kendi cezbesi, yalnızlığı, kararları, mutlak dışarıyla ve ölümle olan doğrudan ilişkisi ile aldatılır. Yığın kültürü [popüler kültür], hümanizm, dirimbilimcilik [biyolojik determinizm], filozofa göre varlığın derin 'can sıkıntısını' kayıtsız şartsız gizleyen canlı maskelerdir. Buna göre felsefenin görevi, başımızın üstündeki cam çatıyı kırmak ve bireyi yine caniye dönüştürmek olmalıdır.

20. yüzyılın yetmişli ve seksenli yıllarında gençlik kültüründe hortlayan 'Punk' olgusunu hatırlayanlar, her yeri saran 'can sıkıntısı havası' ile genel bir saldırganlık eğilimi arasındaki bağı sanırım kolayca kurabilecektir. Bu bağlamda belki de Heidegger, 20. yüzyılın Punk-filozofuydu; akademinin [felsefe okulunun] parmaklıklarını zorlayan, genç öfkeli bir entelektüeldi –sadece oradakiler de değildi kırmaya çalıştığı; şehir konforunun ve sosyal-devletçi 'varoluş kamulaştırma' sistemlerinin parmaklıklarını da zorluyordu. Felsefi motiflerinin, daha doğrusu çağı ile tutarlı ana düşüncelerinin, hakkını verebilmek için, onlara –felaketi, yaşamın akıl hocası yapma pahasına–, tarih sonrası 'can sıkıntısı' dünyasını kasıtlı olarak yeniden dramatize etmeye çalışan girişimler gözüyle bakmak gerekir. Bu anlamda Heidegger, "Milli Devrim"[*7] çerçevesinde –ki Heidegger bizzat bu gruba bir süre dâhil olduğunu söylemiştir–, artık yeniden-tarihlendirme çağının sona erdiğini, kendisini de sadece sıradan bir katılımcı olarak değil, önceden her şeyi düşünen ve sonuçlarını kahramanca enine bo-

[*7] Avrupa demokrasilerinde aşırı sağ grupların başlattığı milliyetçi hareketler. Bu kavram, Weimar Cumhuriyeti'ne muhalif antidemokratik sağ kanadın "yeni milliyetçileri" ile orta çıkmıştır. (ç.n.)

yuna irdeleyen biri olarak gördüğünü ifade etmeliydi. Yeniden şekillenmesini istediği varlığın 'oyun yazarı' olarak Heidegger, 'bilinç merkezi' Almanya'sında, son dakikada tekrardan tarihin ortaya çıkmasına izin verebilmek için, tarih sonrası yüzeysellikten kaçınılması gerektiğini telaffuz eder; bu mantığa göre "tarih" yapılmaz, içeride çilesi çekilir. Almanlar, ayan beyanlığın ve inanılmazlığın acısını çekebilen yegâne halk olarak, yeniden etkin olmalı ve tutkularını dünyaya adamalıdır. Felsefeciye göre sadece Almanlara, rahatlığın ve gelişigüzelliğin içersinde tarihsel eylemlere hâlâ komut verebilen bir "apaçıklığın" olabileceğini kanıtlayabilmek nasip olmuştur –kuşkucu gözlerdense işiten kulaklarda kendini gösteren bir apaçıklıktır bu. Çünkü hiç kimse dışarıya bakmaz, ama bazıları dışarıdan gelen çağrıyı algılar. Almanlar, Heidegger masalının beklentisini karşılayabilseydi, tüm dost ve düşmanlarına, 'mecburiyet ışığının, önceki seferde olduğu gibi onları aslında aydınlattığını' anlatabilirdi.[196] Fakat ironi ya, apaçıklık, yer değiştirmiş ve düşman tarafına geçmişti: Çağın ahlaksal anlamda sunabildiği en belirgin şey anti-faşizm idi. Üstüne üstlük bu ironi, kristal sarayın komple iç mekânına ek olarak bir de post-tarihsel 'açık hava milli ve eğlence parkını' bulan, "tarihin" göçmenler paradigması ABD'lilerle ittifak yapmıştır.

Dostoyevski'deki kristal saray imgesinin tarih felsefesi açısından önemi, Walter Benjamin'in Paris Pasajlarıyla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır; çünkü her ikisi de kapitalist dünyanın sırrını, mimari bir yapıyla ortaya koymaya çalışır. İki eseri eş zamanlı incelediğimizde, daha ilk bakışta Benjamin'in Dostoyevski'nin gölgesinde kaldığını görürüz. Oysa Benjamin, yıllarını harcamıştı bu çalışmayı ortaya koyabilmek için; Dostoyevski ise fazla derinliklere inmeden lakonik anla-

[196] Heidegger'in modern ironi ve rehavet sürecindeki 'can sıkıntısı'-kuramıyla ilgili yorumlar için bkz. Sphären III, Schäume, s.728f.

tımlarla yetinmişti. Benjamin'in, 'göz kamaştırıcı kapitalist sahte dünya' olarak 'dünyada-olma' kavramına ilişkin yaptığı incelemeleri, seçtiği nesne itibarıyla, özellikle de güncel olanı anakronik nesne ışığında açıklama riskine girişmesi nedeniyle, anlaşılması zor bir hâl almıştı. Çalışmaları; mimari, ekonomik, kentsel tasarım ve estetik açıdan eski bir yapı modeline odaklanmıştı ve bu mimari çerçevede sermaye olgusunun asıl yüzüne açıklık getirmeyi amaçlamıştı. Benjamin'in, 'pasajları gördüğünde "gerçek 19. yüzyıl tarihini" yazmak isteğini' belirtir meşhur sözü, yazarın, 'hep eski olanda geçerli olanı arama' çabasında olduğu şeklindeki anlaşılmaz yaklaşımını ortaya koyar. Benjamin, modern paranın her türlü tezahüründe, yabancılaşma şifrelerini çözmeye çalışmıştı: Spinozacılar[197] ve Warburgcular[*8] gibi tüm detaylarda tanrıyı aramıyor, karşıtları gibi başka şeylerin de izini sürüyordu. Buradaki ayrıntı, araştırma nesnesindeki önyargısal yaklaşımdı: Modern dünyanın normalde görünmeyen *genius malignus*'una [kötü ruhuna] atfedilen ve değerini düşüren bir anlayıştı; bu detay Benjamin'e göre süslemede kendini gösteriyor ve pasaj mimarisi, İslam dekoratif sanatının arabesklerini andırıyordu. Detaya ilişkin bu türden batıl inançlar sonucunda Benjamin'in incelemeleri yeraltı kütüphanelerine mahkûm kalmış, önyargılarla bezenmiş yaratıcılığı onu hiçbir yere götürmemişti. İddiası için geliştirdiği o inanılmaz düşünceler, fazla sayıda topladığı araştırma malzemesinin gölgesinde ezilmiş ve kapitalist *modus vivendinin* iç mekânsal ve bağlamsal gücünü ortaya koyma işi imkânsızlaşmıştı. Benjamin'in, gerçekçi ama saçma Marksist yaklaşımlarla şekillenen pasaj yorumları, göz kamaştırıcı 'ürün dünyasının' pek iç açıcı olmayan arka yüzünü, ümitsiz iş dünyasını değerlendiriyordu. Kapitalist düzen içerisinde buranın

---

[197] Bkz. Baruch Spinoza, Ehtik, 5. Kısım, 24. teorem: "ayrıntılara indikçe tanrının varlığı daha iyi anlaşılır."

[*8] Aby Warburg yanlıları. (ç.n.)

bir cehennem olduğu telkin ediliyordu –lanet koşullar altında yaşayan insanların ikamet ettiği ve bu berbat koşullar altında onların siyasi anlamda hiçbir şey öğrenemeyeceğinin üzüntüsü vurgulanıyordu. Camların altında görünen o sevimli ve hoş dünyanın, Dante Inferno'sunun [Cehennem'inin] bir metamorfozu olduğu içten içe ima ediliyordu. Yazdıklarına dayanarak, pasajın demokratik yapılanmasına dair bir model çıkarmak, kapitalist matris veya "tarla" yapılanmasından "kitlelerin" sıyrılıp sıyrılamayacağına ya da bunu isteyip istemediklerine dair bir fikir edinmek mümkün değildir. Sonuçta Benjamin'in tüm bu analizleri, dejenere dünyanın belgelerini intikam duygusu içerisinde bir arşivde toplayabilme fırsatını yakalayabilmiş melankolik adamın çalışmalarına işaret eder.

Benjamin'in ileri sürdüğü önemli fikirler, 20. yüzyıla ve 21. yüzyılın başlarına adapte edilecek olsaydı, zorunlu birkaç düzenleme dışında, yine yeni bir yön çizilmesi gerekirdi; zira günümüz mimari modellerini kıstas almalıydı –bilhassa da o büyük Shopping Mall'ları (Ekim 1954'te tasarımcısı Victor Gruen tarafından yaratılan ve daha sonra tüm ABD'de ve dünyanın geri kalan kısmında hızla yayılan Minneapolis'teki *Southdale* alışveriş merkezinini), fuar merkezlerini, büyük otelleri, spor arenalarını ve *Indoor*-eğlence parklarını. Bu türden araştırmalar birer *eser* olarak yayımlansa, *Kristal Saraylar* ya da *Seralar* hatta *Mekân İstasyonları* adlarını taşıyabilir.[198] Benjamin pasajlarının, tüketiciliğin başladığı dönemin mekân düşüncesine ışık tuttuğu gerçeği tartışma götürmez –burada geliştirilen ve Benjamin'i de bu denli etkileyen düşünce, salon ve evren anlayışının kamusal iç mekân olgusuyla iç içe geçmesidir; araştırmacı yazarın gözünde bunlar, "mal sermayesinin tapınağı", "ticaretin yürütüldüğü inanılmaz hareketli cadde(ler)"[199], şark kültüründeki pazarın burjuva âlemindeki iz

[198] Bkz. Sphären III, Schäume, Absolute Inseln adlı Bölüm, s.317-338.
[199] W.B., Gesammelte Schriften, Band V. I, Frankfurt 1989, s.86 ve 93.

düşümü ve satın alma gücü ışığında her şeyin başkalaşmasının sembolü anlamına geliyordu –müşterilerini, orada bulundukları süre, dünyanın egemenine dönüştüren *féerie* [peri] masalının sahnelendiği yerdi orası. Diğer yandan, bir zamanlar Londra yakınlarındaki dünya sergisine, daha sonra ("halk eğitim merkezine" dönüşmüş) eğlence parkına ev sahipliği yapmış, hatta Dostoyevski'nin ifadesiyle, "toplumu" kendi içinde 'sergilik eşya' yapmaya çalışmış kristal saray bize, pasaj mimarisinden çok daha fazla bilgi veriyordu. Gerçi Benjamin de bu yapıya sık sık değinmişti, ama bununla amacı aslında, daha büyük formatlı bir pasaja işaret etmekti (Fourier'in, ütopik topluluklar için geliştirdiği tasarılarında da Benjamin sadece "pasajlardan oluşan şehirleri" görmüştü) –takdire şayan 'fizyonomik bakış' yeteneği, onu burada da yarı yolda bırakmıştı. Benjamin, mesaj formatlı ortamın temel kurallarını göz ardı etmişti. Çünkü küçük ve orta boyutların dışına çıkmayan elit pasajlar, rahatlamaya[200] ve şık tasarımlı 'ürün dünyasının' üstü kapalı ortamında bir gezintiye hizmet ederken; o devasa kristal saray –19. yüzyılın, ileriyi gören (ve hemen dünyanın dört bir tarafında kopyalanan) o ilahî yapı–, aslen dış dünyayı geniş çapta büyük bir mekânda toplamak amacıyla, kendi içinde bir bütün olarak 'yaşantı odaklı' popüler kapitalizmin örneğini daha ilk andan itibaren sergilemişti. Pasajlar, sokaklar veya meydanlar arasında üstü kapalı sıradan bir eğlencelikti; oysa kristal saray, belki de hiç terk edilmesin diye yeterince büyük bir koruncağı temsil ediyordu. (Dostoyevski'nin, "çepeçevre çitlerle çevrilmiş saray" imgesiyle *Ölüler Evinden Anılar* adlı romanında baştan sona kadar işlediği yaşamın mümkün olabilirliğini gösteren bir modeldir bu.) Bütünselciliği, Benjamin'in daha önce bambaşka açılardan değerlendir-

[200] "Rahat" ve "rahat olmayan" kapitalizm motifi için bkz. Dieter ve Karin Claessens, Kapitalismus als Kultur: Entstehung und Grundlage der bürgerlichen Gesellschaft, Frankfurt 1979.

diği gibi kapitalizmin, suçu ve borçları evrenselleştiren bir din olarak yükseltilmesine değil[201]; tersine, tarihi dinlerin eylemci göstergeleriyle sunduğu psiko-semantik siperliği kaldırılmasına hizmet etmiştir. Bu daha soyut ve büyük iç mekân, Benjamin'in 'kütüphanelerde hazine arama' yöntemleriyle anlaşılır kılınamaz.[202]

"Kristal saray" imgesini Modernizm ana tutkularının sembolü olarak kabul edersek, kapitalist ve sosyalist program arasında var olduğu iddia edilen ve de sık sık yadsınan simetriyi yeniden yapılandırabiliriz: Sosyalist-komünizm, ikinci saray projesi çalışma alanıydı. Fakat bu proje sonlandıktan sonra komünizmin tüketicilik yolunda ikinci evresini yaşayacağı açıktır. Kapitalist-komünizm yorumları, aşırı taleplerdeki dengesizliğe işaret eder –bunu artık, hayaller borsasında sosyalizm tahvilleri almış olanlar dahi itiraf eder ki bu tahvillerden bazıları, 1923 yılından kalma sararmış Bir-Milyar-Reichsmark değerindeki kâğıt paraların saklandığı gibi elden çıkarılmayacaktır. Kapitalizm hakkında ise artık bugün, kapitalizmin, geçmişten beri üretime endeksli bir olgudan daha fazla bir şey olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz; zira "dünya pazarı" söylemiyle ifade edilenin çok daha fazlasına katkı getirmiştir. Kapitalizm; tüm iş hayatını, herkesin istediği gibi yaşama ve kendini ifade etme şeklini, satın alma gücü içkinliğine dönüştürme projesidir.

---

[201] Kapitalismus als Religion (1921), Gesammelte Schriften Band VI, Frankfurt 1985, s.100-103.

[202] Kapitalist düzenin genel olarak algı ve tasvir sorununa neden olduğu konusuna ilişkin düşünceler için bkz. Sphären III, Schäume, 3. Bölüm, 9. Kesim: Das Empire – oder: Das Komforttreibhaus; die nach oben offene Skala der Verwöhnung, s.803-833.

34. YOĞUN [NÜFUSLU] DÜNYA VE KETLERDEN SIYRILMANIN İKİNCİ EVRESİ: SALT SALDIRI ROMANTİZMİ OLARAK TERÖRİZM

Yapılandırılan küreselliğin karakteristik özelliği, rastlantısal olarak bir arada yaşayanların oluşturduğu zorunlu komşuluktur. Bu durumu en iyi, topoloji terminolojisindeki yoğunluk kavramı özetler. Yoğunluk ifadesi, parçacıklar ile temsilciler arasındaki bir arada varoluş baskısının derecesini betimler. Bu ifadeyi kullanan herkes, hem kendini alışılmış yabancılaşma efsanelerinden uzak tutar (sanki tüm temsilciler, ileride, bir felaket durumunda birbirlerinden ayrılmak için başta bir aile kurmuştur); hem de modern ahlak felsefecilerinin, öznelerin ötekilere karşı gönüllü ve zorunlu içtenliğini haddinden fazla genelleştirmeye çalıştığı yakınlık romantizmi olgusunun üstesinden gelir.[203]

Artan yoğunluk, 'eylem merkezleri buluşması' olasılığının da yüksek olduğunu ifade eder –bu, karşılaşmalar, 'etkileşimler' ya da çarpışmalar ve de 'kıl-payı-çarpışmalar' hâlinde gerçekleşebilir. Yoğunluğun baskın olduğu yerlerde, mal ve bilgi trafiğinin çerçeve koşulları, ahlak değerlerini ters çeviren bir değişme gösterir: Tek-taraflı dikteler artık daimi iletişimsiz-

[203] Bkz. Emmanuel Lévinas, Autrement qu'être ou au delà de l'essence (1978), Paris 2004, Kap. La proximité, s.129-155.

likler gibi anlaşılmaz olur. Yoğunluğun artması olgusu ayrıca, tek-yanlı yayılmaya karşı belli bir çevrenin kronik tepkisine de ortam hazırlar –bilişsel açıdan, 'öğrenme süreçlerinin tahrik ortamı' olarak değerlendirilebilecek bir tepkidir bu. Yeterince güçlü aktörler birbirlerine karşı dostane, akıllı ve işbirlikçi tavırlar sergiler[204] –ve doğal olarak birbirlerini sıradanlaştırır. Böyle davranırlar, çünkü birbirlerinin yolunu başarıyla kesmişlerdir ve çıkarlarının tek tek hesabını yapmayı da gayet iyi öğrenmişlerdir. Sadece kâr vadeden işlerde iş birliğine yanaşarak, 'karşılıklılık esaslı' oyun kurallarının, her iki taraf için de anlaşılır olması gerektiği ilkesini ön plana çıkarırlar. Bu, hem devletlerarası işleyişler hem de özel aktörler için de geçerlidir.

Sürekli yoğun çevrelerde yaşamanın sonucu olarak çekingenlik, bir ikinci doğamız hâline gelir. Bu huy, ahlaksal ve fiziksel açıdan alışkanlığa dönüştüğünde, tek-taraflı olarak inisiyatifi ele geçirme işi, gerçekleri yansıtmayan bir ütopya olur. Eskinin, 'eylem için özgürlük' düşüncesi, eylemsel hareketin sonuç getirdiği dönemden kalma bir motif olarak maziye karışmıştır artık. Günümüzde, şurada burada izlediğimiz tek-taraflı yayılmacı hareketler, bazı aktörlerin, ketlerden sıyrılmayı teşvik eden 'yoğunlaşma-öncesi' koşulların hâlâ bulunabileceği düşüncesinde olduklarını gösterir. Ama genel olarak şunu söyleyebiliriz ki: Nerede olursa olsun "bakir topraklar", kolonicilerini bulmuştur ve bu aşırı yoğunlaşma, süreç-kuramsal açıdan değerlendirildiğinde, bir zamanlar sergilenen başarılı tek-yanlı uygulamalar dönemini artçı depremlere meydan vermeden geride kalmıştır. Aktörler, tek-yanlılığın selamet getireceği vaatlerinin verildiği tarihsel cennet bahçesinden sürülmüştür artık.

Telekomünikasyon sözcüğünü ontolojik açıdan küçüm-

[204] Bkz. Norbert Bolz, Warum es intelligent ist, nett zu sein: Blindflug mit Zuschauer, München 2005, s.59-68.

senmemesi gereken bir kavram olarak kabul etmemiz gerekir; zira bu sözcük yoğunlaşma sürecini birebir tanımlar. Günümüz telekomünikasyonuna baktığımızda, dakikada on milyon elektronik posta ve günde bir milyar Dolar değerinde elektronik para hareketine imkân veren bir dünyanın yaratıldığını görürüz. Bu nedenle bu kavramı sıradan bir olgu olarak özümser ve karşılıklı, iş birliğine dayalı ketleştirmeye yönelik yapılandırılan dünya konjonktürüne getirdiği katkıyı görmezden gelirsek –bunlara ek olarak, uzaktan iş yürütme, uzaktan yardım, uzaktan yaptırım, uzaktan anlaşmazlık yaratma hususlarını da sayabiliriz–, sözcüğün gerçek anlamını içselleştiremeyiz. Oysa sadece bu derin anlamlı telekomünikasyon kavramı *actio in distans*'ın [uzaktan eylemin] kapitalist şekli olarak, genişletilmiş 'cam saray' içerisindeki varoluşun 'rengini' ve 'tarzını' betimleyebilir. Telekomünikasyon sayesinde, ahlakçıların bir zamanlar düşlediği, 'ketlerin, ketlerden sıyrılmaya geçebileceği' güçlü bir dünya modeli desteklenmektedir.

Bu bağlamda 'umut', Ernst Bloch beni bağışlasın, prensip değil sonuçtur. Yaşanan olaylara baktığımızda iki hususta ümidimizi kaybetmeyeceğimizi düşünüyorum (ve belki de bunu süreç-kuramsal açıdan genelleyebiliriz). Bunlardan biri; insanların, yaşam tarzını mikro ve de makro düzeyde değiştirmek için zaman zaman yeni düşünceler üreteceği gerçeğidir – arada sırada, yan etkileri az olan ama yaygınlık kazanabilecek olası iyi buluşlara rastlamak mümkündür. Diğeri ise; yeter sayıda 'yoğunluğun' kabul etmesi koşulunda, gerçekleştirilmek istenen fikirlerden sadece uygulanabilir olanların ayıklanacağı; süzgeçten geçirilen bu fikirlerin de, herkese uymamakla birlikte en azından çoğunluğa hitap edeceğidir. 'Yoğunluk ortamında akıl yürütme şekli' filtreleme esasına dayanır ve bu, tek-taraflı saldırganların ve zararlı inovasyonların – bir kez ya da kısa aralıklarla işlenmiş zulüm suçlar tarzındaki suçların– ayıklanmasını sağlar. Bu şekilde örneğin, kazalara neden olabileceği düşünülen yeni teknolojiler daha en başta

elenir veya vazgeçilemezliği koşulunda, kabul edilebilir riskler çerçevesinde optimize edilir.

'Yoğunluğun' etkinlik tarzının iletişimsel olduğunu söyleyebiliriz; ama ancak, karşılıklı hareket alanlarının kısıtlanması anlamında bir iletişim olarak düşünülmelidir bu. Bir zamanlar, 'puslu ilerinin' kestirebilmesinde iletişimsel yeterlilik diye adlandırılmış olan fenomenden geriye, sis perdesi çözüldükten sonra, karşılıklı ketlemeler kalmıştır. Övgüyle söz edilen akılcılar arası konsensüs, dışarıdan bakıldığında karşılıklı olarak 'tek-taraflı girişimleri engelleme becerisidir'. Ahlak felsefesi açısından fazlasıyla paha biçilen 'tanıma' kavramı da, potansiyel ya da aktüel engelleyici olarak temsilcinin, yabancı inisiyatifler karşısında kendine saygınlık kazandırma yetisine işaret eder. Birbirini karşılıklı ketleyen mekanizmaların geçerlilik alanının genişletilmesi yöntemi olarak "Ötekiyi Dâhil Etme" [Türkçeye, "Öteki Olmak ve Ötekiyle Yaşamak" olarak çevrilmiştir] fikrini ortaya atma, Jürgen Habermas'a nail olmuştur. Ama ne var ki, idealist geleneğe sadık kalma uğruna bu durumu Habermas diyalog esasına dayandırmakla yanlış çözümlemiştir: "Ötekiyi dâhil etmek", eylemsel alanın birlik beraberlik çerçevesinde genişletilmesi değildir; tam tersine, eylemden vazgeçme –ve kolektif proje oyunlarına yer verme– eğiliminin bir göstergesidir. Ne kadar çok öteki "dâhil edilirse", o oranda eyleme geçme olanakları tasfiyeye uğrar. "Faillerin" 'toplu işsizliği', çağımızın imzasını taşır. Hoş, belki de bunu iyiye yormak ve kapasitelerin birbirlerini karşılıklı ketlemelerini, en yapıcı uygarlaşma mekanizması olarak övmek gerekir –ama şu da unutulmamalıdır ki, beğenilmeyen ve katlanılamayan tek-yanlı eylemlerin iyi yanları da bu çerçevede süzgeçten akıp gitmektedir.

Bu noktada, küreselleşmiş suçların neden post-tarihsel konjonktürde önemli bir yer tuttuğuna açıklık getirebiliriz: Kristal sarayın içinde ve periferisinde işlenen cezai itiyatlar, faal hâldeki ketlerden sıyrılmışlığın –bir zamanlar, "eylem"

olarak idealize edilirdi bu–, ketleyen yerel güçlerin önüne geçmek için, her seferinde kendini nasıl ve nerede yeniden yapılandırdığının göstergesidir. Organize suç, ketlerden sıyrılmışlığın profesyonel anlamda yenilenme esasına dayanır – zor ve karmaşık işlerdeki boşluklar, hep yeni fikirlere götürür. Oysa spontane suç, aklı karışmış bireylerin –hukuk jargonunda bunlar kararlı biçimde fail olarak adlandırılır– bir anlık kontrolünü kaybetmesi durumudur. Devamlı [etkisi uzun süreli] suç ise, bir yerlerde bir boşluk olduğunun işaretçisidir –bu boşluk, pazarın ve yasaların yarattığı boşluktur ve demoralize edilemeyen hareket enerjisi ile birbirini tamamlar. Bu boşluk sayesinde failler, sadece hukuksal değil felsefi açıdan da önemli bir anlam kazanır. Organize suçları başarıyla işleyenler, sabırlarının semeresini almış değildir; onlar, evrensel ketlenmişliğe rağmen bireyin istediği gibi hareket etme özgürlüğünün 'baş-tanıklarıdır'.

Getirdiğimiz son tespit, daha kısa bir süre önce "küresel boyutlu terörizm" diye adlandırılan olguya işaret eder –bu konuda fevkalade güzel kısmi analizler yapıldıysa da, tam anlamıyla tatminkâr açıklamalar getirilememiştir. Akıl almayacak kadar basit 11 Eylül 2001 olayını, post-tarihsel yapılanmada batılı-olmayan cepheden çıkan aktif mağlupların, ketlerden sıyrılma motifini kendilerine nasıl adapte ettiğinin bir delili olarak yorumladığımızda, kuramsal açıdan mantıklı yorumlar getirebiliriz. Bu, gazetelerin ahlak köşelerinde hazırcevap yazıldığı gibi, kötünün, Manhattan'a kadar sızmış olduğunun kanıtı değildir; daha ziyade, yepyeni 'aktörler dalgasının', tek-taraflı yeni bir 'haz alma' duygusunu bulduğunun göstergesidir. Onlar, 1789'dan sonraki yenikler hareketine, bir "devrim" modeline öykünmüyor; tersine doğrudan, 1492' de başlayan ilk Avrupa yayılmacılığını taklit ediyor: Uyuşukluğu bir hamlede ortadan kaldıran, saldırıya, herkesten önce varabilmek ve bayrağını dikebilmek için büyük avantajlarla arayı açma imkânı veren o rahatlatıcı asimetrik eyleme özeni-

yorlar. Saldırgancı gücün ilk örneği böylece yeniden geçerlilik kazanır –ama bu sefer, bugüne kadar çile çekmişler cephesinden gelir bu saldırı. Fakat yerküre üzerindeki meselelerin ve toprakların paylaşımını yeniden gözden geçirme işi, artık korku saçan İslamcı eylemciler için de geç kalınmış bir girişim olduğundan, dünyanın her yerine uzanan haber sektöründe, geniş bir yere sahip olurlar. Ve ancak buralarda, bir zamanlar Portekizlilerin Afrika ve Hindistan kıyılarına vardıktan sonra taş oyması ülke simgelerini yerleştirdikleri gibi, flamalarını gösterebiliyorlar.

Mevcut koşulların neden teröristlerin işine yaradığını kavrayabilirsek, durumu daha net bir şekilde gözümüzde canlandırabiliriz: Bombacılar, çoğu üretim toplumuna göre her şeyin daha iyi farkındadır; 'kablo yayın efendilerinin', tüm konuları stüdyoda üretemediklerini ve olaylar konusunda dışarıya bağımlı olduklarını anlamışlardır. Deneyimlerinden de zaten biliyorlar ki, en çok rağbet gören hadiseleri onlar sunmuştur; zira *content provider* olarak onlar, 'gerçek şiddet sektöründe' adeta bir tekel oluşturmuşlardır. Hâl böyleyken, ellerindeki pazar fırsatını tabiî ki de kullanırlar: Bu koskoca enstalasyondaki infospace [bilgi ortamı], invaziv olaylara, tıpkı amorf Afrika'nın, 19. yüzyılda Avrupalıların en vahşi saldırılarına kapılarını açtığı gibi açmıştır. Bu şu demek: Saldırı kendini her zaman satar; umarsızlığı ve acımasızlığı oranında da medyada daima ödülünü alır. Kötünün neden eğlendirdiğini saldırganlar anlamıştır: Kristal saray sakinlerinin sinir sistemi, istilacılarca kolaylıkla fethedilebilir; çünkü sarayda çektikleri can sıkıntısı nedeniyle sakinler hep dışarıdan gelecek haberlerin beklentisi içindedir. Refah toplumu vatandaşlarının kapasitesinin altında sunulan paranoit programlar, dış düşmanların varoluşunu kanıtlayan en avam sinyallerin algılanmasına ve güçlendirilmesine zorlar. Sonra da bu tarz büyütmeler, mevcut durumun resmi olarak histerikleştirilmiş infospace'de, kendini-dolaylı-tehdit-altında-hissetme olgusunu,

metabolizma uyarıcısı olarak özümseyen terör tüketicilerine dağıtılır.

Bu 'sözde kuramsal yaklaşımlar', teröristler için bağdaşık uygulamalar anlamına gelir: Teröristler, telejenik[*1] patlamaları doğru yerde gerçekleştirdiklerinde, sezgisel olarak, batı infospace'in hiper-iletişimsel hâletiruhiyesinden faydalanır. Asgari saldırılarla tüm sistemi etkilerler ve deyim yerindeyse, iğnesiz akupunktur noktalarını uyarırlar.[205] Şundan da o kadar eminlerdir ki, eylemlerine başarıyla dur diyebilecek bir anti-terör uygulaması, medyanın, yeni saldırılar karşısında tamamıyla suskun kalmasına (veya suikast girişimi ile sansasyonel yankı arasındaki bağı koparan bir iletişim karantinasını hayata geçirmesine) ve ısrarla onlar hakkında bilgi aktarma görevinden menedilmesine kesinlikle mani olacaktır. Bu nedenle zaten "bizim" 'uyarı kanallarımız', yerel terör tahriklerini otomatikman kristal saraydaki reşit 'dehşet tüketicilerine' aktarır. İçimizdeki zorunlu bilgi aktarma dürtüsü, terörizmi, hakkında konuşulması gereken bir sanat olarak uzun süre gündemde tutar. Hâl böyle olduğundan da terörü yöneten şefler, tıpkı kendilerinden önceki tüm fatihler gibi, başarı ile gerçeği bir tutabiliyor. Evet, kabul edin ya da etmeyin ama etkileşimin sonuçları şunu gösteriyor ki, terör hakkında konuşuyoruz – ve gerçekten de bu konuya, sanki meteoroloji, kadınların gizemleri ve borsadaki en son hareketlenmeler hakkında sohbet eder gibi saatlerimizi ayırıyoruz. Seyrek de olsa maddeleşen bir fantom olmasına rağmen, normalde sadece 'varoluş biçimlerine' atfedilen ontolojik değer gibi algılanıyor olmasının keyfini çıkarıyor bu lanet. Batı tarafından kontrol edile-

---

[*1] Fotojenik sözcüğünden türetilmiş ve televizyona uyarlanmış bir kavram olup, televizyonda güzel bir etki bırakan görüntü anlamında kullanılmıştır. (ç.n.)

205 Paul Berman bu bağlamda "pire sokmasından" söz eder; ne var ki yazar o kadar çok kaşınır ki, İslamcı terör, yeni bir totalitarizm olarak yorum kazanır. Bkz. P.B., Terror und Liberalismus, Hamburg 2004; eğri bir tablo çizdiği endişesine hiç kapılmadan, pire sokmalarının "savaşın bir parçası" olduğunu ifade eder: Sonuç, yeniden böceklerle mücadele konusu en önemli bir politika olarak önerilir.

meyen kısımlarda gerçekleştirilen ağır suikastların faillerinin kahraman gibi değerlendiriliyor olması bile, kazanılan başarının bir ek göstergesidir.

Terörizm, tek-yanlı yayılma stratejisi olarak post-tarihsel kıtada "dikkat çeken" bir olgu olarak kendini kanıtlamıştır: Kayda değer bir tepkiyle karşılaşmadan "kitlelerin" beynine nüfuz eder ve böylece, 'konu bazlı uyarıcılığı' bakımından dünya pazarındaki önemli yerini sağlamlaştırır. Bu nedenle terörizm, Boris Groys'un oldukça soğukkanlı analizlerle gösterdiği gibi, günümüz eylem ve medya sanatlarıyla paralellik gösterir; belki de sadece romantik mütecaviz sanat geleneklerinin yarattığı bir uç sonuçdur bu.[206] Çok daha önce bu sanat, çarpıcı ve saldırgan çizgilerle yeni bir sanatsal anlayışa anlam ve ilgi kazandırmaya çalışmıştı. 20. yüzyıl sanatının geliştirdiği bu teknikler sayesinde artık 'şok yaratma', eserin harikuladeliğinin bir kanıtı değil, basit bir pazarlama mekanizması olmuştur. Stockhausen'ın, New York dramının sorumlularıyla ilgili yorumlarında kıskançlık krizi içerisinde sarf ettiği ve bu nedenle de tüm dünyayı sarsan sözleri, aslında bütün Eylül yazılı yayın endüstrisinin o güne ilişkin getirdiği açıklamalardan çok gerçekçidir.[207]

Bu açıklamalar ışığında, neden neo-liberalizm ile terörizmin tıpkı *recto* ve *verso* [papirüs kağıdının ön ve arka yüzü] gibi birbirinden ayrılmaz tek bir sayfa olarak düşünülmesi gerektiği, daha iyi anlaşılacaktır. Her iki tarafta da, birbirine tıpatıp benzer bir metni okumak mümkündür:

> Kararlılar için tarih sonlanmamıştır. Tek-taraflılık, saldırıya inanan herkes için her zaman olduğu gibi işe yarar. Seçilmişler, dünyayı efendisiz bir meta olarak hep düşünebilir; ira-

[206] Boris Groys, Terror als Beruf: Ausbruch der Kunst. Politik und Verbrechen II, yayımcı Carl Hegemann, Berlin 2003, s.125-148.

[207] Bkz. Frank Letricchia/Jody McAucliff, Crimes of Art + Terror. Chicago ve Londra 2003, s.6-17.

de nerede işe koyulursa, orada tanıkların avı mutlak saldırı için kılıçlarının ucundadır. Taarruza geçme özgürlüğü, gerçekliğin özüdür.

Bunun, bir siren[*2] şarkısı olduğunu kabul etmek lazım – ama bu şarkıyı duyan herkesi bağlayabilmek için yeterli sayıda direk yoktur. Harekete geçmek için ketlerden sıyrılmaya yarayan bu tarz müzik, kasları hamlaşmış bireylerin hoşuna gider; zira ister girişimcilik isterse öç alma duygusuyla olsun, fazla enerjisini serbest bırakmak niyetindedirler.

Sonuç itibarıyla dünya sahnesinde sadece yüzeyde bir oyun sergilenmektedir ve bu oyunun adı dost koalisyonlar arasında "fundamentalistlerin saldırısıdır"; toplumun derinlilerinde de "fundamentalistlerin bu saldırısı" tedirginlik yaratmaya birebirdir. Her ne kadar saldırganlık geçmiş çağlardan kalma bir olgu da olsa, 'post-tek-yanlı' dünyada virüs gibi her yere yayılmaktadır. Kararından asla dönmeyen saldırganları– suikastçılar olsun ya da spekülatörler, suçlular, girişimciler, sanatçılar veya seçilmişler olsun– harekete geçiren şey, kendini safi inisiyatif ışınına dönüştürme tutkusudur –ve bu, saldırıların önünü kesmek ve inisiyatifleri demoralize etmek için her türlü ortamın sunulduğu bir dünya konjonktüründe gerçekleştiriliyor. Son zamanlarda anlamsızca yürütülen egemen saldırganlığın en uç örneği olarak kabul edilen İslamcı fundamentalizmin salt mental boyutu, en imkânsız hâllerde dahi eylemci adaylarına, kuramdan, kinden ya da iştahtan o nahoş uygulamaya geçişi sağlayabiliyor olması bakımından irdelenmeye değerdir (bkz. yukarıda s.99f.). "Fundamentin" [temel değerlerin veya ideolojilerin] bilişsel işlevi, eskiden beri eyleme geçmek isteyenlerde ketlenmişliği kaldırmaktır. Günümüz anti-fundamentalistler, kuramsal alanda, müvekkillerinin ey-

[*2] Üst tarafı kız, alt tarafı balık olduğuna inanılan deniz kızı, TDK Güncel Türkçe Sözlük. Mitolojiye göre siren, baştan çıkarıcı sesiyle şarkı söyler ve böylece, oradan geçen denizcileri öldürmek için kendine çeker. (ç.n.)

lem için onlardan gelecek bir talimatı beklememeleri gerektiğini haklı nedenlerle savlar –tabiî ki de bu tamamen bir korunma mekanizmasıdır. Zira 20. yüzyılda art arda yaşanan eylemlerden sonra özellikle kuramcılar, genel geçer evrensel önermelerin sahibi olarak bir anda nasıl suç ortağı olunabileceğini anlamışlardı.

Geriye dönüp baktığımızda, eylemlerin altında yatan nedenlerin, uygulamaya neden geç girdiğini kendimize sormadan edemiyoruz: Ortada bir neden olmasını gerektiren neden, eylemci olacak kişinin, kendini mutlak surette "yönlendirtmek" istediği bir motife ihtiyaç duymasıdır. Eskiden beri bu türden enerjiler, yolları açacak bahanelerin izini hep sürmemiş miydi? Descartes'ten beri etkin eylemcilerin, kendilerini ketlerden sıyıracak nedenlerin peşinde olduğunu biliyoruz. Genelleştirilmiş belirsizliğin hüküm sürdüğü dönemlerde, çevreyi eylemleriyle sarsmak isteyenler için *fundamentum inconcussum* [sarsılmaz fundament] asgari koşul olmuştur. İmkânsız olanı yapmak isteyen herkesin aşması gereken duvar, ancak ve ancak, ketleri etkin şekilde sıyıran bir 'ilaç' sayesinde kırılabilir –bugünkü dünya da, hırslılar ve alınganlar açısından, etkinleşmeyi caydıran duvarlarla örülü olduğundan son zamanların eylemcileri, güçlü ve dirençli 'duvar kırıcılarına' rağbet eder. Niklas Luhmann'ın vurguladığı gibi radikalizm, akılalmaz olanı makul göstermek için modernlerin kullandığı 'ilaçtır'.

Bu bağlamda bir de, büyük yapılanmalara karşı gerçekleştirilen güncel terör eylemlerinin post-tarihsel bir radikalizme işaret ettiğini söylememiz gerekir –bu, siyah kuğu türünün bulunması anlamına gelir bir bakıma. Neo-liberallerin ve İslamcı teröristlerin –her ikisi de, inançları uğuna kendilerini feda eden 'tarih sonrası' kişiliklerdir– aktif asimetrik yaşam hazlarının ontolojik açıdan *ancien régime* [eski düzen] olduğunu öğrenmeleri, daha birçok düş kırıklığına neden olacaktır – ama bu kuğuların tekrardan beyazlaşıp beyazlaşmayacağını da zaman gösterecektir.

Sonuçta her iki eylemsel model, kelimenin tam anlamıyla, çağ dışıdır: Biri, 1492'de altına susamış denizciler gibi harekete geçmeye çalışıyor; diğeri ise, 7. yüzyılda monoteizm aşkıyla tutuşan çöl kabileleri gibi at sırtında koşturabilme hayalinin izinde ilerliyor. Fakat her ikisi de çağın koşullarına ayak uydurarak modern ağ sistemini engelleyici bir unsur olarak değil ellerine geçmiş büyük bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Geç kalmış eylem felsefeleriyle onlar 21. yüzyılın başında, bu iki temel yaklaşımın romantizmiyle bezenmiş bir saldırı örneği sunuyor. Ve bu hayal âlemi içersinde boşluk, boş bir meydan gibi algılanıyor. Aktörleri; misyonları, projeleri ve ilk vuruş yeteneğine sahip olabilme gösterileri ile içlerindeki enerjiyi boşaltarak çarpık asimetriyi düzeltmeye çalışırken zamanı şaşırıyor: Oysaki zaman; nezaketin, simetrinin, ketlenmişliğin, karşılıklı etkileşimin, iş birliğinin artık çoktan egemen olduğu zamandır; üstelik hem doğuda hem de batıda –sadece boşluklarda değil; bunlar da zaten sistemden kaynaklı, fazla genişliği olmayan boşluklardır.

Bu çerçevedeki "tarihsel varoluşu" eylem-kuramsal açıdan, 'fazla enerjilerin boşaltıldığı ve az çok benzer bir dünya tarihinin oluşturulduğu bir eylem mekânında var olma' şeklinde tanımlayabiliriz. Kaynaklar, kendiyle övünen bir otist olarak bizlere tanıtan denizci Kolomb'un, eski zaman tarih kahramanının nelere kadir olduğunu göstermişti. Tıpkı kendinden sonraki aktörler gibi o da nevrozundan kurtulup dışarıya açılmayı başarmıştı. Fakat "tarihten" sonra "tarih", sadece sonlandığını anlayamayan ve de anlamak istemeyenler tarafından yapılandırılmaya çalışılır. Sonuç: Otizmli bir dünya sahnesi –ortadan kaldırılamayan ama yüksek sesle medyada yankılanan otistik yapı. 11 Eylül olayı, tarihin kesin olarak sonlanmışlığının en açık kanıtıdır –her ne kadar birçok kişi, yarattığı şokun etkisiyle, bunun aksini düşünmüş hatta "tarihin yeniden başlamasına"[208] start veren bir sin-

[208] Bkz. Ralf Dahrendorf, Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. Reden und Aufsätze, Münih 2004.

yal olarak kabul etmek istemiş olsa da. Fakat bu olay sadece fuzuli bir tarihi dünyaya atmıştır ve salt olayın yaşandığı güne –ve altında yatan ikonoklast[*3] projeye–işaret eder. Eylül suçluları, tek-yanlı gücün gösterisiydi ki bu *in petto* [zamanı geldiğinde herkesi şaşırtacak şekilde kullanabilmek için kendinde sakladığı şey], anlaşılmaz imaları yineleme amacıyla girişilen bir projeden başka bir şey değildi –bu imalar, yetersiz stratejistler tarafından hep tehdit olarak yorumlanmıştır. Strateji uzmanlarına göre, gerçek tehdit, "silahlı bir ihbar"[209] şeklinde olur; fakat Eylül olayı bir bildiride bulunmadı: O sadece, kristal saraya nokta saldırı yapılabilme yeteneğinin bir gösterisiydi; gösteriyle sınırlı bir "manevraydı". Tanrı devleti için girişilen bu "kutsal savaş" bir proje değil, saldırının onurunu göstermek için erkekliği ön plana çıkaran bir eylemdi. Kim, bu savaşın, silahlı bir aşağılık kompleksinden öte bir şey olduğunu söyleyebilir? Bu büyük suikast girişimi, 19. yüzyıldan beri devrimci meta-etiğin bizlere öğrettiği, maalesef kötü yöntemlerle, iyi bir amaç uğruna ölme projesinin göstergesi değildi. Tersine tamamen ketlemeler ve geri bildirimlerle tanımlanan bir çağda, sözde, bir hak talebinde bulunma çabasıydı. Fakat gerçek şu ki, 11 Eylül failleri ve müvekkilleri, putlaştırılan resimleri tahrip ederken, kendilerinden önceki ikonoklastlardan daha büyük bir tatmin yaşamıştır.

Nitekim şunu biliyoruz: 11 Eylül olayı, gözü dönmüş fanatiklerin yaşattığı dramatik boyutu yönüyle, içeriksel anlamda hep hatırlanacaktır. Bu öylesine sıradan bir tespit değildir. Hegel, tarihten bir şeyler öğrenmenin imkânsızlığına işaret etmişti; şimdi de, tarih sonrası epizotlardan bir şeyler öğrenme-

---

[*3] Yerleşmiş inanç, gelenek veya kurumlara karşı çıkma. Asıl anlamı itibarıyla sözcük, kutsal resimleri veya heykelleri tahrip etme hareketi olarak bilinen ikonoklazm – ikon düşmanlığı– kökenlidir. Bu bağlamda, 'ikon düşmanı' veya 'put kıran' olarak da düşünülebilir. (ç.n.)

[209] Edward N. Luttwak, Strategy. The Logic of War and Peace, Cambridge ve Londra 1987, 13. Bölüm, "Armed suasion".

nin imkânsızlığı söz konusu olacaktır. Sadece güvenlik teknolojisi ile uğraşanlar, post-tarihsel etkinci olaylardan sonuçlar çıkarabilir --diğer gözlemciler ise, ya medyatik heyecanların medcezirlerine havale edilmiş olacak ya da kamuoyunda artan stres ile yayılmalarına meşruluk kazandıran uluslararası polis teşkilatlarının yarattığı kargaşa içinde şekillenecektir. 'Cam konutun' müvekkilleri, uzmanların değerlendirmelerinden ve sergileyecekleri tavırlardan mahrum kalarak olayları izler. Özel programlar artık bu konuları mercek altına alır. Fakat haber programlarının sundukları ve kullandıkları malzemeler, yani gerçek şiddet eylemleri ve dramlarına ait –tıpkı maden tetkik ve arama terminolojisinde, kazalar ve işlerin yürütüldüğü yerler için günümüzde kullanılan– "yerinde" görüntülenenler, sadece, yoğun mekânın yüzeyinde yaşanan alışılmış operasyonların, insanın tüylerini ürperten manzaralarıdır.

Terörist sataşmalar hiçbir koşulda batı siyasi kültürünün "Hobbesçu şartlara" geri döndüğünü kanıtlayan göstergeler değildir: Günümüz batı devletlerinin vatandaşlarına 'hayatı koruma güvencesini' yeterince verip veremediği sorusu bu gerçeklerle o kadar net yanıtlanmıştır ki, bu sorunun, ciddi anlamda yeniden yöneltilmesi gerektiğini savunmak kelimenin tam anlamıyla budalalıktır. Terörizmi, tüm dünya için "ölümcül bir tehlike" olarak ileri sürmek, içişleri bakanlarının ve 'tahrik simsarlarının' kamuoyunu arkalarına almak için kullandığı bir retoriktir. Terörün psişik emilimini sağlama yetkisi "toplumun" eline çoktan geçmiştir artık –tıpkı terör iritasyonlarının, devletin seferberlik ilanlarıyla değil de, medyanın güdümünde yaratıldığı gibi. Günümüz devletler, diğerleri gibi terör tüketicisidir ve asıl görevi bununla mücadele etmek iken, "toplum" gibi pasif ve ümitsiz yaklaşımını sürdürür. Bu nedenle ne doğrudan saldırıya uğrayabilir ne de doğrudan tepki verebilir. "Teröre karşı savaş" lafları sadece, 'saldırının salt medya aracılığıyla ikinci boyutunu yaşadığı' iddialarını saptırmaya yarar. Terörizm denilen şey, mutlak medya-

laşma çağının kamuoyunda yarattığı yapısal değişikliğin bir parçasıdır. Bununla gerçekten mücadele etmek isteyen, terör oyuncularının sergilediği o görkemli ölüm sahnelerinden ve onların izleyicisi olma sıfatından kendini tamamen sıyırması gerekir –ki bu da, küreselleştirilmiş eğlence yasalarıyla ters düşer.

Ayrıca, devletin varoluş hakkını Hobbesçu fonksiyonlardan türetmek de artık mümkün değildir; zira devletsel varoluş, yaşam fırsatlarını ve konfora açılan kapıları 'yeniden bölüştüren dağıtıcı' olarak görev ve sorumluluklarını temellendirmiştir. İşe yararlılığını; vatandaşlarının hayali toplu terapisti ve birçokları için, maddi ve hayali şımartılmaların garantörü olarak kanıtlar.[210] Askerî açıdan da tedavi edici görevler üstlenmiştir. Günümüz "güvenlik"-savaşların büyük bir çoğunluğu, püritence yorumlanmış immünolojik motiflerden güç almaktadır.

Bu nedenle büyük oranda sergilenen dar görüşlü tepkiler, terör karşısında hep kifayetsiz kalacaktır; çünkü bunlar, saldırganlar karşısında saldırıya uğrayanların gerçek üstünlüğünü kasıtlı olarak hem çarpıtır hem de, nokta saldırılara, saldırının içeriğiyle asla bağdaşmayan sembolik anlamlar yükler. Böylece de sayısız yorumcu; El Kaide 'sis bulutunu', nefret, işsizlik ve Kur'an alıntılarından oluşmuş o konglomeratı[*4], kendine özgü bir totalitarizm olarak şişirdikçe şişirir; kimileri de bunu, "özgür dünyayı" bütünüyle tehdit eden ve sistematik olarak asla vazgeçilmez keyifli tüketim havasını karartmak için, belki daha nice akılalmaz yöntemlere başvurabilecek bir

---

[210] Bkz. Sphären III, Schäume, 3. Bölüm, 9. Kesim, Das Empire – oder: Das Komforttreibhaus; die nach oben offene Skala der Verwöhnung, s.801f.; ayrıca bkz. James L. Nolan, The Therapeutic State: Justifying Government at Century's End, New York 1998.

[*4] Birbirinden ayrı insanlardan, uluslardan meydana gelen yığın, yığılma, kümeleşme; karma oluşum. İngilizcede, birden fazla ve farklı iş kollarında ticaret yapan kuruluşların genelde tanınmış bir ticari isim altında toplanması şeklindeki holdingleşme anlamında da kullanılır. Bir diğer anlamıyla da 'çakıl kayaç'. (ç.n.)

İslam faşizmi olarak yorumlar. Bazı batılı yazarlar daha da ileriye giderek, zaman ve mekân kavramını yitirmiş Müslüman gençler arasında yayılan ABD-düşmanlığı şeklindeki 'cihat romantizminin' dördüncü bir dünya savaşına sürükleyebileceğinden söz eder.[211] Bu türden çarpıtmalar ve şişirmelerin nedenlerini burada ayrıntılarıyla çözümlemek istemiyoruz. Ama yorumcuların kendi çıkarları doğrultusunda her zaman yorum getirdiklerini biliyoruz. (Bunun detaylı bir analizi, post-modern konsensüs tekniği olarak histerikleşme bağlamında 'retorik kumanda sistemlerini' anlatan bir bölüm olarak başlı başına ele alınmalıdır.) Kesin olan şudur ki: Neorealistler yine kendilerini buldular; artık tekrardan kararsızların liderleri olarak kendilerini ortaya atabilecekleri bir ortama sahipler –her ne kadar 'düşmanın gücü', ilgi çeken abartmalarının ürünü de olsa, eski ve yeninin gerçeklik ayarı olarak güçlü düşmana karşı tamamen gözleri kapalı bir biçimde. Danışmanlar için "savaş", kendilerinin yaşam kaynağıdır. Güvenlik bahanesiyle sözcüler, yeni militanlığın otoriterliklerini güçlendirir –oysa onlar, tamamen başka kaynaklarla beslenmektedir. Medya ortamıyla titizlikle korunmaya çalışılan korku havası, şımartılmış batılı 'güvenlik tüketicilerinin' büyük bir çoğunluğuna, 'kaçınılmazlık komedisine' ayak uydurma garantisini verir. Bunun sonuçlarının nereye varacağını da bilemiyoruz; ama 11 Eylülden beri uçuş riskini düşürmemek için el bagajlarındaki tırnak makaslarını havaalanlarında bırakmak zorunda kalan turistler, bunun nasibini almaya başlamıştır.

[211] Norman Podhoretz, World War IV: How it Started, What it Means, and Why We Have to Win, Commentary, September 2004.

35. Faillerde Alaca Karanlık ve Sorumluluk Etiği Kibernetik Erinye'ler [İntikam Tanrıçaları]

Nasıl ki eylemsel etik yaşanmış "tarihten" ayrılamaz, işte 20. yüzyılın önüne geçilemeyen sorumluluk etiği de kristal saraydaki tarih sonrası konjonktürün bir parçasıdır. Bu yapılanma, ahlaksal değerlerin kullanılması yanıltmacasıyla öyle bütünleşmiştir ki, bireylere, sadece kendi davranışlarından değil –ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar– yerel olayların yan etkilerinden de sorumlu olabilecekleri adeta telkin edilir. Büyük iç mekân, tele-nedensel ve telepatik düşünce biçimlerinin yaratılmasına ve uzaktan, yerel hadiselerden etkilenme ortamının sağlanmasına elverişlidir. Bu şekilde yaratılan sorumluluk kavramı, her ne kadar bireyler meselelerin dışında tutulsa da, bireysel girişimin her şeye rağmen önemli olduğuna inanmak isteyenlerin hoşuna gider; aynı zamanda da, olayların gidişatından dolaylı düş kırıklığına uğramış olanları, sorumsuzlarda sorumluluk duygusunu aşılamaya teşvik eder.

Her yerde yankılanan sorumluluğa davet çağrılarını ve kendilerini bu çerçevede ortaya atan gönüllüler akınını sadece 'megalomani semptomu' ve karmaşık yapının getirdiği manik-savunma mekanizması olarak değerlendirmek, ruhbilimciliğe yine de büyük bir haksızlıktır. Gerçekten de sorumluluk, sorumluluk sahibi düşünürlerin ortaya koyduğu gibi, ah-

laksal ya da ontolojik değil, daha çok, ilişki-kuramsal bir kavramdır –yani bu kavram, 'gerçek ötekiye (hatta üçüncüye ya da çoklu ötekiye) karşılık vererek onunla bağ kurma duyarlılığını' öznecilik yapısıyla bütünleştirmeye çalışır. Buradaki amaç, hem karşı taraftaki SEN vasıtasıyla BEN-atağını ketlemek hem de geriye ve ileriye doğru yapılan 'geri beslemelerle' eyleme topyekûn ket vurmaktır –olaylar ne kadar uzakta yaşanmış olursa olsun. Böylece de, henüz daha nasıl başarı elde edilebilir sorusu sorulmadan aktörlerin 'cennetten' uzaklaştırılması gerekliliğine işaret eder.

O hâlde, son yüzyılda, fazlasıyla 'ısıtılmış' teolojik motiflerle gelişen sorumluluk etiği[212], potansiyel aktörlerin sadece kendilerini üstün görmelerine ya da kendilerini engellemelerine değil, gerçek aktörlerin, eylemleriyle istemeden yarattığı sonuç ve yan etkilerden sorumlu tutulmamasına katkı getirir. Bu yönüyle eylem hâlinde olana, sadece yaptığı iş çerçevesinde potansiyel bir suça sahip olabileceğini telkin eder. Koşulsuz buyruğun post-modernleştirilmiş versiyonu artık şöyledir: "Anlaşılır nedenlerden dolayı yapılmamasını gerektiğini düşündüğün işler çerçevesinde, sadece doğru bulduğun ve görevin icabı yapılması gerektiğini düşündüğün eylemleri her zaman hayata geçirmelisin." 'Dikkatli olma prensibi' maskesinin altında –ki bundan artık herkes övgüyle söz ediyor–, eski kontrolsüz günleri anımsatan bir pragmatizm tekrardan doğar. Ve bu yeni pragmatizm, histeriden 'cool-olmaya' kadar uzanan, tüm modern hâl ve tavır değişkenlikleriyle yoğrulmuştur.

Şimdi kısa bir süre için, sorumluluk etiği gereği, dermanı kesilene kadar koşmazdan önce eyleyen bilincin, kendini yüce halka nasıl tanıttığına bakalım: *Faust*'un yazarı genç Goethe'deki baştaki varoluş, *Faust* Birinci Bölüm –ve de berabe-

[212] Kurt Bayertz, Eine kurze Geschichte der Herkunft der Verantwortung: Verantwortung. Prinzip oder Problem? Yayımcı Kurt Bayertz, Darmstadt 1995, s.3-71.

rindeki kuvvet, zira onsuz, yapılanlar sadece sözde kalırdı–, tereddütsüz olarak "eylem" [iş yapma] anlamında yorumlanabilirdi. "Faustçu" 'başlangıç eylem' modeli, Yeni Çağ temel anlayışını yansıtır; yani dünyanın temellendirilmesinde enerjisiz logos'un [deyinin] ruhsuz enerji kadar kifayetsiz olduğunu. Ancak, kuvveti ve bilgiyi (günümüz ifadesiyle: bilgilendirmeyi) bir arada barındıran ortalama logos'un, başlangıç noktası itibarıyla, gerçek ve doğru bir değere sahip olduğu söylenebilir (bkz. yukarıda s.111). Bu bağlamda artık eylem ile insan buluşmasının nasıl gerçekleştiği sorusu modern insanlar için önemli değildir; çünkü onlar kendilerini, hep "bilgilendirilen enerji" olarak görmüşlerdir ve bunu da böyle kanıksamışlardır. Burada anlaşılır olmayan tek şey, bu enerjinin, tereddüt durumundan nasıl ketlerden sıyrılarak eyleme dönüştürüldüğüdür. Bunun yanıtını da, 16. yüzyılın sonlarından beri halk efsanesinden bildiğimiz Dr. Faustus vermektedir: Şeytanla imzalanan bir danışmanlık sözleşmesiyle bilgin, zamanının en etkili ketlerden sıyrılma yöntemlerini ele geçirebilir.

İşte Goethe bu öyküden esinlenerek hikâyesini şekillendirebilecekti: Teorinin büyüye dönüştürüldüğü aşamada tanıştığımız Goethe'nin Faust'u başta, tek-yanlı yayılmacılığın temel prensiplerinin ve yöntemlerinin arayışı içindedir –bu esnada da, sınamacı ruhu temsil eden tanrı yardımcısı ona, ketlerinden *lege artis* [tıp sanatı kurallarına uygun] sıyrılması konusunda destek olur; hatta bununla da yetinmeyip sanki *alter ego* [kırk yıllık dost] gibi gözlemci olarak onu izler.[213] Faust'ta, bir tarafa ruh kazandırılmış faili diğer tarafa da doğal kaynaklar ve boş mekânları yerleştiren metafiziksel asimetri, bariz biçimde gözler önüne serilmiştir. Böylece de yayılmacılığın yönü belirlenmiştir: Burada sözü edilen "eylemler", öznenin "kendi dünyasına" sahip olma hakkını destekleyen 'dışa vurumcu

[213] Bkz. Klaus Briegleb, Mephistos "Faust". Textbuch Essay, Deutsches Schauspielhaus Hamburg 1999.

eylemlerdir'. "Eylem" ile dünyaya sahip oluş, zaten o tarihten beri 'nesnesiz' anlamda "eser", 'nesneli' anlamda "yaşam" demektir ve "yaşam-eseri" olarak birleşir. Bu çerçevede öteki – erkek ya da kadın olsun–, yaşantı, yapı ve de şiir malzemesi olarak kullanılır. "Sanat", bireyler için, tek-taraflı bir araçtı.

Burjuva döneminin estetik yayılmacılığıyla 'eser yaratma' hayali, daha doğrusu, kişisel dünyaların özgünleştirilmesi ve belirlenmesi hülyası, popülerlik kazanmıştı –ve bu bağlamda, 19. yüzyıl ataklarında cesaretlenebilmek için, bakışları 16. yüzyıla çevirmenin hiçbir sakıncası yoktu. Goethe döneminin gerçek sahnelerinde artık hiç kimse, kâşif, girişimci ya da sanat canavarı olarak başarılarını kutlamak isteyen şeytana teslim olmak zorunda değildi. Önceki zamanın popüler sanat tarihine bakmak yeterliydi harekât moduna girebilmek için – eksik kalan tarafı da, büyük adamların tarihi tamamlıyordu. Tek-taraflı saldırganlığın tabii hukuk olduğu inancı, en alçak bayağılaşmaları çekici kılan bir yaygınlık kazanmıştı. Savaşçılık, denizcilik, bilim ve sanat alanlarında kazanılan başarılar da, 19. yüzyıldan beri hırslı insanlar için örnek oluşturuyordu. Göze alabilen herkes, adını, 'Keşif-İşgal-Sanat-ve-Suç-Rekorları' kitabına yazdırabilmek için, elinden gelen her şeyi yapıyordu.

Gerçekten de 'olgun Goethe' döneminde failler 'alaca karanlık' sürecine girmişti. Yaralı dünyanın eyleyen özneleri zorunlu olarak geri adım atmaya başlatmıştı; öyle ki, bildiğimiz tüm baştan çıkarma hikâyelerinin en sıradanı sayılabilen, Faust'un sevgilisi "Gretchen" ile olan ilişkisinde bile söz cambazı profesör, trajik sonun ve pişmanlığın önüne geçememişti. Kuşkusuz Goethe'nin dikkatli okurları da *Faust*'u, fevkalade talihsiz bir 'fail filozofun' öyküsünü anlatan Almanca bir başyapıt olarak değil, tamamen boyun eğme ve feragat üzerine kurulu bir mağlubiyet dramı olarak değerlendirmişti. Zira hikâyedeki kahramana, insanlık adına ders verilmediği apaçık ortadadır. Asıl konu, bütün yönleriyle yansıtılan bir fera-

gattir ve bu, modernin bilgelik şekli olarak, her türlü muktedirliğe rağmen kendini geri çekme biçiminde ortaya çıkar. Bu şekilde, başlangıçtaki 'naif tabiat' şeklindeki kendini beğenmişlik daha sonraki dünya-ve öz-deneyimli öznenin kendini beğenmişliği ile bütünleştirilir; dünyayı turladıktan sonra 'ikinci alçakgönüllülük' başa geri döner. Saldırgan orta evrenin o muazzam mücrim enerjilerden geriye sadece, hep gayret eden ama asla başarılı olmaması gereken amaçsızlaştırılmış bir çabalama kalmıştır. *Faust II* de, her yönüyle ihtiraslarının peşinde koşan, yayılmalarının ve aldığı keyiflerin neticesinde de kurtuluşunu ancak mevcut olmayan bir ötekide arayan bir aktörün öyküsünü anlatır. İdolleştirilen tekyanlılığın 'alaca karanlığı', rezonanslı dünya konjonktürünün sorumlusu olarak, korkunç olanın tezahürü. Faust'un postmodernliği.[214]

Tüm bu söylediklerimizi süreç-mantıksal kavramlar altında net biçimde özetleyebiliriz: "Tarih", genel anlamda ilk vuruşlar, deniz seferleri ve zamane çevreyi ele geçirme diye ifade edilen tek-yanlılığın birden bire patlamasıyla ivme kazandıktan sonra, tarih sonrası dönem artık 'geri beslemelere' katlanmak ve onlarla baş etmek zorundaydı. Kuşkusuz her yeni başlangıcın ayrı bir büyüsü vardır; peki ama yan etkiler kendini göstermeye başladığında ne yapılabilir? Artık dünyayı ele geçirme olgusu, 'kendini geri çekme' olarak ikinci bir evreye girmiştir –hem de zamanımızın neo-Erinye'lerin egemenliğinde. Mitolojik tanrıçalar, [Erinye'lerin en önemlilerinden] Allekto ("hiç taviz vermeyen"), Megaira ("hep kıskanan") ve Tisiphone ("cinayetin öcünü alan") kentsel yaşam modelindeki Eumenide'ler ("iyi niyetliler") olarak adapte edildikten sonra, farklı isimler altında dünya sisteminin yeni ruhuna işlemiştir. Yeni isimleri artık 'geri besleme', çok-yanlılık, sorumluluktur. Bunlar, tarih sonrası yoğunluğun gizli sahibeleridir:

---

[214] Bkz. Ulrich Gaier, Fausts Modernität. Essays, Stuttgart 2000, s.7-56.

En yakın A noktasından en uzak B noktasına uzanan ipleri elinde tutan, etkilerin asıl nedenlerini kılı kırk yararak araştıran, hesaplaşmalara yoğunlaşan, maliyet analizi yapmaktan sararıp solan, çok faktörlü düzenlemeler içerisinde kaybolan, 'karma yasası' ve istatistiksel etkileşimlerle boğuşan, hasar bilançosu çıkaran ve öyle başlayıp öyle devam etmesi koşulunda olası kayıpların önceden hesabını yapan anlayıştır.

Yeni konjonktürün sunduğu şartlar çerçevesinde postmodernler haklı olarak başlangıçsızlığa inanır: Neredeyse her yerde, kimin ne maksatla neyi başlattığı anlaşılmayan, adeta her şeyin tamamen ortadan kaldırdığı durumlardan hareket edilebiliyor artık. Asıl sorumluların kimlikleri tespit edilebilecekken soyutlanması, birçokları için prensipte başka ihtilaflara neden olabilir –bu, suçları kanıtlamış alçak heriflerin sınır dışı edilmeleri gerektiğini ve de sanat alanında, 'yaşam-eserini' onurlandırmak için hep aynı konuları işleyen çetin ceviz faillerin ödüllendirilmesini de beraberinde getirir. Ne var ki dünyayı eserleriyle taciz eden bu tek-yanlı büyük 'girişimci yazarın' konumu pek de gerçekçi değildir; zira artık her şey, asıl sorumlularla karşılaştırıldığında rezonansı daha derin olan post-tek-yanlı eylem ve düşünme biçimleriyle yoğrulmuştur –kaldı ki fikir zengini bu insanlar günümüz yaratıcı zekâlar karşısında ya sıradan bir zanaatçıyı temsil etmekte ya da kilit noktaları olarak, metin içersindeki satır aralarını süslemektedir. Orijinallik, tıpkı 'tek bir nedene dayalı' nedensellik gibi, eskilerin kavramıdır; bu bağlamda da hem orijinalliğe hem de dünün doğrucu Davutlarının bugün söylemeye çalıştıkları doğrulara içten bir tebessümle bakmak zorundayız.

Burada ketleyen değerler sanki "özgün" itici kuvvet gibi aynı kaynaktan beslenir; daha da doğrusu, ondan önce beslenir; tıpkı metni gölgede bırakan yorum gibi, eseri parçalara ayıran sahneleme gibi –ve bu da yersiz değildir; çünkü tüm yazarlar, eserlerini tek-taraflı ve izinsiz yazmış olmakla kötü niyetlerinin cezasını çekmelidir. Bunun dışında da kesin olan

şudur ki: Post-Modernizm, "tarihin" geçmişe dönük yasağını çalıştırır ve bunun altında yatan nedenler de –birazdan göreceğimiz gibi– salt tarihsel eylemler karşısında kendini sigortalattırma düşüncesi değildir (bkz. yukarıda s.150).

"Tarih", eski koşulları çerçevesinde gelişebildiği sürece her yerde saldırganlığa prim vermişti. Bunun için başta sadece *the men, the ships and the money too* şeklindeki [İngiliz şovenizmini anlatan] *jingoist* üçleme yeterliydi; bir de saldırı silahları, yazı malzemesi ve kasıtlı olarak dâhil edilmiş tarihçiler. Sonucun nereye varacağı açıktır: 'Gevşek ortamlarda' eylem vektörleri açığa doğru uzanır; enerjiler, anlamlı bir biçimde ve geri beslemesi olmaksızın topraklara ayak basar; dünya, bembeyaz sayfasını açarak kamış kalemlerle boyanmayı bekler; eylemler faillerine geri dönmez, failleriyle ilişkilendirildiği tek tük durumlarda da, eylemlerin jübilesi kutlanır ya da yası tutulur. Trajik geri beslemeler ve de olayların çiçek, çelenk gibi dekoratif süslemelerle anılarda yaşatılması istisnai durumlardır. Toplumsal boyutta yaşatılan trajedi eylemci ketlenmelere ortam hazırlayabilir ama asıl 'nedenler', dönüşü olmaksızın hep ok gibi açıklara fırlar –avangart sanatçıların, inovatif suçluların ve daha hiç ulaşılamamış zirvelere ilk tırmanacak olanların itibar ettiği bir konstellasyondur bu.

Buna karşın tarih sonrası yoğun yapılanmalarda tüm itici kuvvetler, daha kendini doğru dürüst geliştirmeden önce dönütleri tarafından karşı konulur. Zorla öne geçmeye çalışan, ileriye gitmek isteyen, inşa etmek isteyen bütün eylemler, daha 'temel atma' [bir ilke imza atma] töreninden önce protestolar, itirazlar, karşı öneriler, vedalaşmalar şeklinde yansımasını bulur; önlem olabilecek bir şey 'karşı önlem' tarafından eritilir –aslında reform önerilerinin çoğu, yeniden formüle etme, 'sulandırma' ve geçici bir süre durdurma girişimleri için harcanan enerjinin yirmide biriyle gerçekleştirilebilir. Bir çivi çakmak komisyon onayını gerektirir; bu komisyon da, daha çivi sorununa eğilmeden önce, başkanını, onun yar-

dımcısını, saymanı, yazmanı, kadın haklarından sorumlu yetkiliyi ve dışarıdan, yerel etik komisyonunun 'teknik risk analizi' ve 'çevre koruma' tüzüğüne göre işi denetleyecek bir üye seçer. Bugünkü hükümetler, genel bir ketlenmişliğin hüküm sürdüğü bir ortamda, ülkedeki her şeyi büyük bir enerjiyle ileriye götürebilecekmiş gibi bir tutum sergileyebilme konusunda uzmanlaşmış kişilerden oluşan gruplardır. Bu bağlamda sanatçılar, salt inovasyonu görünürde korumaları bakımından onlara benzemektedir. İzinsiz yaratılan orijinallik sicile işlenir. Kasıtlı olarak giriştiği en son eylemde suç üstü yakalanan kişilere de *de facto* suçlu denir. Tüm bu saydıklarımızın, ne kadar yadırgarsak yadırgayalım da, neredeyse tamamen memnuniyet verici olarak algılandığını her hâlde daha fazla vurgulamama gerek yok.

Bu koşullar altında terapi grupları, post-tarihsel sürecin gerçek eğitim yerleri olarak geçerlilik kazanmıştır. Buralarda, herkes, ötekilerden biri –kadın ya da erkek hiç fark etmez– şunu bunu yaptığında veya fikrini ifade ettiğinde –özellikle de karşı taraf konuşmadan önce– kendini nasıl hissettiğini söylemeyi öğrenebilir. Burada insan, 'hiper-geri beslemeli' dünyada nasıl yaşamını sürdürebileceğini öğrenir. Bu muazzam umarsızlık, tek-taraflı cezbeleri yaşayabilmek için gereksinim duyduğu koşulları bir yerlerde bulmak istediğinden yurt dışına sızmak zorundadır. Belki de bu kaçış, devlet ve toplumun değil, devlet ve ormanın hâlâ karşı karşıya kaldığı Brezilya'ya kadar uzanır. Ama bir zaman sonra "orman" da serbest geri besleme bölgesinin bir göstergesi olmamaya başlayacaktır; şimdilik bütüne dönütlerle geri dönen problemi anlatır ve kendisinin de kaçakların sığınma bölgesi olarak yan etkilere mani olamadığını ifade eder.

36. Kapitalist Dünyanın İç-Evreni
Rainer Maria Rilke ve Adam Smith Buluşması

Sermaye odaklı yapılanmış dünyaya baktığımızda anlaşılıyor ki, mevcut tüm düzen ve gidişat Dostoyevski'nin cam saraylardaki varoluşsal düzene ilişkin öngörülerini doğrular niteliktedir. Günümüzde satın alma gücüyle gerçekleştirilen her şey, tam anlamıyla genel bir *Indoor*-gerçeklik çerçevesinde hayata geçer –insan nerede olursa olsun, sahnenin üzerindeki cam çatının hep altında kalmaya mahkûmdur. Yaşadığımız kimi istisnai olaylar da bunu destekler: New York kuleleri, bu cam saray içersinde yerle bir olmuştu; Berlin Love-Parades [Aşk Karnavalları], yaygın *Jeu de Paume* [tenisin atası olarak sayılan avuç içi oyunu] sporunun yapıldığı saray eğlencelerindendi –Almanya'nın anakronik zaferi batıda ilan eden altın kaplamalı koruyucu meleğin manalı bakışlarının gözetimi altında yürütüldüyse de. Evet, bu melekli zafer sütununun tarihi o kadar eskiye uzanır ki, doğru dürüst siyaset yapanlar dahi anıtın kaldırılması yönünde teklif getirmeyi hep unutmuşlardır.[1*]

'Kapitalist dünya sarayı' –ultra-geç Marksistlerden Negri ve Hardt yakın tarihte bunu *Empire* adıyla yeniden değerlen-

[1*] Bu zafer anıtı, Prusya-Danimarka savaşı sonunda, 1864'de, Prusya'nın galibiyeti anısına inşa edilmeye başlanmış ve 1873'de tamamlanmıştır. (ç.n.)

dirmiş; bu değerlendirmeler çerçevesinde de muhtemelen, dış ve iç muhalifler arası organik ittifakın 'kimerasını'[2*] daha iyi canlandırabilmek için, dış sınırı kasıtlı olarak işaretlememişlerdi– ahenkli yapılandırılmış bir mimari, konut tarzı bir değer değildir. Kapitalist dünya sarayı, sera tarzı bir konfor enstalasyonunu ya da tek bir yapay kıtayı oluşturan gösterişli anklavlardan [kuşatılmış bölgelerden] ve içi doldurulmuş kapsüllerden oluşan bir rizomdur [köksaptır]. Karmaşıklığı, neredeyse hep yatay boyutta gelişir; zira yüksekliği ve derinliği olmayan bir biçime sahiptir –bu nedenle de bir zamanların 'temel ve üstyapı'[*3] benzetmeleri bu saray içi uygun değildir. Bu düzlemsel Babil'de "altyapıdan" da söz edilemez –artık köstebeklerin olmadığı bir dünyada yaşıyoruz.[215] Kapitalist dünya sarayının bütün "insanlığı" eksiksiz olarak içine aldığını düşünmek de yanlıştır. Kuşkusuz bu devasa konforlu yapı uzun bir süre daha, yeni bireyleri entegre edecek ve beraberinde yarı-periferisinde olan sakinleri tam üyeliğe kabul edecektir; aynı şeklide, önceden mevcut olanları da bir biçimde yok sayacak ve bir zamanlar yer vererek dahil ettiği birçoklarını sosyal dışlamayla tehdit edecektir; daha doğrusu onları, konfor ortamından sürerek konfor içeriklerinden faydalanmalarını men edecektir. Tarım ve zanaat geleneklerini geniş çapta sürdürmeye devam eden "toplumlar" yarı-periferiye dâhildir –bu toplumlardan en trajik durumda olanı da, çağımızın en çarpık yapılanmasını sergileyen, (neredeyse 900 milyon insanı kapsayan) toprak imparatorluğu ile (400 milyon-

[2*] Genetik olarak farklı olan hücrelerin aynı vücutta bulunmaları durumu; Yunan mitolojisinde aslan başlı, keçi bedenli ve yılan kuyruklu ejderha; umacı. (ç.n.)

[*3] Marksist ekonominin esasları: temel=devlet, üstyapı=toplumsal ideoloji. (ç.n.)

215 Bu nedenle Negri ve Hardt haklı olarak, sol radikalizmin totem hayvanı olarak artık köstebeği değil yılanı ilan etmişti –düşlenen proleter devriminin başarısızlığından sonra gnostisizme sürüklenen sol için oldukça isabetli bir simgedir bu. [Gnostisizm ya da bilinircilik: Helenizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi kaynaklardan bir araya gelen dinsel-felsefi yaklaşımlarla spekülatif bilgiye ulaşma ve kurtuluş öğretisidir. (ç.n.)]

dan fazla insanın dâhil olduğu) endüstri toplumu arasındaki *modus vivendi*'yle baş etmeye çalışan Çin'dir.[216] Benzer durum, batılı tüketim zihniyetini aratmayan, refah düzeyi oldukça yüksek kentsel kesim ile çoğunluğu, geç ortaçağ yoksulluğunu anımsatan taşra kesiminin bir arada yaşadığı Hindistan ve Türkiye gibi yarı-modern uluslar için de geçerlidir. (Yarı-periferi-ülkesi Türkiye'nin Brüksel kristal sarayına alınması hâlinde Avrupa Birliği'nin, ilerisi kestirilemeyen büyük bir maceraya atılmış olacağı düşüncesinin nedenlerden biri de budur.)

Her ne kadar bu devasa sera bir *indoor*-evren olarak yapılandırıldıysa da sert bir dış yüzeye gerek duymaz –bu çerçevede *kristal saray* da eskimiş bir sembol olarak düşünülebilir. Sadece istisnai durumlar karşısında sınırlarını katı bir biçimde etkinleştirir; Meksika ile ABD arasındaki duvar ya da İsrail ile Batı Şeria arasındaki güvenlik çemberi buna örnektir. Fakat konfor-enstalasyonunun ördüğü en etkin duvarlar ayrımcılık yanlısıdır –parasal servete sahip olanlarla olmayanlar arasındaki duvarlardır bunlar; hayat mücadelelerinin ve iş seçeneklerinin son derece asimetrik dağılımı nedeniyle yüksek örülen duvarlar: İçeride satın alma gücüne sahip olanlardan oluşan bir komün, sağlam ve artan konforda geniş dokunulmazlıklarının düşlerini kurarken dışarıda, neredeyse tamamen terk edilmiş bir çoğunluk, gelenekleri, illüzyonları ve emprovizasyonlarıyla baş başa hayatta kalma mücadelesi verir. Güney Afrika'daki *apartheid* [ya da aparthayd: ırkçılık siyaseti güden rejim] düzeninin kaldırılmasından sonra bu anlayışın, kapitalist toplumlar arasında 'ayrımcılık' olarak yaygınlık kazanarak, ekonomik ve kültürel boyutta büyük bir ayrışmaya neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu düzen içerisinde skandal yaratma da artık büyük oranda önemini yitirmiştir.[217] Zira evrensel

---

[216] Bkz. Wu Chuntao/Chen Guidi, Untersuchung zur Lage der chinesischen Bauern, Lettre Ulysses-Gazetecilik ve Röportaj Ödülü, 2004

[217] Bkz. Pablo Gaytán Santiago, Apartheid social en la ciudad de la esperanza cero, Interneta/Glocal, Meksika 2004.

apartheid'in *modus operandisi* [çalışma biçimi], bir yandan zengin kesimlerde yoksulluğu görünmez kılmak, diğer yandan da varlıklıların, 'sıfır-umut-kesimlerinden' kopmalarını sağlamaktır.

21. yüzyılın başlarında kristal sarayın, en iyimser hesaplamalara göre, *homo sapien*'lerin yaklaşık üçte birine yer verebildiği gerçeği –muhtemelen sadece dörtte birine ya da daha da azına–, bir ölçüde sistemik bir olanaksızlığın sonucudur; yani insan familyasının bütün üyelerini, homojen sosyal refah sistemi içerisine, günümüz teknik, enerji-politik ve ekolojik koşullar altında *maddi açıdan* dahil edilemeyişidir. İnsan haklarının hamili bir kolektif olarak insanlığın semantik ve bedava yapısı, aşılması imkânsız yapısal nedenlerden dolayı, satın alma gücü ve konfor fırsatlarının sahibi bir kolektif olarak insanlığın etkin ve pahalı yapılarına adapte edilemez. İşte, 'sefalet kriterlerini' tüm dünyaya yayan ama mücadelesi için gerekli yöntemleri sunmayan küresel "eleştirinin" sıkıntısı da buna dayanır. Bu çerçevede interneti ve de internetten önce hayatımıza girmiş televizyonu, talihsiz araçlar olarak nitelemek gerekir; çünkü her ikisi de, yalın ve küresel-demokratik iletişimlerin aracı olarak, her türlü maddi ve belirli bir zümreye özgü varlıkların evrenselleştirilmesi hayalini canlandırmaya hep hizmet etmiştir.

Tabiî ki de küresel kapitalist iç mekân, batıya özgü ve batıyı batı yapan yaygın sanatsal mimari yapılara da sahiptir: Stratejik ve kültürel can damarlarının kesişme noktalarında, yoğun iş ve tüketim vahaları olarak yapılandırılmış konfor koridorlarından oluşan bir ağ gibi zeminden yukarıya doğru yükselir –normalde açık büyük kent ve birörnek banliyöler tarzında yapılanmış olsa da genelde, rezidanslar, 'tatil anklavları', *e-villages* [e-beldeler] ve *gated communities* [güvenlikli siteler] biçiminde yayılır. Yaklaşık yarım yüzyıldır bu koridorlar ve kesişme noktaları arasında benzersiz bir toplu hareketlilik sürmektedir. Bu büyük enstalasyon içerisinde ikamet etme ve seyahat etme, birlikte yürütülmesi gereken bir

olgu hâline gelmiştir –bu durum, geri dönen 'göçebelik' ve 'güncellik kazanan Musevilik mirası' konulu tartışmaların içeriğine de yansımıştır.[218] Ve bir dolu animatör, şarkıcı ve masör, bu 'akışkan yaşamda' gezilere eşlik ederek hizmet eder. Eğer bugün turizm, kapitalist *way of life*'ın [yaşam tarzının] en önemli olgusu –ve dünya çapında, her şeye imkân sağlayan petrol ticaretinden sonra, iş hacmi bakımından en güçlü sektör– olarak kendini kanıtladıysa, bunun nedeni, seyahat eylemlerinin, büyük oranda sakinleşmiş mekân içerisinde gerçekleşebilmesidir. Bir yerlere girmek için artık bu mekânın içini terk etmek gerekmiyor. Uçak ve gemi kazaları da, nerede yaşanırsa yaşansın, yine sadece bu enstalasyon içerisindeki olaylardandır ve yerel haberler olarak doğru sırada hemen dünya medya kullanıcılarına aktarılır. Fakat bu büyük enstalasyonun dışına yolculuk, doğal olarak 'riskli turizm' kapsamında derlendirilir: Bu işe kalkışan batılı yolcular –polis teşkilatı ve diplomatik çevreler de bunu kanıtlıyor– giderek daha sık, düzen eleştirisi süsü altında adam kaçırma işinin '*de-facto*-suç-ortağı' sıfatını almıştır.

Kapitalist dünyanın 'iç-evreni', az önce de belirttiğimiz gibi, şu anki demografik rakamlara göre yedi-milyar-insanlığın en fazla üçte birini, coğrafi açıdan da ana karalar toplamının ancak onda birini içine almaktadır. Su dünyasını burada hesaba katmıyoruz; zira büyük yolcu gemileri ve içinde yaşanılabilir yatların toplamı, deniz yüzeylerinin sadece milyonda birini kaplamaktadır. Belki sadece, ilk seferini Ocak 2004 yılında yaklaşık 2600 yolcusuyla New York'a yapan Cunard'ın en yeni lüks transatlantiği *Queen Mary 2*, bu çerçevede değinmeye değerdir; zira yüzen kristal saray olarak, postmodernleştirilmiş kapitalizmin kendini teşhir etmekten hiç de aşağı kalmadığını kanıtlamıştır. Bu tahrik edici devasa gemi, 21. yüzyılın başladığını gözler önüne seren sanat eserleri ara-

[218] Bkz. Jacques Attali, L'homme nomade, Paris 2003.

sında, en inandırıcı olanıdır –hatta Stockhausen'ın 2002'de tamamladığı yedi günlük *Zyklus-Licht*-operasının da önündedir–; tabiî ki de mevcut konjonktürün sembolü olarak kalabildiği sürece.

Evet, küreselleşme sözcüğünü telaffuz eden herkes, büyük bir yoksulluk alemi içerisinde, dinamikleştirilmiş ve konfora özendirilmiş suni bir kıtadan söz etmiş olur –her ne kadar etkileyici olumlu retoriği, özünde, 'her şeyi dâhil eden' bir dünya sistemini kapsadığı izlenimini uyandırsa da. Oysa ekolojik ve sistemik zorlayıcı nedenlerden dolayı tam tersi söz konusudur. Kristal saray projesinin doğasındadır, dışlama veya belirli bir zümreyi kayırma. Şımartılmış, istikrarlı lüks ve kronik bolluk üzerine kurulmuş her bir 'endosfer' [iç-kabuk], olasılıklara açık birer sanat objesidir. Oluşumun temeli, kapasitesi zorlanabilir ve geçici bir süre yok sayılabilir bir dışarıyı gerektirir –göz ardı edilen şeyler arasında, neredeyse tüm aktörlerin küresel mezbeleliğe çevirdiği dünya atmosferi, son sıralarda da değildir. Ama kesin olan bir şey vardır ki, dışlanmış boyutların tepkisi ancak ertelenebilir; ebediyen yok sayılamaz. Bu çerçevede "küreselleşmiş dünya" ifadesi, sadece satın alma gücü sahibi 'insanlık fraksiyonuna' "yaşam dünyası" ve perdesi sunan dinamik enstalasyona işaret eder. İçeride hep daha yeni sağlamlaştırılmış imkânsızlıklara erişilmeye çalışılır ve sanki salt tüketici azınlıkların şans oyunları, entropiye karşı sonsuza dek sürüp gider.

Bu bağlamda küreselleşme tartışmalarının neredeyse sırf varlıklı kesimlerde yürütülmesi de bir tesadüf değildir; geri kalan kesimin çoğunluğu, aslında bu sözcüğü belki de hiç bilmiyor ve konu hakkında hiçbir fikri yok –varsa da, olumsuz yan etkilerine maruz kaldığından. Enstalasyonun o muazzam boyutları yine de belli bir 'dünya vatandaşlığı' romantizmini harekete geçirir –en önemli iletişim araçlarından biri de, büyük hava yolu şirketlerinin uçaklarında bulundurduğu dergilerdir; erkeklere yönelik yayınlanan uluslararası tanınmış

diğer ürünlerden söz etmek istemiyorum. Dünya vatandaşlığı, aslında 'şımartılmışların taşracılığıdır' bir bakıma. Dünya vatandaşlığı zihniyeti, "dar kafalılık, yolculukta" olarak da nitelendirilmişti. Bu yaklaşım, kapitalist dünya 'iç-evreninin', para ile her şeyi nasıl elde edebileceğine işaret eder.

"İç-evren dünyası" kavramı Rilke'nın, 1914 yılının yaz bitiminde neo-platonik bir yaşam felsefesi içinde, mekân ve katılım hakkındaki düşüncelerini şekillendirdiği şiirinde geçer. *Es winkt zu Fühlung fast aus allen Dingen* [Nereye bakarsak bakalım, her şey bize bir şeyler hissettirir] adlı şiirinin, bütün eserleri içinde en tanınmışı olarak nitelenmesi boşuna değildir; bu şiirinde şu dizeler yer alır:

> "Tüm varlıkların içini kaplar, bu *tek* mekân:
> İç-evren dünyası. Kuşlar uçar sessizce
> İçimizden geçerek. Ey tanrım, ben de her şeyi özümsemek
> istiyorum.
> Dışarıya bakıyorum ve *içimde* ağaç yetişiyor.
>
> Kendim için tasalanıyorum ve içimde evi görüyorum."

Burada şiirin yorumuna hiç girmeden doğrudan şairin ortaya attığı "iç-evren dünyası" kavramını tartışacağız. Bu ifade, dünyanın narsist bir tarzda yaşanmasına işaret eder. Bu ruh hâli öne çıktığında, sıcaklığı yaşayan ve tahminler yürüten, çevik, heyecanlı, soylu ve evrensel bir tin, mevcut çevre ve çevre ile ilgili konular hakkında içindekileri dışa vurur. Dokunduğu tüm nesnelere ruh atfederek kendi evreninin sakinlerine dönüştürmek, bu tinin başlıca büyüsel yeteneğidir. Bu yaşantı çerçevesinde ufuk da, gerçek dışarının sınır çizgisi değildir; iç dünyanın çevrenini oluşturur. Buradaki ruh taşkınlığı, okyanusları çağrıştıran bir duygu gibi yükselebilir; öyle bir duygudur ki bu, dış etmenler karşısında, fötal [fetüs ile ilgili] bir duygunun yeniden yaşatılması olarak yorumlanabilir. ("Okyanusları çağrıştıran duygu" ifadesi, Rilke'nın "iç-evren dünyası"

buluşundan yaklaşık on yıl sonra popülerlik kazanmıştır.[219]) "İç" [in] sıfatından söz eden şairin, entegre bir konteynır ya da evrensel bir yer olarak Ben'e alışılmışın dışında –tamamen Heidegger'in, *Zaman ve Varlık Üzerine*, 1927, adlı eserinde geliştirdiği, 'içinde-olma' [In-Sein] çözümlemesine zıt anlamda; zira burada "içinde" [in] zarfı, bir dışta-oluşun [Ex-istenz] ifadesidir, yani dışarıya yöneltilmişlik söz konusudur– bir değer biçmeye çalıştığını kabul edersek; bunun tersi, 'entase' [aşırı rasyonel ruh hâli] ve 'ekstase' [rasyonel olmayan ruh hâli, kendinden geçme] zıtlıklarıyla ifade edilebilir.

Rilke'nın genel duruşu, Bachelard'ın, *Poetik des Raums* [Türkçeye 'Mekânın Poetikası' olarak çevrilmiştir] adlı eserinde sözünü ettiği, "[insanın] içindeki uçsuz bucaksızlık" ile bir tutulabilir. Böyle hissedilebilen ortamlarda 'çevre mekân', 'yabancı olma' özelliğini yitirir ve tamamen "ruhun evine" dönüşür. Bu biçimde ruhlandırılan bir mekân, doğal olarak baştan beri "varlığın dostudur".[220] Bu fevkalade üstün tutulan ruh hâli için bu türden mekânlar, uçsuz bucaksız çevrede kendini kozmik bir kabuk içerisinde evdeymiş gibi hisseden yaşamın konteynırını simgeler.

"Sermaye dünyasının iç-evreni" ise, sosyal topolojik bir kavram olarak düşünülmelidir. Bu ifade, zamane trafik ve iletişim araçlarına iç mekân sağlayan güç için kullanılmıştır ve

---

219 Bkz. Romain Rolland'ın, Freud'un 1927'de yazdığı Die Zukunft einer Illusion [Türkçeye 'Bir Yanılsamanın Geleceği' olarak çevrilmiştir] eserine yanıt olarak Sigmund Freud'a yazdığı mektup. Bu arada "iç-evren dünyası" ifadesinin yanlış anlaşıldığı ve bir yer olarak algılandığını da belirtmeliyiz: Peter Demetz, Weltinnenraum und Technologie adlı makalesinde sözcüğün boyutlarını çarpıtarak, kimi Rilke okurlarının, yazarlarının izinde iç-evren dünyasına "kaçtıklarını" iddia ederek kavramı, bir ruh hâli olarak değil de bir sığınma yeri olarak değerlendirir. Bkz P.D., In Sachen Rainer Maria Rilke und Thomas Mann: Sprache im technischen Zeitalter, 17-18/1966, s.4-11.

220 Gaston Bachelard, Poetik des Raums, Münih 1960, s.213-241; yer ve mekân tarihi bağlamında Bachelard'ın mekân kuramına getirilen yorumlar için bkz. Edward S. Casey, The Fate of Place. A Philosophical History, Berkeley ve Los Angelos 1997, s.287-296.

para ile ele geçen fırsatların; ele geçirilen yerlerin, kişilerin, malların ve bilgilerin ufkunu betimler –bu fırsatlar, muazzam bir konstellasyon içerisinde, öznelerin satın alma gücüyle istisnasız olarak ele geçirdiği ya da satın alma gücüne sahip öznelere sunulan fırsatlardır. Satın alma gücünün biçim kazandığı yerlerde, kendine özgü iç mekânlar ve operasyonel eylem alanları oluşur –bunlar, satın alma gücüne sahip olanların içinde salına salına dolandıkları *access*-pasajlarıdır. Eskinin, pazarların kapalı yerlerde açılması gerekliliği sezgisi, başlayan küresel çağda, –*Kristal Saray* şeklindeki– dünya formatlı bir salon düşüncesine dönüşmüştür; zira tarihsel süreçler, dünya konjonktüründeki salon tarzı bu yapılanmaya tutarlı bir şekilde 'davetiye çıkarmıştır'.

Şimdi, teknik gök kubbe altındaki Adam Smith ve Rainer Maria Rilke buluşmasına bir bakalım. Evet, büyük iç mekânın ozanı, 'dünya pazarı' düşünürüyle karşılaşıyor –bu bir tesadüf mü yoksa gizli bir randevulaşma mı, bunu tartışmayacağız. "Buluşma" ifadesiyle belki haddimizi aşmış olacağımızdan, konuya 'bir nevi yüzleştirme' şeklinde açıklık getirmeye çalışacağız. İlkin, İngiltere başbakanı Lord North'un onuruna resmi bir yemekte Adam Smith'in, muhtemelen 1778 yılında İskoçya gümrük denetleyiciliğine atandıktan hemen sonra yapmış olduğunu düşündüğümüz, meşum *Glasgow Toast* (*iğne-söylemi*) olarak da bilinen apokrif konuşmasını sizlere aktaracağız –burada sunulan metnin, Smith'in eserlerini ve mektuplarını yayınlayan *Glasgow Edition*'da yer almadığını belirtmeliyiz. Ardından, Rainer Maria Rilke'nın, adı meçhul soylu bir hanıma yazdığı, bir biçimde atlanmış, üslubuna ve içeriğine baktığımızda 1922'nin ilkbaharında yazmış olabileceğini düşündüğümüz bir mektubu sizlerle paylaşacağız –bu mektubun da, mevcut eserler arasında yer almadığını, herhâlde söylememize gerek yok.

Bu dokümanları okuduktan sonra her ikisinin, eski Avrupa'ya özgü 'iç gözlem' yöntemi çerçevesindeki sanal semantik

kesişme noktasını tayin etmek, tamamen okuyucunun kuramsal hayal gücüne kalmıştır. Bizce bu noktaya, çoğu modern işyerinin benimsediği, "animizm olmadan kapitalizm olmaz" parolasıyla ulaşılabilmektedir.

I. Doküman, *Adam Smith*

"Saygıdeğer beyler, daimi destekçim sayın hazine bakanım, muhterem bilim ve sanat dostları; bu güzel geceye ev sahipliği yapan Lordumun ricası üzerine burada toplanmış tüm konuklara, ulusları zenginliğe götüren asıl sebepler hakkında kısa bir konuşma yapacağım. Ah saygıdeğer lordum, nasıl oldu da nüktedanlığınızın kurbanı oldum bugün? Yoksa sizin, son on yıldır üzerinde yoğun olarak çalıştığım araştırmaları burada kısaca sunmamı isterken, bana kurduğunuz tuzağı göremeyecek kadar gururum mu kör etti beni, bilemiyorum? Beyler, böyle soylu dostluğun kurduğu pusudan hangi cesaretle kaçılabilir ki? Dostlarımızdan, bir sefer de sayemizde gülmelerini esirgemek arkadaşlığa sığar mı? O hâlde bağrıma taş basacağım ve sizlere, uzun süren çalışmanın sonucunu kesitler hâlinde bir 'masa anekdotu' şeklinde aktarmaya çalışacağım. Ama beyler, baştan şunu da bilmenizi isterim ki amacım, sizleri neşelendirmek ve misafirperverliğin gereklerini yerine getirmektir; bir şeyler öğretmek ya da maceraya atılmak değil.

Şimdi size soruyorum beyler; avucumun içinde ne var? Gözlerinizi biraz zorlayın ve düşünün; zira ulusların zenginliği kuramının alfa ve omegasını [başını ve sonunu] açıklayabilmek için size göstereceğim şey, bir toplu iğneden ibaret. Evet, doğru gördünüz; doğru duydunuz; bir toplu iğne; her evde bulunan, sıradan, alelade bir nesne. Fakat bu küçücük ince uzun şey, dikkatlice incelendiğinde, çağımız ekonomi öğretisinin özünü simgeliyor. Belki bununla mı eğleneceğiz diye düşünüyor olabilirsiniz. Hayır, asla! Bu aforizmanın altında yatanları size hemen şimdi anlatacağım. Az gelişmiş bir ülke düşünün; iş bölümü yok, işleyen bir barter [takas] sistemi yok ve herkes her konuda kendi başının çaresine bakıyor. Böyle bir ülkede, sermaye biriktirmeye veya bir şeyleri stoklamaya gerek yoktur. Herkes, o anki ihtiyaca göre gereksinimlerini karşılar. Aç mı; avlanmak için ormana gider. Giysisi mi yıpranmış; en son

avının postuna bürünür. İçinde yaşadığı kulübesi mi yıkılmaya başlamış; çevresinde bulduğu otlar ve dallarla elinden geldiğince hemen tamir etmeye çalışır. Hâl böyleyken bu ülkede bir toplu iğneyi arayıp bulmanız mümkün mü ve de burada sayamadığım on binlerce başka nice gerekli şeyi? Evet, burada toplu iğneler yoktur çünkü: Bir, hiç kimse bunun nasıl kullanılacağını bilmez; iki, buna benzer bir şey üretmek vatandaşın aklına bile gelmez –gelse gelse 'sıra dışı bir düşünce' olarak gelir ki bunun da üretimi ve ticareti olmaz. Buna karşın, büyük çoğunluğun, kendi kendine yetinme anlayışından uzak yaşadığı bir ülkede durum çok farklıdır. Gerçekten de beyler dünyada öyle ülkeler var ki sakinleri, neredeyse istisnasız olarak, benzetmemi mazur görün, bir 'iş bölümü denizi' içerisinde yüzmektedir. Bir ulustaki girişimcilerin ve de tüccarların, bilhassa diğer tüm değerlerle takas edilebilir malları üretmeye karar vermiş olmaları, sizce de büyük bir macera atılımı değil midir? Tam anlamıyla bir çılgınlıktır bu; ama mantıklı yürütülen bir çılgınlık ve riskli bir akılcılıktır. Artık birçokları bu çılgınlığa inanmaya başlamıştır; zira bu tarz riskli girişimleri başta her zaman, itinalı ağırkanlılık değil, akıl yönetir. Anlatabiliyorum değil mi beyler? Bu tarz bir düzen içerisinde bütün üreticiler, onlara bel bağlayan ötekilerinin gereksinimlerini karşılamak üzere girişimlerini yönlendirmeye hazır olmak zorundadır ki şansları yaver gitsin. Evet, bu belki büyük bir çılgınlık olabilir ama yine de yöntemi vardır.

Görüyorsunuz değil mi bu toplu iğneyi, beyler? Şundan kesinlikle emin olabilirsiniz ki üreticisi, bunu kendi zevki ya da ihtiyacı için yaratmadı. Üreticisini hiç tanımıyorum; fakat ürettiği malın ona yüksek bir hayat standardı kazandırmadıysa da karnını iyice doyurduğu konusunda sizinle her türlü bahse girebilirim. Peki, neden böyle? Çünkü insanın kendi ekonomik refahını bir iğnenin ucuna bağlama kararı, doğal olarak bu sanatın artmasına ve benzer iğnelerin çok sayıda üretilmesine neden olacaktır. Vasıfsız bir işçinin günün birinde, ne kadar ciddi ve çalışkan da olsa, işe yarar bir iğne üretmesi hayaldir – belki ancak birkaç tane yapabilir. Fakat iğne üretimi artık bir sektör hâline geldiğinden, işçilerin uzmanlaşmasıyla üretim fevkalade biçimde artar ve sadece niceliksel anlamda değil niteliksel anlamda da hayranlık uyandıracak bir boyuta ulaşır. İşçilerin biri teli uzatır; diğeri gerdirir; üçüncüsü keser; dör-

düncüsü sivrileştirir; beşincisi, toparlağı yerleştirebilmek için baş tarafını zımparalar ve sonunda, büyük bir özenle bitmiş ürünün paketlenmesiyle ilgilenecek işçiye sıra gelene kadar, işleyiş böyle sürüp gider. Bir toplu iğnenin üretimi, 18 ayrı işlem aşamasını gerektirir. Daha yakınlarda, on işçinin çalıştığı ve günde 48.000 iğnenin üretildiği bir fabrikayı ziyaret ettim: Bir işçi, demin de söylediğim gibi, bir günde bir tane dahi üretemezken, burada işçi başına günde yaklaşık 5000 iğne düşüyor. İşte beyler; ulusların zenginliğinin nedenlerini bu yüzde, yalnız ve yalnız bu iş bölümü anlayışı ve beraberindeki yeni yapılanmada aramak gerekir.

Kuşkusuz, artan üretim ve kalite olgusu tek başına barter sistemini sağlayamaz. Çünkü uzmanlaşmış üretim anlayışı, gereksinimlerini her yönden karşılayabilme yeteneğine sahip uyanık vatandaşlardan oluşan bir toplumu gerektirir. Beyler, bir ulus düşünün ki orada, sizlere tasvir ettiğim üretkenlik açısından birbirinden geri kalmayan on ya da yirmi iğne fabrikası olsun. Böyle bir ulus beraberinde iğne alıcısı olan bir halka da ihtiyaç duyar; yani binlerce diğer gereksiniminin yanı sıra, tartıştığımız bu nesneye gereksinim duyan bir halk ile ancak bir arada düşünülebilir. Bunu satın almak isteyenlerin sayısı da, tahmin edebileceğiniz gibi, az olmayacaktır; zira sadece tek bir işletmede günde 48.000 iğnenin üretilmesi demek, yılda, 300 iş günü diye hesaplarsak, yaklaşık 15 milyon iğnenin üretildiği anlamına gelir. Hele bir de on ya da yirmi fabrika varsa, toplam üretim miktarı, katbekat artacaktır doğal olarak. Bu durumda medeni bir millet, iktisatçı gözüyle, yılda 150 ya da 300 milyon iğne tüketecek kadar uygar insanlardan oluşan bir grup anlamına gelir. Şimdi anlayabiliyor musunuz, nasıl bir zenginlikle karşı karşıyayız? Sonuçlarını görebiliyor musunuz? Evet, gözlerinizin önünde diğer zenginlikler şerit gibi geçiyor, değil mi beyler? Bu kadar çok iğneye ihtiyaç duyulan bir yer, tabiî ki de dağ tepe kumaş ile dolu olmak zorundadır: Hangarlar dolusu saf ipek; dünyanın tekstil hazineleriyle dolu geniş ticarethaneler; çeşit çeşit giysi, yatak takımı, örtü ve perde seçeneği sunan büyük mağazalar. Hepsi de, müşterilerini bekliyor; birleştirilmek ve iğnelenmek istiyor; iğnelere, ipliklere ve eline geçen her şeyi birleştirip iğneleyen on binlerce ele sesleniyor. Artık şimdi gözlerimizde şık bayanlar canlanır; o muhteşem giysilerin içinde aynaların önünde sağa sola kıvrılan o güzel

hanımlar. Fakat sadece zengin kadınlar değil, tezgâhtarlar ve hizmetçiler de bu koket sahnenin aktrisleridir. Dünyanın bir ucundan diğer ucuna bu hazineleri taşıyan limanlardaki gemileri ve karayollarındaki kamyonları da unutmayın!

Toparlayacak olursam: Tüm bu gereksinimleri fark edip kendine ayrıcalıklı bir yer tayin ettikten sonra ülkemizin iğne sanayisi zirveye ulaşabilmiştir. Daha sonra da yabacı ülkeler bizim iğne fabrikalarımızı görmüş ve deyim yerindeyse, kıskanmak zorunda kalmıştır. İhtiyaç fazlasını kendi yörelerine yönlendirebilmek için dünyanın dört bir tarafından gelen tüccarlar Britanya adasını ziyaret eder. Bu alelade iğnenin azımsanmayacak kadar çok kişiye refah, birçokları için de sağlam ve uzun vadeli bir gelir kaynağı olması, artık kimi şaşırtabilirdi ki?

Evet, beyler! Modern gereksinimler sistemi hakkında tüm gerçeği artık söyleme zamanı geldi. Bu işe soyunan ilk girişimci, geleceğini bu dünyevi ürüne nasıl bağlayacağını zihninde olgunlaştırmamış olsaydı, milyonlarca kaliteli ve dayanıklı iğne üretimi projesi, burada veya başka uluslarda olsun, asla gerçekleşemezdi. Düşünebiliyor musunuz adamdaki feraseti: Yepyeni bir pazarın açılabileceğini öngörebiliyor! Boş atıp dolu tutup tutamayacağını bilmeden makinelere ve aletlere yatırım yapmak için bankalardan kredi çekmeğe cesaret edebiliyor! Uygun binaları arama, kendi emrinde ve tayin edeceği şeflerin altında zanaatlarını gerçekleştirmek için günlerini fabrikaya adayacak çalışkan işçileri bulma sebatını gösterebiliyor! Doğru tüccarları, taşımacıları ve aracıları seçebilme yeteneğine sahip olabiliyor –ki onlar olmasaydı iğneler, bırakın dünyanın öbür ucunu, başka atölyelere ve evdeki kullanıcılarına dahi ulaşamazdı! Nasıl kendinden emin ve soğukkanlı stoacı bir duruş ki; benzer mallar üreten diğer girişimcilerle gece gündüz rekabet içinde olmayı göze alabiliyor; bu ortam içerisinde cesaretini yitirmiyor; üstelik yılmadan, kaliteyi daha nasıl arttırabilirim diye düşünebiliyor! Beyler, beni yanlış anlamanızı istemem. Burada övgüyle anlatmaya çalıştığım, iğne üretimiyle, gerekli bedeli ödemeye hazır, dünyaya faydalı olabileceğine inanmış başarılı bir adamın öyküsü değildir sadece. Pazar ekonomisinin altında yatan, mallar arası takas ilişkisinin sırrına da dikkatinizi çekmek istiyorum. Evet, bu çağdaş sıradan gizemin, içimizde yarattığı şaşkınlığı daha da körüklemek için başka söyleyeceklerim de var, beyler! Hiç merak etmeyin! Mil-

yonlarca iğnenin kat ettiği yolları bir düşünün! Son derece basit ama yine de inanılmaz bir süreç değil mi? Demir yataklarından çıkıyor ocaklara varıyor; oradan fabrikalara; fabrikalardan ticarethanelere ve işletmelere; oralardan da, ne kadar sıradan dahi görünse, kullanıldığı yerler bakımından çeşitliliğini kanıtladığı atölyelere ve evlere. Şaşılacak şey doğrusu! Bu konu hakkında biraz edebiyat yapacak olursak, insanın içinden batıl düşünceler de geçiyor ister istemez. Ve bu bağlamda şunu söylemeden geçemeyeceğim: 'Kendi dünyamızı da kapsayan dünyada, ilham perileri gibi, fani iğnelerin başkalaşmasına katkı getiren iğne düşkünü bir halka vardır'. Ama şimdi bu şiirsel imgeleri bir kenara bırakalım ve gerçekçi gözlerle dünya pazarındaki gelişmelere bakalım! Sizce bunu bilimsel açıdan değerlendirdiğimizde büyüsü eksilecek mi? Tam tersine, beyler! Gerçekleri ne kadar somut ve hayal gücünden yoksun ele alırsak hayranlığımız o kadar artacaktır; zira göreceğimiz şey sadece iğneler değil, beraberinde, on binlerce farklı ürünün, sanki 'görünmez bir el' tarafından yönetilircesine, aynı anda piyasaya çıkmasıdır.

Saygıdeğer konuklar! Korkarım, az önce haddimi aşarak yaptığım benzetme konusunda beni bağışlamak zorunda kalacaksınız hatta bundan sonra söyleyeceklerimi de hoş görmeyeceksiniz; zira bu 'görünmez el' sadece ürünlerin ayrı ayrı piyasaya sürülmesini sağlamaz; dünya pazarı diye bilinen, salt takas amaçlı üretilmiş mallar arası ilişkiyi tuhaf ama güvenilir biçimde düzenler. 'Aman tanrım, konuşmacı galiba çıldırdı' şeklindeki serzenişleri duyar gibiyim beyler! Nereden geldiği meçhul ama utanmadan bir şeyleri düzenlemek için pazarlara karışan o 'görünmez el'den söz eden adam aklını mı kaçırdı; diye düşünüyorsunuz, biliyorum. Tabiî ki de itiraz edebilirsiniz, itiraz etmeye de hakkınız var beyler! Fakat benim de görevim sizlere yanıt vermek olacaktır. Yaptığım detaylı pazar araştırması sonucunda, piyasadaki dengenin, bir üst güç tarafından düzenlenmesi gerektiği düşüncesine vardığımı, buna da kesin olarak inandığımı söylemeliyim. Belki bir başka örnekle, düşündüklerimi daha kolay anlamanıza yardımcı olabilirim. Penelope'ye talip o utanmaz herifleri düşünün; hani kocası Odysseus artık geri dönmeyeceğinden, damatlık entarilerini zorla Penelope'ye dokutan o talipleri! Kim bilir ne büyük bir öfke ve şüphe sarmıştı içlerini, gündüz dokunan kumaşı, geceleri düzenli olarak

söken gizli eli öğrendiklerinde. Neyse ki bugün durumumuz çok daha iyi; zira 'görünmez el', gündüz olsun gece olsun, hep aynı eseri fabrikadan çıkarır; Ithaca'nın damatlık entarisinden bin misli daha büyük, daha dolaşık, ip ve desen bakımından daha zengin bir bezdir bu –üstellik çok daha işlevsel, çünkü bildiğiniz gibi, Odysseus bir gün eve geri döneceğinden o entari zaten asla giyilmeyecekti. Anaç kadına delice talip bir düzine arsız konukla kendimizi karşılaştırdığımızda, bizim şaşkınlığımız katbekat fazla olmalıdır, beyler! Penelope dokuduklarını kendi elleriyle sökerken, bizim, iş bölümü ve ticaret konjonktürüne emanet ederek çözdüklerimizi, dünya pazarı, bizden habersiz, gizlice, kendi karanlık kurallarına göre tekrardan örmektedir. Dokumacı kurnaz Penelope, bizden farklı olarak, yaptığı işin her iki yönünü kestirebiliyordu. Dokuyan sonra da dokuduğu bezi tekrardan söken yine kendisiydi. Oysa biz, işlerimizin sadece tek yönünü biliyoruz. Biz, iplikleri tedarik ederiz; sonra da bunları pazara, büyük dokumacıya ve sihirli ellerine bırakırız; pazarın bu ipliklerle nasıl dokuyacağını bilmeyiz. Beyler, size temin ederim ki pazar, bizim, ipliklere bakarak dokuma hakkında sahip olduğumuz bilgiden çok daha fazlasına sahiptir. Bu asla değişmeyecektir; bunu da bir an evvel kabullenmenizde fayda var!

'Peki, bunun devlet yönetimine getirirsi nedir' sorusunun yükseldiğini duyar gibiyim beyler! Bu soruyu da yanıtsız bırakmak istemem. İyi yönetilen, üretken olmayan insanların savurganlığını dizginleyebilen bir devlette, toplumun en alt tabakalarında da kendini hissettiren genel bir refah düzeyi hâkimdir. Devleti yönetenler, büyük dokuma tezgâhına ve onu etkileyen 'görünmez ele' mani olunmaması gerektiği bilincini taşıdığı sürece bu toplumsal refah, kaçınılmaz olarak toplumun tüm tabakalarına yayılır. Zengin bir devletin göstergesi, gelişen kentleridir; kent ise, ticaret yapmak ve yenilikleri araştırmak için iç bölgenin akın ettiği daimi panayır alanıdır. Ne mutlu, bugün çoktan daimi panayır alanına dönüşmüş uluslara! Ne mutlu, günün birinde, satıcı ve tüccar seslerinin tek bir panayır alanında yankılanacağı dünyaya! Böyle bir dünyada filozoflar, düşüncelerini yepyeni boyutlarda nasıl şekillendirmeleri gerektiğini, iğne üreticilerinden öğrenecektir. Ve gün gelecek, eskiden beri erdem sayılan o özgürlüğün aslında, pazarlardaki mal hareketliliğin yansıması olduğunu anlayacaklardır; zira bu mal-

lar, bedelleri sayesinde bir bakıma özgürlüğünü elde etmiştir. Nesnelerde özgürlük, el değiştirebilir olmaları anlamına gelir; kişilerde özgürlük ise, kendinin sahibi olabilmek için kendini, bir bedel karşılığı feodal güçlerin buyruğundan kurtarmak demektir. Bu kurtuluş, tanıdığımız bir egemene değil, genelde tanımadığımız ama aynı sınıfa mensup bir ötekinin gereksinimlerine hizmet ederek gerçekleşir.

Beyler! Artık müsaadelerinizle konuşmamı bitirmek istiyorum. Ama sizden ricam, lütfen en son söylediğim paradoks hakkında sakin bir zamanınızda düşünün. Bize pahalıya mal olan özgürlüğümüzü, kendimizi yabancıların gereksinimlerine adayarak kazanabiliyorsak, bu gerçekten de tahmin edemeyeceğimiz kadar derin bir paradokstur. Aklıselim herkesin sınırlarını zorlayacak bu derinlik konusuna bugünlük girmeyelim ve dipsiz varoluş kuyularına inmeç, sonra da yanlış altınla gün ışığına çıkma işini Alman meslektaşlarımıza bırakalım! Şimdi beyler kadehlerimizi hep birlikte ev sahibimiz, İngiltere'nin muhterem hazine bakanına kaldıralım! Konuşmamın, tam anlamıyla tatmin edici olmadığını, açıklamalarımla akılları karıştırmış olabileceğimi gayet iyi biliyorum. Bu bağlamda bilime olduğu kadar sabrınıza müteşekkir olduğumu da bilmenizi isterim. Heyecanlı üslubumu bağışlayın lütfen. Ve bunu, benim durumumda her konuşmacının yapabileceği bir sürçülisan olarak değerlendirin. Saygın İngiliz beyleri arasında İskoçyalı olarak ben belki sözcükler konusunda cimri davranmış olabilirim, ama bu kadirşinas topluluğun bana gösterdiği büyük ilgi ve ciddiyeti karşısında şükranlarımı eksirgemediğimi bilmenizi isterim."

II. Doküman, *Rainer Maria Rilke*:

"Saygıdeğer Kontes! Yüce zatınıza!

Nasıl da varlığınızı bir an yanımda hissediyorum şimdi, içimi boşaltmaya ve bir sırrı, eksiksiz olarak saklayabilecek bir yere emanet etmeye karar verdiğim için. Evet, bu sabah erkenden resminiz canlanıverdi gözümde, sanki melekler karanlıklardan sizi iple bana doğru çekmişti. Artık şu andan itibaren siz, gençliğimde günlerimi geçirdiğim bir ev kadar yakınsınız bana. Sanki tekrardan bu dost hanesine girebilirmişim gibi geliyor bana ve içeride, beraberinde getirdiğim saklanacak ve

yaşatılacak sırrı, doğru yere bırakabileceğime inanıyorum artık. Gülün bakalım saygıdeğer hanımefendi, beni adeta davetsiz misafiriniz yapan bu sözlere; ama bu sefer de konuğunuz eli boş gelmeyecek. Soyluluğunuzun ayrıcalığını kullanın ve maiyetinizdeki bu adamın kanat çırparak size arz edeceği şairane sırlara yüceliğinizi sergileyin. Ama benden, sayenizde hayatın bana gösterdiği teveccühten beri soluduğum havayı genişleten, yüreğinizdeki lütufkârlığınızı esirgemeyin lütfen.

Daha bir kaç ay önce size Muzot Şatosu'ndan kaleme aldığım bir mektubu göndermiştim hatırlarsanız; müjdeli bir haber yazısı da denebilir, zira 'Ağıtlarımın' bittiği müjdesini vermiştim mektubumda. Konuyu ve bunun benim için taşıdığı anlamı unutmadığınızdan hiç şüphem yok; yanılmış olabileceğimi de düşünmüyorum, o zamanlar nabızlarımız ortak atarken! Hafızanızda şimdi size yolladığım o mesaj tekrardan canlanmış olabilir mi acaba? Eminim, minnetimin ifadesi olarak dostlara heyecanla seslenişimi anımsıyorsunuzdur: Sayının tamamlandığını, on'a, kutsal onluk'a ulaştığını, yıllar boyu beklemenin, olgunlaşmanın ve susmanın semeresini aldığımı nasıl da haykırmıştım[*1].

Ve şimdi, saygıdeğer hanımefendi, az önce sır diye ifade ettiğim hususu artık her şeyi göze alarak sizinle paylaşmak istiyorum. İtirafımı, çelimsiz, yorgun bir elle yazıyorum; doğrultsa bile, mahcup bir şekilde geri çeken bir el ile. Biran evvel sırrımı açıklayım ki, artık sizin tebessümünüzde saklı kalsın: Ağıtlar on değil, on birdi. Aman tanrım, kâğıda döküldü bile!

Bu nahoş duruma, bir fazlasıyla ortaya çıkan ağıtlar yazısına hep bir açıklama bulmaya çalıştım, ama nafile. O tarihlerde vahiy gibi inen dizeleri kendimden geçercesine yazmıştım; sanki temkinli bir melek, söylediklerini yazmamı istiyordu. Haftalarca süren ateşten kurtulduktan sonra bir de ne göreyim, kutsal on sayısından bir fazlası vardı karşımda.

Muhterem hanımefendi! Söylediklerim sizi yaraladıysa lütfen beni bağışlayın. Sizinle paylaştığım bu sırrın sizi derinden etkilemesine katlanamam! Benden duyduklarınızın size acı vermesine asla izin vermeyeceğim! Bu nedenle de, sadece size mahsus olmak üzere, on birinci bölümün kopyasını arz ediyorum. Bu dünyada sadece siz varsınız, bu yetim dizeleri emanet

[*1] Yazarın ağıtları –'Duino Ağıtları' olarak bilinir– toplam on bölümden oluşur. (ç.n.)

edebileceğim; sizden başka bir şahsiyet tanımıyorum. Zaten canlar, dostlar niye var ki, yolunu şaşırmış dizeleri yurtlandıramayacaksa! Bu satırları kimselere göstermeyin, göstereceksenız de sadece yüreğinizde yakın hissettiklerinize. Kader sizi bir gün, yapayalnız ve eşi benzeri olmayan, bizim ileride tanıkları olabileceğimiz gerçek aç biriyle karşılaştırırsa, o an, vicdanınıza ve de sizin sessiz konuğunuz olan bu şiire ihanet etmeden ne yapacağınızı anlayacaksınız.

Kimi eflatun gecelerde, kayalıklar üzerinde sahilde dolaşırken ve gökyüzünün büyüsü ayaklarınızı yerden kestiğinde beni hatırlayın ve unutmayın ki, her zamankinden daha sessiz olarak hep yakınınızda olacaktır

RMR.

Hep kendi yaptığımız çatıların altında olmak demek,
eski zaman özgürlüğünün tutsağı olmaktır.
Yıldızlı göğü, ne yazık ki,
geri gönderdik
çoktandır bizleri sevdiği için pişmanlık duyan uzak bir tanrıya.
Onun yerine şimdi bir kubbe koyduk gurur ve
temkinden oluşan.
Bir zamanlar, yıldızlar arası deneklerin
yerleştirildiği yerde,
artık cüretli demir sanatının kâğir evleri duruyor.
Gizemsiz camlar, yüce maviyi temsil ediyor,
yapılan duvarlar da ufku,
sanki evren son bulmalı,
insanoğlunun yarattığı yapının sınırlarında.
Artık insanlar için de sadece sütunlar vardır,
ve milyonlarca sütunun arkasında olmayan bir dünya.
Bir zamanlar, elbette ki dışarıda, eskilerin özgürce yaşadığı,
asırlar boyu çevremizi saran açık alanlarda,
mühendislerin de daha egemen olmadığı tarihlerde, tıpkı
küçük bir hayvan gibi
her seferinde izleri yakından takip ettiğinde
açık alanların üstünlüğünü hissettiği zamanlarda,
evet, dışarıda; işte o tarihlerde gerçekten de
doğruydu, dizenin
bana yazdırdıkları: Tüm varlıkların içini kaplar, bu tek mekân.

Orada her şey, birbirine karşı yeminliydi adeta
bir arada olmak için;
tüm varlıklar oldukları yerde salınıyordu, hissettirmeden
aynı solukta.
Ve tıpkı, bereketli sonbaharı getirmek için
yaz evini terk eden rüzgar gibi
cisimlerin içini tek tek kaplardı
birbirleri için varoluş.
Olağanüstü toplayıcıydı o malum mekân,
soyluların düğünlerinde
en fukara olanı da nasibini alsın diye
halka armağan dağıtır gibi herkese ruh dağıtan
hoşsohbet bir tanrıydı.
İkizler gibi nefes alırdı, çiftçi kadının pabuçları,
karanlık odanın önünde;
çıkardığı değerli işlerden dolayı hâlâ sıcaktı çekiç,
akşamları atölyede yerini bulduğunda, tıpkı
kızıl kızıl parlayan orak gibi
kullanılmaktan, hasat bitiminden sonra, ta kışa kadar.
Yeni başlayan her sabah, ruh akardı
aletlerin saplarından,
cansız alet edevatla hanelerini paylaştıkları ellere;
tıpkı bitkin erkeklerin, hoş kokulu uysal kadınlarla
yataklarını paylaştığı gibi.

Fakat kader artık bizi bu manevi dolu dünyadan
uzaklaştırdı.
Elde edilen her şey, diye haykırmak geliyor içimden,
makinelerin denetiminde.
Evet, bir makinede yaşıyoruz hepimiz,
içi de dışı da bir olan;
ve ruh, gürültülü bir motordan çıkan
rahatsız edici gaz gibi.
Her şey kendi kabuğuna çekilmiş, satın alınabilir ve soğuk,
aşkın, çiçeklerin ve mevsimlerin anlamını unutmuş
hasta kızlar gibi.
Ruhların yaşadığı yerlerde küstahlık barınıyor artık.
Başına geleceklerden bihaber hayvanlar,
soğuk etler olarak vitrinlerde asılı, hayal kırıklığı içinde.

Bu soylu canlılar, bir zamanlar varlığımızın sırdaşı olanlar,
bize bakmayı bıraktılar,
tanıklarımız da yok artık,
oysaki onlar sessiz ama her şeyi göterek
yemin edebilirlerdi, bizlerin de tıpkı
onlar gibi hayatta olduğumuzu, hem de iyice derinden,
içeriyi dinleyerek.
Her şeyin bir bedeli var artık, bu aydınlık salonlarda duran
her bir eşyanın,
her biri kendi ruhsuzluğu içersinde, tek başına.
Her biri ayrı ayrı sesleniyor bize,
ne kadar da yeni ve önemli olduğunu,
ucuzluğuna rağmen ne kadar pahalı
işler yaptığını haykırıyor.
Ah, hiçbiri bulamıyor bugün insanını
artık.
Satın alınabilir demek: Canlı varlığa ait olmayı
unutmaktır,
satın almak ise, nesneleri öylece kendine
davet etmek,
tıpkı selamlaştığımız insanları bir kereye mahsus olmak
üzere konuk etmek gibi,
kullanmak
sonra da yüzüne bir daha bakmamak demektir."

Eğer büyük enstalasyonda satın alma, satma, kiralama, kiraya verme, kredi alma ise ve de ödünç verme, tüm yaşam kesitlerini ilgilendiren operasyonlar ise, bu durumda nesneleri para aracılığıyla ele geçirme olgusunun da kendine özgü bir 'dünya bilinci' [Weltgefühl] olacağı açıktır. Başta, elde edilebilir nesnelerin sayısında anormal bir artış yaşanır –sonunda da iç-evren ve satın alma gücünün gerçekleştiği mekân birbiriyle bütünleşmeye başlar; bunun sonucunu görebilmek için de, etrafımızdaki cihazların günlük yaşamımızdaki yerine bakmamız yeterlidir. Daha önce eldc edilemeyen şeylerin satın alınabilir hâle gelmesi, ele geçirilemeyen bazı malların bir anda serbest dolaşması, geri dönüşümü veya ortadan kalkabilir olması, sosyal boyuta da yansır. Sonuç, alışılmış değer-

lerin şekil değiştirmesi veya yitirilmesi olarak kendini gösterir. Fakat yaygın mal dolaşımının salt bu yönüyle, genel bir ahlaki çöküntü ya da 'rüşvet ortamı' anlamına geldiğini söylemek de yanlış olur: Para karşılığı mallara, bilgilere ve kişilere ulaşmaya çalışan, kalıcı 'aitlikler' [ait olma] yerine, geçici opsiyonlar getirir.

Bu durumu iyi kavramamız ve bellememiz gerekir. 'Ait olma' dünyasındaki "şeylerin" birebir opsiyonlara dönüşememesi, kendini gergin reflekslerle gösterir. Bu gerçeğin, dünyanın teknik ve parasal başkalaşması sürecinde, insanların neden tedirgin edici deneyimlerinden biri olduğunu anlayabiliyoruz artık: Yaşanan olayları değerlendiren birçok yazar (bunlardan bir de Benjamin'in asıl tanık olarak niteledi̇ği Baudelaire'dir), her şeyin, zamanla hararetini kaybettiğini, hile ve kahpeliğe dönüştüğünü yazmıştır: Kötü niyetle, kendiliğinden, insanların içinde bir anda yok olur adeta –organik bağı olanda dahi barınmaz. O zamandan beri ihanet vardır –sanki 'şeyler', mala dönüştüğünde sadakatsizliğe başlamıştı.

Marx ve Baudelaire'den esinlenen Walter Benjamin, fuhuş hakkında; 'fuhşun, sadece para karşılığı cinsel fantezilerin istismarı olmadığını, para dolaşımının egemen olduğu dünyada kişi ve nesnelerin varoluş biçimine de işaret ettiğini' söylerken, ilişkileri, duygusal boyutta ele almış ve bir biçimde yine fanteziyle süslemeye çalışmıştır. Benjamin parayı, tutku objelerinin ele geçirilmesi için bir araç olarak yanlış değerlendirirken, en iyi şeylerin aslında bedava olması gerektiğini telkin eden anarşist bir eğilim içerisindedir; bunu yaparken de, 'ait olma' sayesinde açılan kapıların –'ücretsiz iş yapma' ütopyasının temeli buna dayanır– en pahalısı olduğunu dikkate almamıştır. Benjamincilik, melankolik adamların ilginç bir tarih felsefesini ortaya koyar: Buna göre fahişeler ve baştan çıkarıcı diğer simgeler, Mesihçilik döneminin salt kullanım değeri olan varlıklarına dönüşür.

Görkemli para âlemine geçiş hakkında bildiklerimizi to-

parlayacak olursak anlaşılıyor ki, en önemli varoluşsal değerler para faktörünün devreye girmesiyle boyut değiştirir: Ulaşım araçlarını satın alan kişiler olarak her yere; medya kullanıcıları olarak tüm bilgilere; ödeme aracına sahip kişiler olarak her türlü taşınabilir ve taşınamaz mallara ve olası yerlere girebilmemize yardımcı olabilecek kişilere ulaşabiliyoruz. Bunlar belki olağan şeyler gibi görünebilir; ama aslında öyle değil. Bir zamanlar, daha paranın bu kadar güçlü olmadığı dönemleri hatırlayın. O zamanlarda insanlara ve diğer şeylere ulaşma, bir gruba ve de onun tüm çevresine 'ait olma' ile mümkündü; Modernizm öncesi 'aitlik', bir anlamda dünya sahibi olmanın bedeliydi. Bir dünyaya sahip olabilmek için insanın mevkisi itibarıyla kendini kullandırtması gerekiyordu. Şeytana (ya da daha sonraki tarafsız deyimiyle) mevcut eğilime uymayan, insanlara ve diğer şeylere ulaşamazdı.

Para endeksli koşulların egemen olduğu döneme geçildikten sonra, bir yerlere ulaşabilmenin yolu, 'kendini satın aldırmaktan' ve tekliflere ya da adreslere açık olmaktan geçer. Bu alanda başarılı olanlardan bugün, 'ait olma' düşüncesini arka plana atmaları beklenir. Günümüzde sadece, refah düzeyinin sağladığı avantajlarla kendilerini diğerlerinden ayrı gören ve bu nedenle bedava ayrıcalıkları –Alman, Basklı, Sırp olmak gibi zaten bedava taşınabilen armaları– ön plana getirmeye çalışan bireyler ve gruplar için *belonging* konusundan söz edilebilir. 'Ait olma', *belonging*, *appartenance* – evet, bu türden ifadeler belki ancak 21. yüzyılın mağlupları için sarf edilebilir. Bu nedenle de geleceğin en ilginç kavramları arasına girmeyeceği de aşikârdır.

Sermaye dünyasının iç-evrenindeki ayrıcalıklı grupların psiko-sosyal özelliği, 'aitlikleri' opsiyonlara dönüştürebilmesidir. Şeyler ve kişiler statüsündeki bu ontolojik reform, kendini bilişsel anlamda bir konstrüktivizmde gösterir. 'Bulunmuş olarak lanse edilen her şeyin aslında yapılmış olduğunu' bildiğimizi daima hissettirmemiz gerekir. Ortaya atılan ya da

görünürde olan her şeyi inceledikten sonra, hemen "yapısı", "buluşu", "*politics*" bakımından değerlendirebiliriz. "Doğal olanın" bu biçimde tasfiye edilerek insan ile ilişkilendirilmesi de bunun kaçınılmaz bir sonucudur –bu nedenle konstrüktivist ortamda, kalıcı kimliklerin aydınlık bir geleceği olmayacağı düşünülür. Sadece kaybedenlerin sağlam bir kimliğe ihtiyacı vardır. Bu, nereden geldiğimizi ve geniş çapta nasıl konumlandığımızı sorgulamaktan vazgeçebileceğimiz anlamına da gelmez.[221]

Batılı ve batılılaştırışmış dünyanın konfor alanlarında, 'aitlikleri' zayıflatan ve opsiyonları güçlendiren yaşam biçiminin neden müvekkillerinde psiko-siyasi açıdan bir yapı değişikliğine –dinsel boyutta da yepyeni bir post-monoteist yaklaşıma– götürdüğünü, sanıyorum şimdi daha iyi anlayabiliyoruz. *Nota bene* [bu arada şunu da belirtmeliyim ki]: Günümüz Hıristiyanlığı yarı zamanlı yürütülen bir monoteizmdir ve bu söylediğim, Müslümanlık ve Musevilik için de geçerlidir – ilerlemeyi duraksatan, kendi kendini geriye dönük yönetmeye ve geleneği korumaya çalışan, çoğunluğu okumuş dindarlardan olsa da vaazcıları tarafından hâlâ tanrının insanlara gereksinim duyduğu telkin edilen bu dinlerde, akut fundamentalist akımlara rastlansa da. Gerçek şudur ki para, tanrıya başarılı bir alternatif olarak kendini çoktandır kanıtlamıştır. Hele bir de günümüze baktığımızda, yerin ve göğün yaratıcısından çok daha fazla şeyler başarabildiğini söyleyebiliriz.

Modern ruhtaki en önemli başkalaşım, insanlık tarihi boyunca yokluğa mahkûm edilen ve holistik öğreti içerisinde eritilen egoizmin serbest bırakılması yönündedir. Bu bağlamda dünyaların kâhini Nietzsche, tüm değerlere yeni anlamlar kazandıran neo-kinik doktriniyle en çarpıcı cevabı vermiştir.

---

[221] Bkz. David Simpson, Situatedness, or Why We Keep Saying Where We're Coming from, Durham ve Londra 2002. David W.Winnicott, Home is Where We Start From. Essays by a Psychoanalyst, New York ve Londra 1986.

Bu yeni değerlendirme, bilhassa insan doğasındaki öz-referans [öz-ilişkilendirme] konusunu kapsar; yani toprak egemenliği dönemi ahlak ve metafiziğinde, hükümrana, kolektife ve nesnelerin düzenine ihanet anlamına gelen ve bu nedenle lanetlenen, 'özün kendi içine eğilmesi' olgusudur. Modern refah devleti vatandaşları kendilerini, devletin uyruğu altındaki kullar olarak değil seçmenler ve özgürce para tüketenler olarak gördüklerinden beri, "bütüne" katılım yükümlülüğü, hükümran ve tanrısal normlar özgeciliğinden uzaklaşmış, mallara ve kamusal konulara açık olmaya yönelmiştir –"öznelerde" yaygınlaşan, müşteri, fikir sahibi ve kişisel özelliklerinin hamili olarak 'kendini ciddiye alma' eğilimi de bunun kaçınılmaz bir yan etkisidir. Bu gerçek, ilkin, 18. yüzyıldan beri *amour-propre* [öz-sevgisi] ile *vanity-fair* [gösteriş dünyası] olgularından hareketle yoruma açık malzemeler üreten ahlak eleştirmenleri tarafından kayda geçirilmiştir. Tüm sosyal sınıflara adapte edilen çeşit çeşit egoizm fenomenolojisi, bencilliğin ahlaksal açıdan tarafsızlaşmasına zemin hazırlamıştır. Daha sonra da Nietzsche, *Fröhliche Wissenschaft* [Türkçeye 'Şen Bilim' olarak çevrilmiştir] adlı eserinde bu yazıların analitik içeriklerini toparlamış; insan imgesi ile ilgili kısımları ise 'üst-insan' [Übermensch] kavramıyla –kozmopolit tüketiciler diye bugün isimlendirebileceğimiz bir olguyla– özetlemiştir.

Kapitalist dünyanın iç-evreninde ayrıca, bir asır önce ilk heyecanla hiçlik diye adlandırılmış gizli olmayan bir 'nihai tüketim' eğilimi de giderek artış göstermiştir. Bu ifade, tüketim ile saygısızlık sözcüklerinin birbirini tamamlayan olgular olduğuna işaret eder. Gerçekten de "öznenin" tüketici boyutlu başkalaşımı, tüketim nesnelerini yok etme hakkını bilinçlere işler. Tüm değerlerde kaydedilen bu değişim, organik metabolizma işleyişi gibidir. Tüketicinin gasbetmek ve özümsemek istediği her şey, günümüzde de görüldüğü gibi, "her kesimin yaşamında" evrensel bir çöküşe sürükler –böylece neokinizmin atası [Denis Diderot'un romanıyla meşhur olan]

Rameau'un yeğenine de söz vermiş olduk. Bu çerçevede değerlerdeki değişim, değerlerin yitirilmesi anlamına gelir.

Bu genel eğilim içerisinde belirsiz 'tüm tanrıcı' [panteist] ve 'çok tanrıcı' [politeist] yaşam biçimleri ortaya çıkar; zira küresel sistem, genelde sağlam özellikleri olmayan kişileri kayırır –sermaye âlemi içerisindeki bireylerin görevi, kendilerini, hep daha çeşitli mallara, hep daha değişik rollere, hep daha invaziv reklâmlara ve hep daha keyfi sanat çevrelerine teslim etmek iken, zaten tersi düşünülemez. Pazar dünyası, inandırıcılıkları, monizmleri ve işlenmemiş doğallıkları tasfiye eder ve yerine, her zaman seçim olanaklarının ve başka yan kapılarının olduğu bilincini getirir. Bunun anlamı şudur: Kişiler donuklaşır; nesneler renklenir; renksizlerin görevi de renkliler arasında seçim yapmaktır. Egemen olan, sezonun rengine karar verendir. Sözünü ettiğimiz bu durum; "her yöne çekilebilen insanlar" üzerine yürütülen tartışmalarda endişe verici, *new age* ve *net age* konulu tartışmalarda memnuniyet verici olarak ele alınmaktadır. Yarınların satın alma gücüne sahip ideal insan, anti-Bartleby gibi olacaktır: Kabarık opsiyonlar listesine baka baka çoğu öneri karşısında artık "neden olmasın?" demeyi öğrenmiş bir insan[222]; doktoralı bir tüketici ve yukarıda verdiğimiz bir alıntıdan hatırlayacağınız gibi Melville'in bir diğer kahramanının söylediği sözleri, 'dünya pazarı benim Yale'im ve Harvard'ım idi' şeklinde değiştiren bir insan tipi.

[222] Aslında Melville'in Bartleby'si gelen tüm önerilere 'tercihen hayır' demektedir. [Herman Melville'in 'Katip Bartleby' adlı eserindeki kahramanın adı. (ç.n.)]

37. Şımartılma Mekânında Başkalaşımlar

Satın alma gücüne sahip insan fraksiyonu ile ilgili ortaya attığımız başlıklardan, "can sıkıntısı", "sera varlığı", "psiko-politik yapı değişikliği" konularına ek açıklamalar getirmekte fayda görüyoruz. Bu kavramların çıkış sebebi, konfor alanı içerisinde yaşayan insanlardaki eski düşünce şeklinin köklü bir değişikliğe uğramasıdır; zira günümüz konjonktür, yokluk ve eksiklik kavramlarıyla değil, hâlâ tam anlamıyla alışılmadık bir tür 'çok seçeneklilik' olgusuyla şekillenmektedir.[223] Düşünce biçimindeki bu değişimin altında yatanlar salt "zihniyet değişimi" ile açıklanamaz. Bu kolektifler öyle bir değişime uğramıştır ki bunu felsefi bir yaklaşımla formüle etmemek elde değil: 'Mecburiyet dünyası, yerini özgürlükler dünyasına terk etmiştir' –her ne kadar değişen koşullara bütün gücüyle direnen, eski ve yeni geleneksel direniş örgütü üyelerinden oluşan zorlayıcı âlemin partizanlarının sayısı çok olsa da. İçlerinde de, hiddetle yeniliklere direnen romantik ve dini bilinçlere rastlamak mümkündür; öyle ki bayağılık, özgürlük ile örtüşmektedir –insansal girişimlerin bu noktaya varacağı hiç tahmin edilemezdi. Gerçekten de hâletiruhiye ve kişisel zevk-

[223] Bu tez, Sphären III, Schäume'da, Auftrieb und Verwöhnung. Zur Kritik der reinen Laune başlıklı üçüncü bölümde, s.671-859, ayrıntılı biçimde temellendirilmiştir.

ler gibi sıradan nedenlerin, bu dönüm noktası itibarıyla, başta zaruret olarak kendini gösteren ve temel, üstün, fevkalade, vazgeçilmez şeylerle yansıyan konularda önemli bir rol oynayacağı kimin aklına gelebilirdi ki? Rahatlığa bürünen dünyada nedenler, bir zamanki mecburiyetlerin önüne geçmiştir artık ve bir zamanlar mecburiyet olan, şimdi hâletiruhiye olabiliyor.

Modernizm süreci içerisinde hâkim olan çalışma tutkusunun post-modernleşmiş bilinç ile –ekonomik, fiziksel ve psikolojik açıdan– anlam kaybına uğradığı gerçeği, bu büyük değişikliğin kuramsal açıdan kavranmasını kolaylaştıracak ve çok yönlü relaks "toplumdaki" yaşam koşulları hakkında daha net bir fikir sahibi olabilmemizi sağlayacaktır. Zorunluluk sonrası dönemde varoluşsal ruh hâli, kendini, 'koyuver gitsin' biçimde sergilemektedir; öyle ki gereklilik-ve-ciddiyet taraftarlarının propagandası dahi mevcut durumun resmini değiştirmeye yeterli değil. Bu, geçmişten beri gelen, refah düzeyi yüksek nüfusun büyük bir kısmını kayıran emsalsiz bir 'şımartma operasyonundan' başka bir şey değildir.

Şımartma kavramı ile amacımız, insanın hep 'güçlü bir el' tarafından yönlendirilmesi gerektiğine inanan veya inanmak isteyen geleneksel pedagojiyi destekler bir açıklamada bulunmak değildir kuşkusuz. Tarihsel antropoloji kavramı olarak şımartma, uygarlaşma sürecinin başından beri doğasında var olan ama ancak kıtlık döneminde tam anlamıyla su yüzüne çıkan rahatlama sürecinin psiko-fiziksel ve semantik yansımalarını ifade eder. Bu varsayımların ışığında (ki bunlar, Louis Bolk ve Arnold Gehlen'in geliştirdiği yaklaşımlara dayanır), modern ekonomik düzen devleti ve refah devleti modeli ile *homo sapien*'lerin şımartılma tarihinin nasıl başladığı –buna dâhil olanların, inanılmaz geniş bir mekânda varoluşsal fırsatlarını nasıl ele geçirdiği– anlaşılır olacaktır. Antropolojik açıdan değerlendirilen şımartma kuramı –bunun altını bilhassa çiziyoruz– uygarlığın sağladığı rahatlama ortamına mani olmaya

çalışmaz; tersine şımartılacak öznelerin kültürel 'seyir yeteneğini' riskli ve anlaşılmaz çevre içerisinde, varlığa kavramsal yönelimler bakımından son derece rahatlatıcı ortamlar sunarak optimize etmeye çalışır.

Büyük seranın 'konfor eterinde' ikamet etmenin psiko-semantik sonuçlarının ne olacağı, Dostoyevski ve Heidegger'in örneklendirdiği "can sıkıntısı" kavramı ile gayet güzel ifade edilmiştir. Kendi ortamında 'daimi barış', 'daimi geçim' ve 'daimi eğlence' olarak gösteren varlığın bu ruh yansıması, yaşamın her alanına nüfuz etmiştir –fakat kolektifi güçlendiren stres ve rekabet konulu 'daimi bir ajitasyon' ile de belli bir denge sağlanır. Her ne kadar radikal geleneksel kesim, geçmiş ve gelecekteki şiddet ve sefalet sahnelerine odaklı 'gotik felaket teorilerini' benimsese de gerçek şudur ki: Şımartılma eğilimi, yeni sorunların hep önünde olacaktır. Etkili şımartma güçleri, önceden temin edilen varoluş güvencesinin atmosferik avanslarıyla sakinlerinin ruh hâlini şekillendiren bir tamözdeşim mekânını oluşturur.

Bu yaygın rahatlık ortamının hüküm sürdüğü mekânda stres olguları da doğal olarak keşfedilmişti; çünkü genel geçerli bir stres kavramının tanımı ancak, çok yönlü rahatlık kavramının teoriye ve uygulamaya geçmesinden sonra mümkün olmuştu. Söz konusu rahatlık tandansı karşısında stres, kaçınılmaz olarak yeni duyarlılıkların ve aşikâr kuramların gelişmesine ortam hazırlayan bir değer kazanmıştı. Stres, rahatlık beklentisindeki düş kırıklığını sergilediğinden konuyu, kuramsal açıdan, kristal sarayın yaşam koşullarından hareketle irdelemekte fayda görüyoruz. Bir yandan yaygın can sıkıntısı, diğer yandan özellikli olmayan stres, sera ortamı içerisindeki varoluşun atmosferik evrensel kavramlarını belirler. Nasıl ki can sıkıntısı düpedüz relaks anlamına geliyorsa, stres de düpedüz iritasyon anlamına gelir. İşte, kristal saray içerisinde hâkim bu iki temel özellik, 'tehlike' ve 'tehlike geçti' sinyallerinin iç içe geçtiği, kronik çelişkili hâletiruhiyeyi yaratır. İritas-

yonlar, rahatlığı bozan stres öğeleri olarak algılanır ve rahatlık eğilimiyle bağdaşmayan yeni sorunlar biçiminde ortaya çıkar. Buna karşın rahatlama, stres giderici önlemler şeklinde kendini gösterir. Eğer bunlara bir itirazınız yoksa şimdi, rahatlık yapılandırmasından sonra stresin de artık yapay üretim çağına girdiğini göstermeye çalışacağız.

Yeni konjonktürü mimari bir şekil ile özetlemeye çalışalım: Post-modern kristal sarayın içerisine değişik düzeyde şımartılmışlığa götüren bir asansör yerleştirildiğini düşünün; sakinlerini ayrı ayrı beş farklı rahatlık katına taşıyan bir asansördür bu. Hemen burada şunu da belirtmeliyim ki, asansöre binen herkes tabiî ki de istediği katta inme ve katın sunduğu özel imkânlarından faydalanabilme hakkına sahip olmayacaktır. Fakat her katta küçümsenmeyecek sayıda bir menfaatçi grubu olduğundan, başka bir yerdeki şımartılma ile ilgili bilginin geri kalan saray sakinleri arasında yayılacağı da malumunuz. Artık belli bir zaman sonra, çoğu saray sakininin, aynı deneyimlerle geri dönmese de, bütün katları ziyaret etmiş olacağını da tahmin edebilirsiniz. Birinci katta, hiç çalışmadan, tamamen veya kısmen gelir elde etmeyi başarmış olanlar inip biner; ikinci katta, hiçbir mücadele ruhu göstermeksizin siyasi güvencelerden faydalanan, ağırkanlı vatandaşlardan oluşan bir ahali koşuşturur; üçüncü katta, daha önce hiçbir acı deneyimi olmadığı hâlde genel bağışıklık hizmetinden faydalananlar buluşur; dördüncü katı, deneyim yoluyla kazanmayı gerektirmeyen bilgi tüketicileri sarmıştır; beşinci katta da hiçbir şey üretmeden veya yayımlamadan doğrudan kişilikleriyle ünlü olabilmiş kişiler cirit atar.

Birinci kat, bildiğimiz para teorilerinde neredeyse hiçbir rolü olmayan bir para değerinin hüküm sürdüğü yerdir. Biz bunu 'şımarma değeri' olarak adlandırarak, birbiriyle bağlantılı ama birbirinden apayrı olgulara işaret etmek istiyoruz. 'Paranın prensipte kısıtlı bir varlık, yokluğu ise sefalet anlamına geldiği' yargısını kavramsal olarak genelleştiremeyen bu iki

olguyu ayırt edemez. Paranın şımartma değeri başta, nesneler âleminin, satın alınabildiği sürece, eskiden hiç görmediğimiz oranda var olduğu ve ele geçirilebildiği gerçeğini yansıtır. Bu bağlamda satın alma gücü, ürün olarak var olan her şeye kolayca ulaşabilmenin göstergesidir ve dünyaya açılan kapıyı hafifçe dokunmak suretiyle açabilme büyüsüne sahiptir. Bizim "satın alma" dediğimiz eylemin zamane anlamını, kolayca ulaşılabilen nesnelerin şımartma değerini hesaba kattığımızda, doğru bir şekilde ortaya koyabiliriz. Bu 'kolay erişilebilirliğin' temeli, evrensel rahatlık ve şımartılmışlık aracı olan petrolün büyük katkısıyla sağlanan modern taşımacılığa dayanır kuşkusuz. Ucuz nakliye imkânları sayesinde tüm ürünler, neredeyse her yerde, satın alınabilir uzaklıklara taşınabiliyor. Artık satın almak, parasal araçlarla sihirbazlık yapmak gibi bir şey; sihirbazlık da –bu konu başka bir kitapta ele alınmıştır[224]– etki karşısında baskın tepkiyi sağlayan bir olgudur. Bunun da yanıtını halk, anlaşılmaz bir şekilde birden bire ortaya çıkan durumlar karşısında gösterdiği şaşkınlıkla verir. Ancak beklendik ve daimi tepkilerde şaşkınlığa yer yoktur –ve düzenli olarak bu türden etkilerin yaratılması, iş bölümünün ve onun pazar ekonomisindeki sentezinin altında yatan gizemi oluşturur. Kristal saray sakinlerinin büyük bir çoğunluğu paranın yarattığı büyüden yararlanmaktadır; zira para, tüm temsilcilerine geçimini, emsalsiz opsiyonlarla istediği her şeye ulaşarak sağlayabilme ortamını sunar. Kısaca; alışveriş ve seks düşkünlüğü ortamını –yeter ki birey gönenç çevresi içerisinde bulunmanın koşulunu, satın alma gücüne sahip olma şartını yerine getirebilsin.

Paranın şımartma değeri, o göz kamaştırıcı modern para varlığına baktığımızda çok daha anlaşılır olacaktır: Sözünü ettiğimiz varlık, tesadüfler sonucu elde edilmiş büyük miktardaki maddi kaynaklardır. Bu türden bir varlığın, alın teriyle

[224] A.g.e. Sphären III, Schäume, s.398.

biriktirilerek elde edilmiş olamayacağı o kadar açıktır ki. Eskilerin deyimiyle "milyoner", bir zamanlardaki yaygın şaşkınlığın ifadesi olup, kişilerin, "normal şartlarda" kimsenin kazanamadığı paraya sahip olduğuna işaret eder –şayet kişi kazancını, Yeni Çağın başlarından beri *fortunes* diye adlandırılan tanrısal şans kaynaklarına ulaşarak sağlamadıysa (bkz. yukarıda s.79). Böylece bu en üst boyuttaki şımarma değerinin kaynağı, haksız kazanılan para varlığıdır; yaptığı iş ile kazandığı paranın orantısız olduğu bir durum anlayacağınız. Bu ortamda artık yapılan iş ile sahip olunan şey arasında bırakın iz sürmek, bağ kurmak bile imkânsızdır. Para-varlığına-sahip-özne –belki bir mirasyedi, belki bir hazine avcısı, belki şanslı bir borsa vurguncusu ya da kartlarını açık oynayan yağmacı bir yönetici–, sonuç itibarıyla o, eşi benzeri olmayan bir rahatlıktan faydalanmaktadır: Varlıklı bir hayat sürüyor fakat değirmenin suyu nereden geliyor, belli değil.

Batı Avrupa'da, kapitalist ekonomik düzene geçişle birlikte, para işleriyle uğraşan insanların hayallerini süsleyen ve kese içindeki yitirilmeyen paradan söz eden bir efsanenin doğması, herhâlde tesadüf olamaz: *Fortunatus*. 1509 yılında Augsburg'da yazarı meçhul bir halk destanı olarak yayımlanmış ve asırlar boyu defalarca basılmış olan Fortunatus'ta bir gün şans bakiresi, destanın adını taşıyan kahramana, tam can alıcı bir anda armağan olarak içinde, her ülke için aynı değerde olan kırk adet altının hiç eksilmeyeceği bir para kesesi verir – takdir edersiniz ki, kesenin sahibi Fortunatus ve oğlu için sonsuz bir dizi getirisi olacak bir armağan –ta ki oğlan bir manastıra kapanıp, bu türden bir varlığa sahip olmanın hayır getirmeyeceğini anlayana kadar. Bu masal baştan itibaren fantastik olaylarla zorlu hayata dikey olarak rahat bir şekilde atılmanın formüllerini işler; moda akımlarına, tekniklere, zamane anlayışlara paralel, günümüze kadar güncelliğini yitirmeyen, kitle iletişim araçları aracılığıyla da daha da ölçüsüz bir hâl alan yaşantılardır bunlar. Ve nesilden nesle değişen, bir

anda ortaya çıkan gönenç ortamının müjdesini verir. Avantajlı bir izdivaç, büyük bir miras, fevkalade başarılı bir iş anlaşması, ele geçirilen bir hazine, misli görülmemiş bir armağan, karşı konulamaz bir hile, güvenilir kaynaktan elde edilen değerli bir bilgi, beklenmedik bir bestseller [çoksatar], gelecek vadeden bir patent, fazlasıyla alınan bir tazminat, şans oyununda kazanılan ana ikramiye. Evet, bu ve bunun gibi başka yaşantılar herhangi birinin bir gün karşısına çıkabilir ve o zaman aynı kişi, kendini meşakkatli yaşantısından sıyırıp bir anda rahat bir ortamda buluverecektir.

Modern refah devleti de Fortunatus kesesine sahiptir; ancak devlet kasası olarak büyük formatta yapılanmıştır ve dokunma koşulları farklıdır: Masalda olduğu gibi keseye sahip olanın doğru zamanda doğru ormanda kaybolarak keseyi açmasına izin vermez; dokunmanın bir resmiyeti vardır devlet kasasının. Kesenin dolmasını sağlayan koşullar da farklıdır ve modern ulusal ekonomi kuramlarına göre daha gerçekçi biçimde geliştirilmiştir –bu bağlamda Adam Smith'in *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* [Ulusların Zenginliği], 1776, adlı beşinci eseri, günümüzde bile hâlâ devlet finans teorisinin klasik kaynakçası olarak gösterilebilir. Fakat kesin olan şudur ki devlet kasası ancak, başarılı biçimde kurduğu kâr amaçlı ekonomik sisteme destek verdiği sürece, yapması gerekenleri finanse etme ve gelir dağılımını yeniden düzenleme şeklindeki esas fonksiyonunu yerine getirebiliyor. Büyük konfor serasının günümüz konjonktürüne baktığımızda, sermaye ekonomisi ile "kamusal el" arasında artan gergin bir hava izlense de, sıkı bir bağ olduğunu görüyoruz –kamu harcamalarının gayri safi milli hâsılaya oranı yüzde 50'nin üzerindeyse kapitalizm denen bu oyunun asıl galibini daha fazla aramamıza hiç gerek yok. Bu bağ ancak istikrarlı bir duruma geldikten sonra masaldaki haksız kazanılmış varlık motifi en sefil bütçelere sızmaya başlayabilecek ve resmen haklı bir talebe dönüşebilecektir. Demek ki ekonomik du-

rumu iyi olmayanların kolundan yasal bir Fortuna tutmalıdır; ekonomik durumu kötü olmayanlar ise daha üst Fortunaların hayalini kurabilecek. Ernst Bloch'un 'Umut İlkesi' diye adlandırdığı şey, modern sosyal devlet tarafından, rahatlama ilkesinin 'istisnai durumları' sistem genelinde yok sayması oranında şekillendirilmiştir.

"Sosyal ağların" kurulmasıyla şımartılma alanının birinci katı sağlam bir temel kazanır. Buna bağlı olarak insanların büyük bir çoğunluğu, gerek ortama uyarak gerekse bilfiil katılarak iş yapmadan gelir elde edilebilen her türlü duruma uyum sağlayacak biçimde kendini şekillendirir. İşte bu insan modeli ikinci kattaki önemli şımartılma boyutunun zeminini hazırlar. Böyle yapılanmış bir refah sisteminin, ekonomik boyutlu 'istisna durumunu' (daha açık bir ifadeyle; akut yoksulluğu ve kaza sonucu ölüm kalım meselesini) göz ardı etme esasına da dayandığını söyleyebiliriz. 'İstisna durumunu görmezden gelme' eğilimi dış politikaya adapte edildiğinde, devletsel faaliyetlerden olan 'savaş hazırlığı' kavramı 'ihtilaf yönetimine' dönüşür. Bu dönüşümün psiko-politik yansıması konfor alanı içerisinde, "pasivize edilmiş" anlayış şeklinde kendini gösterir –bunu, 19. yüzyılda, adeta bir mezhep gibi ortaya çıkan pasifizmin [savaş karşıtlığının], bir nevi 'modası geçmiş transformasyonu' olarak değerlendirebiliriz.

Zihniyet değişikliği çerçevesinde en çarpıcı olanı, tarihten gelen erkeklik anlayışındaki hızlı çöküştür. Bunun nedeni açıktır: Gönenç alanı içerisindeki "erkeğin" sosyal çizgisi, son yarım asırdır savaş sonrası rehaveti yansıtır; bir zamanlar suç sayılan korkaklık yasağından kurtulmuştur artık. Bunun sonucu ortaya çıkan "yeni erkek", 'post-savaşçı-kültür' döneminde, kendini sosyal ve psikolojik alanlarda başarı elde etmiş bir model olarak kanıtlamıştır –emperyalist 'cephe ulusu' [Frontnation] ABD'nin askeri etki alanı romantizmi içerisinde görev alanları, yukarıda saydığımız nedenlerden, gördükleri siyasi destekten ve medyada topladıkları alkışlardan ötürü

bu modelin dışında tutuyoruz. Yeni erkek sivil anlamda rahat yaşayan erkektir; yani *genus masculinum* [eril cins] tüketicisidir. Rahatlığı bozan durumlar ortaya çıktığında, moda-erkekliğine uygun simgesel davranışlarla hemen denge sağlanır. Hâl böyleyken, yakın zamanlarda savaş karşıtı ve taraftarları arasında basında yeniden yansıyan çekişmelerin nasıl bir fenomene dönüştüğünü anlamak hiç de zor değil. Neo-eril hâl ve tavırlarını siyasallaştıran yazı dizileri her an gündemde –gerek terör ile mücadele gerekse batılı birliklerinin dış ülkelere yaptıkları müdahaleler şeklinde. Gerçekte, savaş yanlısı köşe yazarları ve genç-tutucu yazarlar, isteseler de kendilerini savaşçı ruha sokamazlar –eskilerden bildiğimiz gerçek savaşçı ruhlar sadece bu büyük konfor alanı dışındaki yerlerde mevcuttur. Neo-realist savaş tartışmalarının yazarları en azından bizlere, güvenliğin, gönenç alanındaki popülasyonlar için de tamamen bedava olmadığını belki hatırlatabilir. Zira bu tarz uyarılar, tarafsızlık gösterme cesaretinin, tüm güvenlik sorunlarını çözmeyeceğini düşündüğümüz durumlarda, aslında şarttır.

Büyük konfor sisteminin ikinci katında sunulanlara baktığımızda, birinci kattan geri kalır hiçbir yanı yoktur –ve bunun tek nedeni de, 20. yüzyılda başkalaşıma uğramış cinsiyetler arası ilişki, feminizm ve tarihten gelen erkekliğin erozyona uğramasıyla açıklanabilen homo-erotizm değildir. Hiçbir mücadele vermeden ve düşünmeden güvenlik hakkına doğrudan sahip olma şeklindeki şımarıklık özelliğinin, cinsiyet ayırt edilmeksizin, tüm bireylerin içine nüfuz etmesi tamamen bu katın sorumluluğudur. Aslında bu eğilimlerin, askeri baskılardan kurtulmuş Avrupa'nın rahatlığını şimdilik sağladığı gerçeği, geniş platformlu tartışmalarda da açıkça konuşulmalıdır –aksi hâlde, kendi güvenliği için tamamen hafızalardan silinemeyen bazı girişimler aşırı rahata düşmüş insanların birden bire aklına geldiğinde, herkesi boğabilecek bir histeri sarar ortalığı.

Rahatlık mekânının üçüncü katı, yüksek güvenlik beklentileri içinde olan ve özel yaşamı, kaza, hastalıklar, doğal afet-

ler ve benzeri risklere karşı önlemler peşinde koşan insanların bulunduğu yerdir. Bireysel güvenlik beklentilerindeki yaygın artış, sigortacılık sisteminin şımartma esasına dayandığı gerçeğinin göstergesidir. Sigortacılığın Yeni Çağ dönemindeki yerini de daha önce tartışmıştık (bkz. yukarıda s.139ff.): Sigortalar, istenmeyen olası sorunlara karşı alınacak önlemleri kurumsallaştırma işlevi olan pragmatik bağışıklık sistemleri olarak tanımlanabilir. Riskli eylemlerin çok olduğu yerlerde, bunları dengeleyecek yöntemler eksik olamaz –bu nedenle bu alanda (altında derin bir ironi yatan hayat sigortalarının dışında) trafik sigortaları başı çeker. Bu sistemler, bilhassa rahatlığı bakımından önemsenmelidir, çünkü bunlar baştan, bireysel olarak istenmeyen durumlardan nasıl kaçınılması ve bu durumlarla nasıl baş edilmesi gerektiği konusunda, sigortalıyı hep uzak tutmuştur. Sigortacılık ve dayanışma sisteminin, kristal sarayın Avrupa cenahlarında olduğu gibi geniş çaplı yapılandığı yerlerde, bariz havai tutum ve davranışlar dikkat çeker; zira sigortalanmış insanlar doğal olarak artık farklı bir anlayışa, bireysel tedbire değil sistemsel tedbire kanalize olmuştur –her ne kadar reformcu siyasetçiler, hangi görüşten olursa olsun, bireysel sağlık ve yaşlılık önlemlerini mütemadiyen beyinlere işlemeye çalışsa da. Sistemsel tedbir, bireylerin, geniş çaplı bağışıklık alanlarından faydalanmalarını sağlar. Yani sağlam anonim bir önlem paketi, bireyde kaygısızlığı harekete geçirir –klasik bir şımartma yöntemi. Kapitalist tüketim pazarlarının artmasıyla da bu eğilimin, doğrudan yaşantı ve risk tüketiciliğine nasıl dönüştüğünü, burada ayrıntılarıyla göstermeye herhâlde gerek yoktur artık. Bu hizmetlere bağlı olarak, kazalar ve kişinin neden olabileceği zararlar ile ilgili o kadar çok düzenleme geliştirilmiştir ki, eski sosyal düzenin hiçbirinde bunlara rastlayamazdınız. Tam anlamıyla lüks bir sektör hâline gelmiştir sigortacılık müessesesi. Ve bu yönüyle de büyük seradaki gönenç yönetiminin başlıca özelliğini ortaya koyar: Gerekli olanın arka plana itilmesi, gereksiz olana ise

büyük paha biçilmesi gerçeğini. 'Kaza sosyolojisi' ve 'hastalıklar istatistiği', gelecek çağın kuramına en iyi bakışı sunmaktadır şu an. Bu bağlamda ortaya çıkan 'morbidite[*1]-aşırılığı' kavramı, başka bir yerde ele alınmıştır.[226]

Rahatlık alanının dördüncü katında şımartılmışlığın yeni medyaları ortaya çıkar. Bu kat, rahatlatılmış popülasyonlardaki bilişsel ekonomiyi harekete geçirir. Nasıl ki Gutenberg kendi döneminde yazılı bilgiye kolay ulaşılabilirlik bakımından bir çığır açmıştı, işte günümüzde de popülerlik kazanan elektronik medya, istenilen her türlü bilgiyi elde edebilmenin müstesna bir örneğini sergiler. 'Bilgi' [enformasyon] kavramının yeni iletişim araçları içerisinde de kendi kabul ettirmiş olması bir tesadüf değildir. İletişim araçlarının kavramsallaştırılması döneminde zaten bilgi düzgün olarak homojenleştirilebilmiş ve enformasyon biçimindeki teknik yapılanmasını tamamlayabilmiştir –bilinç içeriklerinde yaratılan transandantal tek tip "imgeler" hariç. Nasıl ki kartezyen-sonrası felsefede, basılan kitap ile özne yaşı bir olmalıydı, işte enformasyon ile elektronik medya kullanıcıları arasında da artık zamane 'yaşdaşlık' vardır.

Yeni iletişim araçlarının konfor alanına girmesiyle çok özel bir şımartma tablosu karşımıza çıkar; bunun da başlıca nedeni sadece tüm kullanıcıların dünya çaplı ağlaşmadan kolayca faydalanabilmesi değil; bu dijital medya ortamında, kullanıcılarla bilgiler arasında kurulan yeni bir bağın yarattığı boyuttur. Bu eğilimi en iyi şekilde, ahlaksal değerlendirmelerin dışında tutulması kaydıyla, 'yüzeyselleştirme' kavramı ile karakterize edebiliriz. Yüzeyselleştirme, kolay bir özneliğin, buna post-modern "kullanıcı-kişi" [user-self] diyebiliriz, Yeni Çağın "eğitimli-kişi"'si diye tanımlayabileceğimiz onurlu ve

[*1] Morbidite: Bir popülasyon içinde hastalığa yakalananların sayısı, hastalık oranı; hastalıklı durum. TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)

226 A.g.e. Sphären III, Schäume, s.838f.

ciddi özneliğin yerini almaya başlaması demektir.

Elektronik makineler çağı bireyleri, okuyarak ve kendi tecrübeleriyle edinilen bilgi evrenindeki varoluş için, bir zamanların vazgeçilmez bütünleyici kişilik oluşturma zorunluluğundan kurtarır. 'Eğitim' [bilge ve görgü] kavramı ki bunu salt Almanlara özgü bir merak, yani apolitik tutumun lüks modeli diye düşünmemek lazım, Yeni Çağ Avrupa'sının tamamında, tek tek tüm bireyleri, kendi hayat öyküsünü ve anılarını yaşatan kitaplar yaratmaya yöneltmek anlamına geliyordu ve bu bağlamda muhataplarını, bol miktarda dokunaklı kişisel deneyimi bir arada toplamaya teşvik ediyordu. Her ne kadar kitap, özünde 'bağlam-dışına-çıkma' [Dekontextierung] aracı olsa da (bkz. aşağıda s.389f.), okuyucu-olma ve birey-olma örtüşmesini gerçekleştiren bir yoğunlaştırma örneğini sergilediği de yadsınamaz. Bu türden bir yoğunluk, yaşayan bir tarih olarak deneyim birikimini sergilediği sürece, burjuva döneminin kültürlü bireylerine önemli bir varlık değeri kazandırmıştı.

İşte, yeni iletişim araçlarının yarattığı rahatlık dalgası bu türden eğitimli kişiyi karşısına almıştır. Bu dalga içerisindeki şımartılmışlık da, okuyucu-öznenin kullanıcı-özneye geçmesi oranında kendini gösterir. Kullanıcı, artık eğitimli bir özne biçimlenmesine gerek duymayan temsilcidir; çünkü deneyim biriktirme sorumluluğundan kendini para karşılığı kurtarmıştır. Kendini "para karşılığı tutsaklıktan kurtarma" ifadesi, uzun bir eğitim süreci gerektirmeyip, kısa talimatlarla ilgili tekniklere başvurarak "çağrılabilen" homojen içerikleri ve bilgileri kullanıcısına aktarma güvencesi sağlayan rahatlık göstergesi anlamına gelir. Gerçi kullanıcı, toplamaya hep devam eder –çünkü kendi tarzında, bilişsel olaylara ilişkin, kümülatif bir niteliğe ulaşmak zorundadır–, fakat biriktirdiği şeyler, deneyimler yani kişiye özgü hikâye ve kavramsal bilgi içerikleri değil, herhangi bir nedenden dolayı gerekebilecek, az çok bilgi yüklü adreslerdir.

Bilişsel alandaki önemli rahatlamalardan biri de, 'eğitimin

yol masrafları' diye niteleyebileceğimiz husustur. Eskinin 'bütün insanı', dağınık, esrarengiz ve pahalı bilgi kaynaklarına ulaşabilmek için yollara düşerken, artık günümüzde hızlı erişim-tekniklerini öğrenmek, istenilen içeriklerini doğrudan bulunduğumuz yere aktarmak için yeterlidir. Bilgiyi kolayca 'alıp indirmek', genel bir anti-dışadönüklülüğe yol açar ve böylece deneyim prensibi bir hamlede yok edilmiş olur.[227] Tarihsel deneyim öznesi zorunlu olarak arayan, adeta 'yaşayan bir deneyim toplama üssü' iken, günümüz arama motorları ve yeni veri kayıt teknikleri tarih öznesine, artık dinlenme zamanının geldiğine işaret eder. Günümüzün, deneyimden sonraki çağı en iyi şekilde özetleyen moda hareketi 'downloading'dir [veri indirmedir] artık. Ve bu hareket, deneyim edinme gibi 'mantıksız bir talepten' kurtulmamızı sağlar. Böylece de post-kişisel, post-yazınsal, post-akademik bilişsel rejiminin akıbeti de şimdiden bellidir.

Konfor sisteminin beşinci katında, iletişim araçlarıyla gündemde tutulan büyük bir kamuoyunun şımartılmışlığı dikkatimizi çeker. Bu adeta, doğan yeni bir şöhret grubunun deklarasyonudur. Bu grup insanın, neden ünlü veya meşhur olduğu sorusunun yanıtı yoktur aslında. Klasik tanımıyla meritokrasi[*2], tarihsel "toplumlarda" göreve hazır oluş esasına dayanırdı ve bu çerçevede hizmetleriyle öne çıkan bireyler, şeref listesine kayıtlı dar bir elit çevreye dâhil edilerek ödüllendirilirdi. Burjuva halkı başarı göstermiş olanlara ayrıcalık tanırken, aslında kendi 'hizmet-perverliğine' alkış tutuyordu. İlgiyi hep kendi üzerine çeken medya dünyalarının kristal saray içinde yapılandırılmasıyla, şöhret olgusu son zamanlarda rahatlığın bir göstergesi olarak ve eskinin başarı ve prestij kavramlarını paramparça ederek ortaya çıkar. Artık şöhret, kendine

---

[227] Geleneksel bilgi toplayıcısına karşın, veri indirme tutkunluğu için bkz. Manfred Sommer, Sammeln. Ein philosophischer Versuch, Frankfurt 1999, s.392ff.

[*2] Meritokrasi: Kişilerin yetenek ve bireysel üstünlüğüne dayanan yönetim biçimi; TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (ç.n.)

özgü bir değere sahiptir. Konfor sistemi içersinde giderek daha fazla insan, ortam gereği ya da pragmatik açıdan hiç fark etmez, 'medyada-olma' olgusuyla elde edilen kazanımların, bir zamanki 'başarılarla-şöhret-olma' olgusundan farklı olmadığını anlamıştır: Prensipte daha kısa bir yol varken neden daha uzun yoldan eser ve hizmet sunma zahmetine girilsin ki; hele bir de bu kısa yol doğrudan stüdyolara çıkarken? Medyalar kolayca şöhret olmanın yolunu açar ve üzerinde 'boş-katkı-sahiplerinin' poz verebileceği podyumları hazırlar. Burada, ilerisini göremediğimiz bir pazar, 'kısa yoldan şöhret olma yöntemlerine' hizmet eder ki bu yöntemler kısa sürede daha da profesyonel hâle gelmiştir. Bu trendin odağında ünlüleri tanıtırken kendi de şöhret yolunda tırmanmaya çalışan bir 'moderatör' [program yöneticisi] profili belirir. Sunucular, büyük izleyici kitlesi önünde birbirlerini takdim ederken 'medyatik şımartılmışlık spirali' dönmeye başlar; zira bu anlarda hepsi, şöhret borsasının da 'karşılıklı finans sözleşmesi' işi olduğunu kanıtlar. Post-modern sanat anlayışı, rahatlık tandansı araçlarıyla eser yaratma işini bertaraf etmiş ve değersiz sanatçı şöhretinin yaratılmasına yönelik stratejiler geliştirmiştir. Yığın kültürü içerisinde de bu stratejiler iyice popülerleştirilerek tek tip bir şöhret modelini oluşturmuştur. Onların parlayan yıldızları altında, hiçbir niteliği olmadığı hâlde meşhur diye bilinen ünlüler toplanır. Post-modern Fortuna'nın kolladığını artık bir para kesesi ile ödüllendirmediğini de burada söylememe gerek yok herhâlde: Ona para kesesi vermek yerine bireyi, 'hizmet ederek mi yoksa tercihen bir gecede, hiçbir şey yapmadan üne kavuşmak mı isteyeceği' sorusuyla karşı karşıya bırakacaktır muhtemelen.

Bu devasa şımartılma serasının tamamına baktığımızda, Dostoyevski ve Heideggerci 'can sıkıntısı teşhisinin', aslında doğrudan felsefi ve psikolojik temelli bir bozulmuşluktan hareketle konulmuş olabileceğini düşünüyoruz. Nietzsche de benzer bir yaklaşımla, tamamen canı sıkılan ama aynı zaman-

da inanılmaz keyif süren 'son insanın' tüketici insan olacağını öngörmüştü. Bu yaklaşım sonuçta, büyük kapitalist iç mekânın sağladığı konfor araçları sayesinde her türlü kaynağa sahip olan ve bununla da övünen hem rahat hem de canı sıkılan bireyi esas almaktadır. Belki yeni şımartılma ortamında 'bozulma' kavramı anlamını yitirmiş olabilir, zira şımartılmış olanlar aynı zamanda kondisyonu arttıran hizmetlerle katkı getirmekte. Ve böylece 'bozulmuşluk', rahat olanın becerileri olarak yorumlanabilir. Bu durumda, yüksek performans gösterilmesi gereken dönemlerde akıl almaz yöntemlerle –"kişisel potansiyeli" dışında her şeye başvurarak– kondisyon sağlamaya çalışan sporcu, feyzalınacak bir model olarak karşımıza çıkar: Herkesten daha becerikli olabilmek için, düşüncesizce 'doping' yöntemlerine saldırır; çünkü diğerleri de aynı şeyi yapar; böylece de doping, fırsat eşitliği ortamının vazgeçilmez bir uyarıcısı olur. Artık bundan sonra yapılacak tek şey, "barbarları beklemektir" –bir zamanlar kokuşan aristokrat kültürleri için sarf edilmiş bir söylemdir bu. İşte rahatlığın tadını çıkaran günümüz insanlar, kendilerinden daha medeni atalarının elinden idareyi alarak, sözünü ettiğimiz barbarlara benzemişlerdir. Hâl böyleyken, sıradan toplumsal eleştirilerle hiçbir yere varılamaz. Çocuklaştırma [Infantilisierung] semptomları her yeri sararken, kristal saraydaki insanların giderek yaşlandığı gerçeğini de görmezden gelemeyiz; fakat bunun ileriye dönük nasıl değerlendirilebileceğini tam olarak biz de bilemiyoruz. Kuşkusuz 'son insanı' inandırıcılıkla savunanlar olacaktır; çünkü kendilerinin barbar olmadığını, tersine fazlasıyla medeni olduğunu kanıtlamak isteyeceklerdir –ne var ki bambaşka bir sicil altında.

Artık, mütemadiyen rahatlığın artması talebi karşısında, periyodik olarak ortaya çıkan 'tekrardan rahatsız edici' buyruğun, siyasi gerilemelere yer vermeden nasıl çözüleceği sorusunun yanıtı ivedilik kazanmıştır. Bu sorunun yanıtını düşünürken, Mussolini'nin, 'faşizm, rahat yaşam sürenlerin kor-

kulu rüyası' olduğunu ifade eden söylevi göz önünde bulundurulmalıdır. Bugüne kadar hiç ciddiye alınmamış bu söylem, tahtlandırılmış konfor sisteminin, rahatsız edici romantik protesto gösterileriyle kendine nasıl zarar verdiğini yeterince açıklıyor. 20. yüzyılda yaşadıklarımız, eski zaman zevklerinin ne tarz çirkinliklere ve terbiyesizliklere varabileceğini fazlasıyla göstermiştir. Eğer haddinden fazla rahat koşullarda yaşayan menfaatçi grupların tehlikesinden söz etmemiz gerekirse, bu inanın, ikinci bir vahşet eğilimi olarak yorumlanabilir. Bu gerçek, 1918, özellikle de 1945'ten sonraki akıl almaz "barbarlığa geri dönüş" konulu tartışmalarda hep gündeme getirilmişti. Ancak bunun altında, kasıtlı olarak tekerrürleri yaşatma gerçeğinin yattığını kimse görmek istemez. Kültürel toplum içerisindeki kronik huzursuzluklarla birlikte medeni çekingenlik de hızla artmıştır. Fakat rahatsız edici bu kontrolsüz hareketlerden, neo-kahramanlıklardan, neo-mütevazilikten ve yeni tarz sertlik politikasından[228] korunmak isteyen herkes, 'demokrasi-uyumlu' sorumluluklar hakkında yavaş yavaş kafa yormaya başlamalıdır.

[228] Julien Benda, La trahison des clercs, 1927 adlı bir kitapçığında, "sertliğin romantizminin" tehlikelerine işaret etmişti.

38. TÜM DEĞERLERİN ANLAM DEĞİŞTİRMESİ: BOLLUK[*1] PRENSİBİ

Rahatlığın, endüstri dönemindeki genel koşullarını araştırmaya kalkışan, doğrudan, ilk Fransız sosyalistlerinden Saint-Simon'a ve şımartma politikasının açıkça ilk defa gazete yazılarına yansıtıldığı okuluna ulaşacaktır –derginin *Le Globe* adını taşıması sebepsiz değildir. Evet, Saint-Simonculuktur, günümüze kadar uzanan, kuramsal ve uygulamalı rahatlık döneminin geçerliliğini koruyan formülün kaynağı; sanki o andan itibaren, 18. yüzyılın büyük sanayi devrimiyle birlikte, "insanın, insan tarafından sömürülmesine" son verilmiş ve yerine, nizami olarak, insanların dünyayı sömürme dönemi başlatılmıştı. Bu değişimin içeriğine baktığımızda, takdir etmemek elde değil: Sayesinde öncüsü, *sanayi* sınıfları tarafından temsil edilen insan nesli, topyekûn bir rahatlık hareketinden faydalananlar olarak ayrıcalık kazanır –ya da o zamanın terminolojisiyle: özgürlüğüne kavuşan özne olarak. Formülün seküler-Protestan ifadeyle amacı da, 'hayattayken bedenin yeniden dirilmesi' şeklinde belirlenmişti.

Böyle bir şey ancak, 'tarımsal emperyalizm' dönemi sınıf toplumlarındaki çarpık yük dağılımının –yani köle çoğunlu-

[*1] Burada 'bolluk', bir şeyin az ve zor bulunma hâline karşılık gelen 'kıtlık' sözcüğü ile zıt anlamlı kullanılmıştır ve bir şeyin gereğinden fazla olma durumunu ifade eder. (ç.n.)

ğunun istismar edilmesiyle egemen azınlığın sahip olduğu rahatlık ve yükten kurtulmuşluğun– tüm sınıfları rahatlatan yeni bir köle, büyük tekniklerle kontrol altına alınan kaynak-dünya ile değiştirilebilmesi koşulunda mümkün olabilirdi. Saint-Simon'un sömürme [istismar], *exploitation*, diye kullandığı kilit sözcüğün süreç-mantıksal açıdan ne anlama geldiği, ancak 20. yüzyılda, felsefi antropolojinin, özellikle de Arnold Gehlen'in, rahatlığın soyut bir kavramını geliştirmesiyle net biçimde ortaya konabilmişti.[229] İnsani bilimler bu kavramı kullandığından beri, yüksek teknolojiye sahip sosyal yapıların ne yönde bir gelişme göstereceği konusunda, sistemik ve psikolojik yönden, 19. yüzyılın masum özgürlük ve ilerleme varsayımlarına göre nispeten daha fazla geçerliliği olan fikirler yürütülebiliyor. Rahatlık kavramı Saint-Simoncu *exploitation* ile ilişkilendirildiğinde, rahatlığın, birçokları için yeni bir 'alt sınıfın' sömürülmesi olmaksızın elde edilemeyeceği anlaşılacaktır.

Tüm bunların ışığında, *condition humaine* [insan olma koşulu ve insanın doğası] değişimi hakkındaki anlatıların aslında, enerji kaynaklarının farklı biçimlerde sömürülmesine ilişkin anlatılar –ya da biyolojik ve kimyasal açıdan değişime uğrayan rejimlerin tasvirleri– olduğu varsayılabilir.[230] Bu varsayım hem, tüm tarihin sınıf çatışmaları tarihi olduğunu savlayan Marksçı-Engelci dogmadan bir adım daha ileride hem de ampirik bulguları bakımından daha tutarlı olacaktır; doğal ve insansal enerjileri ("iş gücünü") kapsadığı takdirde de genel geçerliliğini korur; olgular karşısında ise çok daha tutarlıdır, zira doktrinin kötü tarihselciliğini yadsır –ki bu doktrine göre tüm kültürel yapılanma, çatışmalardan oluşan evrimsel bir sürecin sonucudur. Ayrıca, üstün soyutlama derecesine rağmen, geç-

[229] Bu kavram ile ilgili ayrıntılı yorumlar için bkz. Sphären III, Schäume, Bölüm 3, 2. Kesim, Die Mängelwesen-Fiktion, s.699f. Burada Gehlen'ın, çevresine bağlılığı nedeniyle kavramdan sadece liberal olmayan sonuçlar çıkardığı gösterilmektedir.

[230] Bkz. Rolf Peter Sieferle, Gesellschaft im Übergang: Archäologie der Arbeit, yayımcı Dirk Baecher, Berlin 2003, s.117-154.

mişten gelen bilgileri, kendisine göre değiştirmez. Bu tarz bir çarpıtma, polemik *Komünist Manifesto* yazısında mevcuttu: Komünist Manifesto, yazılanlara oranla çok daha az yaşanmış sınıf çatışmalarını normatif açıdan genelleştirebilmek için, gerçekte var olan sınıflar arası uzlaşmadan söz etmemişti – eskinin köle ve çiftçi ayaklanmalarına ve beraberindeki tüm umutsuz, amaçsız ve de yıkıcı eğilimlere, gelir dağılımı düzenleme mücadelesinde örnek, büyük payeler vererek risk alma pahasına.

Enerji kaynaklarının sömürülmesine ilişkin anlatılar, eski ve yeni toplum tarihinde *unisono* [harmoni içerisinde] "endüstri devrimi" diye nitelendirilen hadiselere yaklaştığında, kendi güncel *hot spot*'una [çekiciliğine] ulaşır –bunun yanlış bir tanımlama olduğunu gördük; zira bu da, yukarıdakilerin ve aşağıdakilerin yer değiştirmesine değil, makinelerin yerleştirilmesiyle üretimde yaşanacak insan dalgalanmasına tamamen işaret eder. İnsan gücüyle yapılan işin, makine işine (ve yeni insan-makine iş birliğine) devredilmesinin anahtarı, güç sistemleri ile uygulama sistemleri arasındaki bağdır. Bu türden bağlar, bedensel işgücünün egemen olduğu çağlarda işçi, biyolojik 'enerji konvertisörü' olarak güç ve uygulama sistemini birleştirebildiği takdirde hep gizli kalmıştı. Fakat mekanik güç sistemlerinin devreye girmesiyle başlayan ciddi inovasyon atılımıyla birlikte bu alanda artık daha başka gelişmeler sağlanabilecekti.

Böylece 'motorlar destanı' başlar: Motorların yapılandırılmasıyla kahramanlardan oluşan yeni bir nesil uygarlık sahnesine çıkar ve eskiden beri gelen kültürlerin enerjetik oyun kuralları hızlı bir değişime uğrar. Motorlar hayatımıza girdiğinden beri, güç, enerji, ifade, eylem ve özgürlük gibi fiziksel ve felsefi kavramlar, yeni radikal anlamlar kazanmıştır. Her ne kadar bunlar normalde dizginlenebilir gücü ifade etse de burjuva mitolojisi bunların dizginlenemeyen ve felaketlere götüren potansiyel yönüyle hep ilgilenmiş ve de bunları anımsa-

malarla, 'Olympos dönemi öncesinin' güçlü tanrı ırkının 'Titanlarına' dönüştürmüştür. İşte patlayan makinelere, daha doğrusu her türlü patlamalara karşı gösterilen büyük hayranlığın nedeni budur.

Neo-Titanların modern yaşam dünyalarına girmesiyle, göç alan ülke ulusları 'güç makinelerine' dönüşmüştür. Motor, bir nevi kafası olmayan 'enerji öznesidir' ve gücünden fayda sağlanabildiği için varoluşsal bir değer kazanmıştır. Kullanıcısı da ona sadece harekete geçme gücünü sağlayan özellikler atfetmiştir; uygulamalar veya yansımalardan muaftır. Başı kesilmiş bir özne olarak motor, kuramdan uygulamaya değil, kapalı konumdan çalışır konumuna geçer. İnsansal öznelerde ketlerden sıyrılmayla sağlanan harekete geçiş, motorlarda, açma-kapama tertibatıyla gerçekleştirilir. Motorlar mükemmel kölelerdir; zira gece gündüz çalıştırıldıklarında dahi insan hakları ihlali kaygısına yer vermez. Motorlar, köleliğin kaldırılması yönünde verilen vaazlara da kulak asmaz; zira bu hatiplerin tek bir hayali vardır: 'Çok yakın bir gelecekte, motorlar ile sahiplerinin eşit haklar elde etmesi, insan ve makine çocuklarının el ele oynaması'.

Motorları, kültür temsilcileri olarak sistematik biçimde entegre edebilmek için, insansal ve hayvansal kas gücünü 'tarımsal emperyalizm' dünyasında zinde tutan besin kaynaklarından farklı içeriğe sahip itici kaynaklara [yakıtlara] gereksinim vardır. Bu nedenle motorlar destanının en dramatik kesimleri, enerji dizeleriyle ilgili olanlardır. Bu bağlamda, soyut ve homojen enerji kavramının, *sans phrase* [serbestçe ortaya çıkan] enerjinin, modern fizikte, motorizasyon [motorize etme] prensibinin salt bilimsel bir yansıması olarak ortaya atılmış olabileceği düşüncesi dahi gelebiliyor insanın aklına – zira bu prensip, besin ile organizma arasındaki belirsizliğe, yakıt ile enerji aygıtı arasındaki ilişkiyle açıklık kazandırmıştı. Organizmanın salıverdiği enerjiyle birlikte enerji kaynaklarının istismarına ilişkin yöntemler ve evrelerden söz eden 'bü-

yük anlatının' dönemi başlar ki bu dönem, geçerliliğini hiç kaybetmeyecek 'son sermayeyi' dikte eden tüm koşulları da beraberinde getirmiştir.

Modern insanların rahatlığından bahseden bu 'büyük anlatı' hepimizin bildiği gibi, 18. yüzyılda *steam engines* [buhar makineleri] adıyla gelişmekte olan kuzey batı Avrupa endüstri bölgelerine yerleşmiş ilk mekanik köle neslinin kitleleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yeni temsilciler, mitolojik ilişkilendirmeleri gerektiriyordu; zira makinelerin etki prensibi, yani sıkıştırılan su buharının genleşme basıncı, doğrudan yer altına mahkûm edilmiş Yunan teogonisindeki Titanları anımsatıyordu. Su buharı, ilkin kömürün yakılmasından elde edildiğinden (daha sonra 20. yüzyılın termo-nükleer santralleri apayrı bir prensip getirmiştir) bu fosil yakıtın, başlayan sanayi çağının en önemli enerji kaynağı hâline gelmesi kaçınılmazdı. Bu muazzam şımartma kaynağı kömürün, sonuçta cehennem azabı yer altı çalışmalarıyla ocaklardan çıkartılması işi modern çağın "diyalektiklerinden" biridir. Bu nedenle de zaten kömüre susamış 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki maden işçileri, Marksist kuramın canlı tanıkları olmaya hak kazanmıştı; sonuçta ücretli iş sözleşmesi, yeni köleliğin yasal maskesinden başka bir şey değildir. 19. yüzyılın sonlarında da Prometheuscu [her şeyden üstün, uygarlık öncüsü] kömürün yanı sıra yer yağı [petrol] ve doğal gaz, alternatif fosil enerji kaynakları –maksimim rahatlık ve şımartılmışlık sağlayıcıları– olarak ortaya çıkmıştı. Ancak bunlar, yer altı kömür ocaklarındaki işleyişlerden apayrı yöntemlerle elde edilebilecekti. Bu enerji kaynaklarının kazanılması, doğanın belki de bir lütufkârlığı olarak nitelenebilir –doğa sanki kendiliğinden, kıtlık dönemi tarımsal çağa ve onun yetersiz ontolojik yansımasına ve de sefilliklerine son vermek istemişti.

İnsanoğlunun taleplerini karşılayacak doğal kaynakların arayışı, ilkin 1859 yılında, Titusville yakınlarındaki ilk petrol kaynağının ve böylece Yeni Dünyanın ilk büyük petrol yata-

ğının –üstelik en fazla yirmi metre derinlikte– bulunmasıyla ABD'nin Pennsylvania eyaletinde başlamıştı. İşte o tarihten beri 'petrol püskürten kaynak', uzmanlar tarafından *gusher* [tulumbasız fışkıran petrol kuyusu] olarak tanımlanmaktadır ve bu, sadece Amerikan rüyasının değil, tüm modern dünyanın, kolay elde edilebilir enerjilerin imkân sağladığı *way of life*'ın [yaşam tarzının] arketipi olmuştur. Petrol banyosu, zamane insanın vaftiz şeklidir –ve Hollywood, 20. yüzyılın büyük kahramanlarından James Dean'e sahip olmasaydı efsanelerimizin emisyon merkezi olamazdı: Hatırlarsanız, 1955 yapımı *Devlerin Aşkı* [orijinal adı *Giant*] filminde başaktör, petrol içersinde nasıl yüzülebileceğini göstermişti. Fosil yataklardan çıkarılan, başta bitmek tükenmek bilmeyen enerji kaynaklarının artması sadece "gelişmeye", yani iş, bilim, teknik ve tüketim arasında 250 yıldan fazla süren pozitif bir geri beslemeye ve beraberinde, kalıcı şımartılmışlık ve rahatlığın etkisiyle popülasyonlarda gözlenen psiko-semantik yapı değişikliği diye adlandırdığımız durumlara hizmet etmemiş; aynı zamanda da varlık, gerçek ve özgürlük gibi Eski Avrupa'nın saygın kavramlarının anlamını bir anda değiştirmişti.

Bu bağlamda 'gerçek olanın' kavramsal içeriği artık 'hep-farklı-da-olabilme' şeklindeki eylemci çağrışıma yer vermeye başlamış (o zamana kadar, 'olabilirliğin valileri' olarak sadece sanatçıların bildiği bir şeydi bu) ve 'başka-türlü-olamayış' şeklindeki geleneksel çaresizlikten uzaklaşmıştır –sonuçta bu çaresizlik, sonluğa, zorluğa ve eksikliğe boyun eğmeyi gerektirmişti. Söz gelimi "kötü hasat" ifadesi, bir dönem boyunca, klasik 'gerçeklik' öğretisinin uyarı niteliğindeki ciddi boyutları çağrıştırıyordu; dünyadaki soylu varlığın, ölümden başka bir şey olamayacağını anımsatıyordu kendi çapında –sadık taraftarları olan 'kıyamet atlıları' da onu destekliyordu. Enerji bolluğuyla şekillenmiş günümüz konjonktüründe ise antik ve Orta Çağın teslimiyetçilik dogması geçerliliğini yitirmiştir –artık hâletiruhiyeleri sarsan yeni özgürlük dereceleriyle karşı

karşıyayız. Bu nedenle, özünde Modernizm öncesinde kalan ve çağı acınacak hâlde gören Katolikliğin, günümüz gerçeklerle baş edemeyip kontrolünü tamamen yitirmiş olmasına şaşırmamak gerekir –üstelik az da olsa modern yaklaşan Kalvenci ve Lutherci öğretilere kıyasla daha büyük bir iflas yaşamaktadır. Özgürlük kavramı da hâliyle son yüzyıl içersinde eski anlamını kaybetmek zorunda kalmıştı. Ve güncel tınısıyla yeni anlamsal boyutları seslendirir; özellikle de sınırları olmayan bir mobil oluş ve müsrifçe tüketilen enerji hakkı olarak.[231] Böylece bir zamanki beylik hakları olan, eğlenceli hareket serbestliği ve keyfince harcama haklarını herkese açık olacak şekilde demokratik anlamda genelleştirilmiştir –tabiî ki de sadece büyük seranın içerisinde klimatize koşulların egemen olduğu yerlerde. Modern dünya, temel rengini 'bolluk' olarak gösterdiğinden, vatandaşları da daimi sınırsızlıklara sahip olma duygusuyla harekete geçirilir. Ve onlar hayatlarının normal olmayan bir zamana rastladığını anlamak zorundalar, anlamalıdırlar da. Zira 'çokluk dünyasına' düşmüşlüğün bedeli, ufkun elden kayıp gitmesidir.

O hâlde, 'varoluş hâletiruhiyelerinin' Modern Çağa göre programlanmasında can alıcı nokta, kristal saray sakinlerinin erkenden tattığı 'kıtlıktan çıkmışlığın' –ve bunun değerini neredeyse hiç bilemeyişin– ayarıdır. 'Tarımsal emperyalizm' dönemi insanların gerçeklikleri, ürün ve kaynak kıtlığı üzerine kurulmuştu; çünkü onlar sadece çiftçiliği ve ancak zorlu ekin işleriyle büyük emeklerle yaratılan adacıkları koruyabileceklerini biliyordu. Antik çağ kuramları da benzer şeylerden söz etmişti ve büyük imparatorlukların dahi çökebileceği, gösterişli kulelerin de birkaç nesil sonra yerle bir olabileceği mesajını vermişti. Tarımsal tutuculuk dönemi ekolojik ve ahlaksal prensiplerini, tutumlu olma esasına dayandırmış ve savurgan-

[231] Bkz. P.Sl./Hans-Jürgen Heinrich, Die Sonne und der Tod. Dialogische Untersuchungen, Frankfurt 2002, s.321f.

lığı koşulsuz cezaya bağlamıştı. Emeğin çıkarttığı ürün hiçbir zaman artmadığından, hatta yağmalandığı için eksildiğinden, eski dünyanın insanları, üretilen değerin ne kadar sınırlı, genelde artmayan, bu nedenle de korunması gereken bir varlık olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu koşullar altında müsrif davranan çılgın olmalıydı. Bu nedenle büyük soyluların narsistçe sergilediği savurganlıklar sadece kendini beğenmişlik ya da büyüklenme göstergesiydi –bu tutumun daha sonra bir "kültür" olarak benimseneceği de kimsenin aklına gelmezdi.

Tüm bu yaklaşımlar, fosil-enerjetik kültür tarzının yayılmasıyla tamamen uygulamadan kalkmıştır –yaklaşık 200 küsur yıl önce bütün değerleri radikal biçimde tersyüz etmeye başlayan korkutucu bir liberalizmin sahneye çıkmasıyla. Geleneksel anlayış, yetersiz miktardaki hayati kaynakları riske attığından savurganlığı, 'kalıcılığa ve hayatı idame ettirmeye' [Subsistenz] karşı işlenmiş mutlak bir günah olarak algılarken, fosil-enerjetik çağı apayrı bir müsriflik anlayışını getirmiş ve insanlara –adeta vatandaşlık görevlerinin ilk maddesi olarak– kabul ettirmiştir. Stok malların ve enerjilerin bir gecede har vurulup harman savrulması değildir, "varlık anlamının" rengini prensipte değiştiren; daha çok, olası şeylerin sınırlarının giderek daha fazla genişletilmesidir. Şimdi artık sadece Stoacılar 'kalıcılıkları' göz önünde bulundurmakta; devasa konfor serasındaki sıradan Epikürcüler [keyfine düşkün insanlar] için ise "kalıcılıklar", hep daha fazla artma ihtimali gösterebilen şeyler anlamına gelmektedir. Fazla tüketime kolektif hazır oluş, birkaç nesil sonra sistemsel temel ilke hâline getirilebildi: Kitlesel uçarılık, tüketiciliğin psiko-semantik itici gücüdür. Uçarılığın kolektif içerisinde yaygınlık kazanmasıyla da düşüncesizlik temel bir değer hâline gelir. Bir zamanların 'savurganlık yasağı', yerini, 'mütevazılık yasağına' bırakmıştır –ve bu yeni düzenleme, iç pazarlarda arz ve talebin hep canlı tutulmasıyla kendini gösterir.

Modern uygarlık, "insanlığın, kendi kendine sorumlu ol-

duğu üretken olmayışın sonu"[232] olarak değil, bir dolu haksız enerjinin iş ve yaşantı alanlarına devamlı sızmasının neticesi olarak çıkmıştır.

Savurganlık motifinin şeceresini çıkartırken, teolojik değerlendirmelerde lüks, gereksiz ve fuzuli şeylere yönelik yargılama geleneğinin ne kadar derinliklere uzandığını hatırlatmakta yarar var. Tek tanrıcı yaklaşıma göre fuzuli olan her şey tanrının ve doğanın kabulünü görmezdi –sanki onlar için de esas olan 'kalıcılıklardı'.[233] Bu bağlamda proto-liberal Adam Smith'in de, her ne kadar lüks ortamları andıran pazarlara övgüler yağdırsa da, negatif anlamda bir savurganlık kavramından söz ettiğini hatırlayalım –zaten bu yüzden Smith'in *Wealth of Nations* araştırması, 'savurganlık, insanın "o anki nefsine" yenik düşmesidir'[234] nakaratı etrafında döner. Müsriflik, "üretken olmayan insanların" duruş şeklidir; yani eskiden beri diğerlerinden üstün tutulmaları nedeniyle, üretici yığının ürettiğini savurma hakkını kendinde gören rahipler, aristokratlar ve askerlerde gözlenen bir tutumdur.

Marx da kendini, 'tarımsal emperyalizm' çağının savurganlık kavramından soyutlayamamıştır; zira o da, Smith'in izinde, çalışan ve har vurup harman savuran sınıflar arasında ayrım yapmıştır; sadece Smith'ten farklı olarak, feodal "asalakları" değil sermayedarları, kötü niyetli savurganlar rolüne büründürmüştür. Fakat yine de Marx, Smith ile birlikte, yeni ekonomik işleyişler neticesinde artık dünyada tarımsal çağın değerlerinin ötesinde bir üretim fazlasının söz konusu olduğunu ifade eder. *Kapital*'ın yazarı Marx, burjuvazisini, 'açgözlülüğü ve bayağılığı sınır tanımayan, lümpenleşmiş soylular' olarak gösterir. 'Mütekaitler' olarak çizilen bu kapitalistler

---

[232] Bkz. Ulrich Bröckling, "Unternehmer": Glossar der Gegenwart, yayımcı Ulrich Bröckling/Susanne Krasmann/Thomas Lemke, Frankfurt 2004, s.275.

[233] "cum ... omne superfluum Deo et naturae displiceat ... et omne quod Deo et naturae displicet sit malum": Dante, Monarchia, I, 14.

[234] A.g.e. Adam Smith, Der Wohlstand der Nationen [Ulusların Zenginliği], s.282.

portresinde, kapitalist sistemle birlikte, "anlık zevklerini" para kazanarak tatmin eden yeni bir tarz *working rich* [çalışan zengin] olgusunun da kariyerine başlayacağı gerçeği göz önünde bulundurulmamıştır. Aynı şekilde, modern refah devletlerinde ve gelirlerin yeniden paylaştırıldığı devletlerde üretken olmayışın, toplumun en üstten aşağıya kadar her kesime sızacağı gerçeği de dikkate alınmamıştır –ve böylece, daha önce hiç örneğine rastlanmamış 'asalak yoksullar' olgusu ortaya çıkmıştır. 'Tarımsal emperyalizm' dönemi varlıksız insanlarına baktığımızda, onların, sömürülen üretken kesim olduğunu söyleyebiliriz; fakat kristal sarayın yoksulları –işsizler başlığı atında topladığımız sakinler– kazanç elde edilen alanın dışında yaşar (ve onlara yapılacak yardım, talep edilen "adaleti" sağlamaktan çok ulusal ve insani dayanışma işidir).[235] Sözcüleri de usanmadan, onların sömürüldüğünü ve bundan dolayı ortaya çıkan yokluğun tazmin edilmesi gerektiğini savunur.

Anlaşılıyor ki 19. yüzyılın liberalleri ve Marksistleri, endüstri toplumu gerçeğini yorumlarken, ileride doğacak ciddi sonuçları öngörememişti şüphesiz: Sonuçta fosil-enerjetik olgusunu her iki sistem de ne algılayabilmiş ne de kavramsal olarak çözümleyebilmişti. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı egemen ideolojileri, öğretilerle taçlandırdıkları 'emek değerini' tüm servet tanımlamalarının üstünde tutarken, endüstriyel girişimlerle elde edilen ve kullanılan kömürün sıradan bir "hammadde" olmadığını, aslen rahatlığa sevk eden önemli bir değer olduğunu hiçbir zaman anlayamamıştı, anlayamazdı da. İşte bu evrensel (asırlar boyu alşimistlerin hep aradıkları

---

235 Bkz. Rolf Peter Sieferle, Gesellschaft im Übergang, a.g.e. s.139f.: "Günümüz "sosyal adaletin" hedefi, üretken sektörün mal varlığına el koymak ve bunu "toplumsal" görevi çerçevesinde, üretken olmayan sektöre yönlendirmektir. Fakat mal mülk sahibi olmayanlar (ve belki de üretken olmayanlar ya da işsiz olanlar) toplumsal çoğunluğu teşkil edebileceğinden, önemli bir düzenlemeyle karşı karşıya kalabiliriz: Demokratik devlet, ekonomi-dışı yükümlülüklerin elçisi olacak ve üretken olmayan 'asalak fakirlere' parasal yardım yapabilmek için üretken kapitalist ekonomiyi vergiye bağlayacaktır."

ama bir türlü bulamadıkları) "doğal işçi" sayesinde 'bolluk' prensibi, uygarlık serasına adım adım girebilmişti.

Evet, belki tüm bu saydıklarımızın ışığında, fosil enerji kaynaklarının ve bunların meyveleri olan üç motor neslinin – buhar makineleri, yakıt motorları ve de elektrik motorları– modern çağın en önemli 'rahatlık sağlayıcıları' olduğunu kavramış, hatta bunları, yokluğun ve bedensel köleliğin hüküm sürdüğü bir uygarlık içerisinde, *genius benignus* [iyi huylu dahiler] olarak selamlamış olabiliriz; ama bu, fosil enerji çağının yeni bir proletarya yarattığı ve bu sınıfın çektiği çile sonucunda refah sarayında rahat koşulların sağlanmış olduğu gerçeğini yine de değiştirmez. Günümüz *exploitation* ağırlıklı olarak hayvancılık alanına yönelmiştir; tarımsal endüstrileşme, toplu hayvan üretimini ve bunlardan yararlanılması dönemini başlatmıştır. Bu konuda dokunaklı argümanlardan çok istatistiklere bakmak lazım: Federal hükümetin 2003 yılı 'hayvanları koruma' kanunu çerçevesinde verdiği rapora göre, 2002 yılında Almanya'da yaklaşık 400 milyon tavuk, 31 milyon hindi ve 14 milyon ördek kesilmiş; büyük baş hayvanlardan da 44,3 milyon domuz, 4,3 milyon sığır ve 2,1 milyon koyun ve keçi ihtiyaca yönelik değerlendirilmiştir. Benzer rakamlar çoğu pazar toplumları için de geçerlidir ancak salt ulusal istatistiklere bakılmaması gerektiği, çok miktarda et ithalatı yapıldığı gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Hayvansal proteinler, adeta en büyük yasal 'uyuşturucu pazarını' oluşturmaktadır. Bu anormal büyük rakamlar, insanın hayal gücünü bile aşmaktadır –öyle ki Nazilerin, Bolşeviklerin ve Maocuların toplu katliamları dahi hayvanlar âlemindeki bu akıl almaz üretim ve kullanım işleyişlerindeki rakamsal boyutlara ulaşmamıştır (tabii ki de burada, büyük çaplı insansal ve hayvansal imha yöntemleri arasında bir karşılaştırma yaparak ahlaksal ve metafiziksel yorumlara girmek istemediğimizi de belirtmeliyim). Hayvanların toplu bakımı ve yetiştirilmesi işi, tarımsal kimya süreçlerinin kullanıldığı yem üretiminde de

hızlı bir artışı gerektirdiğini göz önünde bulundurursak, hayvansal 'bio-konvertisör' eti ile dolup taşan pazarların da, 20. yüzyıldaki petrol patlamasıyla gerçekleştiğini unutmamak gerekir. "Sonuçta hepimizin besin kaynağı kömür ve petroldür –tabiî ki de bunlar, tarım sanayisinde gıda üretimine dönüştürüldükten sonra."[236] Bu koşullar altında önümüzdeki yüzyıl içinde, büyük sera popülasyonlarında giderek artan bir rahatsızlığın gözleneceği ve birbirinden ayrılmaz 'insan hakları' ve 'hayvan azabı' ilişkisinin sorgulanacağı şüphe götürmez – uluslararası hayvan haklarını koruma dernekleri bu konuda şimdiden harekete geçmiştir.[237] Bu hareket, kentsel olmayan yaşam biçimlerine yeni bir anlam kazandıracak bir gelişmenin başlangıcı olarak düşünülebilir.

Artan konfor uygarlığında değişen tüm değerler eksenini isimlendirmemiz gerekirse, buna en iyi, 'bolluk' prensibiyle yanıt verebiliriz. Refah düzeyinde artış ve sınırsızlıklar olarak günümüzde yaşanan ve yaşatılan 'bolluk', gelecekte de geçerliliğini korumaya kuşkusuz devam edecektir ve fosil-enerjetik devir er geç, en az bir asır sonra, sonlansa da bu durum değişmeyecektir. Post-fosil dönemin enerji kaynaklarının ne olabileceği hakkında da şimdiden bir fikrimiz var zaten –bunları, güneş enerjisi teknolojisi ve yenilenebilir [rejeneratif] enerji kaynakları adı altında toplayabiliriz. Bunların nasıl geliştirileceği konusu, 21. yüzyılın başında daha tam anlamıyla şekillenmediyse de, kesin olan şudur ki, yeni sistem –kimilerine göre bunun adı kısaca geleceğin "güneş enerjili dünya ekonomisi"dir–, mevcut fosil-kaynaklar politikasının patolojilerini ve baskılarını ortadan kaldırmalı ve daha başarılı olmalıdır.[238]

'Güneş enerjisi sistemi', ister istenmez, değişen tüm de-

---

[236] Rolf Sieferle, Gesellschaft im Umbruch, a.g.e. s.125.

[237] Bu rahatsızlığa örnek bir kişinin hayatı için bkz. Peter Singer, Henry Spira und die Tierrechtsbewegung, Erlangen 2001.

[238] Bkz. Hermann Scheer, Solare Weltwirtschaft. Strategie für die ökologische Moderne, 5. Baskı, Münih 2002.

ğerlerin yeniden değişmesi koşulunu beraberinde getirir –ve günümüz güneş enerjisine duyulan ilgi, geçmiş güneş enerjisi tüketimi sarhoşluğunu sonlandıracağından, zorunlu olarak, "eski değerlerin" tekrardan geri döneceği düşünülebilir– zira tüm eski değerler, ekonomiyi periyodik olarak yenilenebilir enerji ile ayakta tutma buyruğunun türeviydi; bu nedenle de istikrar, mecburiyet ve 'kıtlık' kavramlarıyla ilişkilendirilmişti. Değerler, ikinci değişim sürecine girerken, uygarlaştırıcı havanın muhtemelen post-liberal eğilimli bir hava olacağını şimdiden kestirebiliyoruz –ve bu, teknik gelişmelere açık öncülüğün ve eko-tutucu ihtiyatlılığın hibrit bir sentezini iktidara getirecektir. (Siyasi simgelerle ifade edecek olursak: Siyah-yeşil kombinasyonunu[*2]). Günümüz yığın kültürü de, ifrata kaçan savurgancı dışavurumculuğundan yoksun kalacaktır.

Sanayileşme dönemindeki 'bolluk' prensibini uyandıran taleplerin post-fosil çağda da geçerliliğini sürdürmesi koşulunda teknik araştırmalar, öncelikle alternatif savurganlık kaynaklarına yönelme gereğini duyacaktır. Geleceğin 'bolluk' anlayışında, kaçınılmaz olarak maddi olmayan eğilimler ortaya çıkacak; çünkü eko-sistemik nedenler maddi anlamda ilerleyen bir "gelişmeye" dur diyecektir. Muhtemelen bilgi akışının sayısında da çarpıcı bir azalma gözlenecektir –ve böylece bölgesel ekonomilerin yeniden canlandırılmasına girişilecektir. Tüm bu koşullar altında, günümüzde önünü ardını düşünmeden "küresel bilişim ya da bilgi toplumu" hakkında ortaya atılan iddialara baktığımızda, aslında herkesin bir sınav sürecine girmesinde fayda görüyoruz. Zira bu sınava giren herkes, maddi olmayan veri akışındaki aşırı 'bolluğu' fark edecektir. Sadece bu 'bolluk' içerisinde küresellik, otantikliğe sahiptir.

Post-fosil dönemde günümüz girişimcilik ve ifade özgürlüğü kavramlarının nasıl bir değişikliğe uğrayacağını şimdiden kestirmek çok zor. Muhtemelen patlama romantizmi –daha

[*2] Siyah renk, Hıristiyan muhafazakârları, yeşil ise çevrecileri sembolize eder. (ç.n.)

açık bir ifadeyle, ani serbest bırakılan psikolojik, estetik ve siyasi enerji türevleri–, geleceğin "sakin" güneş enerjisi teknolojisi ortamında, küreselleşmiş enerjetik faşizmin geriye dönük ifadesi olarak değerlendirilecektir. Bu, fosil enerjetik yapılanmış dünya sistemindeki 'bakış açısı fukaralığından' kaynaklanan çaresiz hareketliliğin bir yansımasıdır. Bu değerlendirmeler, kristal saray içerisindeki kültürel işleyişteki yanlış yönelimlerin bir kez daha altını çizmektedir –can sıkıntısı ve eğlencenin iç içe girdiği bir yaşam tarzı gerçeğini. Her şeyi sonuna kadar tüketen insan imgesinin keyifli kitlesel nihilizmi, çaresizlik üzerine kurulmuştur; tıpkı kendilerine özel bir statü kazandırabilmek için sanat eseri koleksiyonu yapan, imtiyaz sahibi zengin üst kültür nihilizminin umutsuzluğu gibi. *Hight and low* 'ların [yukarıdakiler ve aşağıdakilerin] yaşam parolası şu olmuştur artık: *Après nous le solaire* [bizden sonra güneş enerjisi].

Fosil-enerjetik rejim sona erdikten sonra, geleceğin jeopolitik uzmanlarının Atlantik'ten Pasifik'e *shift* [kayma] diye tanımladıkları şey *de facto* gerçekleşebilir. Bu geçiş özellikle patlamaları yenilenebilir enerjiye dönüştürebilir. Edilgen tutum, bu değişimin kültürel türevlerini güneş enerjisi rejimine uyarlamalıdır. Bu uyarlamaların, dünya çaplı barış süreçlerine –küresel *apartheid* olgusunun aşılmasına ve servetin dengelenmesine– hizmet edip etmeyeceğini de zaman gösterecektir.

39. İSTİSNA: KANDIRMACANIN ANATOMİSİ AMERİKANOLOJİ 2

Küresel kapitalizmin –ne kadar 'çok merkezli' yapılandıysa da–, bazı yöreleri, ülkeleri ve insanları kayırdığını herhâlde ciddi olarak kimse yadsıyamaz. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletlerinin, dünya kapitalizmin 'favori yöresi' olduğunu da kimse inkâr edemez –'genel merkezi' ifadesini baştan kullanmak istemedim. ABD, kendini büyük bir konfor bölgesinin hâletiruhiyesine hiçbir ülkenin yapmadığı kadar adayan modern dünya ülkesidir ve kristal sarayın göç alan ülkesi olarak da kendini gayet güzel kanıtlamıştır. Hâl böyle olduğundan da doğal olarak sakinleri, kendilerini salt ekonomik düzenlemenin elçileri olarak değil aynı zamanda da bir güdülemenin sorumluları olarak görme eğiliminde olmuştur –bu özendirici tutumun uzun zamandan beri adı, *The American Dream* [Amerikan rüyası] olarak tanımlanmaktadır.[239] Bu, ülke nüfusu kadar rüya olasılıklarının olabileceği anlamına gelir doğal olarak. Fakat tüm ABD topraklarında görülen rüyaları bu-

[239] Kimi zaman *American Creed* olarak da tanımlanmış bu 'rüyanın' (Melting-Pot [eritme kabı] benzetmesinin üstadı) İsrael Zangwillci yorumu için bkz. Arthur M. Schlesinger jr., The Disuniting of America. Reflexions on a Multicutural Society, New York ve Londra (1991), enlarged edition 1998, s.38f.

ülkede-varoluş esasına indirgediğimizde elimizde en fazla üç motif kalır.

Bunlardan ilki, dünyadaki diğer letarji[*1] düzenleri ile karşılaştırıldığında ABD'nin, herkesin hep *yeni şeyler yapabildiği* ve de *yapmak istediği* bir özelliğe sahip ülke olması koşulundan kaynaklanan bir rüyadır. ABD vatandaşları kendilerinde, her zaman bir yerlere girebilir ve inisiyatif kullanabilir hakkını görür adeta. Bunu bir bakıma, 'batı üzerinde hak sahibi olma hakkı' olarak tanımlayabiliriz ve bu, salt coğrafi anlamda bir hak sahibi oluş değildir; zira "batı", daha önce de gösterdiğimiz gibi, ele geçirilen bölgeleri tek-taraflı istila etme özgürlüğüne sahip oluşu sembolize eder –bir zamanlar Wyoming ve Kaliforniya diye bilinen bölgelere, bugün gen araştırmaları, nano-teknoloji, mars gezegeni veya yapay yaşam diye anılan alanlara serbestçe girebilme hakkıdır bu.

İkinci motif *seçkinlik* kavramıyla ilişkilendirilebilir –bu, geniş bir spektrumdan değerlendirilmelidir ve Amerikalıların, her koşulda dünyada lider olma hakkının doğal sahibi olduğu gerçeğinden tutun, Amerika'nın içten içe, fazla telaffuz edilmediği hâlde birçok yerde hissedilen, Musevilik karşısında Protestanlığı savunan bir ülke olduğu gerçeğine kadar uzanan yaklaşımları çağrıştırır. Seçkinlik, kıta Avrupa'sında keşfedilen özneciliğin Angloamerikan versiyonudur: Bu sayede 'transatlantik özne-oluş' normal kayıtsız yaşamdan sıyrılarak önemli bir misyonerliğin elçiliğini yapma imkânını yakalamıştır. Seçkinlik, dünya sahnesinde ketlerden sıyrılmış bir ticaret ve duruş şeklinin, 'Amerikancı' şifresidir. Bu çerçevede *mission statement* [misyon bildirimi], inanç projesi, Amerikanın asıl katkısına işaret eder. Söze dökülmüş Amerikancılık sadece gençlerin diline dolanmış 'en iyi', 'en değerli' gibi 'en'lerde değil, ABD vatandaşlarının *commitment*'lere [taahhütlere] girdiği bağ-

[*1] Letarji: Yaşama işlevlerinin çok zayıfladığı, çok derin ve sürekli patolojik uyku durumu; TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (ç.n.)

layıcı sözel tavırlarda kendini gösterir. Satır aralarında hep vurgulanan ve Avrupalılar için anlaşılmaz olan ABD'deki dindarlık, Calvin'in ağır suça yönelten enerji olarak yorumladığı, tanrının galiplerden yana olduğu şeklindeki Hıristiyanlık öncesi anlayışı sergilemektedir –Yeni Ahit'ten, tanrının güçsüzlerden yana olduğu ilahilerin okunması da durumu değiştirmez.[240]

Üçüncü motif, ABD'deki psiko-dinamik toplum sözleşmesiyle ilgilidir; buna göre maniler[*2] depresyonların önünde tutulmuştur. Bu durum bilhassa, Avrupalı ziyaretçiler için keyifli olduğu kadar, şaşırtıcı olan ve asıl ülke dilini temsil eden iyimserlik koduyla ortaya çıkar (her ne kadar repertuarında, öz-eleştiri deyimleri hatta kendine özgü olumsuzlama ifadeleri yer alsa da). Bu ruh hâli, ortalama bir Amerikalının, sorunları, coşkulu bir meydan okumayla söze dökmesini sağlar; sonra da tepkilere programlarla yanıt verilir. Kanser ve benzeri tıbbi araştırmalara ağırlık verebilmek için, savunma bütçesinin arttırılması çağrısında bulunma gibi işlere soyunanlara, dünyanın başka hiçbir yerinde rastlayamazsınız –en azından 3 Mayıs 1998 tarihli *New York Times*'da şöyle yazılmıştır: Bugüne kadar üstesinden gelinemeyen hastalıklarla mücadelelerde yenilgiye uğrama Amerikanlığa yakışmayacağından, bu korkunç, ölümcül hastalıklarla savaş "tüm ulus iradesinin" özverisiyle yürütülmelidir. (Bu sözcüklerin, New Deal[*3] dönemi *war on poverty* [yoksullukla mücadele] girişiminin yankıları olduğunu söyleyebiliriz.) 11 Eylül 2001 olayın-

---

[240] ABD'de artık Hıristiyanlık sonrası dini bir senkretizmin hâkim olduğunu Harold Bloom, 'The American Religion. The Emergence of the Post-Christian Nation, New York 1992' adlı kitabında göstermeye çalışmaktadır. Ayrıca bkz. Craig Venter / P.Sl., "Wir erleben eine Fusion zwischen Börse und Bio-Illusion" ["Borsa ve bio-illüzyon füzyonunu yaşıyoruz"]: Frankfurter Algemeine Zeitung 21.2.2001, s.51f.

[*2] Kişinin sevinç, güven ve her türlü etkinliğinin normal olmayan bir biçimde arttığı ruh hastalığı. TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (ç.n.)

[*3] Roosevelt'in, ekonomik sistemde köklü değişiklikler vadeden programı. (ç.n.)

dan sonra görünmez tarafa karşı açılan savaşta, kayda değer ama aklı karışmış bir ikinci cephe oluşturulmuştu; çünkü fark edilemeyen teröristler tarafından saldırıya uğrayabilir durumda olmak, yine Amerikanlığa yakışmayacaktı. Hastalıklara ve gizli düşmanlara karşı yürütülen ulusal seferberlikler mani tarzı hâletiruhiyenin doğrudan yansımasıdır ve bu, ABD vatandaşlarının iç ve dış depresyonlara düşmesine izin vermez. *US-citizens* [ABD vatandaşları], teslim olmaya zorlayan etkileri üstünlük duygusuyla bastırmayı öngören ve teslim olmayı gerektiren nedenleri her yola başvurarak ortadan kaldırmaya destek veren 'ekstra insan haklarından' yararlanır. ABD'de yaşayan herkes, kültürel çevrenin desteğiyle, üstünlük duygusunu tehdit eden her türlü rahatsız edici durumlara karşı kayıtsız kalma hakkını kullanabilir. Bu, topyekûn, yapay ve duygusal bilanço çarpıtması işine götürür; çünkü kimse üst ve alt değerleri denkleştirirken eksiye düşmek istemez. Eğer '*Enron*-skandalı' hakkında ileri sürülen iddialarda, kaçırılan miktar sadece 'aysbergin tepesi' olarak ifade edildiyse, bunun, dolar piyasası için önemi kuşkusuz yadsınamaz; bu bağlamda artık doların nasıl bir 'heyecan ekonomisi' üzerine kurulduğunu, depresyon nedenlerinin örtbas edilmesi ve de gerçek hayatın çarpıtılmasıyla tüm motivasyon sisteminin nasıl harekete geçirildiğini de unutmamak gerekir.

Bu üç temel özelliği özetleyecek olursak şu sonuca varırız: Amerika Birleşik Devletleri, psiko-politik çizgileri çerçevesinde gerçek kaçınmacılığın [Eskapismus] sergilendiği ülkedir.[241] Her türden 'kaçakların' meskeni olarak özellikle de, eski yurtlarında yaşanan ümitsizlikler nedeniyle ele geçen ikinci bir fırsatı değerlendirmek amacıyla geniş bir bölgeye göç eden insanları barındırır. Düş kırıklığına ve başarısızlığa uğramış-

[241] Bkz. Yi-Fu Tuan, Escapism, Baltimore ve Londra 1998, s.9. Genel anlamda yorumlanan kaçınmacılık olgusu için bkz. Sphären III, Schäume, s,748f. [Kaçınmacılık: Gerçekçi biçimde karşılanması gereken tedirgin edici durumlardan kaçınma eğilimi, TDK, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. (ç.n.)]

ların sığınma yeri olarak, dünya tarihinin 'sel ve fırtınalarından' kurtulmayı başarmış mültecilere kucak açmıştır. Bağımsız 'motivatörleri' kabul eden ülke olarak bilhassa, ketlenmelerin değil inisiyatif göstermenin önemli olduğuna inananların etkin olabileceği ortamlar sunar. Yukarılarda yıldızı parlayan bir yer olarak uzaklardan ve karanlıklardan akın akın gelen elçilere, birbirlerinden bir hayli uzakta, rahat rahat yerleşme ve kendini ifade etme hakkını verebilmek için yeterince geniş yerler gösterir. ABD'nin sunduğu görkemi ve çelişkiyi bir cümleyle toparlayacak olursak: ABD, "tarihi" güçlerin "tarihten" kaçmasına izin vermiştir; günümüz konjonktürü ile ilgili olarak da şunu ilave etmeliyiz: "Tarihten" kaçan güçler şimdi "tarihi" kendileri için yeniden keşfetmeye çalışıyor.

O hâlde Amerikanın tüm dünya üzerindeki çekiciliği "toplumunun" psiko-politik hâletiruhiyesiyle şekillenmiştir. 18. yüzyıldan beri "devletler" sakinleri, günümüze dek hep güncelleştirilebilen Leibnizçi-olmayan bir iyimserliği yaratmayı başarmıştı. Bu modele göre bu dünya, Ellis Adası'ndan bakıldığında, ek mükemmelleştirmelere imkân tanıdığı sürece en iyisi olma sıfatını korur. Bu yaklaşım bazı haklı nedenlerden dolayı hep saflık olarak yorumlanmıştı; gerçekten de bu, varoluş anlamının iyileştirilmiş yeni yorumudur.[242] Bu, kimi Amerikan dostu Avrupalıların düşündüğü gibi iyimserliğin meliorizme[*4] kayması değil, iyimserliğin iyimserlik-ötesinde bir iyimserliğe ulaşmasıdır. İyimserlik-ötesi bu duruş, 'katı realizm' ile 'gerçeklere değer vermezliği' birleştirerek tarihsel müstesna bir kombinasyona imkân sağlar –en azından, törelere karşı duygusal bağlılığı, günümüz problemlerin mekanik

---

[242] *Improvement* [yenileme, iyileştirme] metafiziği ve etiği kısmen eski İngiliz kaynaklarına dayanır; özellikle de Gladstonecu liberallerin yaklaşımına; bkz. Ian Bradley, The Optimists. Themes and Personalities in Victorian Liberalism, Londra ve Boston 1980, s.200-221.

[*4] Dünyanın, daha iyiye doğru gidebileceği, toplumun ve insanlığın iyileştirilebileceği inancı. (ç.n.)

vahşeti ile uzlaştırmaya çalışan, uzaktan tasarlanmış antik Roma gelenekselliği çerçevesinde bir yoruma. Egemen Romalılar da zamanında, baskıcı uygulamalarını sorunsuz olarak gerçekleştirebilmek için kendilerinden daha üstün olanlara karşı boyun eğmeyi biliyordu. Bu nedenle Nursia'lı Benedikt, Roma Avrupa'sı sonrası insanlara etkili bir talimat vermiş ve onlara, Romalılığın 'sadakatini-birdir-ve-öldür' buyruğu yerine Hıristiyancı keşiş uygarlığının 'dua-et-ve-çalış' öğüdünde bulunmuştu.

Amerikan *way of life*'ın [hayat tarzının] felsefi ve psiko-politik ölçütlerinin, post-tarihsel varoluş tarzını neden en mükemmel biçimde ortaya koyduğunu artık daha iyi anlayabiliyoruz. Avrupalılar (ve beraberinde Japonlar, Çinliler, Hintliler, Ruslar ve birtakım başka milletler) son elli yıldır tarih sonrası dünya konjonktüründe yeni yetmeler olarak ağır ağır ilerlerken Amerikalılar, özel konumları gereği, post-tarihsel konjonktürün kıdemlileri sayılabilir. Onlar için "tarihin" sonlandığı bilgisi uzun zamandır yeni bir haber değildir. Onlara göre "tarih", ülkenin kurulmasını konu eden film senaryolarıyla çoktan kapanmıştı. Amerikan "devrimi", ağırlıklı olarak İngiltere topraklarını geride bırakanlar tarafından değil, eski Avrupa'nın ölçülerini, ağırlıklarını ve dünya hakkındaki önyargıları topyekûn geride bırakan sistemle ilan edilen bağımsızlık bildirgesiyle gerçekleşmişti. "Devrim" kavramı, şayet bununla kastedilen siyasi ve gelecekçi bir girişim ise, doğma büyüme Amerikalılar için anlamsız bir telaş ve heyecandan öte bir şey değildir –sanki onlardan, iki yüzyıl önce İngiltere krallığına karşı kazandıkları savaşı tekrarlamalarını istiyoruz.

ABD-Amerikalıları için anlamlı sayılan tek kurtuluş hareketi, tarihsel yaşamla ilgili kişisel bağları, aile ile kökenleri koparmaya çalışma girişimidir: Bireyler kendi kendine içindeki çocuğu, egemen ebeveyn ortamından kurtararak, tarihteki kopmaları yeniden yaşatabilir. Amerikanın terapiye elverişli

uçsuz bucaksız toprakları, sakinlerinin, bir zamanlar dış gerçekler olarak onları rahatsız eden her şeye azimle sırt çevirmelerine yardımcı olur. Bu arada unutulmamalıdır ki, içteki Amerikan çocuk, serbest kalmak için, çok zaman önce yaratılan ve geçerliliğini hep koruyan 'galip imgesini' model almaktadır –günümüzde, kurban rolünde sahnelere çıkan üstün figürüdür bu. ABD 'terapi takımadasında' yaşayan bu milyonlarca 'özgün-çocuğun', post-tarihsel dönemin en güçlü kalesini canlandırdığını da söylemeye gerek yok herhâlde. Nasıl ki göçmenler, taşıdıkları kimliklerden vazgeçme pahasına aslen Amerikalı olabildiyse[243], onların çocukları da, dünkü iç dünyalardan Yeni Dünyaya taşınan ruhsal enkazı tasfiye etmeye çalışır. Amerikan terapisi, tarihsel rahatsızlığı, post-tarihsel *self reliance*'e [öz güvene] dönüştürmeyi hedefler.

Doğal olarak ABD'de 'çalışma' [iş] kavramı da eski Avrupa'daki anlamını yitirmiştir: Bu çerçevede çalışma, sadece maddenin enerji yatırımı sayesinde değerli bir ürüne dönüştürülmesine katkı getirmek değildir –ta ki çalışan, yaratılacak ürünü sonlandırana dek. Amerikancı çalışma biçimi, öznenin, fırsatlar deryası içersinde bir dolu başarıya nasıl ulaştığını gösterme performansıdır. Başka nerede insanlar, sırf daha fazla çalışmak için evlerini terk edip güneye göç eder, hiç düşündünüz mü? Ve başka nerede insanlar, resmen siyasal ve sosyal eşitliği savunurken, zenginler ve yoksullar arasında giderek daha fazla açılan uçuruma kayıtsızca seyirci kalabilir? Amerikan oligarşisinin vurdumduymazlığına baktığımızda taçlandırılan başarıların, Amerikalıların büyük bir çoğunluğu tarafından nasıl da inançlarının türümleri [emanasyonları] olarak algılandığını bize kanıtlar. Meritokrasi çerçevesinde verilen bu abartılı ödüller de zaten 'ortak rüyanın' geçerliliğinin ispatıdır. Bu nedenle Avrupalılar, nefretten uzak bir kıskançlıkla onları ve başarılarını izler.

---

243 Bkz. Arthur M.Schlesinger jr., The Disuniting of America, s.23-44.

Tüm bunların ışığında, söz konusu ABD olduğunda, istatistiklerin insanları nasıl yanıltabildiğini anlayabiliyoruz. 'Derinlik ekonomisi'[*5] [Tiefenökonomie: deep/depth economy] güden ABD'nin rakamlara gereksinimi yoktur; rakamların üstünde olan bir dünyada yaşar ABD; zira ona göre ilerleme, mevcut değerlerin ötesine çıkabilme değil, mükemmellikten üst-mükemmelliğe erişmektir. Sadece yüzeysel açıdan değerlendirdiğimizde ABD'nin diğer kapitalist ülkelerden farklı olmadığını, ekonomik ve demografik ilerleme esasına dayalı bir politika güttüğünü söyleyebiliriz. Oysaki ekonomik rakamlar değildir büyüklüğünü ortaya koyan; büyüklüğü, rakamları öne çıkarır.

Fakat kaçınmacı büyük ulusun en büyük yarası, İkinci Dünya Savaşının sonundan beri günümüz vatanseverlerin *energy independence* [enerji bağımsızlığı] dedikleri şeye sahip olamayışıdır. Süveyş kanalı yakınlarında *USS Quincy* kruvazöründe, başkan Franklin D. Roosevelt ile kral İbn Suad'ın karşılaşmasından beri (Yalta Konferansından birkaç gün sonra, Şubat 1945'te), dünyanın dev kaçınmacı-kutupları arasındaki stratejik ittifak, yakın zamanımızın değişmez dünya politikası hâline gelmiştir. Bu tarihten itibaren ABD'nin narsist kaçınmacılığı, Arap 'rant devletlerinin' narkotik kaçınmacılığına endekslenmiştir. Körfezden gelen petrol ithalatına bağımlı kalması nedeniyle 'Amerikan istisnası', bağımlılığını, aşağılayıcı bir şekilde sergilemektedir –Carter doktrini, ki buna göre ABD körfez kaynakları üzerindeki tüm kontrolü kendinde görür, bu sıkı ilişkiyi bütün açıklığıyla ortaya koyar. Bu bağlamda tarihsel dünyadaki çirkinliğin bu gerçekçi bağ yüzünden Amerikanlaştırılmış dünyaya nüfuz etmesine şaşırmamak gerekir.[244]

[*5] 'Derinlik ekonomisi', 'derinlik psikolojisi' [Tiefenpsychologie / depth psychology], yani 'psikanaliz yaklaşımlı psikoloji' kavramından türetilmiştir. (ç.n.)

[244] Radikal ABD sağcılarının "Let's blow up the Middle East" şeklindeki güncel sloganı, narsisizmin merkezi olan ülkede, rahatsız edici bağlılığın nasıl yok edilmesi

Güncel olaylara baktığımızda görüyoruz ki, gücünün zirvesinde olan bu post-tarihsel dünya ülkesi nasıl da kendi başına "tarihe" müdahale etmeğe çalışıyor –fakat bu sefer, tarihsel güçler arasındaki liyakatsiz anlaşmazlıklara son vermek amacıyla ihtiyatlı bir hakem rolüne soyunmuş değildir artık. Günümüz Amerikan saldırısı kapsamlı bir restorasyon örneği sergiler: Bu, ABD'yi tarihi güç kategorisine yeniden dönüştürmek demektir –ki bu da hâlen, ya da yeniden, tarihselliğin söz konusu olduğu bir dünya düşüncesi olmaksızın tasavvur edilemez. Oysa "tarih", daha önce de açıkladığımız gibi, tekyanlı eylemlerin evresidir.

Bush yönetimince kararlılıkla istenmiş, üzerinde uzun uzun titizlikle çalışılmış ve tam bir tek-taraflılık örneği sergilenerek Irak'a karşı yürütülmüş savaşın çalkantıları, tüm dünyada, çarpışmanın sonuçlarını adeta gölgeleyen başka bir boyutu gözler önüne sermiştir: ABD bir anda, post-tarihsel 'dünya komününün' ahlaksal ekosisteminde yabancı bir madde olarak algılanmaya başlanmıştı; çünkü ABD yönetimi, bugüne kadar hiç olmadığı kadar açık bir biçimde, geride kalan tek tarihsel güç olma rolüne soyunmuştu –ve duruşuyla, bunu sadece bir sefere mahsus olmak üzere değil gelecekte de tekrarlayabileceğini hissettirmişti. Amerikalıların Irak'ta ne yaptıklarını açıklayabilmek için de George W. Bush, her zaman olduğu gibi Eski Ahit'ten alıntılar yapmalıydı, Isaiah kitabının 61. bölümündeki gibi: "...beni, tutsakları kurtarmam ve zincire vurulmuşları serbest bırakmam için gönderdi." Fakat yaşanan dramı anlamlaştırabilmek için "tarihe" başvurarak daha etkileyici olmaya çalışmıştı:

---

istendiğinin ipuçlarını verir. Aynı zamanda bkz. Robert Baer, Sleeping with the Devil: How Washington Sold Our Soul for Saudi Crude, Three Rivers 2004. 11Eylül 2001 olayının, kaçınmacı 'Entente Cordiale' sistemlerini parçalamaya yönelik olduğu da açıktır: Bu amaçla Bin Ladin, ölüm uçuşları için bilhassa Suudileri seçmişti.

"Tarihin çağrısı doğru millete ulaştı..."[245]

"Şu anda burada, ülkemizin ve uygar dünyanın önemli bir tarihi anında bir araya toplanmış bulunmaktayız; tarihin bir kısmı başkaları tarafından yazılmıştır; kalanını da biz yazacağız..."[246]

Bu sözleri yorumsuz bırakamayız. Bush'un Amerika'sı, tarih sonrası evreden çıkarak, dünya kamuoyunun önünde yazılacak tarihi üstlenme sinyallerini alenen vererek kendini yeniden tarihlendiriyor. Yapılması öngörülen tarih için beş önemli gösterge sayılabilir: Güç üstünlüğü, nedenlerin soyluluğu, tek-taraflılığın ayrıcalığı, işlenmiş ve işlenecek şiddetin kendi kendine affı ve harekâtın akabinde söylenecek sözler (ve de gösterilecek resimler) üzerinde mutlak kontrol. Tekyanlı olarak kendini yeniden tarihlendirmeye çalışırken Amerika, Avrupa ve dünyanın diğer tarafındaki ittifaklarından kendini uzaklaştırma ve yabancılaştırma, hatta en iyi olanlarla arasını açma riskine bile girmiştir. Ayrıca, ona dur diyenlerin sesine kulak asmayıp –ki aralarında Atlantik'in beri tarafındaki kadim dostları da vardır– onlara alenen hakaret etme cüretini dahi göstermiştir ve hakaretleriyle, bir grup Avrupalıyı, ödlekler ve yeniyetmeler, yumuşak peynir sevenler ve sakatat yiyenler şeklinde aşağılayacak kadar ileri gitmiştir. Hele Fransızlar için kimi Amerikalılar, vatansever edalarla, erkeklerinin, pasaklı kadınların peşinde koşan bir sürüden farksız olduğunu söyleme cesaretini bile göstermişti. Şayet sözcükler savaş anlamına geliyorsa bilin ki ABD'li yurtsever bilumum yorumcu, dünyadaki diğer tüm savaş karşıtlarına savaşı çoktan ilan etmiştir.

Tıpkı eski zamanların eylemci Avrupa kültürü gibi ABD kürsüye çıkmıştır; kendi soylu nedenlerini coşkulu biçimde

---

[245] Alıntı: Hans-Eckehard Bahr, Erbarmen mit Amerika. Deutsche Alternativen, Berlin 2003, s.12.

[246] George W. Bush'un 26 Şubat 2003 tarihinde yaptığı bir konuşması. Alıntı: Francis Fukuyama, Nation-Building 101: The Atlantic Monthly, Jan./Feb. 2004.

kutlayarak, ulus olarak üstlenilen yükün ne kadar ağır olduğunu hissettirerek, eyleme geçmeden önce karşı tarafı yenilgiye uğratacağının bilinci içerisinde, galibiyetin bilançosunu yayınlamadan önce bizzat düzenleyerek, indirilen darbelerin doğruluğuna tekdüze ve özet şeklinde alkış tutarak ve de kendi şehitlerini mutat seremonilerle defnederken karşı tarafın yitirdiği birçok maktul için sadece üzüntüsünü belirtip gerisini karşı tarafa havale ederek. Evet, eski Yeni Çağ sahnesinde olduğu gibi ABD, bir deniz gücü olarak dünyayı ele geçirme operasyonunu başlatmak için filolarını harekete geçirmiş; modern bir sömürge devleti gibi, asimetrik savaşta zayıf olanlara karşı yenilgiye uğramamak için hava ve gök kuvvetlerini devreye sokmuş; yeni havariler gibi (bkz. yukarıda s.91f.), tanrının insanlığa armağan ettiği şeye –ki bunun adı burada *democracy*'dir– karşı koyanlara, gerektiğinde zorla dayatma şeklinde bir müdahale hakkını kendinde görmüştür. Modern Arapçada son zamanlarda moda olan *damakrata* ifadesi de tam anlamıyla Amerika'nın politikasını ortaya koymuştur: Bu sözcük, "serbest piyasa ekonomisi yaratabilmek için bir ülkeye yapılan batılı saldırı" anlamına gelir.[247]

Irak savaşının tarih felsefesi açısından önemine gelince: Bu savaş tek-yanlılığın eylem biçimini açıkça yeniden ortaya koyan bir olgudur ve eylem-kuramsal açıdan değerlendirdiğinde bunun, dünya tarihi dönemindeki çarpıcı boyutunu şimdi daha iyi anlayabiliyoruz. Ancak Spinozacı bir bakış açısıyla Avrupalılar tarafından dünyanın ele geçirilişinin haklılığı savunulabilirdi ve güçlerin bu amaçla var olduğu ileri sürülebilirdi; zira Spinoza'ya göre muktedirlikler, zorunlulukları ve sorumlulukları barındırdığından Avrupalı emperyalist güçler, o zamanlar sahip olduğu gücü ölçmekten başka bir şey yapamazdı. Benzer şekilde Amerikan-İngiliz ordularının Irak-Müdahalesi yorumlanabilir: Bu müdahale, jeopolitik sahnede

[247] Bu bağlamda, Gilles Kepel'e getirdiği bu katkıdan dolayı teşekkür etmek isterim.

kendini basit bir emperyalist *posse* [heyet] olarak göstererek aklın ve gücün neye kadir olduğunu kanıtlamıştır. Elden gelen her şey yapıldı –Tony Blair'e de söz verelim– "çünkü yapabildik".

Olayları izleyen herkes, ABD dostları da dâhil olmak üzere, Amerikan militarizminin, post-tarihsel dünyada geçmişten kalma bir parazit olduğunu kuşkusuz uzun zamandan beri farkındadır. ABD ordusunun doğasına ve kökenine baktığımızda, ordunun, kendini –başta neden uzak kaldığını hiç sorgulamadan– 1916'dan sonra bir biçimde silahlı arabulucu olarak dâhil ettiği "tarihin" bir kalıntısı olduğunu söyleyebiliriz. Tutsak ruhların, tozu dumana katarak mücadele ettiği tarihsel dünyaya Amerikalılar, işte o tarihte, gezegenlerinden teğet güçlü bir çizgi çekmiştir. Ve bunun hemen akabinde Amerikan orduları, inanılmaz bir güçle Avrupa'ya ve Pasifik'e dağılmış; kontrolsüz bir şekilde Sovyetler Birliği ile silahlanma yarışına girmiş ve yarım asır boyunca savunma için akıl almaz araçlar üretmiş; "tarih" bir takım önlemler almaya başladığında da, doruğa ulaştığı anda tıkanmış ve nükleer beraberlik sonucunda parlayan yıldızı sönmeye başlamıştı.

Yüksek teknolojili silahlanma döneminin post-tarihsel öğrenme döngüsüne geriye dönüp baktığımızda, en üst düzeydeki aktörlerin ketlemelerle birbirlerini nasıl engellediğini ve bunu bir dünya politikası hâline nasıl getirdiğini görebiliyoruz. Silahlanmış gücün egemen olduğu tarihte, saldırıların artık hiçbir anlamı kalmadığı anlayışın generallerce de benimsendiğinden beri, tarihsel savaş olgusu da sanki post-tarihselleşme sürecine girmişti. Fakat şimdi anlıyoruz ki, tıkanmışlığın yaşandığı dönem, ardında muğlak bir miras bırakmıştır ve bunun karanlık yüzü bugün Amerika'nın tutumunda kendini göstermiştir; zira Amerika, bilhassa ordusunun bu ketlenmişlikten yara aldığını düşünerek, bunu doğu-batı çatışmasıyla ortadan kaldırabileceğine inanmıştır. Antik çağın kahramanlarını anımsatan bir aymazlıkla Amerikan

stratejistler ve onların danışmanları, edindikleri beceriksizlikleri sayesinde, temel gerçekleri kavramaktan acizdir; bu nedenle de aslen karşılıklı ketlemelerin, post-modern dünya konjonktüründeki *modus operandi*'yi şekillendirdiğini anlamazlar; oysaki bu işleyiş, yoğunlaşma, geri besleme ve –artık iyice cılkı çıkmış sözcüğe yine de yer vermek amacıyla– ağlaşma üzerine kurulmuştur.

İşte o zamanlardan beri 'farklı görüşlü batıda', "tek bir dünya gücünü" ketlerden sıyırmaya yönelik yeni senaryolar yazma kandırmacasına girişilmiştir. Peki, bu, entelektüellerin (bkz. yukarıda s. 100f.) yeniden devri başladığı anlamına mı geliyor? Düşünenlerin, saldırı hayali içindeki eylemcilere harekete geçerken destek olduğu günleri yeniden mi yaşayacağız? Brzezinski, Kagan, Kaplan, Luttwak, Wolfowitz, Podhoretz, Fukuyama, Rice gibi danışman-analizcilerin ve gazeteci yazarların otorite koridorlarında yaptığı atakların, bir zamanki büyük siyasetin meşhur epizotlarından daha başarılı olacağına hazırlıklı mı olmalıyız? Emperyalizmin söz yazarları yeni semantik pazarda, kilit pozisyonları ele geçirmek için her yerde birbirleriyle didişecek mi?

Gerçekten de kamusal alanın yeniden-ideolojileştirilmesi tüm hızıyla sürüyor. Kendini şiddet uzmanı olarak görenlerin, altın çağı başlıyor diyebiliriz; aynı şey, katı yeni kurallar ya da eskinin 'realpolitik'[*6] kurallarını telkin eden realistler için de geçerli. Şimdiki gelişmelere baktığımızda anlaşılıyor ki, akademisyenlerden çok İslamcı eylemciler iş başında –ve onların, gelecekte cereyan edecek olası şiddetin boyutları hakkında bizleri aydınlatan batılı yorumcuları.[248] İslamcı hare-

[*6] Realpolitik, herhangi bir ideale veya kurama bağlanmaksızın, tamamıyla mevcut gerçeklere uyum sağlayarak amaçları gerçekleştirmeye çalışmak anlamında kullanılan Almanca terimdir. Bu politikayı uygulayanlar kendi ülkelerinin çıkarlarını amansızca korur ve karşılarındakilerden de bunu bekler. Bismarck'ın Alman birliğini sağlamak için izlediği politika realpolitikin en bilinen örneğidir. Günümüzde realpolitikayı en yoğun biçimde uygulayan devlet ABD'dir. (ç.n.)

248 Bu rolü layıkıyla benimsemiş olan yorumcu da Paul Berman'dır, Terror und

ketlerin ABD'nin 'yeniden tarihlenmesi' konusunda büyük bir rol oynayacağını şimdiden kestiremeyiz. Belki "tarih çağrısı" yaparak, keskin kulaklı başkanları hedefleyen günün önemli adamları sıfatını taşıyor olabilirler –beklenmedik bir şekilde düşmanın önerilerine açık olan kulaklardır bunlar. Evet, Orta Doğu'dan gelen cani neo-tek-yanlılardır, batılı güç odaklarındaki aktörlere, tek-yanlı vurgunlarıyla ketlerden sıyrılmanın formüllerini tüm yerel danışmanlardan daha açık bir ifadeyle kulaklara seslenen.

ABD'nin dış politikasının 'Amerikan istisnası' paradokslarıyla mütemadiyen nasıl geliştiğini artık izleyebiliyoruz. Bu, başka konularda da yansımasını göstermiştir: Amerikan rüyasını kurtarmak için onun çığırtkanlığını yapan aktörleri, biran evvel o rüyadan uyanmaya çalışır; tarihten uzak kalmış olma ayrıcalığını koruyabilmek için bu 'siyaset oyunu yazarları' ülkelerini sağlam adımlarla tarihe geri sürükler; o harikulade rahat varoluşlarını koruyabilmek için ABD'nin yönetim kadrosu ağır yüklere doğru yelken açar; ülkelerinin iyimserlik kaynaklarını güvence altına alabilmek için de entelektüel 'ortam hazırlayıcıları', ülkeyi en karanlık gerçekçiliğe doğru sürükler.

Son saydığımız paradoks, savaşları yorumlayan ve birçok polemiğe yer veren Robert D. Kaplan'ın akılcı şiddet önerilerinde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar: *Warrior Politics. Why Leadership Demands a Pagan Ethos*, 2002 ve *The Coming Anarchy. Shattering the Dreams of the Post Cold War*, 1997/2001. Her iki kitabın da tek amacı, uygar yoğunlaşma yasasına göre değil, devlet otoritesinin olmadığı bölgelerde genel bir vurma ve

---

Liberalismus, Hamburg 2004 –Hannah Arendt'in dönemlerinde dahi yeterince açıklık kazandırılamamış "totalitarizm" kavramını öne çıkaran ve İslamcı eylemcilerin günümüzdeki nefret dolu dünya imgelerini bir zamanki batılı Modernizm karşıtı eylemlerle paralellik kuran bir kitap; her ne kadar Berman, benzetmeleri tam anlamıyla gerçekçi biçimde ortaya koyamadıysa da bazı yönleriyle yine de mantıklı bir yaklaşım.

kırma üzerine kurulmuş Hobbesci bir dünya anlayışı için ülkeyi, ABD bayrağının altında formda tutmaktır. Bu senaryoda kimin dünyadaki Leviathan rolüne bürüneceği konusunda da Kaplan'ın kesin bir fikri vardır.

ABD'ye *translatio historiae* [tarih atfedilmesi] günümüzde gerekli tüm ihtişamlı debdebesi ve koşullarıyla gerçekleşmektedir. Bu ritüel, devlet topraklarının sıfır noktasıdır ve bundan böyle tüm vekillerin yıldızı yeni-tarih bölgesinin temsilcileri olarak parlar: 2001 yılının sonbaharından beri, kutsal bir Amerikan mezarlığı vardır –*Ground Zero*–; militan İslamcılığın, yeniden tarihlenen güce verdiği ve bu sayede Ademci Amerikancı gücün yeniden gerçek adını kanıtladığı bir armağandır bu. Bu güç, masumiyet adı altında şekillenir –bu, postmodernizm ve mağduriyet anlayışının ana öğesidir– ve 'yeni tarihin' senaryolarında da bunsuz bir darbe düşünülemez; zira saldırı, artık kurban adına yürütülmektedir. Bu, istisnai durumun deklarasyonuna ve tam yetkili harekete dönüşür ki bu tam yetki, sadece çatışma süresince karşı tarafı düşman olarak niteleyen siyasi egemene tanınmış değil, dünya çapında hasımlığı duyuran ve ona karşı kalıcı savaş ilan eden ontolojik egeme de verilmiş bir yetkidir.

Böylece "tarihin" tamamen *remake*'i [yeniden yapılması] sanki hayata geçirilmiş olur. ABD'ye –1945'ten sonra Avrupa'nın tam anlamıyla geri çekilmesiyle– *translatio actionis*'e [atfedilen eylemci sıfatına] bir de, *September eleven*'dan [on bir Eylül'den] beri Amerikan bayrağında yeni bir renk olarak kendini gösteren *translatio passionis* [ihtirasçılık] eklenir. Ve potansiyel süper-eylemci kendini 'zavallı bir kurban' olarak göstermesiyle de ülkenin, yeni 'dünya tarihini yapma' seferberliğine artık hiçbir engeli kalmamıştır –kendi demokratik kaçınmacı geleneği dışında.

Bundan sonra olacaklar, yaşananlara baktığımızda, "tarih sonrası dönemin intikamı" başlığı altında özetlenebilir. Çünkü demokrasiye bağlanmış diğer devletler, tarih gücü olarak

kendini ilan eden dinamizmin coşkusundan uzak durmaya, parlayan yıldızın hayatını zorlaştırmaya adeta yeminliydi. İngiltere, Polonya, İtalya ve 'yeni "tarih" menüsünün servisini yapan garsonların payına düşen bahşişin' peşinde koşan diğerleri tarafından tam destek gören Amerikan ordusu, Irak'ta demoralize olmuş Saddam Hüseyin'in birliklerini yenilgiye uğratırken, 'savaş dostu olmayan' dünyanın geri kalan büyük bir kısmı, ancak bu gösteriden sonra asıl değerleri kavrayabilmiş bir öz-bilinç sergileyebilmişti. Bunu da yadırgamamak lazım, zira sonuçta 1945'ten beri herkesin öyle veya böyle yakınlaştığı ülke, dünün post-tarihsel Amerika'sıydı. Irak savaşının bu eleştirmenleri yine de ABD-yönetimini "anti-Amerikancılık" söylemiyle karşı çıkmıyor –kimi ajitatörlerin, yapılan münasebetsizlikleri vurgulayabilmek için, "antisemitizm" ile eşanlamlı olarak kullanmayı tercih ettiği bir ifadedir bu. Onlar, kendi açılarından söylenmesi gerekenleri söylüyor; bunu yaparken de uyuşmazlıkları amatörce ortaya koyarak değil, tek-yanlı dünya gücü olma edasını, Avrupa'nın altın çağlarından kalma vicdansızlığına bağlayarak post-tarihsel mantık çerçevesinde değerlendiriyorlar. Sonuçta, ABD'nin dış politikası ile ilgili getirilen tüm iddialar, şu ya da bu biçimde, tek-taraflılık karşıtlığına yönelik söylemlerdir. Geri beslemeli siyasi ilişkiler konusunda da zaten bu, uzun zamandır iş birliği çerçevesinde yapılması gerekendir –ve bu, anlaşmazlıkların, gerektiğinde ölçülü ve ihtiyatlı biçimde, "dostlar arasında konuşmayı" da beraberinde getirir. Bu bağlamda İsrail'in neden Amerika'nın yanında, onun çok iyi bir ittifakı ve uluslararası beyanların ortak tekzipçisi olarak rol aldığını kavramak, zor olmasa gerek –kimi tek-yanlılık karşıtı toplumlar da bundan bayağı nasibini almıştır. Son söylediklerimin yanlış yorumlanmasına, bunun "neo-antisemitizm" şeklinde değerlendirilmesine mani olamam –zira konuyu çıkmaza sürüklemek için böyle düşünenler var; oysaki siyasi ırkçılığı ve tarihte kalmış orta Avrupa uygulamalarına işaret eden

bu kavramın, İsrail ile Arap ve Müslüman kindarları arasında yaşanmış ve yaşanan anlaşmazlıkların temeli olmadığını çoktandır biliyoruz.[249]

Peki, ama neden, Bushçu olmayanlar da dâhil Amerikalıların çoğu, Sen nehrinden Ganj'a kadar uzanan savaş karşıtı diğerlerinin seslerinde, Amerika'nın otantik sesine kulak veriyormuş gibi davranır? Post-tarihsel yaşamın kıdemli askerlerinin diğer ülkelerin acemileriyle iyi anlaşmaları gerekmez miydi? Aklını başına sonradan toplayıp, eski Avrupa tarzı tarih yapma ayıbından vazgeçilmesi gerektiğini söyleyenlere şapka çıkarmak, birbirlerini az çok anlayan Amerikalılar için en doğal tepki olmaz mıydı? Medeni hakların kullanılması konusunda post-tarihsel dönemin en ehil toplumu, nasıl olur da siyasi alanda, tarih sonrası dünyanın başlıca gerçeklerinden –karşılıklı etkileşim yasalarından, eylemlerin sahibine geri tepeceği gerçeğinden ve harekâtların sistemik geri beslemelerinden–, gönülsüzce ve de aşağılayarak uzak durabilir? ABD'nin bu tutumu, bilhassa Birleşmiş Milletler ile olan ilişkisinde bariz şekilde görülmektedir; artık ABD'nin gözünde BM, senkronize olarak paralize olunan ve kazan kaynatılan, vasat diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü bohem bir çevre değildir. Evet, tüm bu söylediklerimiz doğru da olsa yine de şu soruyu merak ediyoruz: Siyasi anlamda misyon sahibi ABD'liler, herkesi kabul eden bir kulübe üye olmaktan alenen niye kaçınır?

Bu sorunun *ahlaksal* açıdan yanıtı şudur: ABD, düzen sağlayan politik kilit güç olma sıfatıyla dünyada kendini kabul ettirmiştir; hâl böyle olduğundan bu büyük ülke, iyi niyetli tek-yanlılığını korumalıdır, aksi hâlde fikri sabit (*rouge* [kırmı-

[249] Bir zamanki İslam-Yahudi düşmanlığının tarihsel kökeni ile ilgili olarak bkz. Jean Lacarrière, L'Orient et l'Occident. Les origines d'un conflit, Parsi 2003. Aynı zamanda da bkz. Neuer Antisemitismus? Eine globale Dabatte, yayımcı Doron Rabinovici, Ulrich Speck ve Natan Sznaider, Frankfurt 2004; ayrıca Pierre-André Taguieff, La nouvelle judéophobie, Paris 2002 –Taguieff'in kitabında, tarihsel antisemitizm kavramı yerine Yahudi düşmanlığı kavramını kullandığını da belirtmeliyim.

zı] sıfatıyla tanımlanan) kötü niyetli ülkeleri devre dışı bırakamaz. *'Realpolitika'* çerçevesinde getirilebilecek bir yanıt da şöyle olabilir: ABD son derece riskli bir rekabet ortamına girdiğinden Çin ve Avrupa gibi yeni *global player*'lerden önce jeopolitik satranç tahtasında önemli kareleri ele geçirmek için saldırganlığını korumak zorundadır –Türkiye'nin AB'ye alınması için Washington'un Avrupa'ya şah çekerek onu kıstırması da bu oyunun bir parçasıdır. *Noopolitik*[*7] yanıta gelince –bu kavram, 'cyberwar' [güdüm-savaşı] uzmanları Arquilla ve Ronfeldt tarafından yenilikte önerilmişti: ABD, mani olunamayan *information revolution* [enformasyon devrimi] karşısında düşünsel ve iletişimsel kaynaklarını, liderliğini 21. yüzyılın noo-alanında sonuna kadar kullanabilmek için seferber etmişti.[250] Aynı sorunun *mito-dinamik* yanıtı ise Amerikan rüyasının genel motiflerinden çıkar: Kendini bu rüyanın etkin bir sahibi olarak gören herkes; bir, hayalindekileri gerçekleştirmek için bir şeyler yapmak isteyene yeterince hareket serbestliği tanınmayan durumlara atılmaya her zaman gönülsüzdür; iki, ruhlara ve bedenlere kazınmış ayrıcalığının damgasından vazgeçmek zorunda olduğu için bir şey yapmaya gönülsüzdür ve de hep böyle kalır; üç, umutsuzluğa düşüren nedenleri, üstünlük duygusunun önünde tutmak zorunda kaldığı için yine bir şey yapmaya gönülsüzdür ve de böyle kalmaya devam edecektir.

Amerikan'ın tarihten kopmasının nelere mal olduğunu artık yavaş yavaş tüm boyutlarıyla çizebiliyoruz: Bundan iki küsur asır önce 'tarih sonrası' konjonktüre çekilebilmek için, ayrılma taraftarları, eski Avrupa'nın 'özne formasyonunu' ihraç etmiş ve onu korumuş olmalı ki bunu şimdi, genel post-tarihsellik anlayışına karşı kullanabilsin. Bir araya gelen post-

[*7] 'Noo-' ön hecesi, ruh, us anlamına gelir ve bir şeyin ruhsal ve ussal faaliyetlerle yürütüldüğünü vurgular. (ç.n.)

[250] John Arquilla/David Ronfeldt, The Emergence of Noopolitic. Towards an American Information Strategy, Santa Monica 1999.

tarihsel istisna durumu artı eylemcilik, er ya da geç patlayacaktı ve bu patlama, enerji fazlasına sahip Amerikan gizil gücün enerjisini artık ulusal projelerde (ve Hollywood'un, kahramanlık efsanelerini konu alan senaryolarında[251]) tüketemediği anı kolluyordu. İşte o zamandan beri gerçek "tarihe" yeniden kavuşma talebi, aksiyona hazır eylemcilerle patlamaya hazır olarak şekillenmeye başlar ve 11 Eylül suikastından sonra Amerika'nın, 'intikam peşinde olan zihniyeti' geri püskürtmekten aciz bir tablo sergilemesiyle de iyice alevlenir. Gerçi Vietnam fiyaskosundan sonra ABD vatandaşlarının birçoğu, Amerikan rüyasının –dışarıdaki yarışta değil daha çok içeride yarattığı yaralar sonucunda– nasıl bir tehdit ile karşı karşıya kaldığını anlamaya başlamıştı; fakat bugün sadece küçük bir azınlık, ülkeyi, Doğu Asya'da[*8] kaybedilmiş haksız savaşın sürüklediği, 'kendini sorgulama' ve 'yeniden bilinçlenme' döneminin yolunda ilerlemek istiyor.

Amerika'nın, 1968'den sonra başlayan ilk 'yeniden tarihlenme' hareketi, Doğu Asya'daki Vietnam sahnelerinde işlenilen ağır savaş suçları nedeniyle, büyük bir düş kırıklığı, narsist depresyon ve kendini suçlama bozgunuyla sonuçlanmıştı ve insanlar, ülkenin 'iyi-olma' ayrıcalığının cezasını çektiği düşüncesiyle boğuşmuştu. Tarihe bu ilk geri dönüş (bunu çirkinliğe dönüş olarak da nitelendirebiliriz), haddini aşan Alman ve Fransız kaynaklı kültürel eleştirilerden yararlanılarak gerçekleştirilmiş ve etnik özellikler ve mağdur olma kavramlarının kültleşmesiyle, "alt sınıfın tarihi" olarak sonlanmıştı.[252] Bu arada, *critical theory*'nin [eleştirel kuramın] 'kul-

---

251 Bkz. Boris Groys, Warten auf die großen Ameisen.

[*8] Aslında 'Uzak Doğu'. 'Uzak Doğu' ifadesi tarihsel bir kavram olması nedeniyle, Avrupa emperyalizm dönemini ve onun çizdiği sınırları çağrıştırdığından yanlış anlamalara meydan vermemek için günümüzde artık 'doğu Asya' ifadesi kullanılmaktadır. (ç.n.)

252 70'li yıllardan sonra ABD'deki, etnik-merkezci [kendi ırkını, ulusunu, toplumunu ya da toplumsal kümesini başkalarınınkinden ayırarak üstün sayma: ethnocentrism] yaklaşıma karşı getirilen sert liberal-tutucu eleştiri için bkz. Arthur M.Schlesinger

lanıma hazır toplum eleştirisi' şeklindeki rolünden söz etmeden de geçemeyeceğim. *Critical theory*, eleştirinin, 'ucuz sanata' nasıl da kolay dönüştürülebileceğini kanıtlamıştı bizlere: Nasıl ki 'ucuz sanat', sanatsal değerler için, derin duyguların *shortcut*'ı [kısa yolu] olarak düşünülebiliyorsa, işte, 'eleştirel ucuz sanat' da hiddetin ve öfkenin *shortcut*'ıdır. Böylece de 'ucuz sanat', kötü olaylar hakkında yazılan iyi niyetliliği, seri makalelere dönüştürür. Bu bağlamda, 'ABD'de neden bunun bir pazar olmalıydı' sorusuna sanırım yanıt vermeme gerek yok.

Sözünü ettiğimiz pazar da artık öyle doyurulmuştur ki, artık ne tersine çevrilebilir bir mazoşizm ne de "sisteme" karşı yazılmış haddini aşan suçlamanın radikalleştirilmesi, ahlaksal kazanç getirebilecektir.[253] İkinci 'yeniden tarihlenme' süreci ise, baba George Bush döneminde manik restorasyon şeklinde başlar. Ve bu doğal olarak yine üst, daha doğrusu en üst, sınıfın "tarihidir". En üst kaynakların yaratacağı güncel "tarih", tabiî ki de tanrının, seçilmiş ulus tarafından temsil edilmesiyle gerçekleşmeliydi; lideri de, en etkin ketlerden sıyrılma stratejilerini geliştirmiş, Protestan Cizvitleri aratmamalıydı (bkz. yukarıda s. 97f.). Bu ikinci 'tarihe geri dönüş' hareketiyle de yine 'ucuz sanat' ön plana çıkmıştı; ama bu sefer kullanıma hazır siyasal teoloji olarak.

1993 yılında Edward N. Luttwak, *The Endangered American Dream. How to Stop the United States to Become a Third World Country an How to Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy* adlı bir kitap yayımlamıştı –bu kitap, namuslu vatansever-mazoşist bir basın organı tarafından, tam ulusun güç kaybına uğradı bir zamanda şok-terapisine yönelik hazırlanmış bir kitap olarak nitelendirilmiştir. Luttwak, zamane

---

jr., a.g.e. The Disuniting of America; radikal sol bakış açısından yine oldukça sert: Lindsay Waters, The Age of Incommensurability (We gotta get outta this place): boundary 2, vol. 28, H. 2, 2001, s.133-172.

[253] Bkz. Paul Mann, Masocriticism, New York 1999.

stratejistlerin ileri gelenlerinden biri olarak o tarihlerde kendini kanıtlamıştı; o zamandan beri de Amerikan'ın elit buyruğunu, seküler rekabet ortamı sosyolojisi yardımıyla yeniden formülleştiren kişi olarak, ülkesinin gizli siyasi teolojisinin aydın yorumcularından sayılabilir. Küresel eğilimlerin gözlemcisi olarak Luttwak, 'Amerikan istisnasının' uzun vadede kalıcı olmayacağını doğal olarak kavramış, ama istisnai durumların savunucusu olarak da, ülke nüfusunun büyük çoğunluğu gibi, bu gerçeğin, tepki verilmeden kabul edilemez olduğuna da inanmıştı. Konulara müdahale ederken her iki durumu "önsezili" bir yaklaşım ile birleştirmiştir. Başta Amerikancı "çöküşün" uyarılarından söz eder: Japonya ve Avrupa ekonomi politikaları, Amerika'nın savaş sonrası yaptığı atılımlarla açtığı farkı, büyük oranda kapatmıştır; devlet okulları sistemi yıllardır geri kalmıştır; Reagen döneminden beri orta sınıf, ekonomik ve kültürel açıdan zayıflatılmıştır; kapitalizm, adını verdiği parayı yitirmiştir; sokak ortasında esrar satıcıları, Washington'da, devlet erkinin bulunduğu semtlerde dahi cirit atmaktadır; unutulmaması gereken bir husus daha: Japonya'da çalışan Amerikan fuhuş sektörü, uzun zamandan beri 'US-Girl ücreti' talebinde artık bulunamamaktadır: Bir ülkenin yıldızı söndüğünde, beden fiyatları da uluslararası pazarda düşer.

Bu saptamalarla Luttwak, ABD'nin anlamsızlığa serbestçe nasıl düştüğüne parmak basmak ister. Diğer yorumcular ABD'nin durumunu, 'oldukça zengin ama yine de sorun yaşayan bir uygarlığın nispeten normal akışa geri dönüşü' diye yorumlarken Luttwak, ülkesinin düşüşünü, neredeyse-hiçliğe doğru bir çöküş olarak değerlendirir –'Üçüncü Dünya Ülkesi' ifadesinin ABD'ye yakıştırılması, okuyuculara bir bakıma intihar gibi gelir. Seçkinler için orta düzey yaşam şekli yasaklanmıştır. Bu çerçevede yazar, programının ikinci aşamasında patlayacak jeo-ekonomik dünya savaşı için seferberlik çağrısında bulunur ve bu savaştan ülkesinin yeniden bir numara olarak

çıkacağını telkin eder –bu şekilde Luttwak, başarının zirvesine ulaşacak ABD'yi silahsızlanmaya yöneltecektir.

Luttwak, tüm ayrıntılarıyla semptomları irdelediği kitabında, Amerikancı ideolojilerin, ülke rüyasını ortaya koyamadığını, ancak rüyayı kurtarma çabası içinde olduğunu ama rüyayı, tersine çevirmeden de kurtaramayacağı mesajını verir. Bunu yaparken de, eskiden beri ülkeye ruh kazandırma mücadelesiyle gerçekleştirilmeye çalışılan Amerikan projesini, tehlikeli bir boyuta, neo-nasyonalizm ve ultra-narsisizm amaçlı bir oto-hipnoza dönüştürür. Artık Amerikalıların yer aldığı *Medusa'nın Saln*'nda, depresyonluların varlığı kolayca yadsınır (bkz. yukarıda s.131). Püritenci yorumlar çerçevesinde, artık bu ülkede yenilenler yoktur; kendi hâline acıyan insanlar vardır. Fakat *endangered American dream* [yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kayan Amerikan rüyası] ile ilgili saptamaların yanı sıra Luttwak kendini tutamaz ve ABD'deki büyük bir hızla çoğalan esrar sorununa işaret eder –yazarın verdiği rakamlara göre, sadece başkentte 25.000 kişi, profesyonel ya da amatör biçimde uyuşturucu ticareti yaparak geçimini sağlıyor; müşterileri de sanıldığı gibi, keyifle uçarak idol olma peşinde koşan Woodstock-nesli değildir; tersine, kimyasal maddelerle Amerikan gerçeğinden kurtulmak için, çareyi uyuşturucuda arayan bir ordu dolusu düş kırıklığına uğramış insanlardır.

Tüm sistemi kapsayan psiko-politik bilanço yanıltmacası, öncelikle *pursuit of happiness* [mutluluk arayışı] oyun sahasında geri kalmaya mahkûm edilmişler olarak yenilgiye uğramışların sayısını gizlemeye çalışır. Yine de günümüzde açıklanan rakamlar, Amerikan modeli hayranlarının dahi artık kolay kolay görmezden gelemediği boyutlara ulaşmıştır. ABD'deki ümitsiz yoksulların sayısı, Irak nüfusundan da fazladır; sürekli psikolojik-ilaç tüketenlerin sayısı dünyadaki hiçbir ülkeyle kıyaslanmayacak kadar çoktur; dünyanın en fazla kilolu insanları ABD'lilerdir[254];

[254] Şişkoluk konusunda emsalsiz tartışmalar, hatta ayrıntılarıyla getirilen bilimsel açık-

diğer demokratik ülkelerle karşılaştırdığımızda, siyasi anlamda temsil edilmeyen grupların ve oy vermeyenlerin sayısı ABD'de daha çoktur; Avrupa'yla kıyaslandığında Amerika'da on kat, diğer ülkelere göre de altı ila sekiz kat daha fazla hükümlü vardır. Yine de tüm bu sorunlu kolektifler kendilerini, depresyon ve bilanço yanıltmacası ile kurulu bir sistemde güç bela varlığını korumaya çalışarak *American way of life*'ına mahkûmdur. Hepsi de, şans peşinde koşan talihsizlerin ayakları önünde açılan derin çukurlara bakmaktan kaçınır. Çünkü bu derinlikten ünlü bir melodi çınlar; sözlerini de ancak dikkatlice dinlediğinizde anlayabilirisiniz. Bir kez duyduğunuzda ve sözlerini anladığınızda da eminim şaşkına döneceksiniz: *If I can't make it there, I'll make it nowhere* [Eğer ben bunu burada yapamazsam, hiçbir yerde yapamam].

ABD'nin 1918'den sonra dünya politikasındaki rolünün muhasebesini yapmazsak, Amerikan istisnasının da tam hakkını veremeyiz. Dünya politikası kavramının, bilinen uluslararası ilişkiler çerçevesinin bir boyutu olmadığını burada gördük. Bu kavram, büyük seranın yönetimini ilgilendiren siyasal düzene ve bu doğrultuda yapılması gereken işlere karşılık gelir. Bu nedenle dünya politikası, kristal sarayın yönetiminden başka bir şey değildir –polis teşkilatının görevleri, bekçilik görevi, çöp ve atıkların toplanıp yok edilmesi ile ilgili alınan önlemler de buna dâhildir. Amerika Birleşik Devletleri, dış politikadaki işlevi itibarıyla bir nevi dünya polisi unvanını aldıysa, bunun tek nedeni, ona hiç tartışmasız, modern bir hegemonya görevinin verilmesidir: ABD, büyük konfor sistemi içerisinde siyasi ve askeri çerçeve koşullarını güvence altına alma görevini kabul etmiştir. Bu taahhüdün ahlaksal önkoşullarını, haddini aşan bir egoizm olarak tanımlayabiliriz:

---

lamalar bunun kanıtıdır; ayrıca bkz. Jedediah Purdy, Jeder ein König. Amerikaner sind dick. Auch ihre Politik hat ein Problem – da gibt es Zusammenhänge [Herkes kraldır. Amerikalılar şişmandır. Politikalarında da bir sorun vardır – bunlar birbiriyle bağlantılıdır]: Die Zeit, 44/2004, s.44.

Bu, ABD için iyi olanın, diğer tüm Atlantik üyelerinin ve Atlantik üyesi olmayanlarının da çıkarına olacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Batı Avrupa'nın, 1945'ten sonra Amerika'ya karşı gösterdiği yoğun ve kalıcı hayranlığın altında da bu çıkarlar yatıyordu. Mevcut dünya sisteminin –görüldüğü gibi, dışı olmayan bir alandır bu–, ulus-devlet endeksli serbest piyasa ekonomilerinden oluşan bir *patchwork* [yama işi] olduğu, bu örgünün dış sınırlarının da ABD birlikleri tarafından kontrol edildiği artık tartışma götürmez.

Bu söylediklerimizi doğru olarak kabul edersek, ekonominin üstünlüğünü savlayan liberal anlayış da farklı bir boyut kazanır: Kapitalist dünyanın iç-evreninde, tabiî ki de ekonomik gerçeklerden hareketle yola çıkılmalıdır –fakat bu gerçekler, dünya politikası, daha doğrusu jeopolitik çerçeveli gerçeklerdir; çünkü devasa sera, kaynaklar temin edilemediği ve dış taraf yönetilemediği takdirde başarılı bir şekilde işletilemez. Bu nedenle batının tüketim işleyişlerini düzenleyen siyaset biçimi, ABD'nin militarist tarzda yürüttüğü dış politikası (özellikle de enerji politikasında artan militarizm) gibi düşünülmelidir. Hâl böyle olduğunda da Bushçuluğun taciz ettiği Atlantik üyelerine, uygarlaşma yolunda önemli siyasi görevler düşmektedir; zira Avrupalılar, ABD'lilerin sinsice yürüttüğü iktidar politikasından sıyrılıp sıyrılamayacaklarını, böylece de enerji ve hammadde sağlayan ülkelerle olan ilişkilerini, yeni bir militarizme başvurmadan yürütüp yürütemeyeceklerini kanıtlamak zorundadır.

40. SIKIŞTIRILAMAZLIK VEYA: UZAMSALLIĞIN YENİDEN KEŞFİ

Tekrarlayacak olursak: Kristal saray şeklinde yapılandırılmış dünya sisteminde her şey zorunlu devinim esasına dayalıdır. Nereye bakarsak bakalım, büyük konfor yapılanmasında herkesin mütemadiyen hareket içinde olduğunu görürüz. Fakat değişen ve hareket eden hiçbir şey "tarihte" bilinen tarzdaki gibi değildir. Dünya tarihi diye anılan olaylar ve anlatılar bütününe ek olarak, 'dünya enerji tüketimi kurallarının' yer aldığı uygun bir 'dünya iklimi protokolü' ve 'dünya çevre güvenlik teşkilatının kurulması' gerekmektedir –ancak bunlar, ileride gerçekleşme ihtimali olabilen uygulamalar gibi görünmektedir; zira ABD ve diğer tüketici ülkeler, kendilerini, çevre istismarı yapma ayrıcalığından vazgeçmeyecek kadar güçlü görmektedir.

Karasal küreselleşme döneminde gerçekleştirilen mekân değişikliği olgusu aslen Avrupa ulus sakinlerini, bir yandan 'dünyanın fevkalade büyük oluşu' sevindirinc diğer yandan da 'uçsuz bucaksız okyanuslarda yaşamın olamayışı' üzüntüsüne götürmüştür. Daha önceki bölümlerde, aşırı heyecanlı çoğu Yeni Çağ Avrupa'sı liderlerinin, dünyadaki deniz yüzeyinin az olduğu inancındaki çelişkili yaklaşımlarından söz etmiştik; felsefi açıdan, her şeyin insanların deneyimine göre şekillendiğini savlayan Kant ile –evet, ömrünü üniversitelere adamış filozofun iddiasıyla– doruğa ulaşan bir görüştür bu. Bunun bir diğer esin kaynağı da

Heidegger'in, liman kentlerindeki ve de gemilerdeki yaşamı 'yolunu şaşırmışlık' olarak ortaya koyan, bölgeselciliği olmuştur. Denizlere bilinçli açılma, uzun süre azınlıkların göze aldığı girişimlerdi ve sadece sahil kentlerinde ve ticaret işleriyle uğraşan alt-kültürlerin bildiği bir şeydi; iç kesimlerde de, uzakların hayallerini kuranlar ve keşif anıları okurlarıydı. Fakat artık Yeni Çağ döneminde, "denizleri köpürtenler" ve 'karaya ayak basanlar' olarak her yere dağılan etkin taraflar günümüzde neredeyse tamamıyla anlamını yitirmiştir. İster denizde ister karada hiç fark etmez; hızlı iletişim araçları ufuklara 'yeni formatlar' çekmiştir.

Modernizm ile Post-Modernizm arasındaki geçişi belirleyen unsur, konfor enstalasyonu içerisindeki insanların mekân anlayışındaki değişmedir. Her yere vıcık vıcık yayılan haberler, birçok insanın, daha önce geniş olarak algıladığı dünyayı, kokuşmuş küçücük bir yuvarlak olarak algılamasını sağlamıştır. Televizyonun karşısına geçmemiş olanlar, sınırları yok edilmiş dünyadaki yaşamın sevimliliği hakkında hiçbir şey bilmez. Aslında çoğu yerde, 20. asrın otuzlu yıllarına kadar etkisini sürdüren Yeni Çağ zihniyeti, artık ağırkanlı medyayı şart koşmaya başlamıştı. Bunun dışında sadece denizci halklar ve kara okurları tarafından geliştirilen transatlantik gemileri, yerküreleri ve seyahat edebiyatı, yeni keşfedilmiş yerler hakkında hayranlık ve merak uyandırabiliyordu. Bu bağlamda, deniz yolculuklarının egemen olduğu dönemlerde, uzak mesafelere itibar kazandıran, ağır seyreden ulaşım araçları olmuştu. Uzun yollar, yabancı topraklara ulaşmanın fiyatını hep yüksek tutmuş ve oralara egzotik bir hava kazandırmıştı. Dünyanın 'birinci el' olarak keşfedilmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan kitle turizmi dönemine kadar hep pahalıydı, seyrek yapılırdı ve de baştan çıkarıcıydı. Othello da, el değmemiş topraklarda başına neler geldiğini anlatabildiği için Desdemona'nın aşkını kazanmamış mıydı?[255]

[255] Bkz. P.Sl., Tau von den Bermudas, s.27-40.

Fakat tüm bunlar 20. yüzyılın hız-teknikleriyle sıradan anılar hâline gelmiştir. Telefon ağları, sinyal sistemleri hava yolu endüstrisinde kullanılan jet motorları, iki nesil içerisinde, uzak mesafelerin kolayca aşılmasını doğal hâle getirmiş ve böylece mekân anlayışı da önemsiz bir değer olarak algılanmaya başlanmıştı. Mesafelerin hızlı kat edilmesi kayda değer güçlüklerle de karşılaşılmadığından, 'dünyada-olma' temel anlayışı da değişmiş ve her şey, küçülme, bir araya sıkıştırılma ve önemsizleşme üzerine kurulmuştur. Marx ve Engels'in, 1848' de yayımladıkları *Komünist Manifesto*'nun ayrı bir yerinde, burjuva döneminin "devrimci" girişimlerine bağlı olarak, "sınıfsal olan ve ayakta duran her şey buharlaşıp yok olur" şeklinde yaptığı saptamayı 20. yüzyıl anlayışına adapte edecek olursak şunu söyleyebiliriz: Uzam ve mekân gerektiren her şey, en küçük ağırkanlı bir birime sıkıştırılmıştır. Kıta içi telefonlaşma bunun en anlamlı göstergesidir. Mekânın yok olduğu söyleminin doğruluğunu görmek isteyenin, ahizeyi kaldırması veya birkaç kez 'farenin tuşuna' basması yeterlidir.

Günümüz "mekân devrimi" –ki Carl Schmitt, dünya tarihinin vazgeçilmez *kara ve deniz* kavramlarının önemini yitirmesini buna bağlamaktadır[256]–, gerçekten de 'mekânın daralması' konusu üzerine kurulmuş ve beraberinde mesafelerin kaldırılmasını getirmiştir. 'Mekânları bölen sınırları' yok etmiş; yöreler arası yolları, geride daha fazla sıkıştırılamayacak bir yer kalacak şekilde kısaltmıştı. Geride kalan mekân ise artık sıkıcı olmuş ve değersizleşmişti. Modern insanlar, kimi Orta Çağ azizlerine yakıştırılmış 'bi-lokasyon' [aynı anda iki yerde birden bulunma] yeteneğine sahip bile değilken, 'translokasyon' [yer değiştirme] yapabilmeyi çok rahat öğrenmişti – aynı anda iki yerde olamasalar da, peş peşe birçok yere gidebildikleri bir gerçek.

---

256 C. Sch., Land und Meer [Kara ve Deniz]. Eine weltgeschichtliche Betrachtung (1942), Stuttgart 1993, s.105.

Bu koşullarda mekân doğal olarak önemsenmeyen bir değer hâline gelmiştir. Uygulamada, uzaklık ve bariyer olarak üstesinden gelinmiş; teoride, önemli bir boyut olarak ihmal edilmeye başlanmış, ulaşım ve iletişimin asıl öğesi olarak geri plana atılmış; ideolojik açıdan da sıradanlaştırılmışlığın ikametgâhı olarak değersizleştirilmişti. Atak olmak isteyenler açısından sadece ölü bir mekân iyi bir mekândı; çünkü orada algılanamaz olunabiliyordu. Hızlı gelişmeler yararına mekân, geleneksel ontolojik amaçlarından sıyrılmalıydı: Komşulukların ölçülü yürütülmesinden, partikülleri dağıtmaktan, bedenleri ayırmaktan, temsilcileri mevki sahibi yapmaktan, uzamsallaşmışlar arası sınırlar koymaktan, bir yerde yığılmaları zorlaştırmaktan, patlamalara karşı koymaktan, çoklukları birleştirmeye çalışmaktan kaçınmalıydı. Klasik mekân anlayışından geriye sadece iletkenlik özelliği kalmıştı; daha açık bir ifadeyle, 'iletkenlik-bağlanabilirlik-iletişim araçlarıylahaşırneşirolabilirlik' üçlüsü –bu üçlü olmaksızın Modern Çağın mekânı daraltarak yok etme olgusu sonuçsuz kalırdı. İşin doğası diye tanımlanmış mesafeli-, ayırıcı- ve de konumlandırıcı-mekânın yerini, bizleri teknolojik çevre olarak saran, toplayıcı-, birleştirici- ve yoğunlaştırıcı-mekân almıştır. Bu mekânda artık uzakta olan her şey, fiziksel ya da *in effigie* [gıyaben] bulunduğumuz yere, yani buraya ve şimdiye aktarılabilmektedir. Monitörler, günümüz mekânsallığında, olup biten her şeyi gösterir: Bilgi; çağırılır, manipüle edilir, kombine edilir, kaydedilir, silinir. Küresel ağ sistemi sayesinde yer yüzeyindeki sayısız nokta 'okuma salonlarına'[*1] [Lesesaal] dönüşmüştür; şayet Heidegger'in ifade ettiği gibi ortada bir 'seçilmiş ürün' varsa: Bununla Heidegger, 'burada-şimdi-biz-gerçeklerinin-toplandığı-yer'deki varoluş göstergelerinin bir araya getiril-

[*1] 'Lesesaal', kütüphanelerde gazete, dergi gibi kütüphane dışına çıkartılamayan yayınların okunabilmesi için hazırlanmış 'okuma salonu' anlamına gelir. Ancak 'Lese' ifadesi aynı zamanda 'toplanmış ürün', 'hasat' ve de 'seçilmiş edebi eser' anlamında da kullanılır. (ç.n.)

mesini açıklamaya çalışmıştı. Bilindiği gibi Heidegger ilginç bir fikir ileri sürmüş ve 'efsanevi varoluş araştırması için sadece iki tane otantik dünya-okuma-salonuna sahip olunduğunu' iddia etmişti: Bunlardan biri, Sokrates (ve de Aristoteles) öncesi olan diğeri de Freiburg'daki Todtnauberg'dir. Biz burada detaya girmeyip, sadece Heidegger'in bu konuda da taraftar bulamadığını vurgulamak istiyoruz. Dilin, önemli bir toplayıcı unsur olduğunu iddia eden görüşü de günümüz multi-medya dünyasınca benimsenmemektedir.

Modern mekân daralması (başka ifadeyle mekân "devrimi"), kültürel boyutlu bir çizgide ilerlemiştir –bu kendini antik Yunan'da, sesli harflerin kullanılması yardımıyla ön Asya sessiz harf yazısının gelişmesi şeklinde göstermişti. McLuhan, Goody, Havelock ve diğerlerinin gösterdiği gibi antik Yunan yazısı sayesinde eski Avrupa'nın beşerî 'okur öznesi' yaratılmıştı ve bu, özellikle "metinleri çözümleyebilme", yani durumlara bağlı kalmadan olayları kavrayabilme becerisini gerektiriyordu.[257] Yunan şiiri ve düz yazısı ayrıca gizli bir entelektüalizm ile var olmayan kişilerin, şeylerin ve konstellasyonların hayal edilebildiğini göstermiştir. Yazılı metinler sayesinde akıl, az çok anlaşılabilir durumların olduğu 'yerdebulunma' zorunluluğundan kurtulmuştur. Buradan varılan sonuç şudur: Bir durumu bilişsel olarak anlayabilmek için artık benim, onun iştirakçisi olarak daha fazla içine girmem ve onunla bir biçimde bütünleşmem gerekmez; onun tasvirlerini okumam yeterlidir –bunu yaparken de ben, istediğim yerde durabilir ve istediğim gibi düşünebilirim. Yazı ile birlikte 'dünyada-var-olma' olgusu, yaşanılan ve hayal edilen durumlar olmak üzerek iki ayrı boyutta gelişmiştir –daha doğrusu, tasarlanan durumların yazıya dökülmesi sayesinde, 'kendini-o-duruma-sokarak-anlama' tekelciliğine son verilmiştir. Yu-

[257] Bu konuda yazılmış güncel bir araştırma için bkz. Derrick de Kerckhove/Claude de Vos, Le monde de l'alphabet, Manuskript 2004.

nan yazısıyla anlamın, 'bağlam dışına çıkartılması' macerası başlar. Bunun ne anlama geldiği, 19. yüzyıl medyası dönemi başlayana kadar gelişmiş Avrupa uygarlıklarının –müzik ve tablo sanatındaki gelişmeler hariç– 'yazı kültürü', yani olmayan şeyin simülasyonu olduğunu, aynı zamanda da müzik ve resim sanatı hakkında yazılmış yazılara bağlı olduğunu düşündüğümüzde, açıklık kazanacaktır. Bürokrasi ve büyük destanlardan oluşan siyaset anlayışı da bunun önemli bir uzantısıydı.

Eski Avrupa yazı kültürü, modern mekân daralmasının ön-tarihidir; çünkü bu dönem, metnin bağlam dışına çıkarılmasına; anlamın, yaşanmış durumlardan koparılmasına ortam hazırlamıştı. Evet bu dönem, bağlam dışına çıkarılmış düşüncenin üretilmesi antrenmanlarına (ne gariptir ki bunun adı okumaktır) katkı getirirken, aklı, gerçek konstellasyonun iştirakçisi olma zorunluluğundan kurtarıp kendine sınırsız bir kapı açarak, '*in-situ*-dünyalarda-olmamayı' öğretir; böylece de kuramsal insanı yaratır –Sokrates rolüne bürünmüş Nietzsche tarafından emsalsiz bir şekilde saldırılabilir insanı. Temsilcisi, güçlü gözlemcidir; mutlakçının, her durumda ilke olarak başka yerlerde olabilen genç elçisidir. Ölüm döşeğinde dahi bu bilge, sanki daha önce bu sahneyi bir yerde okumuş gibi davranır; evet Sokrates, daha hayattayken, ölümün onu götüreceği yerlerde bulunduğunu; bambaşka sahneleri, ebedî şekillerin olduğu yerleri, ölümsüz harflerin yurdunu gördüğünü iddia eder. Sokrates, yaşamını hep var olanın otoritesine karşı sürdürdüğünden Avrupa'nın eşsiz bilgelerinden biri olabilmişti; bilhassa da hatiplerin, politikacıların ve de ağzı laf yapanların manipüle ettiği durumlara inanmayı ve bunlar hakkında düşünmeyi reddetmişti. Sokrates, 'absorbe-etmek-isteyen' çevrelerden "çıkan" ve böylece düşünsel olarak yeniden bağlamlar kurmaya çalışan aklın baş-tanığı idi. Aklın var olan durumlardan kopması ve ideal durumlara kayması operasyonu, Platon'dan beri felsefe olarak adlandırılır. Ardında

iz bıraktığı durumlarda da hep düşünmek ve karar vermek gerekirdi: Gerçeği, okuyarak mı yoksa yaşayarak mı ortaya koymuştu acaba?[258]

Avrupa'daki bu muazzam özgürleştirici hareketin başarısı, kendini, antik çağdan beri eskiyi yeniden yapılandırmaya çalışan 'akıl-karşıtı' hareketlerin türemesiyle göstermiştir. Bu karşı akım, sözde özgürlüğün, gerçeklerden uzak bir tasavvur âleminin yanılsatması olduğunu iddia eder. Bu çerçevede İbranilere karşı yürütülen Cizvit polemiği, aslında okumuşluk–yaşanmışlık tartışmasından başka bir şey değildir; Trakyalı hizmetçi kızın, aklı karışmış filozof Thales'i kuyuda gördüğünde kahkahasını tutamaması da yine buna bir örnektir. Stoacılardan beri antik bilgelik öğretileri, öncelikle yaşanmışlığa yeniden dalma tutkusunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır –her ne kadar felsefi coşku ve kibir, yaşam dünyasıyla evreni bir bütün olarak değerlendirse de.

Bu eğilimleri, *in-situ*-prensibinin ilk şekillenmesi olarak değerlendirebiliriz –bu eğilimler; 'iştirak etme' anlayışının, okuyarak-gözlem yapan aklın kendini, paylaştığı durumlardan (sözde ya da gerçekten) fazlasıyla koparmasına karşı yürüttüğü protestonun ifadeleridir. Diyojen, İsa ve Trakyalı hizmetçi kız, gericiler olarak değerlendirilebilir –en azından yaşamayı değil, okumayı üstün tutanlar açısından. Her üçü de, Stoacılar ve Epikürcüler gibi böyle bir sınıflandırmaya herhâlde karşı çıkmazdı –en azından tavırlarına; yaşamın, mütemadiyen temel iç-dürtü şeklinde, tepki göstermesi gerektiğini iddia ederek açıklık kazandırırlardı: Deforme eden zorlayıcı durumlara karşı ve makul olmayan daraltmalara karşı mutlak tepki olarak. Hizmetçi kızların ağzından söyleyecek olursak: İnsan her

---

[258] Bkz. Edmund Husserl'in 12 Ocak 1907'de Hugo von Hofmannsthal'e, "'mutlak estetik" bakış ile "mutlak felsefi" yaklaşım tutkusu ve sıradan hayattaki tutsaklıktan uzaklaşma uğruna, sanat ve fenomenolojiye bağnazca bağlanma' hakkında yazdığı mektup (bu arada "mutlak" sözcüğü üç sayfanın toplamında tam on üç kez kullanılmıştır).

şeye izin veremez ki; solcu jargonuyla da: Karşı çıkmazsan, eğri yaşarsın.

Bu türden "gerici" tepkiler, o zamandan beri çağlar boyu değişik şekillerde kendini hep göstermiştir: İlk sosyalistlerde, her yeni duruma uyum sağlayan fırsatçılarda [Situationist], toplumsalcılarda [Kommunitarist] ve de grup terapistlerinde; oturdukları yerde kuram üretenlere karşı dirimselci eleştirilerde de yankılanmıştır. Marshall McLuhan'ın övgüyle sözünü ettiği 'ses-kültürüyle' de herhâlde doruğa ulaşmıştır: Bu bağlamda McLuhan, Avrupa yazı kültürüyle bastırılmış olanın tekrardan geri kazanıldığını, tam ve çok-boyutlu algılama biçiminin hakkının verildiğini ifade eder. McLuhan'a yanıt, 'kitap romantizmini' savunan Maurice Blanchot'dan gelir: Blanchot'ya göre edebiyat, potansiyel olarak "tüm deneyimleri" kapsar. Ve bu yaklaşıma kendi saçmalığı ile açıklık kazandırmak gerekirse: Blanchot, kitap okumayı tam bir 'içine çekme' olarak taçlandırırken, okumanın doğasında, yaşanmış durumların bütüncüllüğünü dağıtmak olduğunu da söyler.[259]

Benzer bir düzenleme hareketi, aldırış edilmeyen günümüz mekân anlayışında da kendini gösterir. Bağlama geri dönüş, farklı farklı "bir yere yerleştirme" biçimlerinde pasif dayanışma olarak ortaya çıkar. Mesafeler, sırf aşılması gereken değerler olarak ortaya çıktığından beri; ülke kültürleri, diğer geleneklerle karışabilmek için var olduğundan beri; yeryüzü fotoğrafları, sadece coğrafi haritalar ve uydu görüntüleri biçimindeki gösterişli derlemelerin taşınmazları olarak değerlendirildiğinden beri; mekân, elektronik iş yerleri arasında, kelimenin tam anlamıyla sadece bir 'hiç' anlamına geldiğinden beri bu türden 'gerçeklik yitimine' karşı ne yapılması gerektiğini tahmin etmek zor değildir: 'Orada bulunma', artık 'tasavvur etme' ve 'anılarda canlandırma' kültürü karşısında üstünlüğünü tekrardan daha güçlü bir şekilde biran evvel sa-

[259] M.B., Le livre à venir, Paris 1959.

vunmalıdır. Uzamsallaşmış yaşantı, sıkıştırılmışlıklara, kısaltmalara ve ananelere karşı koyacaktır. Nasıl ki bağlamın dışına çıkarılan anlam, tamamen soyutlamalara dönüşmemek için, atlanmaması gereken bir duruma 'yerleştirilmek' zorunda idiyse, sıkıştırılan mekân da, tamamen tali gelişmeler içerisinde yok olmamak için, isteğe bağlı uzamsal yaşantılara endeksli olmalıdır. Günümüzde bu yaklaşım, bağlam dışına çıkarılan evrensel kavramların ve tele-makinelerin karşısına yerel anıları getirenler tarafından telaffuz edilmektedir.

Yeni mekân anlayışı küçülmüş dünyaya karşı bir tepkidir. Yavaşlığın yeniden keşfiyle uzamsallık, yerel uzamsallık ile paralel yürür. Peki, ama nasıl? Varlığımızı, birden bire yüz binde bir ya da on milyonda bir oranında küçültmekten vazgeçecek olursak? Haritalara baktığımızda, uzamsal yaşantıları bir anda görmeyi öğrenebilirsek?[260] Kronoloji düşkünlüğünü bırakıp üstün duygulara geri dönebilirsek? Aşağılık tüccarları günümüz tapınağından uzaklaştırmayı yeniden başarabilirsek?

Bu tarz düzenleme hareketleri mantıklı da görünse, tüccarları uzaklaştırdığımızda o yerin, yöreye özgü gerçek seslerini duyabileceğimizden emin olabilir miyiz, acaba? Yerel bölgeye yeniden önem verilmesinin kendine göre kusurları vardır; çünkü "yerel" sözcüğü, küreselleşme konusunda uzman gazeteci ve sosyologların söz dalaşından en fazla nasibini almış ve yanlış yorumlanmış ifadelerdendir. "Gerici" mekân düşüncesini de doğru kavramak gerekir. Genelde "yerel" ifadesi "küresel" ya da "evrensel" sözcüğünün zıt anlamı olarak kullanılır –ve bu çerçevede küresel ve yerel ifadeleri, homojen ve daimi olan aynı mekâna işaret eder. Homojen mekânlar, eşdeğer-kapasiteli noktalar ve doğrularla direkt bağlanabilirlikleri bakımından ayırt edilir.

---

[260] Bkz. Karl Schögel, Im Raum lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik, Münih/Viyana 2003. Bu kitap, yeni coğrafya kültürüne ve de tarihsel varlıklar topografyasına açıklık kazandıran önemli bir eser olarak düşünülebilir.

İşte bu mekân anlayışından hareketle, "the universal is the local without walls"[261] [evrensel olan, duvarsız yereldir] iddiası ortaya atılabilmişti –kulağa oldukça hoş gelen ama tamamıyla yanlış olan bir sav. Kulağa sempatik gelir; zira dünyayı eyalet ve taşralardan oluşan bir bütün olarak değerlendirir –yani onlara, evrensellik değil, salt 'yerleşim merkezleri arası' ilişki düzeyinde bir değer biçer. Bu iddia; *Global Age*'in mekânsal varoluş hâletiruhiyesindeki çaresiz *common sense*'i ifade ettiğinden çarpıcıdır; ayrıca, olmadık yerde simetriler oluşturduğundan ve olmayan yerde duvarları kırdığından aymazdır. Dünya çapında ünlü sosyolog Roland Robertson tarafından dünya halkına kazandırılmış hibrit, *glocal, glocalize, glocalization* ifadeleri, bu tarz yaklaşımların bir sonucudur[262] – bu kavramlar da yine yaygın küreselleşme tartışmalarındaki yanlış anlamaları yansıtır.

Buradaki yanlış, yerel ve küresel olanı, tıpkı nokta ve alan gibi birbirine yakıştırmaktır. Hâl böyle olduğunda yerel olanı küresel olanla aynıymış gibi değerlendirmek kaçınılmazdır; oysa yerel halk bunu prensipte böyle görmek istemez. Yerel olan, normal yapılanmış kristal örgü içerisinde bir karaltı olarak düşünülür. Çok-uluslu bir firmanın Alplerde şube açtığını ve kendini içeride kabul ettirmek istediğini düşünelim: Bu firmanın yöneticileri yerel halka niçin geldiklerini açıkladıklarında ve yerliler, onlardan bir zarar gelmeyeceğine inandıklarında, 'Bizler' ile 'Onlar' arasında kısa bir süre sonra pragmatik bir birlik oluşur; 'büyük olan hemen küçük olanda kendini evdeymiş gibi hissetmeli' ya da tersi. Mütemadiyen yabancılarla yerliler arasındaki

---

[261] Miguel Torga, The Creation of the World. Bu alıntı, T.N.Harper tarafından, Empire, Diaspora and the Languages of Globalism, 1850-1914: Globalization and World History, yayımcı A.G. Hopkins, Londra 2002, s.141'de zikredilmektedir.

[262] Bkz. R.R Globalization. Social Theory and Global Culture, s. 193 [Türkçeye 'Küreselleşme & Toplum Kuramı ve Küresel Kültür' olarak çevrilmiştir]. Bu ifadeler, Robertson'un deyişiyle, Japoncadaki "dochakuka" sözcüğünden türetilmiştir ve az çok, 'dünya pazarı için üretilen Japon mallarının, tüketilecek yerin koşullarına uygun olması gerektiği' düşüncesini özetler.

ilişkilerin homojen bir konum-mekânda gerçekleştiği ve tarafların ilke olarak tersine çevrilebilir olduğu savunulur; ama bunun doğruluğu da henüz kanıtlanmamıştır.

Gerçekte "yerel" sözcüğü, anlamı itibarıyla, asimetrik olanı ve bununla ilintili her şeyi vurgular. Bu oldukça geniş çerçevede düşünülmesi gereken bir olgudur; zira bu vurguyla, 'bir araya sıkıştırılmamışlık' ve 'bir alana daraltılmamışlık' ifade edilir. Yerel sözcüğü, haklı bir 'kendi-içinde-uzamsallığın' ifadesidir –bağlam dışına çıkarma, bir araya sıkıştırma, haritalandırma ve bölgenin tarafsızlaştırılması girişimlerine rağmen.

Aslında yerelcilik kavramıyla varoluşçuluk kavramı, mekânsal anlamda yeniden formüle edilebilir. Böylece bu kavram, 'kendini bir alanda toplayabilme gücü' olarak varlığın ne anlama geldiğini her yönüyle açıklayabilir; 'bir yere yerleştirilmiş olmakla', 'belirlenmiş olmanın' neden eskiden beri *de facto* geçerliliği kaldırılamaz bir değer olduğunu bütün detaylarıyla ortaya koyabilir. Bu çerçevede genel bir katılım, konumlanma ve 'birlikte oturma' mantığı gelişir –bu bağlamda zamane enstalasyon sanatının, felsefi analizlerin katbekat önünde ilerlediğine bir kez daha işaret etmeliyiz.[263] Böylece, daraltılmamış bir uzamsallık, bağlanmışlık, tutulmuşluk olmadan varoluşun olamayacağı anlaşılır olacaktır –şayet 'bir yere yerleştirme' işi, bir psikoz tarafından bozulmaya ya da sürekli bir kaçış yüzünden mahvolmaya mahkûm değilse. Peki, ama psikoz, çılgınca bir şey inşa etme; kaçış da, bir nevi mekân oluşturma işi değil midir? 'Birlikte oturma' esaslı dünya düzeni – 20. yüzyılın büyük mekân düşünürleri bunu göstermişlerdir– sürekli bir iç mekân oluşturma aktivitesi, (Heidegger'in ifadesiyle) 'uzaklaştırma-macı' bir eylem ve (Schmitz'in deyimiyle) huzur verici bir kültürlenme süreci ile bağlantılıdır.[264] Yerleş-

---

[263] Bkz. Späten III, Schäume, s.523ff.

[264] Bkz. Martin Heidegger, Sein und Zeit [Varlık ve Zamanı], s.105f.; Hermann Schmitz, System der Phi-losophie, Der Raum – Dördüncü Bölüm, §218, Bonn 1995, s.258-308.

menin olduğu yerde, nesneler, ortak yaşamın üyeleri ve kişiler, yerel dayanışma sistemleri içerisinde bir araya getirilmiştir. İkamet etme, uzun süreli 'yöre sadakatini' yaratır –bilhassa da bu, sıkça anılan ve sadakatsizliğin tanıkları olarak yanlış anlaşılan göçebe toplumlarda gözlenir; zira bu toplumlar çağlarca, ritmik olarak hep aynı yere konuşlanır. İkamet etme, tekrarlanabilen davranışların oluşturduğu bir bağışıklık sistemini yaratır; kazandırılan alışkanlıklarla belli başlı görevler üstlenerek 'sorumluluk-alma' ile 'rahat-olmayı' sağlar.

Bu nedenle 'birlikte oturma', asimetrinin kendisidir. Toplum filozofları, 'insanlar ötekinin rolünü üstlenmeyi öğrendiklerinde "toplumsallaşırlar"' şeklinde ortaya attıkları iddialarıyla haklı olabilir. Ama bununla kastedilen, ötekinin evini devralmak değildir. Ötekinin kabuğuna yerleşmek, ondan bir şey çalmak veya kiralamak değildir. 'Birlikte oturma' ancak benim kendi evimde ve benim gibi olanlarla yapabileceğim, ötekinin de kendi evinde ve kendi gibi olanlarla yapabileceği bir şeydir. Taraflar ontolojik açıdan değiştirilemez; tıpkı iki taraflı bedende sol ve sağ elin değiştirilemediği gibi. En iyi koşulda *synoikismós*, 'ortaklaşa bir konutta yaşama ve giderleri paylaşma' [konut ortaklığı], ya da *koinos bíos*, 'çit ile çevrili ortak bir alanda birlikte yaşama', modeline karar verebiliriz – böylece yeni ortak 'kültürlenmeler' ortaya çıkabilir; fakat bu dostluklardan ve kavgalardan diğer ötekiler muhtemelen dışarıda tutulacaktır. Bu koşulda üst seviyede yürütülen 'konut ortaklıkları' bizleri, diğer ötekilerle yine bir araya toplayabilir –ancak bu tarz sentezler, belli bir büyüklüğün ötesinde sadece hukuksal figürler ve retorik adresler olabilir.

Deyim yerindeyse 'fuaye dayanışması', 'Biz' diyebilmenin temelidir –buradaki birinci çoğul şahıs zamiri, grup nesnesinin ilişkisi değildir; kendini güdüleyerek ve konuşlanmaya geçerek yapılanan kolektifin, edimsel çağrışımıdır. Bu, yabancı diyarlardaki duygusallık nedeniyle, 'yöre dışı dayanışma' için de geçerlidir –esenlik öğretileri bakımından birbirini inkâr et-

meyen Hıristiyan kiliseleri, Budist *sangha* [cemiyetler] vb. topluluklar, diasporadaki sevginin, uyumluluk ve uzak diyara karşı hissedilen duygu olarak nasıl kendine özgü bir *res extensa* [uzamlı şey, yer kaplayan gerçek] oluşturabildiğini bizlere gayet iyi kanıtlamıştır; bunun yanında bir de 'izdüşümsel dayanışma' vardır ki bununla, histerinin günümüz versiyonu olan tele-duygusallık Biz-kostümüne bürünür. 'İzdüşümsel dayanışma', bilhassa, dışarıda yaşanan felaketlerin resimleri gösterilen kristal saray sakinlerinde gözlenmektedir.

'Birlikte oturan' konutunu ve onun dış ve iç âlemini, haritacı ya da kadastro memuru gözüyle değerlendirmez. Evine dönen geometrici, artık ölçüm ve küçültme işi yapmaz; kendini birebir ölçekte oturduğu yere adapte eder. 'Birlikte oturma', kendi durumuna edilgen biçimde angaje olmak –yani, anlaşılır olmayan ve tersine çevrilemeyen uzamsallığa katlanmak ve de yaratılmasına katkı getirmek– demektir; bir bakıma taraf tutmak ve yerel bir 'pleromada' [çokluk ve bütünlük içerisinde] kendini-müdahil-görmektir. Bu da, ne belirli bir ölçeğe göre daraltılabilir ne de genişletilebilir.

'Bir yere yerleştirilmiş' durumların uzamsallığı, idamenin doğal 'hempasıdır'. Bu şekilde kültürlenmeler gelişir. Tabiî ki de insanlar taşınabilir, evini ve eşyalarını yenileyebilir, boşanır, tekrardan evlenir, göç eder ve başka bir devletin vatandaşlığına geçebilir –modernin insanları bunu eskilere göre daha sık ve daha etkin biçimde yapmaktadır. Fakat yeni durumlarda da yine temel koşullar geçerlidir; belli bir çevreye girer, kendini kabul ettirir ve yerel 'rezonanslar' yardımıyla yer kaplar [uzamlaşır]. *İn-situ*-prensibini tüm açıklığıyla ortaya koyan bence Hölderlin olmuştur: "Tamamen kazanç uğruna ama yine de şiirsellik içerisinde yaşar bu yeryüzünde insan"; fenomenolog Merleau-Ponty ortaya attığı hacimsellik ile varoluşu şöyle ifade eder: "Beden mekânda [uzayda] değildir; beden, onun içine yerleşmiştir".[265]

---

[265] Maurice Merleau-Ponty, Phänomenologie der Wahrnehmung, s.169f.

Buna, akla gelebilecek en genel yanıt, Heidegger'in dünyada-olma çözümlemesiyle gelmiştir: "Varlığın özünde yakınlık eğilimi vardır."[266] Bu iddialar mekân-kuramsal açıdan birbiriyle örtüşmektedir. Her ikisi de varlığın, sembolik ve fiziksel hacim olarak sıkıştırılamazlıkta bulunduğu anlamına geldiğini savlar. Bu çerçevede varlığın ve uzamsallığın kavramsal olarak örtüştüğünü de söyleyebiliriz. İkamet etme "belli olaylar üzerine şiir yazma" prensibini içerir. Yani: Sık sık ev değiştiren, kendini, ikametini şekillendirmekten alıkoyamaz. Psikologlar, çok seyahat edenlerde 'tamamen kendi kabuğuna çekilme' [Cocooning] diye nitelendirdikleri bir davranış modelini gözlemiştir. Bu davranış modeli daha önce sözünü ettiğimiz göçebe toplumlarda rastlanır; çünkü onlar –kulağa hoş gelen sözcüklerle ifade edecek olursak–, yolculuk esnasında kendilerini evde hissederler ya da biraz kulağı tırmalayan ifadelerle: Göçebe toplumları, topraklardan çıkarak [Deterritorialisierung] kendilerini yeniden topraklandırırlar [Reterritorialisierung].[267] Bu, göçebe kültürlerin, iddialara göre tüm koşullara uyum sağlayabilmelerine rağmen, sosyal evrimler spektrumunda ortaya çıkmış en tutucu, en "evcimen" ve en içine kapalı sistemleri oluşturduğunu söylemenin farklı bir yoludur.

[266] M.H., Sein und Zeit, s.105.
[267] Gilles Deleuze/Félix Guattari, Tausend Plateaus, s.525.

41. Asimetri Övgüsü

Sınıfsal olan ve dimdik ayakta duran her şeyin uçup gittiği belki mübalağa ettiğimizde doğrudur ama tarafsız değerlendirdiğimizde yanlıştır. Sermaye ile güdülenen büyük çaplı devingenlik, ortadan kaldırılmaya karşı direnen her şeyi olduğu gibi yerinde bırakmak zorundadır. Yerel kültürleri öylece yurt dışına transfer edemez; üretken süreçleri değiştirebilir fakat yerine başka bir şey getiremez. 'Uzamsal olan' her şeyin sıkıştırılmayla yok edildiği iddiası da yanlıştır. Marks ve Engels'in varsayımları ve de mekânın günümüzde yok edildiğini savunan sofistler daha çok, kapitalist dünyadaki yoğunlaşmanın, kendini üstün gören abartılı davranışlarda yansıdığını, bunların da uzun vadede estetik ve ahlaksal açıdan geçerliliğini sürdürmeyeceğini kanıtlamışlardır. Her şeyin ötesinde "küreselleşme" bir de, popülist aldatmacalarla göz boyayarak herkesi kendine çekmek demektir –ki gerçekten de özünde bu yatar; ayrıca dünyanın gidişatı hakkında ortaya atılmış boş ve dayanaksız iddiaların da barınağıdır. Bu gerçekçi karmaşık işleyiş ile birlikte, kişisel ve kamusal ihtiyaçları kolaylaştıran hayallere ve paniklere yer veren bir yapıya da sahiptir –bunların çoğu sosyolojik yaklaşımlı 'uçma hayalleri'; işini, ağırlığını ve yerel kimliğini kaybetme fobisinin yarattığı, insanın içini ürperten imgelerdir. Bunlar, yerel yetkilerin değersizliğini savunur; istiladan ve dış kaynaklı baskılardan söz eder; özellikle

de birçok şeyi daha iyi ve daha ucuz yapma konusunda hiçbir çekincesi olmayan 'görünmezlerle' rekabet edilmesi zorunluluğundan bahseder – batı Avrupalıların takma dişlerini yarı fiyatına yapan Macar ve Polonyalı diş hekimlerinin pervazsızlığından vb.

Konjonktürün sağladığı avantajın keyfini çıkaran siyasi gazeteci yazarlar, vatandaşların tepesinde 'uçurtmalar uçurtarak' bir süreliğine onları büyüler. Kanıksanmış hayali söylemler ve abartıları gerçeklerle karşılaştırdığımızda, farklı bir dilin konuşulduğu prosedürler ve yapılar karşımıza çıkar. Yapılan işlerin, verilen hizmetlerin ve ticari işlemlerinin büyük bir kısmı, "küreselleşme" hezeyanından uzak olarak şekillenmektedir: Sadece telefon görüşmelerine baktığımızda, yerel görüşmelerin milletler arası görüşmelerden çok daha fazla olduğunu görürüz; ekonomik ilişkilerin de daha çok yerel ve –her ne kadar *face-to-face* [yüz yüze] olmasa da– komşular arasında yürütüldüğü bir gerçektir. Dünya çapında önemli bir yeri olan Alman ihracat ekonomisi bile asıl iç hacmini, Avrupa Birliği üyeleriyle gerçekleştirmektedir; bilhassa da 'çitin' arkasındaki Fransa ve Hollanda ile. Büyük petrol tankerlerinin ve şileplerin taşıdığı hammadde ticaretine baktığımızda –spekülatif para piyasasının hareketliliği de bunun cabası– çoğu mal alım satımının, genişletilmiş bir semt pazarı ortamından farklı olmadığı anlaşılacaktır; birçok alan için söylenen rekabet girişimi de aslında sadece bir rivayettir. Sonuçta 'iç pazar arz talebi', gerçek ekonominin nabzını tutar; söz gelimi Amerikan otomotiv sanayi, malumunuz, uzun zamandan beri ürünlerini ülke dışına çıkartma teşebbüsünde dahi bulunmamaktadır. Fransızların büyük bir çoğunluğu, hâlen tatilini ülkelerinin güneyinde yapmayı sürdürmektedir –ister onlara egemenlikçi diyin ister Atlantikçi, ister onlar *modialisation* [fr. küreselleşme] ya da *globalization* desin hiç fark etmez.

Ekonomik temelli bu türden saptamalar, yerelciliği tabiî ki de dolaylı olarak ilgilendirir; zira yerel oluş, yerel pazar ve

dünya pazarı ya da köy ve büyük kent arasındaki ikilemlerden etkilenmez. Yaşatılan 'uzamsallıklar', dışarıya, komşulara ya da Atlantik ötesine tanıtılabilen ürünler değildir. Kent–taşra ikileminin varoluşsal "yerinde-olma" topolojisi için de sadece dolaylı bir anlamı vardır. Mesela üreme –böylece okuyucularımız en yoğun asimetrik duruma vâkıf olabilecektir: Üreme, ancak yerel sıfatı ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur. Bu olgu, kendine özgü mekân yasalarına göre işler; annelerin genişlemesiyle başlar ve bu, ne küresellik karşıtlarının ne de neo-liberallerin ifadeleriyle gerçek anlamda açıklanabilir. İstemsiz ve istilacı biçimde önce 'cumbaya' yerleşme, ziyaretçi erkek ile ev sahibesi arasındaki denk ilişkinin göstergesi değildir; çocuk açısından bakıldığında da bu, çocuk için tektaraflı 'işlenmiş' bir 'var-oldurma' operasyondur –çocuğun diktatör olması istense de. Çocuğun yine de memnuniyet verici karşılanabiliyor olması, yaşam dediğimiz asimetrik gizil gücü ortaya koyar.

Biyolojik üreme olgusuyla birlikte çocuk yetiştirme ve eğitimi, kültür aktarımı ve sunulanların alıcı nesiller tarafından özümsenmesi, asimetrik çetin süreçlerle gelişen 'sıkıştırılamazlığın' en güçlü paradigmalarını ortaya koyar. Yaşamayı öğrenmek demek, bir yerlerde olmayı öğrenmek demektir; yerler [yöreler], bir çemberin dışarıda bıraktığı ve uzak tuttuğu şeylerle çevrili, daraltılamayan alansal açılımlardır.[268] Dünyada-olma, bizzat bulunamayan yerde her şeyi yok sayma

[268] Heidegger, 'dünya fukarası hayvan' hakkında ortaya attığı iddialarında, onun, ketlerden sıyıracak (yani davranışlarını serbest bırakacak) değerlerden oluşan bir çemberin içine hapsolduğunu ifade eder. Heidegger'in "dünyayı şekillendiren" insanı için de, onun, peşinde koşmadığı şeyler ve şartların oluşturduğu çember içinde bulunduğunu söylemek mümkündür: Bu, bir tür hariç tutmadır; 'bizzat-almama-ve-dâhil-etmeme' şeklinde bir dışlamadır. Dışarıda olanı masumca dışarıda bırakmanın aslında, sahip olunan dünya ve dünya tarafından sahip olunma tarzını ilelebet şekillendirdiğini söylememe herhâlde gerek yok. Niklas Luhman bunu kendi sözleriyle şöyle vurgulamıştır: "...dünya öncelikle, her şeyin aynı zamanda yaşandığı –bu nedenle de kontrol edilemeyen– bir cangıldır..."; bkz. N.L., Die Gesellschaft der Gesellschaft, Frankfurt 1998, s.527.

şeklindeki eğilimini sürdürmeye devam eder. Bu nedenle 'varoluş okulu', sıkıştırılamaz uzay-zaman düzeneği içerisinde dolaşım şeklindeki uzamsallık öğrenimine yer verir.

Üreme ve çocuk yetiştirme çerçevesindeki asimetri, bütün nesil oluşturma süreçlerinde ve de "ananelerde" karşımıza çıkar. Bugüne kadar çocuklarından, gelenek ve göreneklerin aktarılmasında sadece alıcı taraf olmasını istemiş bir kültüre hiç rastlanmamıştır. Dil de zaten vazgeçilmez olarak, onu öğreneceklerden çok daha önce vardır ve içsel gücü o denli geniştir ki, bu nedenle de bir zamanlar "varlığın yuvası" olarak tanımlanmıştı. Bu özellik ilk defa modern medya dünyasında romantik bir yalınlaştırma olarak karşımıza çıkmıştır; çünkü sözel eylemlerin hakkıyla marjinalleştirilmesini yeterince sağlayamamıştı. Bu bağlamda, bizlerin artık daha fazla hareket etmemiz gerektiğini savunanlar açısından doğal dilin, neden büyük bir sıkıntı yarattığını anlamamak zor olmasa gerek: Bu ağırkanlı sembolik sistemler, sıkıştırmayı ve ivmelendirmeyi kolayca telaffuz edemediği için uygun değildir. İmgeler âleminde bu semboller, nesneler âlemindeki taşınmazlar gibidir –tek farkı, nesnelerin mal olarak dolaşıma girebilmesidir; oysaki dil, ne satın alınabilir ne de satılabilir, sadece öğrenilebilir. Atak sınıfların üyeleri için dil öğrenimi en zor ve çetrefilli sınavlardan biridir. 'Çin işkencesidir' adeta; yavaşlığın büyük bir eziyete dönüştüğü azaptır. Liberallere göre doğal diller, dünya çapında modernleşmeyi engelleyen en önemli unsurdur; zira diller, konuşmacıların geçmişe dönmesini ve öz-tatmin yaşamasını sağlar. Fransızca, Polonca, Almanca, Korece ve benzer letarji dağarcıklarıyla 21. yüzyılın üstesinden gelinebileceğini ciddi anlamda düşünen, kendini baştan mağluplar arasına yerleştirmiş olacaktır. Geleceği öngöremememin adı, monoglosidir [yalnızca bir dili iyi konuşmadır]; yani doğumla birlikte öğrenilmeye başlanılan deyimlere sarılmaktır. Modernleştirmecilere göre dünya, kabul edilebilir tüm durumlar, *Basic English* [Temel İngilizce] ile ifade edilebilecek

şekilde yapılanmalıdır –bu, havaalanlarında ve yönetim kurulu toplantılarında kendini kanıtlamıştır; neden diğer alanlarda da olmasın? Benzer nedenlerden dolayı –daha gelişmiş kültürel eylemlere yaygın tepki olarak– pozitivist eğitim planlamacıları, genel anlamda insani bilimlerden, özel anlamda da edebiyat ve müzik müfredatından hoşlanmazlar; çünkü bilirler ki *Faust* incelemesi günlerce sürer; *Savaş ve Barış,* okuyucusunu haftalarca meşgul eder[269]; Beethoven'ın piyano sonatlarını ve Rihm'in yaylı sazlar kuartetlerini öğrenmek de insanın aylarını alır.

Asimetrik uzam prensibi, sadece mikro-sosyolojik olgular ya da dillerin yayılması ve de gelişmiş uygarlıkların yeterlilikleri için geçerli değildir. Siyasal alanın önemli bir kısmına da sızmıştır –en başta da, 'yaşayan tüysüz iki bacaklıları', ulus üyeleri olan ve olmayan biçiminde asimetrik yığınlara ayıran vatandaşlık haklarına. Aynı 'Biz-onlar-ayrımı', büyük dayanışma gruplarının yapılarında da gözlenmektedir; bilhassa da hizmete göre adil ödemelerin yapılıp yapılmadığını meşru kıskançlıkla izlenmesi gereken emeklilik sistemlerinde: Burada esas olan, sistemin, katkı getirenlerle getirmeyenler arasında başarılı bir asimetri oluşturabilmesi ve "sosyal parazitlerin" bozgunculuğuna engel olabilmesidir.

Yerelciliğin, reaktif [tepkin] bir şey olmadığı, yerinde-uzamı destekleyen bir olgu olarak anlaşılması gerektiği, demokratik yaşamın işleyişinden, vatandaşların "kamusal görevler" karşısındaki vatandaşlık görevi duyarlılığı yapılanmasından anlaşılmaktadır. Orta Çağ sonu şehirlerinin ortaya çıkmasıyla, şehir sakinlerinin toplumsal yaşama getirdikleri katkı, yerel 'kuvvet alanı' olarak tanımlanabilir; yani en çetin ideoloji yanlılarının kendilerini birdenbire ortak çıkarların hamili, *cittadini*, *citizens*, *Bürger*, *citoyens* [vatandaşlar] olarak görmeleri ve kendilerinde makul bir yaşam ruhunu keşfetmeleridir. Ye-

[269] Bu konuda ayrıca bkz. Régis Debray, Des machines et des âmes. Trois conférences, Paris 2002, s.30.

rel 'kuvvet alanı' siyasi bir platform değildir; kolektiflerin etkin olduğu bir alandır –aksi hâlde siyaset sadece yerel kargaşa ve kalleşliklerin türümü olurdu. Bu alanın siyasallığı, toplum kesimlerinin, şehir ya da ulusun (belki de ulus gruplarının), fikir ve ihtiras ayrılıkları sonucunda kabullenilmiş görevlerin çözümü ve getirilen çözümlerin sınanması ile yerel iradeyi gerçekleştirme doğrultusunda üstlendiği rol kadardır. Bu da ancak, siyasi yapılanmış yöre kendini, yöre çıkarlarını her şeyden üstün tutan bir bencillik ve hayranlık ile geleceğe baktığında mümkündür –yani yöre, ideolojilerden ve sivil topluluklardan daha güçlü olduğunda, devlete saldıran çok-uluslu fraksiyonlardan daha çekici kalabildiğinde mümkündür. Eğer ben kendimi taşralı gibi hissedemezsem, mesleki anlamda siyaset yapmam doğru olmaz. *Res publica* [kamu malı], ancak o yörenin bilincini temsil eden bir parlamento olarak işleyebilir. Sivil toplumlar, ideolojilerin ve fraksiyon liderlerinin eline düştüğünde hızlı bir şekilde çöküntüye uğrar (Hitler, söylemleriyle, zaafları olan yerlilerin kanına giren bir yabancı prototipiydi –bunu Hermann Broch tespit etmiş ve hâlâ faşizmin kuramı olarak önemli sayılan [Alplerin bir köyünde geçen] *dağ romanında* betimlemişti). 20. yüzyılın totaliter düzen-politikacıları, site[devleti]-odaklı bağışıklık sistemini güçlendirme ve yerel zihniyetleri koruma pahasına uyguladıkları hayali programlarla birkaç yıl içinde nereye varılacağını göstermiştir.

Başarılı invaziv soyut program olarak spekülatif kapitalizme gelince: Yorumcularından, küresel çapta eyleyen bir fraksiyonun üyeleri olmadıklarını kanıtlamaları istenmelidir; "din olarak kapitalizm" hakkında endişeler ifade edilmiştir ve karşı taraftan yanıt beklemektedir.[270] "Demokratik ulus" şeklindeki yaşam biçimi, ancak kendi çıkarlarının ve tercihlerinin semantiğini, öteki şeyin özgürlüğü ve bir-şey-verebilme semantiği ile dengelediği takdirde ayakta kalabilir.

[270] Bkz. Kapitalismus als Religion, yayımcı Dirk Baecker, Münih 2003.

42. İLAHÎ VE FÂNİ SOL

Gelişen yerel kavramından böylece, soyut ve teorik ilericilerin yüzünü kızartan özellikler ortaya çıkar. Karmaşık evrenselciliğin baskısına tepki olarak ortaya çıkan şey –20. yüzyılın düşünürleri bu tarz açıklamalara teşvik etmişti–, başarıyla sürdürülen yaşamın uzamsallığıdır; dokunulmazlığı, kendine özgü tercihleri, ayrıcalıklılığı, seçiciliği, asimetrisi, korumacılığı, sıkıştırılamazlığı ve tersine çevrilemezliği olmadığı sürece yaşam olarak nitelenemeyen bir hayattır bu. Bu saydıklarımız, radikal sağın parti programını andırıyor olabilir; fakat aslında bunlar, gerçek beşerî alanda 'insan-oluşun' altyapısını oluşturan özelliklerdir. Hepsi de sonlu, somut, bir yere yerleştirilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılabilen 'varoluşun' özellikleridir. Bir kez daha ontolojik açıdan ifade etmek gerekirse: Kendi yöresinde 'uzamsal olmak' iyi yaşanabilirliğin koşuludur.

Sol, fâni sol olarak kalma ve de olma niyetini sürdürdüğü sürece, tamamen simetri oluşturma uğruna bu ayırt edici özelliklerle haşır neşir olmaya devam edecektir ya da kendini 'ebediyet' ile ilişkiye kaptıracaktır –fâni sosyal demokrasi, felsefi anlamda boşluğa düştüğünden ve estetik anlamda tatmin olamadığından, buna pek de fazla şaşırmamak gerekir.

Alternatif listenin bazı değerleri –daha doğrusu, dokunulmazlığa önem vermeyen, kendine özgü tercihleri olmayan,

her şeyi dâhil eden, seçici olmayan, simetrik, gümrük serbestliği olan ve de sıkıştırılabilir ve tersine çevrilebilir bir dünya yaklaşımını güden meta-yaşamın koşulları– kimi açılardan hayata geçirilebilir, ama sadece ilk listeden ikinciye alınanlar. İkinci liste olmasaydı "öteki gezegenlerin havasını" asla koklayamazdık –ki bu hava olmasaydı, batının kültür temsilcileri, varoluşu, 'havasızlıktan sürekli boğulma' şeklinde algılardı. Evet, belki de, olanaksızı hayata geçirebilmek gelişmiş uygarlıkların özelliğindendir; zira gelişmiş uygarlıklar, prenatal [doğum öncesi] dünyanın çeyizini kamuoyuna yansıtır. İçkinlik felsefesi açısından bu, mevcut konjonktürden, daha üst ve daha imkânsız koşulların türetilmesi anlamına gelir: Etkin yapı, lüks eğilimlerini hep daha üst düzeye taşır. Birinci listenin kısmen ikinci listeye doğru açılımı, kendini, genişleterek, arttırarak, farklılaştırarak koruyan uygarlığa işaret eder –sadece ikinciyi özenle birinciye bağlamak ise başına buyruk 'gulyabani saltanatını' engeller.

Küreselleşmeler devrinde imkânsızlığın fiilen artarak hayata geçirilmiş olması, ufukların büyümesinde 'ruhların' [ölümsüz insanların] getirdiği katkıya işaret eder. İki bin beş yüzyıl önce bu 'ruhlar', büyüme stresi içerisinde, ontolojik genel kavramlarla kendilerini ifade etmeyi öğrenmişlerdi. Evrensel değerler çerçevesinde düşünme, ufku kaybettirirken bir 'iç duruş' kazandırır. Bu nedenle soyut evrencilik, *sadece* pragmacıların, Nietzschecilerin ve her türden realistçilerin, kötü olarak değerlendirdikleri tutum değil (Carl Schmitt: İnsanlıktan her kim söz ederse aldatmak ister); bu *aynı zamanda* dünyanın, dünya sisteminin oluştuğu dönemde büyümesinin semantik yansımasıdır. Evrenselcilik, olgunlaşmanın bir evresidir. Yansımalara kapılmak, aydınlatmacıların mesleğini riske atmaktır. Onların da destek talebinde bulunmaya hakkı vardır. Ve öğretmenlikleriyle özürlüleşen onlar da, er geç bilgilerini güncellemeleri ve arttırmaları gerektiğini anlayıp kendilerini yetiştireceklerdir.

Fakat felsefeye yön veren 'ruhların', dünya şekilleriyle birlikte bozkırlarda, şehirlerde ve de zenginler arasında yetiştiği gerçeğini de unutmamak gerekir –ve bu gerçek doğal olarak, mevcut küresel konjonktürün gerektirdiği başkalaşımlar çerçevesinde yine felsefeyi yönlendirecektir. 'Site devleti' döneminde Aristoteles, derin duygular besleyebilen ve bu ince ruhu (*megalopsychía*) doğasının ikinci parçası yapabilen insanların ancak site-vatandaşı olabileceğini savunmuştu. Bunun neden günümüz ulus devleti ve küresel çağ insanlarına uymayacağını düşünmek, anlaşılır gibi değil; sırf onlar, 'megaloman' yerine 'yaratıcılık' dediği için mi? Yaratıcılar –ki bunu ara ara duyarız–, 'bütünün, zararlı rutin gelişmeler içerisinde yok olmasına mani olanlardır'. Belki de bu söylemi harfiyen hayata geçirmenin zamanı gelmiştir.

İÇİNDEKİLER

Birinci Kısım
Dünya Sisteminin Oluşumu Hakkında

1. Büyük Anlatılar Hakkında 13
2. Düşen Yıldız 31
3. Dünyaya Dönüş 39
4. Yerküre Zamanı, Dünya İmgesi Zamanı 47
5. Doğudan Ayrılma, Homojen Mekâna Girme 57
6. Jules Verne ve Hegel 61
7. Su Dünyası – Yeni Çağda Ana Öğenin Değişmesi 67
8. Fortuna veya Şansın Metafiziği 79
9. Risk Alma 83
10. Sanrı ve Zaman – Kapitalizm ve Telepati Dönemi 87
11. Öznelliğin Ortaya Çıkması – Temel Ketlerden Sıyrılma ve Onların Akıl Hocaları 93
12. Kendine Geri Dönmeyen Enerjiler: Önde Olmanın Ontolojisi 107
13. Denizlerdeki Esrimeler 123
14. Açık Denizlerde *Corporate Identity*, Ayrışan Ruh Halleri 129
15. Temel Devinim: Para Geri Dönüyor 135
16. Temellendirmeler ve Sigortalar Arasında – Kara ve Deniz Düşüncesi Hakkında 139
17. Etüt Gezileri ve Gerçeklik 151
18. Kâşiflerin İşaretleri – Haritacılık ve O Büyülü Adlandırmalar Hakkında 157
19. Bakir Dışarısı 175
20. Korsanın Kuramı – Beyaz Dehşet 181
21. Yeni Çağ ve Yeni Ülke Sendromu – Amerikanoloji I 187
22. Küreselleşmenin Beş Tahtırevanı – Avrupa Mekân İhracının İçyüzü 193

23. Gemi İçinin Şiirselliği 195
24. Gemi Rahipleri – Dini Ağ 199
25. Naiplerin Kitabı 205
26. Küreselleşme Döneminin Kitaplığı 209
27. Mütercimler 213

İkinci Kısım
Büyük İç Mekân

28. Senkronize Dünya 219
29. İkinci Ökümen 225
30. İmmünolojik Dönüşüm: İnce Duvarlı "Toplumlara" Doğru 235
31. İnanç ve Bilgi: *In hoc signo (sc. globi) vinces* 245
32. Post-Tarihsel Dönem [Posthistoire] 261
33. Kristal Saray 269
34. Yoğun [Nüfuslu] Dünya ve Ketlerden Sıyrılmanın İkinci Evresi: Salt Saldırı Romantizmi Olarak Terörizm 281
35. Faillerde Alaca Karanlık ve Sorumluluk Etiği: Kibernetik Erinye'ler [İntikam Tanrıçaları] 297
36. Kapitalist Dünyanın İç-Evreni – Rainer Maria Rilke ve Adam Smith Buluşması 305
37. Şımartılma Mekânında Başkalaşımlar 331
38. Tüm Değerlerin Anlam Değiştirmesi: Bolluk Prensibi 347
39. İstisna: Kandırmacanın Anatomisi – Amerikanoloji 2 361
40. Sıkıştırılamazlık veya Uzamsallığın Yeniden Keşfi 385
41. Asimetri Övgüsü 399
42. İlahî ve Fâni Sol 405

PETER SLOTERDIJK

Kapitalist Dünyanın İç-Evreninde

Küreselleşmenin Felsefi Bir Kuramı

"Geç kalmış Marksistler ve iyi niyetli küreselleşme karşıtlarından sonra, küreselleşme sorununu içtenlikle işleyen hoş bir çalışma"

WOLLTEXT (Avusturya Edebiyat Dergisi)

Kapitalizm, hiç tartışmasız yerküreyi sarmıştır; ne var ki sakinlerine eşit davranmamaktadır. Bir buçuk milyar ***"küresel rantçı"*** büyük bir konfor alanında, sınırları bir yandan belirsiz diğer yandan tıpkı 1851'de ilk dünya sergisine ev sahipliği yapan Londra'daki Kristal Saray'ın duvarları gibi kalın ve geri çeviren bir "dünyanın içevreninde" yaşarken, üç kat fazlası insan kapının önünde dışlanmış olarak bekler. İşte Peter Sloterdijk bu konuda ***felsefe yapmakta*** ve bu konudan ***söz etmektedir***, "üslup ve içerik bakımından korkusuzluğu" sayesinde 21. yüzyılda da küreselleşme hakkında kuvvetli argümanlar getirmeye başlamıştır. Küreselleşme, Sloterdijk'e göre, beş asır önce dünyanın çepeçevre turlanmasıyla başlayan bir sürecin ***"son evresidir"***. Ve küreselleşmeden ayrı yeni bir devrin başladığına dair göstergeler de vardır.

Spharen Triologie (Üçlü Yuvarlar Projesi) çalışmasıyla elde ettiği büyük başarıdan sonra yine Peter Sloterdijk'ten büyük bir eser ve cüretkâr bir girişim daha. Bu eser 2005 yılında ***"Geleceğin Kapitalizmi"*** kategorisinde yılın ***"ekonomi kitabı ödülü"***nü almıştır.

1947 doğumlu Peter Sloterdijk, Karlsruhe Yapı ve Sanat Bilimleri Üniversitesi'nin Estetik ve Felsefe Bölümü'nde profesör olarak görev yapmakta ve ayrıca Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde de dersler vermektedir.

ISBN 978-975-9169-95-4